

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

37.

JÓKAI MÓR

SZABADSÁG A HÓ ALATT
VAGY
A „ZÖLD KÖNYV”
(1879)

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

Sajtó alá rendezte
D. ZÖLDHELYI ZSUZSA

Lektorálta
FÁBIÁN PÁL
NIEDERHAUSER EMIL

Magy. i. 3
86,904/
T.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

Printed in Hungary

A HÓMEZŐ RÓZSÁI

A szél behordta hóval az utakat, a lovak csülökig járnak benne; a fenyőfák sötét lombja meghajlik a hóburrok terhe alatt, az alsó geszt vékony gallyára pedig ráfagyott a nappali olvadáستól a jég vastag rétegekben, úgy, hogy mikor a szellő végigsuhan az erdőn, a jégcsapos lomb csilingel, mint valami tündéri harangjáték. Sebesen tovasuhanó ólomszínű felhők közül előbukkanik néha a telehold, s aztán, mintha elég volna neki, amit látott, siet hirtelen egy újabb felhőkísértet mögé elrejtőzni: az a zúgó szél mintha az ő didergésének a hangja volna.

Az úttalan síkon, a hópalástos erdőkön keresztül vonul késő éjjel egy lovascsapat. A lovagok hosszú sörényű, apró paripái aláhajlott nyakkal szimatolják az utat; bozontos kucsmáikról, hosszú, hátravetett dárdáikról felismerni a doni kozákokat.

Szabályszerű hadi felvonulás rendében utaznak. Elöl kettős őrszem, felvont karabéllyal a karján, utána egy szakasz, azután egy ágyú hat lóval, azután egy egész szotnya, ismét egy ágyú, a rajta ülő tüzerekkel. Annak a nyomában megint egy pulk lovas, és azután ismét egy hatlovas ágyú — de már ezen az ágyúcső hiányzik. A helyett egy emberalak van rá kötve. A két keze odaláncolva a laféta koronglyukához, a két lába alácsügg, s barázdát húz a hóban (mezítelen láb, rongyokkal félig-meddig takarva). Az emberalak feje hátra van szegezve, s mikor egyszer-egyszer kisüt a hold, látni egy kintől eltorzult arcot, amiről minden szőr le van vágva, vagy talán letépve,

haja sincs már, ajka és szemei nyitvák. Egy durva lópokróc van rávetve és alája dugva, aminek az egyik csücskéje alácsüg a hóba.

Ez a lelógó pokrócvég egyszer-egyszer egy vércseppet hullat a hóba. Annak a jele, hogy az az ember még él, mert még vérzik. A hóba hullott vércseppből egyszerre rózsza válik. Piros virág a fehér hómezőben.

A kísértetprocessiót eltakarja a köd.

Távolabb, mindenütt a csapat nyomában, üget egy férfialak, hosszú sörényű, széles fejű paripán, természetét bundás kacagány fedi, fejét prémes czamarka; hosszú bajuszát belepte a zúz-mara.

Csendesen és figyelve halad, mintha valamit keresne a földön. Aztán valahányszor egy olyan piros rózsát megpillant a hóban, leszáll a lováról, letérdel, s azt a kristállyá vált vércseppet egy aranykanállal (aminővel a protestánsoknál az úrvacsorai bort szokták beadni a haldoklónak) kiemeli a hóból, s elrejtí egy zománcozott ereklyetartóba. S megint továbbhalad — a következő vércseppig.

Az út szakadatlanul őserdőn visz keresztül, ahol még az ősbölény számára szánt boglyák vannak rakva a tisztásra. Ez a bjelostoki erdő. Bölény nincs már Európában másutt sehöl. Ez az erdő még megfelel neki. Fejszecsattogás nem hangzott még abban. A fákat nem dönti ki más, mint a fergeteg; egyik erdő a másik korhadékán nő fel; bükkfák, tölgyek, hársak versenyeznek a fenyőszállal. Az éjjeli csendben visszhangzik a hiúz nyervakolása s a bölénytehén bömbölése, mely szopós borját félti, hívja. Csak emberhang nem neszel. Nem laknak itt soha. Ha az út katonai vonal nem volna, azt is benőtte volna az erdő régen.

A vércseppek csak vezetik a lovagot tovább; mindig nagyobb távolban következnek egymás után. Egyszer aztán az utolsó rózsza is elfogy, az utat csak az ágyúkerekkek által vágott barázda mutatja. A lovag azon is továbbhalad.

Az a lafétára kötött ember bizonyosan meghalt már, azért nem vérzik többé. Ha meghalt, akkor bizonyosan el is fogják temetni valahol.

A rengeteg erdőn túl, melyben nem lakik ember, következnek városok, amikben szintén nem lakik ember. Egy nagy folyam partján két átelleni város, amiket még a múlt századbeli térképek ezzel a jeggyel * (erődített város), a mostaniak pedig

ilyennel mutatnak be (rom). Akkor még neveik is voltak, úgy hiszem, Kazimir és Joannovice, most már csak az a nevük, hogy „rom” Dült falak, omladékok utcaszámra, piacok, amiknek közepéről a hóból kiállnak a csalánkórók bozótjai, kastélyok, amiken túlnőtt a szederinda, templomok, földél helyett bozóttal koronázva.

A nagy folyam be van fagyva, a jégből még fölmerednek a hajdani dobogóhíd lábainak félig leégett *csonkjai*, az út mellettük visz át a jégen.

A magányos lovag ott is követi a nyomot. A folyam közepe táján aztán megállítja nyomozó ügetését egy frissen vágott lék. Hogy azt csak most törték a jégen, bizonyítják a mellette elhányt jégdarabok, miknek helyén még nem támadt új jégkéreg. A jégen vágott rés hosszúkás négyszegletű, minő a sírverem. Mellette sűrű lábnyomoktól van letaposva a hó — s nem messze tőle a sima hórétegben egy emberalak benyomott mintája maradt fenn, aki arccal lefelé fordulva feküdt ott. Valakit itt temettek el — a vízbe. Leereszték a jég alá (az igen biztos temető), a Nyemen majd leviszi szép csendesen a tengerbe.

A lovag leszállt e helyen nyergéből, letérdelt a jégüreg szélére, levette a süvegét fejről, és valamit mormogott — talán imádságot. Valami hullott a vízbe — talán könny.

A telehold e pillanatban teljes fényével világított le fejére. Olyan fő volt ez, amit egyszer látva, el nem lehet többé felej-

teni. Magas, kettős homlok, középen lenőtt hajjal, a haj szürke már, veresbe játszó, s hátrafelé van simítva. Arca szikár, csupa ideg, kiálló arccsontokkal és állkapoccsal. Az orr merész hajlású, a szemek mélyen bennülők, a bozontos bajusz előre van szoktatva. Elfojtott fájdalom, megkövült panasz jelképe az egész arc.

A felhő ismét eltakarja a holdat, a tájra sűrű, lomha köd száll alá. Őserdők, romvárosok eltűnnek, mint az álomkép. A magányos lovag alakja árnyképpé mosódik el. Az erdő. a köd és az éjszaka sötétjében úgy zeng, bűg, dönög valami. Talán a bölény hívja fiát... Vagy talán valaki azt énekli hogy „bozse cos polske”!

KÖDFÁTYOLKÉP

Ugyanabban az időben, amidőn a bjelostoki erdők bujdosója a rózsákká vált vércseppeket fölszedte az útfélről, egy másik férfi megindult a távol Fekete-tenger partvidékéről egy hosszú és sietős útra. — Ez a két férfi egy cél után siet. — Egymást soha nem látták, egymásnak a nevét soha nem hallották, egymással soha nem leveleztek: azért mégis tudja mind a kettő, hogy az a másik „van”, hogy az most oda utazik, ahova ő, hogy az ővele találkozni akar, s hogy ennek a találkozásnak „napjára” meg kell történni.

Az első férfinak talán rövidebb az útja, de lassabban utazhatik. Meg kell kerülnie a népes városokat, fölhasználni az éjszakát az utazásra, a nappali órákat félreeső csárdákban tölteni. A másodiknak az útja hosszabb és viszontagságosabb, de nem kell mással küzdenie, mint az istenekkel, a föld, víz, tűz, lég isteneivel, s azok legyőzhetőek; az ötödik elementum: az ember, neki készsége szolgálja. Az utazó ezredesi egyenruhát visel.

Alacsony termetét nagyobbá teszi fejének magasan hordásával s lépteinek rugékonyságával. E léptekről meg lehetne őt ismerni minden álca alatt: kurtára nyírott fekete haja széles, domború homlokot körít, s fekete szemöldei, mikor beszél, folyást táncolnak, s minden arcizma részt vesz a beszédben. Sőt ez arc tud beszélni még akkor is, mikor az ajk hallgat. Tökéletes ellentéte annak a másik férfi arcának: amaz mozdu-

latlan rejt el minden érzést; emez előre elárul minden gondolatot. Az alatt az öt perc alatt, amíg a lovait befogó jemsikkel értekeznek, a hízelgéstől a dühöngésig minden indulatot keresztülpróbál a hallgatóján, mint egy új hegedűn, a két keze hadonáz, öt ujját az orra alá tartja a parasztnak, a vállára üt, hasba löki, megfogja a mellén a ködment, s megrázza, aztán megöleli és megcsókolja, megcirógatja a szakállát, majd megbelemarkol abba és megcibálja, s utoljára eltaszítja magától a parasztot, de mégis legvégre megitatja a kulacsából. Pedig meglehet, hogy csak arról beszéltek, járható-e az út Jekaterinoszlavig.

Mert mikor még a bjelostoki erdőben fél öl magas a hó, s a Nyemen jegén ágyúval lehet átjárni, akkor már a Dnyeper és Don vidékén beállt az olvadás, s egy tenger az egész róna, amiből a náddal kerített kurgánok, mint elszórt szigetek, támadnak elő; minden kunyhó oldalához oda van kötve a fűzfából vájt lélekvesztő, egyedüli közlekedési eszköz a tavaszi olvadás idején, amin a gazda kijárhat a szabadban legelő gulyáihoz, méneseihez.

Amennyire szem ellát, körös-körül egy rőt pusztaság terül el végtelenben. A nád, burján, bozót még nem hányt a téli ciherjét, s az most a rekettyehajtással együtt csupa vereset játszik, maga az ég is hozzákölcsonzi a tűzvilágítást, a széljósító alkonypír befestette a széttépett báránnyelűket lángvörösré, amik között a tiszta ég topázzöldnek látszik. A lég tele van miriádjával a vízszárnasoknak, mik pihenetlen zajjal töltik el a pusztát; fenn a magasban egy farka hattyú száll, aranyszínű festve a leáldozó naptól, mely félig a láthatár alá merülve szétlövelli sugárküllőit a felhők hasadékai közül; egy haldokló király, rongyokra tépett híbor és arany között.

S végig a láthatártalan rónán csak egyetlen egyenes út vonul, kipadlózva fűzfadorongokkal, mint egy dobogóhíd, azon kell magát az utazónak végigzötyögtetni, mert letérni nincs hová.

Amint a folyam elmarad, az utolsó emberi lak is eltűnik, egy dombtetőre szorult cigánytelep kovácstüze világít még az alkony ködében nagy messzire az utazó után; a leszálló köd azt is eltemeti, s aztán dőcög a hármass fogatú tarantász tovább a holdvilágnál: a pusztából fölmeredő *kurjánok* az egyedüli jel, hogy itt valaha emberek laktak: nép! Azok a „csudák” ott a dombtetőn voltak az isteneik. A durva emberfejű kőcsompók egész messze az Amurig hirdetik egy kiveszett népnek a létét, mely nem hagyott maga után még nevet sem, csak isteneket, a kiket az új nép „csudá”-nak nevez. (Hasonlít a magyar szóhoz.)

Éjszakára egy *csabán* tanyájára vetődik az utazó, aki véletlenül az út közelében ütötte fel a kunyhóját, körül táborozva juhainyájától.

Az utazó azt jegyzi föl a naplójába, hogy a kunyhóban lakó pásztornép nyomorult, ostoba és sajtszagú.

Reggel megint továbbfut a tarantász csengős lovaival, s fut, míg meg nem állítja a kiáradt Dnyeper. Itt bárkára kell ülni: ez az egyedüli módja az utazásnak. Szerencsére a folyam elég duzzadt most, hogy Herodot hírhedett zuhatagain átvigye a bárkát, anélkül, hogy a sziklákon összetörné. Csak az utolsó-tól óvják a bárkások az utazót. Ez a Nyenasitec (a Telhetetlen). Ezen nem üdvösséges este holdvilágnál Istent kísérteni. „Meg kell lenni!” — parancsol az utazó. Neki sietős útja van. Az már **más szó**. A „meg kell lenni” nem ismer lehetetlenséget. Arra csak egy felelet van: a „*seisász*” (azonnal). Ez az egy szó jellemzi az egész népet. Az utolsó folyamzuhatagon is keresztültörnek; a bárkájuk odavesz, de maguk kiúsznak. Az utazó az éj többi részét a hajósok gunyhójában tölti.

És aztán följegyzi a naplójába, hogy a parton lakó hajós és halásznép nyomorult, ostoba és halszagú.

A túlparton van a zaporogiaiak országa, a nevüket is onnan vették: „za porogi”, zuhatag mögöttiek. Itt csak nyerges lovon folytatható az utazás. Éjszakára eléri az utazó a „szecsát”,

ami falu volna: a házak megannyi földbe vájt vermek, a födelek pázsitból vannak, kurényiknek hívják.

Az utazó együtt ivott és dalolt a zaporogiakkal, s följegyzé naplójába, hogy a kurényik lakói nyomorultak, ostobák és kulimászszagúak. A zaporoginak első dolga az új ruháját végig bekenni kátránnyal, hogy tartósabb legyen.

A zaporoginál találta első nyomát a *szabadságvágnak*, ami kezdetleges ugyan, de mégis valami, s abból áll, hogy *szabad* legyen rabolni a szomszédban, s *szabad* legyen elkergetni a feleséget, ha nem tetszik, s másikat venni, aki jobban tetszik.

Megint lóháton odább, amíg láthatóvá lesz a puszták ősvárosa, a „városok anyja”: Kioy, az annyiszor elpusztult, s újra föltámadt szkíta Jeruzsálem, szarmata szentek csontjaitól megtelt katakombáival; messziről egy délibáb csalképe aranyozott kupoláival, mintha csupa templomok összessége volna, amik közül az óriási Lavra tornya magasra emelkedik ki.

Az utazó kikerülte a legnépesebb városrészt, a Beresztovot, a kaszárnyák közelében sem mutatta magát, sem a Lavra vendégszerető kolostorába nem szállt meg; hanem fölkereste a zsidónegyedet, s ott egy zsidó putrijában értekezett egész éjjel mindenféle katonákkal, akik mintha előre értesítve lettek volna megérkezetről, egymás után léptek be hozzá az alacsony ajtón, s távoztak el a hátulsó ajtón.

Az utazó följegyezte az albumába, hogy a zsidók nyomorultak, ostobák és ávizsszagúak.

Az út megint tovább folyt. Feljebb észak felé. A földről eltűnik a tavasz, az égről az alkonypír, szürke, borongó felhősátor fedi el a firmamentumot, melyen a nap halvány karikája, mint egy rongyos katonaköpenyegre akasztott érdempénz tűnik föl. A fogytán levő hold is későn kel már föl. Az éj hosszabbodik, s felgyújtott mezők, nádasok égése akadályozza az utazást, útközben gyakran kénytelen az utazó betérni az útféli házakba a fenyőerdők közé. Azok már rendes, csinos lakok. Eretnekek lakják, akiket az üldözés bujdosolni kény-

szerít. Ott is meg-megpendül egy húrja a szabadság utáni vágynak. Készek szenvedni, ellenállni és összetartani azért, hogy a *Jézus* nevét szabad legyen így írni: *Ihsus*. Kezdetnek ez is valami.

Az utazó följegyezte az albumába, hogy a raskolnikok szerencsétlenek, ostobák és bagariaszagúak.

Mindig feljebb észak felé: a zöld vetéses rónákat fölváltja ismét a hómező, a hatyúk, darvak seregeit varjú és jégmadár. Az utazó éjszakára a szlobodikban pihen meg, ahol mindenféle népfaj, emberosztály találkozik össze: távol vidékről összecsoportosult munkakereső nép, aki megy a két tenyerét eladni a közelgő munkaidőre. Ide aztán mindegyik magával hozza a nyomorúságát, ostobaságát és bűzét. A nyomorúság és ostobaság közös; hanem a bűz különböző: arról egymásra ismernek — s azért összeverekesznek. Arról megtudják, amint azt megérik egymáson, hogy nekik veszekedniök kell egymással.

Az utazót sietteti az idő. Most már szánkóra kerül a sor. Útitársa lesz a burána, a hózivatar, olyan napok jönnek, amikor nem lát se hajnalt, se delet, a hófuvat börtönné változtatja körülötte a világot. Az ilyen hófellegszakadást csak ez a nép ismeri; ez a „pad”, az utazók réme. Az éjjeli utazás lehetetlen már; a mértföldmutatókat eltakarta a hó. A ponosszuha vihardombokat csinált a síkon a hóból, s barlangokat vájt az útfélen belőle, amikbe a szán belészakad. Az erőkben kardalt vonítanak a farkasok. Reggelre a csárda ajtaján nem lehet kijönni, úgy betemette azt a hófuvat, hanem a padlásablakon kell kimászni, ott vár a jemsik a befogott szánnal a kéménynek támaszkodva, s nevetve mondja: „*kétbundás* hideg van, uram!” Az éjjel az erős északi szél eltisztította a felhőket: olyan az ég, mint egy acélharang, a szürkéslilaszínű láthatáron egy lapos, veresen izzó tűzgolyó emelkedik fel: az a nap. Csak úgy kerügeti a földet: még délben sem érzeni a melegét. Itt van a tél országa. Az út most már megnépesül. A tél országában víg élet van. Egész szánsorok teherrel megrakva haladnak egy irányban

előre, s cifra úri szánkák kerülgetik el az egyszerű utazó *vasokat*. Az utolsó napja ez az útnak. A láthatáron valami fényes vonal kezd el ragyogni: ez a befagyott tenger. A vonal egyre szélesedik, s amint leszáll a nap, a csillagos, derült égre egy lángkoszorú küllői emelkednek föl, gyorsan a zenitig lövellő fénykévéikkel: az az északi hajnal — s e rémséges sugárözöntől megvilágítva, támad elő a hómezőből egy óriási város, fehér tetejű palotatömbjeivel, kupolás templomaival, tömör várával: kupola, bástya, minden fehér. Mintha egy város rémképe volna, fehérrel rajzolva a fehérre: fölötte a rózsaszínű északfény, mögötte az acélkék ködlégkör. — Az utazó céljához ért. — Hát a másik eljutott-e ide?

NAGYÚRI KEDVTÖLTÉS

A „vajhét”-nek az utolsó napja van. Szentpétervár utcái a csikorgó hideg dacára tele vannak zsbongó néptömeggel; még ma szabad húst enni, holnap már kezdődik a nagybőjt, s zárva lesz minden mészárszék, azontúl hét hétig az *olajé* a világ. Siet még ma minden ember jóllakni.

A hosszú, négyszögű szénatér, a „Szenája Plostad” még ma az éhesek színpadát képezi. Ott vannak felállítva hosszú sorban a mészárosbódék előtt a fagyos ökrök, szarvasok, sertések, négy lábuk szétterpesztve a hóban, meredt fejük magasra emelve, a hentes fejszével, fűrészszel vágja le belőlük a vevőnek a kiválasztott darabot, mert a kés nem fogja a kővé fagyott húst; másutt egész garmadáit az apró vadaknak, nyulak határszámra a padokon, foglyok, fácányok, faldok, miket távol országok küldtek ide, a fagytól épen tartva, egész füzérenként függnék a sátrak előtt, a medvehúsárulók egy külön sátorosztályt foglalnak el, s a tér közepén tanyáznak a halásusok, cápa nagyságú vizáikat meg a sörényes tengeri oroszlánokat s a simaszőrű fókákat rakva ki közszemlére. Tízezernyi vevősereg csatangol a bódék körül, gyalog és csörgős szánokon; a vevők nagyobb része asszony; az eladó mind férfi: itt nőkefa nincs. Még a vajhét óhajtott csemegéjét, a *blinnit* is férfiak sütik: palacsinta ez, vajjal leöntve, s kaviárral megkenve, s a raznoscikok mind ifjú legények, akik hosszú bundapalástjaikban, derékon szíjjal átkötve, a sátorokat kerülgetik, a fejü-

kön hordott fatál megrakva a népszerű körömfaladékok mindenféle nemeivel, ott kínálgatják kelendő cikkeiket be nem rekedő torokkal: „Vegyetek pirógot, szajkit, szbitát, kvaszt!” a teaárulók rengeteg szamovárokban pöfékeltek a forró teát, s a pálinkásbódéknak, miket a köznyelv „korsó”-nak nevez, be nem áll az ajtaja. A *piróg* különösen kívánja az italt. Lepény az, megtöltve vagdalt hússal, hallal, répával és káposztával; drága nyalánkság! S ma van az utolsó napja. Holnap már álmodni sem szabad róla.

Egész Szentpétervár az utcán van most. Gyönyörű szép márciusi nap van. Nem az ibolyák és gyöngyvirágok napja, hanem a zúzmaráé és a jégcsapoké, a tegnapi északi szél után a hévmérő leszállt 14 fokra. Gyönyörű szép idő.

Délben tizenkét órakor, mikor az Izsák-templom nagy harangja megszólal, a városi zsbongás közé még egy új látma vegyül.

Azon a hosszú, egyenes úton, amit carszkoje-zelói prospektnek hívnak, egy úri vadászcsapat egy szép tizenkét agancsos szarvast hajt.

Ilyen évszakban szarvasra vadászni a közönséges vadászszabályok is tiltják, a szarvasnak csak most nőtt ki az új agancsa, tülkei még tompa buckók, érzékeny bőrrrel bevonva. De még annál kevésbé szabad talán szarvasvadászatot rendezni egy nagy város közepén, éppen Szentpétervárott, a maslicahét utolsó napján?

Úgy látszik, hogy ennek a társaságnak az is szabad.

Egy tucat férfi és három asszony a vadásztársaság. A csléd-nép meg a kopófalka nem számít; az is megy valami ötvenre.

Az egész utat végigsöprik maguk előtt, amilyen széles.

Bizonyosan úgy történhetett, hogy a vadásztársaság megkezdte a hajtást a Carszkoje Zelo vadaskertjében: a szarvas kitört, s a város felé vette futását. Erre a társaság utánaeredt. A vadászhevély nem engedi azt a kérdést, hogy „merre szabad az út?”

A futó vad keresztülvágtat a Fontanka hídján. A vámőrök hasztalan eresztik le előtte a sorompót, átszökik rajta. Akkor az őrk megismerik a vadásztársaságot, s megszeppenve akarják a sorompót hirtelen megint fölereszteni. „Hagyd úgy!” — kiált a legelői lovaglóló úr. S arra az egész vadásztársaság utánozza a vadat, s átugratja a sorompót.

A szarvas a város egyik főutcáján vágtat már, a csaholó kopófalka mindenütt a nyomában. Az utcaszögleteken ácsorgó rendőrök félreugranak a csata elől, mely előttük elvágtat.

A császári hadapródok kaszárnyája előtt áll egy gránátos az őrhelyen. Annak puskája van. Ha az esztét követné, lelőné vele a nyargaló vadat, hogy a vásáros nép közé ne rohanjon. De a katonaregula előbbre való az észnél. Az őrk megismeri előljáróját, s fegyveres tisztelkedésre várja be. A rebellis vad azonban nem ismer semmi törvényt, egyenesen nekirohan az őrnek, s szarvára kapva azt, felhajtja a levegőbe. A katona valószínűleg talpra fog esni, s folytatni fogja a tisztelgést. — De már akkor a szarvas bekanyarodott a Kert utcába. Ez egyike a legkedvesebb sétahelyeknek a cári fővárosban. A sétáló néptömeg riad minden oldalra szerteszéjjel. Asszony sikolt, férfi ordít, kutya ugat, egyik ember a másikat taszítja halomra, a szánok egymásba ütődnek, felborulnak, s a szarvas és a vadászcsapat keresztülgázol esett emberen, dült szánkón. Hiszen jó mulatság ez: senki sem sértheti meg magát, elég mély a hó.

Most a szarvas betéved a szénatérre. Egy percig elbámul, amint az óriási négyszögöt meglátja, tele nyüzsgő embercsoportokkal: hanem ekkor észrevesz valamit. Azokat a sorban fölállított szarvasokat ott a vadasboltok előtt. Azt gondolja: az egy szarvascsorda. S a hajtott szarvasnak az a szokása, hogy ha meglátja a falkáját, közé menekül. Tehát neki a néptömegnek. Az ordítás, sikoltás, káromkodás pokoli zajjá növekszik. Feldöntött sátorok, felborított mészárospadok maradnak a vad roham nyomában. Amint azonban a szarvas a vadas kirakat közé ér, s hirtelen megcsapja az orrát a vérszag, amint meglátja

a rokonait megcsonkított tagokkal, egyszerre dühbe jön, s szarvait előreszegezve, szilaj bögéssel tör magának utat az ellenkező irányban, míg újra kijut a Kert utcára, s azzal vadul rohan előre, egyenesen neki a Gosztinnoj dvornak.

Ez Szentpéter egyik legnagyobb nevezetessége, az árubazár.

A Gosztinnoj dvor épülete maga egy egész városnegyed, ahol a perzsaszőnyegtől elkezdve a gyémánt nyakláncig, a világ minden drágaságát együtt találni. A szarvas azt gondolta, hogy ez neki való menedék. Minden ajtó nyitva.

Az ezernyi bolt közül éppen egy velencei üvegkereskedő raktárát választotta ki mentő odújának, maga után vonva kutyafalkát, vadásztársaságot. A nagy, oszloptos terem rakva volt százazreket érő velencei kristályokkal, miket műértő kéz tündéri gúllákba halmozott össze, s a falak körös-körül padlásig érő tükrökkel fedve. A szerencsétlen olasz boltos bankrottot kiáltott ijedtében, amint a szarvast árutermébe rohanni látta, s végtelenül tréfás jelenet volt, amint a szegény signora karszékestül együtt hanyattvágta magát, s a két fölemelt talpát tartá védelmül maga elé. Amint azonban a gím abból a sok tükörből egyszerre megannyi magához hasonló üldözött szarvast látott előrohanni, szintannyi sarkát harapó kutyafalkával s vágató lovassal, teljesen elveszté ami kis esze volt. Ott hagyta a rúgkapáló olaszt, akit a nehéz nyavalya tört ki ijedtében, keresztültört az üldözőin, s bevágatott a nem messze levő Aprakszin dvorba, ahol megint a világ minden ócska zsiárúját csaklitzták a minden nemzetből összevetődött csiszárok, zsidók, törökök, örmények, perzsák, kis- és nagy-oroszok, skopcsik és raskolnikik, grúzok és finnek, kiterítgetve cók-mókjaik halmazát az utca kövezetére, hogy jobban útjába legyenek a vásárlónak, akit ketten-hárman megfognak, portékájukat magasztalva, a szomszédét ócsárolva, alkudozva, cigánykodva, esküdözve, a világ minden barbár nyelvén. — Közéjük a szarvas! Ez volt még csak a pompás multság! Hogy ordított Allaht, Jehovát, Jézus Krisztust a sok felriadt kufár, akit a szarvas

felrúgott! Hogy mászott hasmánt négykézláb a beszélő békasereg odújába, mikor a vadásztársaság meg a sok kopó keresztültört rajta! Hogy vágta magát hasra a lengyel zsidó, aki nem tudott merre menekülni, s jajgatott, míg a szarvas, ló és kutya átugrált a testén, s a túlsó kijáratnál hogy omlott ki a felvert Babel népe, ordítva, hogy itt az ítélet napja. A szarvas átszökött a megtorlott embertömeg fejéin. Ezt a kopófalka és a lovasztársaság nem tudta utánacsinálni, s időbe került, míg a falkár és a pecérek szét tudták korbácsolni az eleven akadályt a vadásztársaság útjából. — Ezalatt a szarvas egérutat nyert, kimenekült a Fontanka-csatorna körútjára, keresztüliramodott a jégen a túlsó part házsoráig: a hajszólo csapat csak a Gorohnaja utca szegletén érte ismét utól.

Itt volt történetünk idejében (1824—25.) egy nagy parkkal körülvett palota: a Bulavszki-kert; (1862-ben a nagy tűz elhamvasztotta ezt az Aprakszin dvorral együtt, s jelenleg a carszkoje-zelói vasút indóházának raktárai állanak a helyén.)

A park magas, aranyozott vasráczszattal van körülvéve, melyen keresztülhajlanak a jégburokkal fedett fenyőfalombok. A szarvas tán azt hitte, hogy ez a vadaskert.

E park és palota mentében, nem messze tőle van a nagy *Obuhov*-kórház.

Ötszáz lábadozó beteg, férfi és asszony (többnyire nyavalyatörősök) jött éppen akkor szembe az utcán. A Szentháromság templomában voltak áldozni ezen a napon, onnan tértek vissza a kórházhoz.

Ha ez a vad iram e nyomorult csoport közé zúdul, azon mind kitör az epileptikus roham. Azok nem bírnak elfutni, szélhűdött tagjaik, mankóik, hülye elméjük nem segítik meg őket a veszedelemben. Maga a rémület elég megölni a lábadozót, akibe csak hálni jár a lélek.

Csak egy nagy jajkiáltás kórusa hangzott a tehetetlen tömeg felől, mely mintha le volna igézve, mozdulatlanul állt meg

a megfoghatatlan roham előtt. A beteg embernek nemcsak a lába, hanem a feje is zsibbadt.

Hanem azért csak „hajrá!”

Amint aztán az üldözött szarvas a Bulavszki-park főkapuja előtt elrohant, e kapun keresztül egy lövés dördült el; a szarvas a lövésre oldalt szökött, a szarvait a hátára csapta, azután csülkeire bukott, s még egyet rúgva magán, véres orrával barázdát túrt a hóban, s aztán elnyúlt holtan, odafektetve fejét véres agancsaival a kapu küszöbére, mintegy köszönetül annak, aki üldözőitől egy jó lövéssel megszabadította.

A vadásztársaság mulatsága el volt rontva.

Hallatlan vakmerőség: elrontani az urak mulatságát!

— Ki tette ezt a lövést? — kiálta a legelől vágató lovak, korbácsát a levegőben füttyültetve.

A kopófalca dühösen rohant a nyitott kapunak, ahonnan a lövés történt, a sinkorántársaság is meg volt sértve a vadászbecsületében.

A kérdés oroszul volt téve, s a taglejtés is illett hozzá, bár a lovak arca egészen simára volt borotválva, franciásan; (a többiek mind pofaszakállt viseltek).

— Én voltam olyan bátor! — felelt rá egy női hang, s a kapu fölött egymásba hajló fenyőfák alul, amik a palota bejáratáig egy hosszú sétányt képeztek, előlépett egy nőalak, délceg, karcsú, mint a Kalevala hősrégének amazonjai: hosszúkás, halavány arcát a veresbe játszó szőke haj szabadon szét-szórva repkedi körül, mint egy oroszlánsörény, finom egyenes orra, fölvetett ajkai a Niobe-csoport alakjaira emlékeztetnek, míg az a két nagy lángoló fekete szem, tele megverő varázssal, a Szakuntala péri tüneményeinek illik oda. Három külön égalj mítoszából összevarázsolt tündér.

— Én voltam az a bátor! — szólt a nő, aki egyedül jött elé, minden kíséret nélkül, s míg bal kezével a rárohanó ebeknek fittyet hányt, a jobbában tartott kétsövű puskát arcához emelte, s a kérdező fejének szegzé. — És még van egy lövésem az ön számára is, ha le nem ereszti azt a fölemelt korbácsot.

A kutyák megszelídülten nyihogták körül a nőalakot, melyet egy perc előtt még szét akartak tépni, s a lovag sem volt hozzájárulhatlanabb a varázs előtt, mint a kopók. Megfordítá kezében a lovagostort, s a gombjával tisztelgett, s most már franciára fordítá a diskurzust, ami az orosz előkelő társaság nyelve.

— Nincs szüksége önnek, madame, a lőfegyverhez folyamodni, amidőn szemciben oly hatalmas kettős tűzfegyverrel rendelkezik.

A lovag elárulta, hogy Versailles-ban járta a főiskolát, ahol tudnak bókokkal harcolni, s bókokkal fedezni a meghátrálást.

A vadásztársaság többi része ezalatt szintén megérkezett a kapu elé.

A férfiak, amint meglátták, hogy kivel beszél az első lovag, visszarántották a paripáikat, mintha szeretnének nem lenni jelen az értekezésen; csak egy éltesebb úr, kinek a bundás bekecsén gyémántos rendcsillag ragyogott, léptetett közelebb. A nők egyike azonban egyenesen odavágtatott a kapuhoz, s ott megállt szemben a másik hölgygel. Csak az elesett vad választotta el őket.

A lovaghölgy kékrókaprémes bekecsét viselt, hasonló süveggel, mely alól csigafürtökben „à l'anglaise” omlott vállára dúsgazdag, világosszőke haja. Arca egész a szeméig volt pirulva a hevélytől és a csípős hidegtől, s az égő arcszín még elevenebb kékké tette kissé kiülő szemeit; finom, keskeny ajkai nyitva voltak; a kék szalag, mely állát a hideg elől eltakarta s a kék fátyol, mely homlokát körülövezte, nem engedett egyebet láttatni. Hanem amint a másik hölgy elé ért, a lovagnő hátratúrte álláról a burkoló szalagot (szép rózsás áll volt, gödröcske által kétfelé osztva), talán hogy szabadabban beszélhessen.

— Hogy merete ön e szarvast meglőni? — kiáltá a másik nőre. — Nem tudja ön, hogy ez a cár vadja?

— Hogy merték önök e szarvast a kórház felé hajtani? —

felelt az vissza. — Nem tudják önök, hogy az a nyomorultak háza?

— Remélem, elismeri ön talán mégis, hogy első úr Oroszországban a cár!

— Első úr az egész világon — a beteg ember.

— Ön vakmerő, madame!

— Azt elismerem.

A lovagnő most már a fátyolt is hátrátépte homlokáról: melege volt. A lovagkorbács nyugtalanabban játszott kezében.

— Miért nem vagyok most férfi! — morzsolá a szót összezorított gyöngyfogsorai között.

A sima arcú lovag azt látta e vonagló arcvonásokból, e megölő szemekből, hogy valami egyébről is van szó, mint egy meglőtt szarvasról; odahajolt a lovagnőhöz, s dég hallhatólag szólt hozzá németül.

Mert a francia nyelvet (a legszeretettebb ellenség nyelvét) minden ember érti már az orosz fővárosban, de a németet (a leggyűlöltebb jóbarát nyelvét) csak a kiválasztottak. Ha tehát azt akarja az ember, hogy a cselédnép ne érse, mit beszél, németül szól.

— Talán egy „Nebenbuhlerin?” — kérde a sima arcú lovag.

A lovagnő megvetésre biggyeszté ajkait, s szempilláit összehúzza, azt felelé elég hangosan — németül:

— Nem „Neben”.

A leggonoszabb sértés egy nő ellen.

Az a másik nő jól hallotta azt, s a kezében tartott lőfegyver egyik csöve még töltve volt.

E mondás után maga a kimondó is elsápadt, mint egy párbajvívó, aki kilötte a saját fegyverét, megsebzé az ellenfelét, s most azt látja, hogy az is készül órá lőni.

De a halavány hölgy nem azt tette vele. Hiszen van szó, van tekintet, van mozdulat, mely fájóbb a sebet ütő fegyvernél.

Amint az elejtett vad ott feküdt a lábainál elterülve, rátette az egyik lábát annak az agancsára, s úgy nézett mosolyogva a lovagnő szeme közé, s hogy a kihívó inzultus annál erősebb legyen, fölemelte a lőfegyverét, s a másik csövet kilőtte a levegőbe. Mert fegyverrel védtelen ellenében az injúriának nincsen elég éle. Most már volt.

A lovagnő arca lángolt a haragtól. A lovagkorbácsot két keze közé fogva csavargatta, mint egy kígyót, mintha azon tusakodnék, hogy ezzel a kígyófarkkal összezúzza-e ezt a sértő mosolygást ezen az arcon.

A másik két nő közül az egyik egy fiatal leány volt: alig több még, mint gyermek. Tökéletes tojásdad arc, finom, hegyes állal, parányi, virágbimbó csukódású ajkak, nagy, sötét-kék szemek, amik messziről feketéknek látszanak, egyenes, vékony, fekete szemöldök s acélragyogású hajfonadékok. Az egész tekintete a növendékleányok elbámuló tudatlansága. Legkülönösebb rajta az, hogy férfinyeregben lovagol, s a viselete is ahhoz van alkalmazva; cserkesz beshmet, bő, fehér salavári, magas csizmákkal, széles kázmiröv, lecsüggő kindzsállal.

Mindenki értette, csak ő nem, hogy mit beszélnek ezek most.

Aki a nyelvet nem értette, megértette a mozdulatokat meg az arcok összefeleselő vonaglását, a szemek kereszt-tüzét, ő még azt sem. Csak bámult. Azt látta, hogy két asszony nagyon haragszik egymásra — egy szarvasnak az agancsai miatt.

A lovagnő erőszakos kezében addig hajlott a lovagkorbács, míg csakugyan kettétörött. Mással kellett ütnie.

— Bethsába! — kiálta a bámuló hajadonra, s aztán valamit mondott neki valami olyan nyelven, amit kettőjükön kívül senki sem értett: talán cserkeszül; hanem az arckifejezéséből a beszélőnek, az elképedéséből a ráhallgatónak meg lehetett érteni valami ilyenformát: „Azt kérdezted tőlem, milyen az

ördög? Itt van: ez az!” A fiatal leány lehúzta a fejét, s keresztet vetett magára, nagy kék szemeivel félénken sandítva azon alak felé, aki maga az élő sátán.

Akkor aztán megfordítá a lovát a delnő, s megragadva a leány lovának zablóját is, előrevágatott, vissza, amerről jött, nyomában az úri társaság és a kopófalka. Az elejtett szarvast otthagya mindenki az utcán.

HADITERV EGY ASSZONY ELLEN

Az egész úton végig mind a Ghedimin-palotáig természetesen nem folyt egyébről a beszéd, mint a lefolyt izgalmas jelenetről.

— Parole d'honneur! — mondá a sima arcú lovag, korbácsával saját lovagcsizmáira húzogatva. — Föl van fordulva az egész világ! Ha Erzsébet cárnő idejében mert volna ilyen insulte-ot elkövetni egy Ghedimin hercegnőn egy asszony, megkancsukázták volna a piacon; elvágták volna a nyelvét, mint Lapouhinnőnek. Ezt köszönjük a túlságos filantrópiának! Sohasem volt az nekünk való. Minket megöl a voltairianizmus! Hogy tűrhet el ilyet Arakcsejeff? Tán csak nem orosz ez az asszony? Tán valami angol vagy német dáma, aki idejött bennünket bosszantani, s a követség oltalma alatt áll? Bezzeg 816-ban, mikor utoljára voltam itthon, nem merték volna velünk ezt tenni! Ezek az idegenek! De mindegy! Ha nincs a rendőrfőnöknek az ilyenek számára büntetése, majd mi magunk fogjuk kezünkbe venni a korbácsot. Csak az ön jelenléte tántorított vissza most is, Mária Alekszjevna hercegnő, esküszöm rá.

- No, no! Ön nem tudja, hogy ki ez a nő.
- Bárha hercegnő is!
- Több annál.
- Nem bánom, ha expatriált királyné is, onnan Georgiából.
- Csitt! (A hölgy egy óvó tekintettel figyelmezteté a lovagot a balján lovagló lányra.)

— Hiszen nem ért németül. — No, hát — királynő az a néember?

E kérdésre a delnő elkezdett kacagni.

— Az bizony, királyné! Igazán királyné! Uralkodó királyné! Abszolút egyeduralkodónő. Hahaha! Mi mindnyájan alattvalói vagyunk: ön is, én is, Alekszej Makszimovics is. Hahaha! Egy olyan királynő, akit az országából nem ágyúval szoktak kikergetni, hanem ezzel ni!

A delnő az összetört lovagostor fogantyúján levő sípot nyújtá a lovag elé.

— Micsoda! Egy komédiásnő?

— Az hát. Mi volna egyéb?

— Ah, haha! Aki ellen füttyhang a revolúció, akinek a trónját síphanggal lehet felforgatni! Ah, Mária Alekszjevna! Ajánlékozza ön nekem ezt a sípot, úgy fogok vele harcolni önért, mint a „Ritter ohne Furcht und Tadel”

A delnő átengedte a nevezetes pokolgépet, amivel a színpadi potentátokat szokták a levegőbe vettetni, a lovagnak, mikor az őt a Ghedimin-palota vestibule-jében lescgíté a nyergéből.

A lovag megcsókolta a delnőnek a kezét, amiért az megcsókolta a lovagnak az arcát. A szép gyermekleányt kézen fogta a delnő, s együtt mentek fel a széles, hármás üvegajtóval elzárt, fűtött lépcsőn.

Itt aztán az egész vadásztársaság szétoszlott, találkozózt adva egymásnak ma estére az operaházban.

A sima arcú lovagnak a hátára veregetett a tenyerével a rendcsillagos hallgatag úr, ki nem vegyült a társalgásba.

— Te pedig jöjj fel hozzám, Nikolaj Szergievics, egy szóra.

— Parancsolj velem, Alekszej Makszimovics.

Az Alraksejjeff-palotához lovagoltak.

Szentpétervárott nincsenek ősrégi paloták, az egész város csak másfél századot számlál még; a cári kegyenc palotája a Nyefszki prospekten fekszik, s inkább kényelemre, mint pompára van berendezve. Télen át magukat a falakat fűtik

alagcsöveken át éjjel-nappal, minden ablakot hármás üvegtábla tart elzárva, s a szobák keményfa táblákkal vannak kirakva.

A vadászatból hazaérkezőket készen várta a forró tea, arakkal és valami sajtászerű járulékkal, ami cayenne-borsból és spanyollégyből van készítve, egy késhegynyi belőle átmelegíti a zsibbadt idegeket: más égálj alatt mérég volna az.

A főúr, kit most már palotájáról ismerhetünk, Arakcsejeff, bezárta maga után a szobája ajtaját, s aztán egy amerikai hintaszéket tolvaj a kandallóhoz vendége számára, leültetette azt, csibukot dugott a szájába, s maga a kandalló elé állt.

— Hallod-e, Nikolaj Szergievics. Azt mondom neked, hogy azt a sípot, amit a hercegnőtől kaptál, tedd el jól az ereklyéd közé, s ha fütülni akarsz rajta, eredj ki vele az erdőbe; mert ha te azt, amit a hercegnőnek esküvel fogadtál, megteszed, másnap útban vagy Irkuck felé, s bizony Isten nem tudom, hogy mikor jössz vissza.

— Hogyan?

— Hát úgy, hogy a cár azt tartja, hogy olyan herceget, mint te vagy, tud ő teremteni egy óra alatt százat, hanem olyan énekesnőt, mint Ilmerinen Zeneida, egy század teremt egyet.

— Ah! Tehát ez a hölgy Ilmerinen Zeneida, a hírhedett Cimarosa-hősnő? Tisztelet! Már ennél a szónál nem pipázok. Mikor Ghedimin hercegnőnek esküdtem, akkor nem tudtam, hogy kiről van szó. Ez felold a fogadásom alól. Az „isteni” Zeneida ellen még az „angyali” Maria Alekszjevna kedveért sem lehet föllázadni. Inkább egy sereg legitim uralkodó ellen! De mily ostoba vagyok én! Bizonyosan megfagyott az agyvelőm ebben a nagy hidegben, mint a kényeső a thermometrumban. Hisz azt már odakünn hallottam, hogy a „díva” a cár és cárnő protégéje, s azonfölül pedig a derék Makszimovics Iván kedvese. Abból a párbeszédéből, amit a két nő vetett oda egymásnak, kitalálhattam volna, hogy a feleség és a szerető találkoztak véletlenül össze.

— Most azután még azt kell kitalálnod, hogy mind a két nőnek a kegyébe bejuss: mind a feleség, mind a szerető kegyébe.

— Az könnyű feladat, egyiktől a másikhoz hírt hordani.

— A nőnél könnyen fog menni, mert az őszinte, egyforma, szenvedélyes; hanem a kegyencnőnél nehezebb lesz, mert ez az életben is annyiféle alakot tud játszani, mint a színpadon. S neked meg kell tanulnod, hogy melyik az igazi.

— Amilyen igaz, hogy Galban lovag a nevem.

— Nohát, Galban lovag, azt elképzeld, hogy mikor téged hazahívtunk Versailles-ből, ahol reánk nézve az voltál, ami a szem és fül az emberre nézve, hát annak nagy okának kellett lenni. Remekül betanultad, hogyan kell a legtitkosabb diplomáciai cselszövényeket az asszonyi szíveken keresztül kicsalni, s nem hagytad rajtakapadni magadat. Most itthon kell ebből a mesterségből letenned a remeket.

— Hogyan? A szent Oroszországnak volnának titkai, amiknek a rendőr és a pópa nem tud végére járni?

— Kedves Galban lovag. A mi jó Hulkinunknak elég baja van a tolvajokkal, s azokkal is igen kevés szerencséje. Tanácslom is neked, hogy éjszaka, mikor a klubból hazamégy, ha valaki megállítja a szánkódat, hát csak add oda neki nyugodtan a tárcádat, mert ha patrouille-ért kiáltasz, a katona még a bundádat is elveszi. Ha rendőr kezébe jutsz, az a tolvajt is kirabolja, meg tégedet is. A pópának pedig éppen semmi keresete a mi embereinknél, hisz ezek azon kezdik, hogy tagadják az Istent.

— Ennyire jutottunk?

— Ennyire bizony. Jól mondta Kutusov tábornok, mikor a francia hadjáratból visszatértek a seregeink, hogy „Most legjobban tenné a cár, ha ezt az egész győzelmes sereget belefotatná a Keleti-tengerbe”. A visszatérő ezredek mind inficiálva voltak a szabadelvűségtől, s elragályosították az egész hadsereget. Bizonyosan mondhatom neked, hogy valamennyi fiatal

tisztnek mind ott a zsebében a „szabad ember katekizmusa”, meg az „alkotmányterv”.

— Hol veszik azt?

— Titkos nyomdájuknak kell lenni.

— Nagyon sokáig engedték őket játszani a szabadsággal.

— Ez volt a kisebb veszedelem. Amíg engedték őket a szabadkőművességgel alakoskodni, mindent nyíltan vittek; az udvari bálokban maga a cár hallatára beszéltek szabadságról, értekeztek népjogokról, jobbágyemancipációról. De hát ez mind csak akadémiai disputa volt, amint azonban a szabadkőművesek páholyait bezárattuk, amint a titokzatos jelvényeket csúfságra elkótyaveteltettük az Aprakszin dvor zsidópiacán, az eltakart baj annál jobban elmérgesült. *Momonov* szabadkőművesei öt-hatféle alakban támadtak fel. Az egyik elnevezi magát a „Közjó Egyesületének”. Ennek a feje Orlov. A másikat úgy nevezik, hogy „Szojusz szpacinia”, a harmadikat „Hősszövetségnek”, a negyedik neve „Szojusz blagodensztogja” Van egy, amely a „Nyolc szláv nép köztársasága” címe alatt alakult; tagjai ismertető jelül nyolcágú csillagot viselnek. (Az egyik ágára Magyarország is oda van írva.) Úgy támadnak, mint a gomba.

— Nevetség! Az én időmben is voltak ilyen klubok, amik titkos összejöveleket tartottak. Mondhatom, hogy semmi államellenes dolgok nem történtek bennük. Ha a rászédett férjeknek nem volt ellene kifogásuk, a rendőrségnek ugyan nem lehetett.

— De csek nem ahhoz hasonlók — szólt Arakcsejeff, indulatba hozva. (Az a szokása volt, hogy odahaza, mikor titkos látogatójával beszélt, folyvást egy pálcátörrel volt dolga, azzal a spanyolfalakat, meg a függönyöket szurkálta keresztül, mintha mindenütt hallgatózó kémeket akarna felpékelni, s ha hallgatójának a kabátja valami tárca, vagy zsebkendő miatt fel volt duzzadva, oda is beszurkált a pálcátör hegyével, mintha meg akarná tudni, hogy mi van ottan.) — Mindenütt ott

vannak, és sehol sem találhatók. Összejöveleteiket el tudják álcázni bálók, hangversenyek, orgiák mögé, kijátsszák minden kémkedésünket. Mit gondolsz? Van egy könyvük, ami egy valószínű országgyűlési napló. Minden tartomány képviselőinek tanácskozása van abban feljegyezve: hogyan kell Oroszországban egy rendszeres forradalmat előidézni? Minő legyen az alkotmány? Mi történjék a dinasztiával? Hogy legyen az ország felosztva? Rendi képviselőlet vagy népképviselőlet legyen-e? S ugyanebbe van beírva az összeesküvők teljes névjegyzéke, akik az egész birodalomban a Fekete-tengertől a Jeges-tengerig kezükben tartják a háló csomóit. Ezt ők úgy híják egymás között, hogy a „Zöld könyv”. Hol van az a könyv? Ez a kérdés.

— Egy ellenkérdéssel felelek. De ne szurkálj a bundám gallérját azzal a hegyes stíléttel! Láttá-e azt a könyvet valaki, s ha látta, miért nem mondja meg, hol látta?

— Azt is megtudhatod. Három osztályra vannak felosztva az összeesküvők. Az első a „testvérek”. Ebbe mindenki bejuthat, akiről a bevezető jótáll. Hanem ezek csak annyit tudnak, hogy ők egy összeesküvésnek a tagjai, s szabad bejáratuk van a gyülekezetbe. A második osztályban vannak a „férfiak”. Ezek már kipróbált emberek, akikre egy bizonyos adott jelszó szerinti cselekvés van bízva. (A tisztikarnak egyharmadát közülük számíthatod.) Még ezek nem tudnak egyebet elárulni, mint ki-ki saját magát s a reá bízott dolgot. A harmadik osztály tagjai a „bojárok”. Ezek az intézők. Ezek közé nehéz bejutni, s aki egyszer köztük van, az el nem árul többé semmit.

— Nincsenek feleségeik, szeretőik?

— Erre a kérdésre magamtól is rá tudtam jönni. Hogy a titkokat legjobban meg lehet az asszonyok által tudni, gyémántokkal és szép szemekkel sok sötét helyet meg lehet világítani: az régi dolog. A „Zöld könyv” őrzése asszonyra van bízva; ez kétségtelen. De fölfedezéseinkkel még eddig mindig kudarcot vallottunk. Megtutuk, hogy a „Zöld könyv” Orlov

szeretőjénél van. Iszonyú kincs árán megszereztük azt tőle. Aztán találtunk benne egy sereg botrányos adomát a szent-pétersvári életből, amit anélkül is tudunk. Azután más nyomot találtunk. A „Zöld könyv” a „martinisták” birtokában van. Főnöküknek van egy szeretője, aki ennek fanatikus híve: semmi pénzzel rá nem vehető, hogy őt elárulja. Egy éjjel megleptük a szállásán a némbert, megkötöztettük, szétbontattuk a szobája gerendáit, s megtaláltuk a „Zöld könyvet”. Hát az meg tele volt istentagadó tézisekkel. De hát ki törődik azokkal? Az Isten ellen szabad föllázadni, csak a cár ellen nem szabad. Végre rájöttünk, hogy a valódi lelke az összeesküvésnek az a liga, ami az „Észak Egyesületének” nevezi magát. Ennek a feje pedig Ghedimin herceg.

— Ördögbe is!

— Az ám. A trónhoz legközelebb álló urak! Ennél kell lenni a „Zöld könyvnek”. Ott volt. Kire bízhatna az ember ily veszedelmes kincset másra, mint a feleségére? Hanem a vasláda kulcsát, melyben e könyv rejtve volt, a férj szüntelen a nyakába akasztva hordá. Hilarion atya a vallásos oldaláról kerülte meg a nőt, s rávette, hogy egyszer vegye le a férj nyakából a kulcsot, mikor az éppen hagymázban feküdt, s nem tudott magáról, s adja át nekünk egy éjszakára a „Zöld könyvet”. A nőnek sok leimádkoznivalója lehetett, a bűnbánatért cserébe megtette ezt a kis árulást, s én egy egész éjszakát töltöttem a Ghedimin-nél talált „Zöld könyvvel”

— És aztán?

— Hát aztán földhöz csaptam. A könyv tartalma ugyan csupa veszedelmes doktrinák gyűjteménye volt, de semmi egyéb, mint absztrakt tézisek, philosophemák, glosszák; és főleg semmi megfogható nevek. Mit bánom én, mit mond Seneca, Rousseau, Saint-Just. Én azt akarom tudni, hogy mit mondanak a Muravjeffek és Turgenyeffek. Ez is csalás volt. A ravasz Ghedimin nem bízott a feleségében. Olyan könyvet adott neki a megőrzésre, amit ha az elárul a cenzornak, az nem

fog tőle sajnálni egy hasáb fát, hogy megégesse rajta, de ha a titkos rendőrőrnököknek árulja el, az sajnálni fogja az olaját, amit elégetett az olvasása alatt.

— Tehát ha nincs a feleségnél az igazi „Zöld könyv”, akkor a szeretőnél kell annak lenni. Az pedig Zeneida.

— Kitaláltad.

— Idegen nő ez?

— Nem. Alattvalónk. Finn leány Helsingforsból. A cárnak azért különös kegyence, mert birodalmunk büszkesége, aki leverte Catalanit. A cárné is becézi. Tudod, őfelsége nagy zenekedvelő, s nem akarja engedni, hogy Cimarosa, Fernand Cortez és Paesiello iskoláját a divatos Rossini megbuktassa. Ilmerinen Zeneida sohasem énekel Rossinitól. Minden órában szabad bejárata van az uralkodócsaládhoz, akárhányszor megvárakoztatnak engemet, sőt Miklós nagyherceget is miatta. Az udvari táncestélyeken úgy bánnak vele, mint egy uralkodó fejedelm-nővel, s a cárné kedvenc virágát, a fehér rózsát, egyedül neki van megengedve a hajában viselni. Hogy a finn diákok forrongása miatt a helsingforsi egyetemet át nem tették Kievebe, egyedül Ilmerinen Zeneida szép hangjának köszönhetni, aki könyörögni is olyan szépen tud, mint énekelni. A cár már egyszer hercegnővé is akarta őt tenni, s mit felelt rá az elkényeztetett? „Felséged degradálni akar engem?”

— S ez a nő lehet részese a cár elleni összeesküvésnek?

— Ha lehet szeretője az összeesküvés fejének, egy Ghedimin hercegnek, aki az Oroszországban uralkodó tizenkét család leghatalmasabbika; — jobbágya, jövedelme több, mint a württembergi királynak. S mégis lehet összeesküvő, s mégis lehet neki híve Ilmerinen Zeneida. Ne felejtse el, hogy a leány egy „*kalevaine*”.

— S micsoda jelek vannak e gyanúra?

— Mondtam már neked, hogy az összeesküvők nagyon ügyesen tudják vinni a dolgukat. Nem bujdokolnak ezek sötét külvárosokba, földalatti boltokba, hanem inkább a sokaságot

keresik, s zajt csinálnak maguk körül, mikor tanácskozni akarnak. Ezt már a lengyelektől tanulták el, kiknél a „vendita” és a „philaretés” tagjai országos vásárokon szoktak összegyűlni. A mi összeesküvőink mulatnak. Most következik a nagybőjt. Minden színház zárva lesz. Hét hétig tiltva minden nyilvános mulatság. A népnek látni kell, hogy az úri rend is tartja a vezeklést. A templomba el kell járni. S a császári énekar zsolozsmáit állva végighallgatni. Hanem aztán hogy este bezárt ajtók mögött mi történik, azt nem kérde senki. A titkolózásnak van elég jó címe. A meghívottak nem alkotmányt csinálni, csak pecsenyét enni jönnek össze. „Böjtszegőknek” nevezik magukat. Ha a rendőrség rájuk törne, találna felszelt vad-sültet, párolgó roastbeafet az asztalaikon, sőt talán elázott convivákat is az asztal alatt, s azokat bizonyára megvesszőznék a böjtszegés miatt; de hogy a belső szobákban mi történik, azt nem tudná meg senki. És itt a színpadi királynő még különös előnyben is van. A színház népének az egész világon, mint jól tudhatod, külön törvénye van. Ugyan ki keresne szigorú erkölcsöket a táncosnőknél, a mimáknál. Nekik éltető elemük a pezsgő könnyelműség. A rendőrség rég szemet hunyt az ő különöségeik fölött. Aki egyszer elég szerencsés Ilmerinen Zeneida termeibe egy nagyböjti „zárkörű estélyre” meghívatni, az ott együtt fogja találni az opera és balett minden könnyelmű szépségeit s az egész szentpétervári aranyfiatalságot, s nem lesz panasza sem a szép szemek, sem a jó borok tüze ellen. Akár megégjen bennük. Hanem azután, ha a nagy mámor közepett meg tudott annyi józanságot őrizni, hogy másokra is ügyeljen, akkor észre fogja venni, hogy a társaság tagjainak egy része lassankint eltűnedezik a termekből.

— De hisz annak egynél több oka is lehet.

— Lehet. Például az az oka is lehet, hogy egy rejtett szobában rulettet játszanak. A cár szigorúan tiltja a rulettet, s akit ezen rajtakapnak, irgalom nélkül Szibériába küldik. Bizonyos, hogy Ilmerinen Zeneida rágalmazói, különösen a nők, akik

irigykednek rá, azt híresztelik felőle, hogy titokban rulettbankot tart, s az teszi érthetővé mesés pazarlását. Én mást hiszek.

— Mi okod van mást hinni?

— A színész nő hírhedett estélyein rendszeren jelen szokott lenni Turgenyeff Miklós is, s ő is azok között van, akik éjfél után eltűnnek a mellékszobákba. Turgenyeff Miklós pedig philosoph és puritán.

— A philosophoknak is vannak szép asszonyok és jó borok között lucidum intervallumaik.

— Régebben ismerjük Miklóst. Én még demidecemvir korából figyelemmel kísértem. Ő volt az egyedüli kortársai között, aki semmi divatos kicsapongásban részt nem vett. Beutazta Angliát, Francia- és Németországot, és mindenütt csak a nagy költőket, a magaröptű szellemeket kereste föl; a könnyelmű raj mulatságaiban nem találkozott vele senki. Párizsban sem! Ahol a gyönyör uralkodó vallás. Ugyan hogy jutna eszébe itt áldozni titokban annál az oltárnál, ami nálunk a bálványimádás tilalma alá van vetve? Ennek az egy embernek a jelenléte elárulja, hogy ott a zárt ajtók mást rejtenek, mint eleusi misztériumokat!

— És ezt még eddig nem lehetett kitudni?

— Amint Zeneida Ghedimin herceg karján eltávozik a társaságból, a multság a Mylitta-ünnepély színét veszi föl; a könnyelmű színpadi tündérek lefoglalják minden érzékét a köztük maradónak, s az másnap csak arról tud számot adni, hogy milyen jól mulatott. Ha egy „testvér” menekülni akar közülök, hogy utána menjen a „bojároknak”, azt elfogják, visszahozzák, agyonitatják, agyonölelik a szeretetreméltó özszeesküvők. Hogy ki tudja őket játszani, hogy egyenesen magát a misztérium főpapnéját bírja meghódítani, egy olyan, minden olympi játékban győztes hősré van szükség, mint te vagy.

— Nagyon hízelgő rám nézve. Mikor kezdjek hozzá?

— Még ma. A maslicahét utolsó napja van. Az opera-

házban utolsó előadás. Zeneida a mi Cimarosánk „Titkos házasságában” lép föl. Nagy lesz a tolongás. Amint az éjféltizenkettőt üti, megszólalnak minden toronyban a harangok, s e harangszóval kezdődik a hosszú böjt, mindenki hazatakarodik az utcákról vezekelni. Hanem a színpadok királynéjának országában akkor kezdődik el a farsang! Karnevál herceg egész bohó társaságával tartja ünnepi fölvonulását a fényesen kivilágított termekben, amiknek zárt ablaktábláin egy fénysugár s egy zenehang sem törhet keresztül. Neked meg kell magadat hívatnod erre a mulatságra.

— A mai nagy affront után.

— Te mester vagy az ilyenben.

— Ghedimin hercegnőnek azt ígértem, hogy még ma ki fogom a vetélytársnőjét füttyülni.

— Nekem pedig azt ígéred meg, hogy még ma meg fogod őt hódítani.

— Rövid az idő.

— De kapóra az alkalom. Megtudtam, hogy két olyan ember érkezett tegnap a fővárosba, akinek a jelenléte itt szokatlan. Az egyik Krizsanovszky Lengyelországból, a másik Pestel ezredes a déli hadseregtől. Mind a kettő kapott már meghívást Zeneida úgynevezett táncmulatságába. Ezekkel csak ma és csak ott találkozhatol. Ezekről meg kell tudnod, hogy miért jöttek ide.

— Ott leszek.

— Hogy kezdesz hozzá?

— Ahogy minálunk minden szerelmes históriát szokás kezdeni, ajándékozással.

— Vigyázz! Ez a tündérnő gazdagabb, mint te vagy. Egy hangversenyével összeénekel negyvenezer rubelt, s ha gyémánt kell neki, kikeresi érte a legszebbet, s ha gyémántnál is szebbet akar, kiosztja a szegények közt; az ajándékkal könnyen azt teszi, hogy megduplázza, s úgy küldi vissza.

— Olyat fogok neki ajándékozni, ami megnyeri a tetszését.
Egy nyolcas fogatot.

— Ah! Amilyen csak a cárnak van.

— Dejsz, olyan a cárnak sincs. Majd meglátod. Ezzel a fogattal vágtatva török be a „sarkonforgó” tündérkastély kapuján. A többit bízd rám. Ha van „Zöld könyv” a világon, azt én meg fogom látni.

A HÁTRAMARADT

Ghedimin herceg ma együtt ebédelt a feleségével.

Sem a férj, sem a nő nem hozta szóba a mai jelenetet, ami a szarvasvadászatot befejezte. Pedig lehetetlen, hogy az egész városban szét ne futott volna annak a híre. Csak a rendőrség nem vett róla tudomást. Még az elejtett szarvast is otthagyták, ahol elesett, majd csak sötéttel fogják azt elszállítani, hogy senki se lássa, ki vitte el.

— Lesz ma szerencsém önhöz az operaházban? — kérde a hercegnő.

— Nem tudom, elmehetek-e?

— Kár lesz elmaradni. Ma Ilmerinen kisasszony utoljára énekel a „Titkos házasság”-ban, s nagy ovációk készülnek a részére.

(A hercegnő arra gondolt, hogy ma ki fogják fütyülni Zeneidát, s azt nagyon derék dolog lenne a hercegnek neje páholyából végigélvezni.)

— Sajnálom, hogy nem ígérhetem meg. De ezen az estén, mint ön nagyon jól tudja, az öreganyámat kell meglátogatnom, s a jó asszony, ha egyszer megkaphat, el nem ereszt. Az egész világról kérdezősködik, s aztán szigorúan megköveteli tőlem, hogy mikor az éjféλι harang megszólal, a szobája melletti kápolnában leüljek az orgonához, s a bűnbánó zsolozsmát énekeljem. Ezt nem tagadhatom meg tőle. Inkább ha azt akarja ön, hogy együtt töltsük a mai estét, jöjjön fel velem hozzá.

— Óh, köszönöm a jó mulatságot. Én még nem éneklek a zsolozsmát.

— Még úgysem látogatta ön meg nagyanyámat, mióta egybekeltünk.

— Tudja, hogy félek a halottaktól.

— De hisz ő szegény még eleven.

— Annál rosszabb. Élőhalott. S én irtózom egy múmiát látni, s arra gondolni, hogy magam is ilyenné lehetek valaha.

— No, hát jó mulatságot, kedvesem.

— Nagy áhítatot, kegyelmesem.

A herceg eltávozott. A hercegnő utánaküldte a törpéjét, hogy elrejtőzve a lépcsőház narancsbokrai közé, lesse ki, vajon a herceg csakugyan a nagyanyja lakosztályán marad-e, és meddig marad ott.

Ghedimin Makszimovics Iván valóban a nagyanyja lakosztályába távozott az összekötő folyosón át. Az öreg úrnő a Ghedimin-palota középső szakaszában lakott, melynek ablakai mindkét felől udvarra nyíltak.

Éppen húsz esztendeje már annak, hogy Anna Feodorovna el nem hagyta a szobáit. Még a rekkenő nyarat is ott tölti a prémbőrökkel kivert falak között, amikor minden úrféle menekül a fővárosból a Néva szigeteire.

1804 tavaszán egy makacs idegbaj erőt vett rajta, s azóta az egész járása-kelése e földön az étkező asztalától a kártyázó asztaláig, s onnan vissza, egy kerekeken gördülő zselyeszéken. Fél a szabad légtől.

Eleinte, az első években társasága is volt: három korához illő öreg asszonyság, akik eljártak hozzá whisztezni és pletykázni. Lassankint kimaradoztak. Először egy, azután kettő, utoljára mind a három. Senki sem merte neki tudtul adni, hogy meghaltak. Azt hitették el vele, hogy nehezen esik a lábainak a lépcsőn fölmászni. Azóta egyedül, egymagában játszik whisztet.

Most is azt a tarka *kattunkelmét* viseli, ami 1803-ban olyan nagy divatba jött, azáltal, hogy Sándor cár megtiltotta a külföldi gyapotszövetek behozatalát. Azt hiszi, hogy mai nap is azt hordja a metropolisban minden úrhölgy. És hozzá azt a tollas barettet, ami hasonlít a turbánhoz.

Tizenkét esztendeje már, hogy a vele egyívású emberek közül az utolsó meglátogatta. Azok mind elmentek már haza, az őseikhez. Hanem neki ezt nem szabad megtudni. Azok mind élnek, s neki ünnepélyes alkalmakkor izeneteket, üdvözléteket küldenek; szentelt kalácsokat, fonatos pereceket, hímes tojasokat cserélnek ki egymással még most is, s húsvét napján ott vannak a cifra látogatójegyeik az asztalán, ez aranybetűs mondattal: „Hristos voszkresz.”

A világtörténet ott maradt el rá nézve, ahol I. Napóleon és I. Sándor császárok örök időkre békét kötöttek egymással, s azzal egyidejűleg az ő egyetlen fiát, Vaszilovics Makszimot a cár kinevezte az új georgiai dzsidásezred parancsnokának. Georgiát akkor keblezték be Oroszországba, s Anna Feodorovna most is dicsekedve emlegeti, hogy egy napon Georgia volt császárával, *Heracliussal* is volt szerencséje beszélgethetni, kit az ő kedves Makszimja vezetett föl hozzá. Ugyan nem értették meg, amit egymáshoz beszéltek, mert az excsászár csak perzsául tudott, ami nem hasonlít sem az oroszhoz, sem a franciához, hanem azért igen jól mulattak.

Ettől fogva gondja volt rá a családnak, hogy a jó öregasszony nyugalma ne háborítsa meg semmi a világesemények nagy zajából. Az ő számára külön nyomattak egy hírlapot, amiből minden háborús hír ki volt hagyva. A fejedelmek nem tettek a világon egyebet, mint elvették egymásnak a leányait feleségül, országaikat nagylelkűen odaajándékozták egymásnak, a tábornokaikat minden ok nélkül feldíszítették, érdemrendeket osztogattak, s hogy mégis vérontás nélkül ne maradjon a század, a távol Tenedos szigetén megverték a hitetleneket, s Perzsia határán levertek egy-egy kurd lázadást.

Anna Feodorovna még a rettenetes francia hadjáratról s Moszkva iszonyú leégéséről sem tudott meg semmit.

Pedig a borodinói csatában az ő egyetlen Makszimja is elesett.

Az ő hírlapjában az állt, hogy Vaszilovics Makszimot ki-nevezte a cár Georgia kormányzójává, s az oda ment el — búcsúzatlanul. Azóta onnan izenget neki, s küldöz leveleket, amiket az inasa olvas fel előtte, mert az ő szemei már nem tudják sorba szedni a betűket. Jó fiú! soha el nem felejtí az anyját.

Ez az inas, a jó *Ihnáskó*, az ő mindenese: szakácsa, szobaleánya, felolvasója. Az is lehet már valami hetvenöt éves, s ilyenformán valami tizenöt évvel fiatalabb úrnőjénél. Asszonycseléd nem állná ki, hogy napról napra lakatot vessen a szájára, s elhallgasson minden rossz hírt, ami odakünn történt; óh, ezt nem lehetne asszonytól kívánni. Férfi is csak olyan bírja azt meg, mint *Ihnáskó*.

Kivált egy ilyen ünnepnapon, amikor Anna Feodorovna nem kártyázik, mert az bűn volna. Annál többet kérdezősködik. Szerencsére igen jó étvágya van, s minden süteményből tud jóízűen enni, amit „barátnéi” küldöznek neki a *maslica* utolsó napján.

— Te *Ihnásko*, nekem úgy tetszik, hogy ezt a kalácsot nem maga készítette a *Sofia Ivanovna*. Az ki szokta szedni a *mazsola-szólóból* a magokat. Kóstold meg csak.

— E biz igaz. Nem lát ám már a jó lélek.

— Igaz biz az; hisz az is öreg már velem együtt; elég oka lehet rá, hogy ne lászson.

(Legfőbb ok pedig az, hogy hat láb föld van közte és az Isten világa között.)

— Hát a kis hercegnő, meg a fekete grófnő elküldték-e üdvözteiket a mai napra? Meg az altábormagyné, aki olyan nehezen hall?

— Mind itt vannak a köszöntő levelek az ezüstasztalon.

— Feleltél-e nekik illendően?

— Azonnal feleltem.

— Az altábornagynénak nagy betűkkel kellett volna ám írnod; mert igen nagyot hall. Hát az a szegény koldusasszony eljött-e a meleg ruhákért? Nem mondott-e jövendőt? Nem jön-e valami üstökös csillag? Csak az ne jöjjön! Hát a nagyhercegnőknek nem vitted-e el a bokrétákat?

— Elvittem. Megköszönték.

— Nem mentek még férjhez? Istenem, már arra valók volnának.

(Férjhez bizony, mind a ketten, még gyermekkorukban: ahhoz a fehér lovas vőlegényhez, ki a másvilágon tartja a nászt; de Anna Feodorovnának azt sohasem mondták meg.)

— Hát az *öregember* hogy van?

— Csak úgy, mint rendszeren.

— Használja-e az általam küldött Erzsébet-golyókat a köszvény ellen?

— Erősen használja.

— Tud-e éjszaka aludni?

— Hát egyszer tud, máskor nem tud.

— Nem haragos nagyon, mikor holdújság van vagy ha szél fúj?

— Hébe-hóba; de csak megengesztelődik.

— Az a csúf pipa tudom, hogy mindig a szájában van. Úgy ül a füst között, mint egy szénégető.

— Hát mit csináljon egyebet?

— No megállj. Vidd át neki: itt van, ezt a jó meleg hálósipkát. Magam kötöttem az öregember számára, piros haraszból. Mindig szerette a piros sipkát. Mondd meg neki, hogy gondoltam rá, nem úgy, mint ő énrám. Dehát mit is küldhetne ő nekem? Pipahamut?

(Hajh biz az az öreg ember maga is rég hamu már. Ő volt a férje a jó Anna Feodorovnának. Maga is köszvényes ember volt, aki évekig nem látta a feleségét, bár egy házban laktak; jární egyik sem volt képes. Azután az egyik nem tűrhette a pipát, a másik meg nem tudta azt letenni a szájából. Egyszer

aztán ő is nyugodalmasabb helynek találta az Alekszandre Nyefszki katedráléjában levő sírboltját az eddigi fekhelyénél; de olyan csendben temették el, hogy az öregasszony nem tudott meg a haláláról semmit, s még egyre készíti számára a jó meleg sipkákat.)

— De hát a „pulya” hol marad olyan soká? Tán csak nem beteg a „pulya?” Az volna csak szép, ha megfeledkezett volna rólam a „pulya!” Majd megmosnám a fejét a „pulyának!”

Ihnásko aztán megnyugtatja az öregasszonyt, hogy a „pulyának” őfölségéhez a cárhoz kellett menni fontos tanácskozásra. Bizonyosan egy elajándékozni való országról van megint szó.

— Az már más!

Hja bizony a pulya már nagy ember; harmincesztendő férfi, s valamennyi érdemrendnek gyémántos tulajdonosa. Ez az *unokája* a jó öregasszonynak, a délceg, hatalmas Ghedimin Makszimovics Iván herceg. A nagyanya most is csak úgy hívja őt, hogy a „pulya”.

Régóta ég már a lámpás a szobában: néha egész nap nem oltják azt ki. A legkisebb szélzúgásra minden ablaktáblát bezárnak, s két-három nap elmúlik anélkül, hogy megvirradt volna ebben a szobában. Nincs is a szoba lakójának semmi szüksége a nappal és éjszaka különbségeinek megfigyelésére. Ő nem kel fel, nem fekszik le. Ott ül a kerek karszékében, s ha rájön az álom, elalszik, s mikor felébred, enni kér, s étvágya jó. Minden vasárnap behivatja a nőcselédet, azok újra öltöztetik, megmosdatják, s az neki egy hétre elég. A vasárnapot megtudja arról, hogy éjjélben az Izák-templom minden harangja elkezd búgni, s a pénteket arról, hogy a hírlapja akkor érkezik meg. Azon is elég egy héten keresztül ötolni-hatolni a jó Ihnáskónak. Néha össze is disputálnak ketten a „magas politika” felett. Most éppen feszült viszony van az úrnő és a szolga között. A hírlapban ugyanis ez állt: „A hős Csernyi Gyurka megvette Belgrád várát a töröktől.” Az úrnő ezt akként kívánta érteni, hogy ostrommal vette be, s a hitetleneket mind kardélre hányta; a

szolga azonban betűszerinti értelemben vette azt: megvette rendén, leszámálva a pénzt a tulajdonosnak a markába. Ezen nagyon összevesztek. „No majd igazságot tesz a pulya, csak jöjjön elő; az majd megmondja, s ha neked van igazad: kapsz egy ujdonatúj *tulupot* rókaprémmeel; ha pedig nekem van igazam: kapsz huszonötöt a hátadra ezzel a fűzfakorbáccsal a saját kezemből.”

A saját kezéből! Ami egy legyet sem tudna már leütni, s azzal a fonott vesszőkorbáccsal, aminővel a gyermekek szoktak egymásra verni aprószentek napján.

Hanem az öregasszony nem felejtí el a félretett bosszút, s már harmadszor figyelmezteti lhnáskót, hogy tegye le mellé két székre az új köntöst meg a korbácsot, hogy megkaphassa rögtön valamelyiket, mihelyt a „pulya” megérkezik.

S nyomban elfelejtí az egész haragját és Belgrád várát Csernyi Gyurkával együtt, amint előtte áll a „pulya”. (Olyan csendesen jött be a szőnyeges ajtón, hogy csak akkor látja meg, mikor az már előtte áll.)

A „pulya!” A főváros legdélecegebb férfía. Olyan termet, mint maga a cár. Komoly, méla tekintet, ábrándos szürke szemekkel.

— Na te rossz gyerek! Ilyen későn kell jönnöd? Nem ki-játszhattad magadat egész nap? Most van vége az iskolának? Nem félsz, hogy mindjárt letérdepeltetlek?

Már ott térdelt előtte. S az öreganya sovány, redős kezét arcához szorítva, odarejté a fejét annak az ölébe.

Ez volt az egyedüli hely a világon, amit otthonának mondhatott. Itt szeretett igazán.

Az öregasszony kacagott, s elhúzta a kezét a forró csókok elől, hogy a hajába markoljon a „pulyának”.

— A rossz kölyök! Hogy tud hízelkedni! Mint a macska. Jól van no. Nem kapsz verést. Megbocsátok. Ne sírj hát. Éppen olyan feje van neki, mint az én jó Makszimomnak. Csakhogy az engem jobban szeret, mint te. Annak már olyan idős korában

két érdemcsillag is volt a mellén. Hát te mire nézed a napot? Szereztél már becsületet? Utolérted az apádat? (Az öregasszony kezei elkezdtek az unokája mellén keresgélni, s megtalálták rajta a Nyefszki Sándor-rend gyémántos csillagát, erre örömtelten kiálta fel.) — Micsoda, te „pulya!” Hiszen ez nem is kereszt, de csillag! S még gyémántokba foglalva. Ah! Te meglóptad az apádat. Annak kellett volna a gyémántos csillagot megkapni. Az egy hős, egy nagy ember. De ugyebár: azóta az is megkapta az elsőrendű csillagot? ugye, ugye? kirakva ilyen szép gyémántokkal.

(Igen, igen, megkapta: kirakva szép fényes kavicsokkal — a Moszkva-parti fővény alatt!)

— No hát állj fel, hiszen nagy ember vagy már; nem illik az öreganyád előtt térdepelned; mit mondana a cár, ha megtudná, hogy az ő belső titkos tanácsosa még letérdepel az öreganyja elé? Beszélj nekem nagy, országos dolgokról. Én értek hozzá. Óh, Pál cár idejében mindenbe be voltam avatva. Én tartottam vissza az „öregembert”, hogy bolond fővel nem ment a Pahlen gróf összeesküvésébe. Most ülhetne Szibériában! Ugye, te szereted a cárt? Úgy is illik. A nagyapádat Pál cár hányszor megütlegelte! Még csak nem is panaszkodott érte soha. De most csak nincs ugye, összeesküvés a cár ellen?

— Nincs, mamuskám.

— Ha megtudod, hogy van, följelentsd. Ez olyan, mintha meglátnád, hogy öreganyád nyoszolyája alá gyilkos van elbújva: bizony kihúznád a lábánál fogva. Aki a cár ellen vét, azt megbüntetik, aki pedig érdemeket szerez, azt megjutalmazzák. Úgy-e hogy tett Kutusovval? Kitorpte a koronájából a legszebb drágakövet, azt ajándékozta neki, s a kitorpt kő helyébe egy aranylapot illesztett e névvel: „Kutusov”. Te „pulya!” A „Ghedimin” név sem rosszabb a Kutusovénál.

Iván elsápadt. A Ghedimin név? Igen! Meg a cári korona? Azoknak is lesz egymáshoz valami közük. — Koronatörésről bizony lesz szó!

— Egész életemet annak szentelem, mamuskám.

S aztán elpirult önmaga előtt.

Nem mondott igazat. Sohase mondhat igazat. Soha és senkinek. Ez az egyetlen teremtés van a világon, aki igazán, őszintén, lelkéből szereti, s még ezt is folyton-folyvást ámtígatnia kell. Korán reggeltől késő estig folyvást hazudnia kell szemtől-szemébe néző embereknek, hazugságokat elhullatni a háta mögött leskelődők számára, úgy, hogy mikor éjjel imádkozni akar, nem viszi rá a lelke, hogy elkezdje: „Hajtsd hozzám, uram, füledet”; azt hiszi, hogy még az Isten előtt is hazudni fog.

— No de régen vártalak ám, hogy eljöjj. Nagy vitám volt az Ihnáskóval, s neked kell benne a bírának lenni.

S elmondta a vita tárgyát. — „Melyikünknek van hát igaza?” Iván elnevette magát.

— Rendes észjárás és emberi tapasztalat szerint neked volna igazad, mamuskám; mert várakat csakugyan úgy szokás megvenni, fegyverrel. Hanem ebben az egy esetben kivételesen mégis csak az Ihnáskónak van igaza; mert Csernyi György csakugyan úgy vette meg jó pénz árán Belgrádot a basától. Azért csak add neki a tulupot, nem a korbácsot.

Az öregasszony odainté a szolgát.

— Hallottad ezt Ihnáskó? Ilyen az igazságos férfi az országban. Aki igazságot oszt a szolgának az úr fölött, s igaz ítéletet hoz még a tulajdon öreganyja ellenében is! Örüljetez népek, hogy ilyen ember kezében van a sorsotok. Akinék a száját nem hagyja el más szó, csak igaz szó!

Iván félrefordult.

— No gyere ide, ülj mellém. Aztán gyónj meg. Mikor fogsz már megházasodni? Itt volna ám már az ideje. Nem választottál még?

És Ivánnak azt kell rá felelni: „Nem!” Hiszen nem mondhatja meg, hogy „Három éve már, hogy nőt hoztam a házhoz; nőt, akinek nincs annyi szíve, hogy bemutassa magát az öreg-

anyjának; mert irtózik tőle, amiért az olyan vén és ráncos arcú”.

Azt kell mondania, hogy senkije sincs.

— Most hazudsz! Hadd tapintom meg az orrodát. Persze, hogy lány az orrod. Hazudtál. Hogyne volnál szerelmes. No ide ügyelj. Nézd, itt tartogatom a fiókomban a menyasszonyod számára való fejdíszet. Látod, én gondoltam terád. Egy diadém. Nekem is az volt a fejemen, mikor az öregemberrel megesküdtem. Még akkor Moszkva volt a főváros. Még akkor ennek a palotának a helyén egy fűzfás mocsár volt. A te menyasszonyod is azt tegye fel. Neked adom. Csak tedd el. Te tudod, hogy kinek add azt: majd aztán én is megtudom. Akit te szeretsz, aki asszonyod lesz.

Iván pedig csak ezt nem tudta igazán. Volt egy asszonya, de az őt nem szerette, s volt egy szeretője, de az nem lehetett az ő asszonya. Egyiknek sem adhatta ő azt az ősi menyasszonyi ékszert.

— Elteszem, mamuskám, míg rákerül a sor.

— No de mármost velem fogsz vacsorálni, ugye? Az utolsó vajas lakomát nálam költöd el. Nem megy el dévaj cimborák társaságába tivornyázni, ahogy a többi korhely fiúk, akiket az éjféli harangszónál a butesnikoknak kell kiűzni a korszókból, meg még rosszabb helyekről is. Te a nagyanyáddal vacsorálsz, ahogy jó gyermekekhez illik.

És Ivánnak még azt is hazudnia kellett, hogy az étel ízlik neki, amiből nagyanyja bőkezű unszólással halmoz fel az asztalra. Pedig akkor kelt föl az ebédetől, s aztán várt rá egy lukulluszi lakoma a szép Zeneida kastélyában.

De ha még csak a gyomor tiltakozott volna az áldozat ellen! A szív volt túlterhelve jobban. Mennyi aggodalma súlyosult rá ennek a mai éjszakának! Ha elgondolta, hogy a sértett női bosszú éppen ez órákban önti ki pusztító mérgét azon másik nő ellen, akiről mindenki tudja, hogy az övele igen közel összeköttetésben áll, s akit őneki lehetetlen megvédelmezni — és legkevésbé a megtámadója ellen, aki saját felesége. Talán most, e

pillanatban követik el rajta a legnagyobb megbántást, mely egy művésznőt összezúz. Ha itthon volna a cár, azt nem mernék tenni; de távollétében minden szabad, amit Arakcsejeff, a mindenható kegyenc megenged.

Őszintén megvallva, Iván örült neki, hogy most *nem lehet ott*. Lágy, önkarat nélküli, szelíd kedély volt, akit a helyzet nem neki való izgalmakba sodort. Egy fejjel kilátszott a tömeg közül, s az a fej eszes volt; ezért vezérnek szánták. S őt boldogtalanná tette ez a nehéz szerep, amihez minden tehetség meg volt neki adva — a bátorságon kívül. Legtöbb kedve lett volna neki egy szép napon itthagyni az egész világi birtokát, a szövetségeseit, a palotáit, az egész orosz birodalmat, kézen fogni Zeneidát, elmenni vele a világba, s énekelni mellette a tenorpartiekat: — talán meg is tette volna, ha Zeneida több nem lenne, mint pusztá művésznő. De hisz a nyugtalanító aggodalmak nehezebbike az, hogy mi történik ma azon a másik színpadon? Az egyik talán szalmakoszorú vár kedvesére. De hát a másikon? Arról a színpadról a szereplők vére szokott alácsorogni.

S a jó nagyanya nem győzte őt eleget kínálni, hogy egyék.

És közbe kérdezősködött tőle Mária Lujzáról és a nagy Napóleonról meg a kis római királyról s más ilyen *idejétmúlt* emberekről: amikre Iván mind olyan fonák feleleteket adogatott, hogy alig győzte őt a jó Ihnáskó helyreigazítani, aki a „maga hírlapjából” sokkal jobban volt mindezekről értesülve.

Mikor aztán megkondult az első harang odakünn: az öregasszony egyszerre kivette a szájából a beletett falatot, s visszavette a tányérjára. Ihnáskó parancssóra nem várva elszedte az ételeket, s más selyemabroszt terített az asztalra.

— Itt van a böjt. Térjünk Isten atyánkhoz! — suttogá a jámbor öreg.

Iván megcsókolta öreganyja arcát, az is az övét. A nő hálószobájából egy kis alacsony ajtó nyílt a kápolnába. Iván az ajtón belépett, s míg az öregasszony olvasóját morzsolva kezében,

imádkozni kezdett, addig a kápolnában megszólalt az orgonahang, s egy tiszta, csengő férfihang elkezdé énekelni a zsoltárt.

— Milyen jó keresztyén, milyen jó fiú ez a Makszimovics Iván! — suttogá ima közben Anna Feodorovna — S milyen gyönyörű hangja van. Beillenék a cár énekkarába!

S a zsoltár és az orgona zengése mellett, ájtatosan dicsérve Istent, s imádkozva élőkért és élőknek hitt halottakért, csendesen elszunnyadt a karszékében. S a zsoltár és az orgona még azután is zengett. Mert ez a Makszimovics Iván, ez a Ghedimin herceg olyan véghetetlen kegyes, jó fiú.

Aztán ez is csak hazugság volt. Amint Iván belépett a kápolnába, már ott várt rá egy énekes a cár énekkarából, akit oda egy rejteklépcsőn bocsátottak be, s annak a feladata volt énekelni és orgonázni, míg az öregasszony elalszik.

Ghedimin herceg pedig a rejteklépcsőn és titkos folyosón át rögtön eltávozott. Palotájának összeköttetése volt a szomszéd házzal. Ott álruhát vett magára, s az udvaron álló szánba vetve magát, megmondta a kocsisának, hogy hová hajtson.

A színházból visszatérő hercegnőnek mind a kapus, mind a törpe azt mondták, hogy a herceg itthon van, a nagyanyja lakosztályát még nem hagyta el.

A NYOLCAS FOGAT

Ghedimin herceg egyszerű, címer nélküli szánban, nem egyenruházott kocissal indult ki titkos lakhelyéről. Kocsisának azt az utasítás adta, hogy hajtson a színház felé.

Nagyobbszerű színháza az új fővárosnak még akkor csak az operaház volt. Abban aztán játszottak egy este drámát, vígjátékot, operát egymás után; az előadás eltartott rendesen éjjelig.

Az oroszokat azon időben meglepte a színművészet iránti lelkesedés. Az az egy színház kevés volt nekik, annálfogva azt találták ki, hogy a gazdag hercegek saját palotáikban építtessenek színházakat, s azokban játszották saját meghívott vendégseregük előtt saját színtársulataikkal Shakespeare-t, Molière-t. Magában a két cári lakban, a téli palotában s az Eremitage-ban is volt magánszínpad, amin csak udvari színészek debütáltak. Sőt egy nevezetes előkelő főúr még a falusi jószágára is magával hordta a színtársulatát, s minthogy faluhelyen ami legnehezebben megszerezhető egy jó színelőadáshoz, az a t. c. publikum, annálfogva még egy viaszbáb-gyűjteményt is szerzett hozzá: tábornokokat, tanácsosokat és elegáns úrhölgyeket, szalmával kitömve, kik a zártszékeket végigüljék, hogy tökéletes legyen az illúzió. Tudnivaló, hogy az ilyen színművészek a főúr jobbágyaiból cseperedtek fel, annálfogva egészen valószínű az az adoma, hogy mikor egyszer Othello javában fojtogatná Desdemonát, a főúr nagyot prüsszentett a páholyában, mire a

gyilkos mór rögtön abbahagyá a sötét gonosztettet, s előrelépve a lámpáig, „kedves egészségére” kívánta a kegyúrnek a meg-
rázkódást, s csak azután tért vissza Shakespeare kegyetlen ötletét
végrehajtani.

Ebből képzelhetni, mily fokú lelkesedésnek kellett ott ki-
fejlteni egy oly rendkívüli művészi tünemény iránt, aminő
Ilmarinen Zeneida volt. Saját országuk szülötte. (Igaz, hogy
maga Finnország is abban az évben született *Oroszország
számára*, amelyben Zeneida.) Zeneida nagyobb hatalom volt,
mint egy miniszter. Hiszen már II. Katalin cárnő idejében
lehetett bátorsága egy primadonnának azt mondani a cárnő
szemébe, ki azt hánytta fel neki, hogy máris annyi fizetése van,
mint az első tábornagynak, hogy „no hát énekeltesen magának
felségét a tábornagyaival”.

Nem is attól félt legjobban Ghedimin herceg, hogy Zeneidát
valami méltatlan meggyalázás éri, ami egy sértett vetélytárs-
nőtől kitelik, hanem inkább attól, hogy ez a nő (amilyennek ő
ismeri) képes lesz, amint az első füttyhangot meghallja, ki-
ugrani a proscéniumlámpák elé, s rágyújtani a Marsellaise-re,
s amely percben elkezdenek a nagy operaházban szalmakoszorú-
kat hajítani, a másodikban már emberfejekkel fognak hajigá-
lózni. Egy ilyen szikra kell csak hozzá, s fellobban az egész
tűzakna.

Erős szívdobogása volt, amint az operaház felé közelített.
A bömbölő száz harang nem engedett semmi zajt hallani.
Mikor aztán a harangok elnémultak, akkor egyszerre fel-
hangzott a hosszú utca, melybe szánkója befordult. Az egész
széles sugárút egy zsvajgó néptömeggel volt belepve, mely
feléje hömpölygött. — Mi ez? Forradalom vagy diadalmenet?
Száz meg száz fáklya világít a fejek fölött.

Sebesen dobogott a szíve. Nem volt forradalmi jellem. Nem
az az ember, akit a gyönyör megittasít, mikor a nép oroszlán-
ordítását hallja. Lelkében rettegett attól. De nemes ember volt,
aki szíve-lelke ellenére el tud vészni azokkal együtt, akiknek

hűséget esküdött: aki el tud menni a bitófáig, pedig irtózik tőle, azon nagy eszméért, amiket imád. — Sok emberből lett már hős oly módon, hogy hiányzott a bátorsága elfutni a csata elől. Iván herceg ott maradt, s bevárta a tömeget.

Egyszer aztán látott valamit, ami csakugyan újdonság volt előtte.

A fáklyáktól megvilágított csoport közepett siklott tova egy aranyozott szán, melynek orrát egy aranyhattyú képezte: Zeneida ismeretes szánkója, abban ült a művész, drága nyusztbundájába burkolva, s azonfölül eltemetve virágcsokok közé (amik kandírozva voltak már a fagytól), a szánkót pedig egy nyolcas fogat húzta; igenis: olyan fogat, aminőn még a cár sem járt soha; nyolc bojár ifjú, a színéből válogatva a jeunesse dorée-nak, s aki a bakon ült, a kocsis helyén, az maga Galban lovag. Az aranyifjúság maga vontatja hazáig az ünnepeit művész szánkóját.

Ghedimin herceg maga is kiszállt a szánjából, s a tömeg közé vegyült, Zeneidát kísérve.

Egy ember törte magát a sokaságon keresztül, akiben a felesége inására ismert. Az a szánhoz érve, egy óriási jácintcsokrot nyújtott át Galban lovagnak, néhány szót suttogva hozzá, mire a lovag felállt és harsány hangon kiáltott:

— Hohó, uraim! Nemes paripa urak! Megálljunk egy pillanatra! Ime a legfényesebb trofeum! Ezt a csokrot a briliáns fogantyúval küldi „hódolata kifejezésével az isteni művészet iránt” a mi felséges Zeneidánknak — Ghedimin hercegasszony.

A hurrákiáltás egy pillanatra egész ködöt lehelt a hideg légbe.

— Allons. Előre! Nemes táltosok!

A nyolcas fogat vágatva vitte a szánt.

A szán hátulsó bakján állt egy fiatal ember. Mikor Zeneida átvette a csokrot, az a fiatal férfi odahajolt eléje, úgy, hogy az ábrázata éppen megfordítva került a hölgy arcával szembe. Még az ismerős arca is nehéz ily helyzetben ráismerni.

A megfordított arc ezt súgta a hölgynek:

„Timeo Danaos et dōna ferentes.”

— Nem tudok diákul — szólt a hölgy —, fordítsd le más nyelvre.

S a megfordított fő extemplo visszaadta azt hazai nyelvén tökéletes hexameterben: „Félek a muszkától, ha ajándékot hoz elém, is.”

— Köszönöm, *Puskin!*

Azok, akik az „Észak Szövetségéhez” tartoztak, egymást a vezetékneveiken szólították, eltérve az ős orosz szokástól, mely mindenkit a keresztnéven szólít, a férfinak az atyja, a nőnek az anyja keresztnévét toldva a magáéhoz.

Tehát ez a fiatalember „lesz” Puskin. Még most nem az. Még most senki.

ORGIA EGY VULKÁN FENEKÉN

Csak egy oly „csatákban edzett hős”, mint Galban lovag, nem vesztette volna el a tájékozását, mikor Zeneida palotájába belépett, s egyszerre közepette találta magát annak a zűrzavarnak, aminőhöz hasonlót csak Párizs operabáljai mutatnak fel.

A vendégsereg, meghívott és betolakodó, ezerével tölti meg a fényesen kivilágított termeket. Zeneida ma végjátékul Semiramis végjelenetét játszotta el s szeszélyének úgy tetszik, hogy végigjátssza még a színpadon túl is a hódító királynő szerepét. Maga körül akarja látni az imádóit, a rabszolgáit, a bolondjait.

Az egész balett jelen van; ugyanabban a jelmezben, amiben a színpadon táncolt, s az énekesnők, perzsa és más fejedelm-nőnek öltözve, s velök együtt a főváros ifjú és vén „aranyfiatalsága”

Mikor a diadalmenetből visszatérő úrhölgy — Galban lovag karján — megjelent a táncteremben, a rejtett karzat rácsozata mögül a zenekar rázendíté az üdvözlő nyitányt, mely közé a vendégsereg részéről általános „hurrá” vegyült, és a közelállók siettek a kéz csókolására.

Hanem a mulatságnak nem lehetett olyan simán megtörténni.

Már ott várt a terem közepén, feltett kaskétával a fején, a rendőrügynök hivatalos egyenruhájában. Az útját állta az úrnak és asszonyságnak, s feszes üdvözlés mellett kettős sziszegést

hallatott, amit azután minden mondat végéhez is hozzátoldott, s ami annyit jelent, mint „szudár” és „szudarinya” (uram és asszonyom).

— A rendőrfőnök őexcellenciája tudatja önökkel, sz. sz., hogy a nagybőjt a mai harangszóval megkezdődött, sz. sz. Annálfogva minden tánc, zene tiltva van, sz. sz. Annálfogva a vendégek takarodjanak haza, sz. sz. A ház ura és asszonya pedig, sz. sz. menjenek alunni sz. sz. . . .

Zeneida nagyot nevetett a szeme közé. Míg Galban magában szidta a rendőrminisztert, ki ügyetlen buzgalmával még elrontja a jó tervet, amit ők ketten Arakcsjeffel kicsináltak.

Zeneida nem hagyta azt elrontani. Kihúzott a hajából három nyílforma aranytűt, s odanyújtá az ügynöknek.

— Menj vissza uradhoz: mutasd neki e jelvényt. Ebből meg fogja érteni, hogy Asszíria királynéja szívesen látja a csatára a szarmaták fejedelmét.

Ez az ügynöknek nagyon magas stílus volt. Hanem az aranynyilakat elvette.

— Akkor kénytelen vagyok az önök neveit feljegyezni. Hogy híják önt, uram?

Galban lovag azt mondá neki: „Az én nevem Caracalla, s ez itt a feleségem.”

Az ügynök bediktálta magának a jegyzőkönyvébe híven: „Caracallus úr és Caracalla asszonyság”.

Aztán az éppen odalépő úrhoz fordult. Az volt Ghedimin herceg.

— Hát az úrnak mi a neve?

— Az én nevem a „Szivárvány”. Itt a névjegyem.

Tudnivaló, hogy a szásrubeles bankjegyet tarka színeiért szivárványnak híják. Ez a név annyira megtetszett az ügynöknek, hogy többet nem is kívánt megtudni; térdig hajtotta fejét, jó mulatságot kívánt, útközben megivott egy palack pezsgőt, s megcsipkedte egy kis köpcös balerinának az orcáját, s azzal visszament a rendőrfőnökhöz, s referált híven, hogy az

Ilmerinen-palotában minden oly csendes és sötét, mint egy templomban, s a kapuson kívül mindenki alszik.

Hanem még ezzel nem volt vége az akadályoknak. A kitudszkolt rendőrügynök után következik a protestáns lelkész káplánja és orgonistája. A káplán kenetteljes dikcióra készül, melynek valószínű tartalma az lehet, hogy ne méltóztassék a ház úrnőjének, mint protestánsnak alkalmat adni a megbotránkozásra az uralkodó vallás híveinek azáltal, hogy a nagyböjt első éjszakáját ilyen Baál papjaihoz méltó bálványimádási ünnepélyvel megszentelteleníti.

De Zeneida nem engedi neki elmondani a szónoklatot. Amint meglátja, hogy pap, reákiált:

— Pusztuljatok innen, papok! Nekünk semmi közünk se Baálhoz, se Zebaothhoz; mi tűzimádók vagyunk. Amióta Bakut bekebeleztük, a tűzimádók vallása is bevett vallás; ezek itt mind azok, s én vagyok a papnéjuk!

„Hurrá, éljenek a tűzimádók!” — hangzik minden oldalról, a jámbor káplánt két oldalt fogják, s itatják lángborral: „Igyál tüzet!” Kénytelen inni, s a közben elfelejti a szónoklatát.

— No ez jó *nekem*; de mit mondjak otthon a superintendensnek?

— Mondd neki azt, szívem, — szólta Zeneida —, hogy most tartom a főpróbát ahhoz a nagy hangversenyhez, amit a böjt folytán adni fogok a protestáns templom tornyának fölépítésére.

Káplán és orgonista teljesen meg vannak nyugtatva. Hazamennek referálni, hogy a hitbuzgó patronesse a legistenesebb foglalatossággal kezdé meg a nagyböjt első óráit.

Ekkor aztán be lehet zárni a kapukat, több háborgatás nem jön kívülről, s akik már itt vannak, azok csak holnap *este* fognak innen elszállingózni.

Galban lovag helyén találja a hölgy karját átengedni Ghedimin hercegnek.

— Én vagyok Galban lovag.

— Van szerencsém önt jó hírből ismerni. Ön varázsló a hölgyek körül.

— Nem bizonyítottam-e be, azt ma is? Nézze meg, herceg, azt a karperecet, amivel e csokor át van szorítva. Nem ismer-e rá? S aztán nézze meg ezt hozzá.

S ezzel kivette mellényzsebéből azt az ezüstsípot, ami a hercegnő lovagkorbácsának fogantyúját képezte. Ghedimin herceg láthatta rajta a saját címerét.

— Ez a két barrière jelző, a két Deus Terminus a ma reggeli szarvasvadászat s a ma esti diadal között.

— S ezt a matemorfozist ön idézte elő? — Ghedimin herceg közel volt hozzá, hogy megszorítsa a kezét Galban lovagnak azért, hogy az meghódította a feleségét, hogy az ne bántsa a szeretőjét, ezt azonban megakadályozta az a fiatalember, akit Puskinnak hallottunk nevezni, s aki hirtelen odatoalta a fejét a herceg és Galban közé, s szeleburdi szívéllyel öléle el őt a herceg kézszorítása elől.

— Zdravtvujtje, Galban! Én vagyok Puskin.

— Ah, Puskin! Bravó. Hallottam híredet. A valódi francia bonviván orosz kiadásban.

— Büszke vagyok e címre! (Pedig nem volt rá büszke. Nem lehet nagyobb sértés, mint ha egy költőnek olyan tulajdonát dicsérik, ami nincs semmi vonatkozásban a Parnasszussal. Azonban hát Galban lovag nem volt cenzor, hogy tudhatta volna, hány remekműve a költőnek fekszik halottan, meggyilkolva a veres ón által.) Büszke vagyok rá, hogy Rinaldója lehetek a pétervári korhelyeknek, s e tekintetben szerény epigonod. Ha megengeded, azonnal megismertelek társaságunk legzseniálisabb korifeusaival.

Azzal karját Galban lovagéba öltve, vitte őt igazi cimborakedvvel bele a tömegbe.

Galban lovag nem bánta azt. Neki legelőször is az volt a feladata, hogy az itt összegyűlt elégtelenekkel megismerkedjék, s e tekintetben egy ilyen nyíltszívű, beszédes cimborá

éppen kedvére szolgált. Hanem aztán csakhamar észrevette, hogy csalódott benne.

A legelső, akivel megismerteté Galban lovagot Puskin, az amerikai követ volt: Mr. Black.

Mr. Blacknak csak egy lába volt, a másik gépláb volt, ami Mr. Blackot nem akadályozta abban, hogy minden kontratáncot végigjárjon. Egyébiránt minden mozdulata olyan kimért volt, mintha a két keze és a feje is mind kerekas rugókon járna, s estenkint lefekvés előtt az egész embert szét szokták szedni.

— Mr. Black. A legjobb cimbora a világon. Nem tud se franciául, se németül, se görögül, se oroszul: csupáncsak angolul. Azt pedig nálunk nem beszél senki. Annálfogva néma. Hanem azért a legfidélisebb fickó. Még tavaly volt neki egy embere, akivel beszélhetett: a titkárja. Azzal meg úgy járt, hogy decemberben, a legcsikorgóbb hidegben elvitte magával a Nyefszki Sándor sírkertjébe, a nagyszerű síremlék-raktárt megtekinteni. Ott a titkárnak különösen megtetszett egy gránitobeliszk. Visszatérve, a titkár sok pálinkát talált inni, s megfagyott az úton. Mr. Black szépen visszavitte őt a sírköskereskedőhöz, s megvette a számára azt az obeliszkot, ami olyan nagyon megtetszett neki.

A bemutatott alak sejtette, hogy őtet magasztalják, s valami gépezetnek megparancsolta, hogy az arcvonásain mosolygást idézzon elő, s azután nagyon megrázta a lovag kezét, s menten a másik karjába csimpaszkodott, ketten együtt aztán a lefoglalt lovagot vitték magukkal, míg egy harmadik úrba botlottak bele, akit Puskin e szókkal ismertetett meg Galbannal:

— Sumikoff Alekszиеvics Sergius.

— Ah, a hírhedt mystificateur! Sokat hallottam önről beszélni.

A „misztifikáció” szó különben, és az egész ötlet, embereket bolonddá tenni csupa mulatságból, éppen azon időkben Párizsban kelt divat volt, hogyne utánozták volna tehát Szentpétervárott is.

— De nem hallottad még a legújabb kalandját — vágott eléje Puskin. — A szerencsen rabszolgáról. No azt elmondom, mert az fölséges tréfa volt. Sumikoff befestette az arcát feketére, s kiadta magát Milinkoff herceg rabszolgájának. Mindnyájan be voltunk avatva a tréfába, csak Petronyefszki gróf nem. Ez volt az áldozat. Mungo zongorázott és gitározott, s beszélt görögül és latinul, s szavalt Schillerből, ami nagy rendkívüliség egy négernél, és amellet gyönyörűen tudta elmesélni, hogy király korában hogyan törette mozsárban a tolvaj minisztereit. Petronyefszki egészen belebolondult a szerecsénybe; rajta esett Milinkoffon, hogy adja el neki. Az eleinte szabódott, hogy ez neki is kegyence, nem válhatik meg tőle, utoljára megalkudtak hatezer rubelben. Mikor Petronyefszki lefizette a pénzt, Milinkoff előre figyelmeztette, hogy jól vigyázzon erre a négerre, mert ennek az a szokása, hogy elszökik. Dejszen majd vigyáz ő rá. Természetes, hogy Sumikoff az első éjjel lemosta az arcáról a kínai tust, s szépen kísétált a fehér ábrázatjával a gróf palotájából. A hatezer rubelből aztán csaptunk egy nagy lakomát, s Petronyefszki máig sem tudja, hogy ő fizette meg annak a költségét, hanem azért egyre jár a szegény rendőr-miniszterre, hogy kerítse elő megszökött szerecsényjét.

Szabad volt nevetni rajta. Galban azt is megtette. Magában pedig azt gondolta: vajon ez az én újdonsült barátom csakugyan azt hiszi-e, hogy ezekkel az ismeretes anekdotákkal engemet el lehet fogni, hogy ne lássam azt, amiért idejöttem?

Pedig bizony meglátta. Nagy gyakorlata volt ebben. Leírás után ráismerni az emberekre, a legzajosabb embertömeg középett is meglátni azt, akit keres.

Megpillantotta a sokaság közt először azt az alakot, akit mint Krizsanovszkyt írtak le előtte; — azután nemsokára azt a másikat, akinek neve Pestel.

Úgy tett, mintha nagyon hallgatná, miket követett el a híres mystificateur, de félszemmel mindig azt leste, hogy találkozik-e a két alak egymással. Odamennek-e Ghedimin herceghez és

Zeneidához? Egyiket sem tették. Ha véletlenül összetalálkoztak, elmentek egymás mellett, szembe sem nézve, s Zeneidát kerülni látszottak. Még több kipécézett alakot is látott felmerülni a táncoló, ujjongó tömeg közül, akik azonban nem látszottak egymásról tudomást venni.

Puskin most egy indítványt tett.

— Négyen vagyunk, csinálhatnánk egy l'hombre partit.

Galban lovag azon is keresztüllátott. Jó is volna most őt leültetni egy magányos asztalka mellé, s nézetni a festett papírra egész éjjel.

— Köszönöm. Én csak hazárdjátékot szoktam játszani.

— Az pedig nálunk szigorúan tiltva van.

— Mint bál a börtben — szólt Galban nevetve.

Most azonban egy új felvonás vonta magára a társaság figyelmét. „A cigányok jönnek!”

Oroszországban is a népdalok minstrelje a cigány, mint Magyarhonban. De az a különös, hogy amíg Magyarországon a cigány művészete a zenc, Oroszországban nem az: ott a cigány énekel. Mint énekkar jár a banda városról városra, s elmaradhatlan mulattatója a nagyúri társaságoknak.

A keleties, festői öltözetű csoport a terem közepén áll fel, s míg huszonnégy férfi és nő kört alakít, a puszták és erdők dalait énekelve, egy leány magányosan táncolja hozzá azt a sajátos táncot, amiben a dal szövege tükröződik vissza.

— Nézd, nézd ezt a mi fekete igazgyöngyünket! — szólt Puskin, odavonszolva barátai segélyével Galban lovagot a cigányok körébe. — Bravó Diabolka! Érdemeld ki a nevedet! Nézd azt az alakot! Valóságos ördög! Minden mozdulatja csáb. Hogy villognak a szemei. Az egész pokol ott ég bennük, hogy az ember irigyli a benne elkárhozottakat. Mikor ilyen mélán körültekint, nagy, hosszú szempilláit félig lesütve, azt hinnéd, egy bűnbánó szent, akinek a vétkaire mégis édesen esik visszagondolni. S hogy tör ki belőle egyszerre a démoni tűz! Tánc a őrjöngés ideálja. Nem betanult tánc, az érzékek mámore

sugallja ennek vonaglásait. Vakmerő, de mindig klasszikus, mint egy maenade. Hogy szítja a tüzet a szemeivel, hogy csatognak össze a fehér fogsorai! Egész lénye egy láng. Most mindjárt meggyullad saját maga körül forogva. Azt hinnéd, már kimerült, elfáradt, tántorog, mikor így a két karját a feje mögé emeli, s a fejét lankadtan e bársonytámlára hajtja, szempillái reszketve tapadnak alá, ajka élvetegen marad félig nyitva; most mindjárt összeroskad. — Ne higgyen neki! Így tesz a tigris, mikor meglapul, s azt nézi, hogy kapja el egy szökéssel kiszemelt áldozatát. A tigris harap!

A szilaj cigányleány a szoborszerű, lankatag állásból egyszerre odaszökött Galban lovaghoz, s átölelve a nyakát, megcsókolta annak az ajkait.

— Istenemre, ez a komédia jól van csinálva — mondá magában Galban lovag. — Most meg lekötöznek egy ördögien szép leánynak a karjaival. Az én összeesküvőim értik a mesterségüket.

— Bravó Diabolka! — tapsolt Puskin, s egy perc múlva mind a három uracs elpárolgott Galban lovag mellől: nem kellett már őt őrizni. Akit egyszer a Diabolka pókfonala körülkerített, az meg van fogva, meg van fojtva.

Galban lovag ezt is értette jól. De sokkal nagyobb világfi volt, s sokkal jobb ízléssel bírt, hogysem a kínálkozó poharat elutasítsa magától: „ma az én ördögöm fogsz lenni!” — sutogá a leány fülébe, ki villanyosságtól vonagló sima bársonv karjaival átfonta karját. S aztán úgy tett, mint aki hódításával még kérkedni is akar, s a karjára vett cigányleányt körülhordta a táncteremben, a büfében és a hús pálmakertben, cavalier servant-jául szegődve; és közben figyelve a kiszemelt alakokra.

Kezdte észrevenni, hogy azok, akiket ő les, viszont őrá lesnek. S azok nem fognak a zajos multságok termeiből addig eltávozni, amíg őt itt látják. Készen volt a stratagemájával.

Mikor másodszor körüljárta a termet, Diabolkával a karján, megígérte a leánynak, hogy feleségül veszi, s eljegyzésül ujjjára húzta a gyűrűjét.

Azt elfelejtette tőle megkérdezni a leány, hogy hát hogyan hínak téged, hanem a gyűrűbe foglalt kőnek a nevét ismerte, azt úgy híják, hogy „gyémánt”.

— Aztán, ha te nekem férjem fogsz lenni, akkor majd ugye te is eljössz velem a sátorba üstöt foltozni, lopott birkából lakmározni?

— Nem úgy lesz; ha te nekem feleségem fogsz lenni, akkor te jössz el énvelem palotában lakni, mindennap ötször felöltözni, ezüsttányérról enni, mintha mindennap lakodalom volna.

— No, majd én kivetem neked a kártyán, hogy melyikünknek a jövődölése teljesebb. Jer, bújjunk el valahová, ahol senki sem lát.

Diabolka, úgy látszott, hogy nagyon járatos ebben az *erdőben*; tudta, melyik rugót kell megnyomni egy-egy a fallal egyenlő táblázatú ajtón, hogy az felnyílják, azon belül aztán egy kis bizalmas rejtek kínálkozik: egy boldog pár számára elég. Az ajtó rögtön becsukódik; a lármás teremben senki sem veszi észre, hogy két ember hiányzik. A kis menedék közepén van egy kerek asztalka: azt ha elfordítják, elsüllyed a padlat alá, s pillanatok múlva megint fölemelkedik, megrakva ínyciklakomával, amiből még a jeges veder sem hiányzik, pezsgős palackjaival.

Galban lovag mosolygott. Ez volna hát a csapda? S nagyobb biztosság kedvéért még magát a macskát is odazárták. Szegények! Azt hiszik, hogy a kígyót is meg lehet fogni egérfogóval. — Azonban hát hadd teljék az idő. Időt kell engedni az ellenségnek, hogy hadrendbe álljon. Most azt hiszik, hogy ő már meg van fogva. Aki Diabolkának adta magát, az egészen azé lett. Azt hiszik, hogy ő már félre van téve az útból. Most, nem félve az ő kémszemétől, az összetartozó emberek egybebe kerülnek a nagy találkozóra. — De hol tartják azt a találkozót? Melyik rejtekében annak a titokteljes épületnek? — Ez a gondolat járt a fejében.

Csirrrrr! — hangzott az asztalhoz csapott pohár, száz darabra törve.

— Mikor én vagyok melletted, akkor ne gondold másra! Ha az én szemembe nézhetsz, ne nézz a világba! Félsz tőlem talán? Józan akarsz maradni?

Galban bebizonyította, hogy nem fél tőle, s nem akar józan maradni. Felkapta az egész palackot, s úgy ivott belőle. Egyéb oka is lehetett rá egyenesen a palackból inni. A pezsgőbe nem lehet keverni álmotált, mert azt, ha felbontják, kifut: a pohárba pedig könnyen lehet altatót elrejtteni, amit észre nem vesz az ember.

Hogy Galban lovag mint jött arra a gyanúra, hogy őt itt még holmi narkotikummal is ártalmatlanná tehetik, annak igen egyszerűen az a nyitja, hogy ilyen álmotalt ő maga is hozott a zsebében, abból az elővigyázati célból, hogy ha netalán alkalmatlan kullancsra akadna, azt lerázhassa magáról.

Két dologra nem lehet egyszerre hallgatni: a szívdobogásra és az óraketyegésre. Aki a gyönyörrel játszik, az hamis játékkal játszik, aki nem igazán számítja az időt. Ezt tudta Galban lovag tapasztalásból. Neki meg kellett szabadulni a fekete szépségtől jó idején, s a cigányleányt nem mámorosítá el a bor. Összetört már minden poharat, s csak a leütött nyakú palackból húzták a bort, felváltva. Egy ilyen palackkal kellett őt lehetetlenné tenni. Nagyon könnyű dolog volt az. Mikor a jégbehűtött palack fejét leütik, akkor a bornak négyötöde meg van fagyva. A közéöntött altató csak a hígan maradt borral vegyül el. Aki először iszik belőle, az megissza az álmotált; aki utána következik, annak már a jégből felolvadt bor jut részül, s nem árt meg neki.

Diabolka vad kedve egyszerre csak alóhadt, karja lecsúszott lovagja nyakáról. Ásítózni kezdett; a feje hátrahanyatlott. Egy percre felriadt, mintha észére térne, s világosság derülne agyában, hogy most neki nem szabad elaludni, mert abból nagy veszedelem lesz! A vizeskancsót kereste. — Hanem a szer

nagyon erős volt. Kettőt lépett, aztán elkezdett tántorogni. A kezeit még a homlokán tartá, de már aludt. „Kössétek a medvéket láncra!” — hebegé. Már a pusztában álmodta magát. Aztán végigterült a padlaton. Galban lovag fölemelte a leányt a földről, lefekteté a kerevetre, megcsókolta az ajkát és otthagya.

A rejtekajtó felnyílt, s ő ismét a pálmakertben találta magát. Egy hat öl magas amfiteátrum az, tele az Indiákról s a Szenegál mellől elhozott ritka növényekkel, amiket hamis meleggél, utánczolt napfénnel bolondítanak itt, hogy a kilenchónapos tél országában zöldüljenek és növekedjenek.

Egy óriás fügekaktusz mögé lopózva, kikémlelt Galban lovag a mellékterembe.

Ott egy szilaj orgia képét látta, aminőt nem szeret leírásban megörökíteni sem az emlékezet, sem a képzelem. Nem is érdekelte őt az. Amit meg akart látni, az volt, hogy vajon azok az alakok, akiket ő kipécézett, részt vesznek-e ez eleusi misztériumban? — Egyet sem talált ott. — Valóban *álarcsbál* ez; a bál maga az álarc, s akik azt viselik, azok nincsenek a bálban.

Hol vannak hát?

Valamennyien mind eltűntek, még Puskin is, a korhelyek nagymestere.

Elindult őket fölkeresni.

Nehéz és kockázatos merénylet volt.

Először is egy teljesen ismeretlen palotában nekiindulni, tájékozatlanul, a kutatásnak; kitérni a netalán szemközt jövők elől, s a csodálkozó szemet megcsalni tettetett mámorral, ahogy a részeg ember szokott benyitogatni minden ajtón, megháborított pásztorórák hősei által kidobadni iminnen-amonnan. És azután ha rátalál a helyre, ahova a különvált társaság félrevonult: ott lehet, hogy őt lesz felállítva, aki az elrejtőzötteket a gyanús közeledőkről értesíteni áll ott. Azt hirtelen, orozva kell megrohannia, mellére szegezve a pisztolyt. Mert akkor már bizonyos, hogy ahol hírnök áll az ajtó előtt, ott össze-

esküvés van az ajtó mögött. És akkor berohanni az ajtón. Ha ez az ajtó zárva lesz, akkor a gyanú alapos, akkor erre a palotára ki van mondva az ítélet, s ha kell, szétszedik azt körülköre. Ha pedig nyitva van az ajtó, akkor belépni a társaság közé ezzel a szóval: „A cár nevében! Önök az én foglyaim!” Lehet, hogy akkor rögtön leszúrják; de sokkal valószínűbb, hogy nem. A fölfedezett összeesküvés demoralizált. Mikor azt fogják hallani: „Ha én reggelig vissza nem térek Arakcejfhez, mindazok, kik e palotában vannak, a hatalom kezébe jutnak!” — meg lesznek dermedve, s önkényt tartják kezeiket a bilincs elé. S elvégre is, ez hivatás. Egyik ember meghal így, a másik amúgy. A katona tudja, hogy lőnek rá, mégis előre megy; a tengerész tudja, hogy a víznek nincsen gerendája, mégis rászáll. Az egyik ember fittyet hány a bárdnak, a másik a törnek. S mind a kettő heroizmus.

És aztán — ha a félrevonultakat nem a „Zöld könyv”, hanem a zöld asztal körül találja csoportosulva, a tiltott ruletten vesztegetve a pénzüket? Eh bien! Akkor ő is közéjük fog ülni, s ezt nem fogja elárulni Arakcejfnek. Ez nem gentlemannak való feladat.

Volt a kutatáshoz valami Ariadné-fonala. Hasonlatos a meséhez, ahol az elhullatott kavicsok vezetik haza az erdőből az eltévedt gyermekeket.

Zeneida Semiramis jelmezében jött haza. Dúsgazdag, rőt haja át volt fonva igazgyöngysorokkal. Mikor Galban lovag a diadalal hazahozott művész nő fejről le segíté emelni a bashlikot, egy gyöngyfüzért szándékosan kettészakított észrevétlenül. A fonálról lepergő gyöngyöket egy ideig fenntartja a sűrű hajzat, de mégis lehetetlen, hogy járás közben egy-egy le ne hulljon.

Egyet már megtalált a pálmakertben. — Tehát itt keresztül kellett mennie. — A második gyöngyszemet megtalálta egy korridoron. — A harmadik már elárulta neki a lakosztály küszöbét is, amelyen át eltűnt a hölgy. — S ahol ő van, ott kell lenni a többinek is.

A ZÖLD ASZTAL ÉS A „ZÖLD KÖNYV”

A terem, melyben az „Észak Szövetsége” gyűléseit tartá, kettős ajtóval volt ellátva, ami orosz palotákban nem szokatlan. Ott a kulcslyukon át se hallgatózni, se leskelődni nem lehetett.

A terem közepét foglalta el egy tömör asztal, inkább szekrény, s annak a felső lapját képezte a rulett.

Ki voltak rakva rendben a pénztekercesek, hihetőleg imperiálok (bankjegy a ruletten nem játszik), s a croupier-ek hosszú nyelvű pénzhárítói, s minden újan érkező helyet foglalt az asztal mellett, s kitette maga elé az erszényét. Hanem azért senki sem játszott. Ez csak alakoskodás volt. Valahányszor egy tag érkezett, az ajtónyitásra a rulett pörgettyűje forgásnak eredt, s a táncoló golyó figyelmeztette a társaságot, hogy valaki jó. Meglepetéstől nem lehetett tartani.

Az összegyűlteket a háziasszony mutatja be egymásnak. Szükség van erre, mert ezúttal olyan emberek is vannak jelen, akik egymást soha nem látták, minden ország távol vidékén alakult titkos társaságok küldöttei.

Az „Észak Szövetségének” elnöke és pecsétőre Ghedimin herceg. Titkára Rilejeff, fiatal költő, s az amerikai gabona-társulat ügynöke. Ott van a három Turgenyeff testvér közül a legidősebb, Miklós, a történetíró, Lubin ezredes, a titkos nyomda tulajdonosa; az egyik Besztuseff; Küchelbecker, a tűzértség főtisztje. Azonkívül megjelent az „Üdvegylet” főnöke, Vaskofszki; az „Egyesült Szlávok” képviselője, Muravjeff

Artamon; a „Hősszövetség” éltető szelleme, Orlov. Ezek mind magukban elkülönítve működő titkos társulatok, amiknek célja közös. „A szabadság.” (Szabadság a hó alatt.) Hanem eljárásuk, modoruk, eszközeik különbözők. Azért jöttek most össze, hogy a szerteszét ágazó terveket egy közös eljárásban egyesítsék. Meghívták e tanácskozásra a távol Fekete-tengerparti „Déli Társulat” főnökét, Pestel ezredezt, s a még távolabb Kaukázusban együttérző „vadak” fejét, Jakuskint; és aki legtávolabbról jött (mert egy vértengeren kellett átgázolnia, ami a két nemzetet elválasztja), a lengyel „Koszinyérik” (Kaszások) szószólóját, Krizsanovszkyt. Ezek a férfiak mind egyenruhát viselnek, az egy Rilejffet kivéve, aki nem más, csak *polgár*, s divatszerű sárga gombos kék frakkot visel. Krizsanovszky ulán főtitst, Jakuskin pedig georgiai lovas. Valamennyien simára borotvált arcok; csak a lengyel tartotta meg nemzeti jellegét, és Jakuskin, kinek torzonborz szakálla össze van nőve a szemöldökével; igazi vad kozák típus, elhanyagolt külsejével kérkedő.

S a jelenlevők valamennyiének van valami írva a homlokára!

Zeneida maga az ajtónál áll, s fogadja az érkezőket, míg tele lesz velük a szoba. Nincs nagy beszélgetés: mindenki azokkal a szellemekkel társalkodik, akik idehozták.

Ekkor még egyszer perdül a rulett golyója.

— Ki jöhet még? — kérdi Zeneida.

A megnyíló ajtón belép Puskin.

Zeneida arca önkénytelen ijedelmet fejez ki.

— Hát te miért jössz ide? — súgja neki indulatosan.

— Nem szabad idejönnöm?

— Nem az volt-e rád bízva, hogy őrizd Galbant, nehogy meglepjen bennünket?

— Nálamnál jobb őre akadt. Diabolka magával vitte az egérfogóba.

— De neked azt kell megfogadnod, ami rád van bízva.

— Majd visszamegyek hozzá, mihelyt indiszkréciónélkül tehetem. Most itt akarok lenni. Mutass be.

— Gyermekek vagy? A kíváncsiság bánt? Meg akarod tudni, hogy mit teszünk mi itt?

— Részt akarok benne venni.

— Minő szeszély! Azt hiszed, hogy valami nevezetes, főbenjáró dolgot kezdünk el itten, s dicsőséget keressz benne, hogy te is föltedd a fejedet az egy kártyára. No, hát maradj köztünk, majd meglátod! — Puskin úr!

Azzal hátat fordított neki, mintha duzzogna rá, mialatt a többieknek bemutatja.

Zeneida volt az egész társulatnak a rendőrsége, akit palotájába meghívott, az el lett fogadva „testvérnek”; akire rábízott valamit, az be lett sorozva „férfinak”; de arra, hogy a titkos tanácskozásban részt vehessen, hogy a „bojárok” közé emeltessek, még egy ajánlójának kellett lenni.

— Ki ajánlja őt még? — kérdezé Ghedimin herceg.

— Én! — szólalt fel Rilejff.

Azzal helyet mutattak Puskinnek az asztalnál.

Kifejezésteljes fő volt. Borzas, kondor haja, arccsontjai, orra emlékeztettek még az afrikai vérre, mely ereibe vegyült. (Egyik dédőse Hannibál leányát vette feleségül, eredete a karthágói fénykorig megy fel.) Szemei sötétek voltak és bennülők. És mégis, dacára a nem egyező vonásoknak, az első rátekintésre mindenkit Byronra emlékeztetett ez arc. A kifejezés volt közös.

Puskin szerelmes volt Zeneidába: azazhogy rajongott érte. Zeneida pedig komolyan szerette Puskin. És éppen azért nem akarta, hogy az szeresse őt.

Egy szó megmagyarázza az ellenmondó talányt. Zeneida tudta azt jól, hogy mindazok, akik a sorsukat az övéhez kötik, egy sötét végzetnek mennek eléje, melynek ködéből a vérpad körvonalai tűnnek elő. Neki mennie kellett a végzet elé. Finnországot ugyanazon hatalom tartá bilincseiben, melyet e

titkos társulatok akarnak összetörni; s Zeneida még emlékezett anyja könnyeire, meg arra az egyszerű, fekete koporsóra, amelyben éjszaka, sötétben, lopva hoztak haza egy embert, akinek feje le volt vágva, s akit nem volt szabad megsíratni senkinek. Csak felnőtt korában tudta meg, hogy az volt az ő apja.

Annyira szerette Puskint, hogy nem akarta őt magával vinni arra a veszélyes útra, ahonnan az emberek hónuk alá fogott fejükkel térnek vissza. Boldog, napfényes sorsot szánt neki. Ő már rég felismerte a nyugtalan, korhely fiúban azt a lángészt, mely nem azért adatott, hogy egy asszony hálósobáját bevilágítsa, mely nem Oroszorszáégé, hanem az egész viláégé. Minek volna a költőket elpazarolni? Ki rakná a gyémántjait a puskába lövöldözni, mikor oda az ólom is jó, még jobb.

— Uraim! — szólt Zeneida a társasághoz — legelőbb is Rilejff testvérünket kell felkérnem, szíveskedjék felolvasni azt a szabadságdalt, amit a nép közt el akarunk terjeszteni. A néphangulat előkészítése az első.

Helyeselték. Rilejff, a költő, egy szép szőke, karcsú ifjú, felállt és olvasta a szabadságdalt, melyet készített.

Szép, korrekt költemény volt az, emelkedett hangon tartott, s a technika minden szabályának megfelelő; a retorikai klimax folyton magasabbra szállt, és ragadott magával, s az egészből nem hiányzott a búskomor, elbúsító alaphang, mely a nép kedélyével annyira összetalál.

A költemény felolvastával mindenki sietett az ifjú Tyrtacust üdvözölni, s Zeneida a keblére borult, és megcsókolta az arcát.

Puskin ízetlenkedve fordította félre az arcát. Hiszen, hogy egy nő megcsókol egy férfit, ez az orosz társaságban bevett szokás; lám Ghedimin herceg meg se látja azt, pedig neki is van valami köze Zeneidához; de mégsem tetszett az neki. Irigyelte azt tőle. A csókot magában is irigyelte, de még inkább, mint pályadíjt egy költeményért, mely megjárja — *faute de mieux*.

— Remek költemény! — mondá Ghedimin herceg maga is. — Ezt ki fogjuk nyomatni Lubin nyomdájában egy milliő példányban, s szétosztjuk a nép közt.

— Feledi ön, herceg — szólt közbe Zeneida —, hogy a mi jó népünk nem tud olvasni. Én célszerűbbnek találnám dalra tételni a verset; énekelve hamarább behat a népbe, mint nyomtatva, s akkor aztán terjed mezőről mezőre tovább: a kaszások, az aratók, a fuvarosok elhordják faluról falura, s amit énekelnek az örökké megmarad. A finn népdalokban megmaradt a nemzet története, emléke, szabadsága, azt nem lehet elkobozni. A Marseillaise maga egy hadsereg volt Franciaországban.

— De kire lehetne bízni e költemény dalra tételét? — kérdezé a herceg.

— Itt van Puskin úr — szólt Zeneida —, ő igen szép melódiákat tud komponálni.

Ez tarantulacsípés volt Puskinnak.

Hogy ő, mint zeneszerző, csináljon melódiát Rilejeff szabadságdalára.

Már hiszen a szubordinációt lehet nagy tökélyre vinni. Az megeshetik, hogy az államtanácsos, mikor mint nemzetőr és közkatoná kirukkol, engedelmeskedjék saját irodaszolgája káplári parancsának; az is megtörténhetik, hogy egy herceg, ha beállt szabadkőművesnek, meghajoljon egy csizmadia előtt, ha az a páholy generálisa; hanem hogy egy költő egy másik versíró poémájára dallamot készítsen, amidőn azt érzi, hogy ő Caesar, amaz pedig csak Pompejus: ez a lehetetlenségek közé tartozik.

Puskin arca lángba borult.

— Úgy tudom — mondá —, hogy a Marseillaise-nek a verse és dallama egyszerre született. Rouget de l'Isle egyszerre teremté annak hangját és szavait. Nem is lehet az másképp. A hangulatot csak a költő maga tudja eltalálni, maga tud rá lelkesülni. Rilejeff költeménye szép, remek, de nem gyújt, nem melegít. Oda tűz kell!

S öntudatlanul keblére ütött, mintha mondaná: „Ami itt van!”

— Hát tudod mit, Puskin — szólta Zeneida —, ha te érzed magadban a dodonai berek szent sugallását, s jobbat tudsz ennél szerezni: vonulj félre az én kis mellékszobámba, ott találsz zongorát és íróasztalt; — teremts jobbat!

Puskin meg volt fogva.

— Miért ne? Én majd hozok nektek olyan dalt, amit nem kell a parasztnak a pópához elvinni, hogy magyarázza meg neki, mit tesz az. Az enyéim a földön fog járni.

E szavakkal a szemébe nézett Zeneidának, s amit e szemsugarak mondtak, abból érthető volt a gondolat: „És ha Rilejff rímes soraiért egy csókot adtál: majd ha azt meghallod, ami az én szívemből gyulladt lángra, mi pályadíjt találsz ki énnekem?”

Fölkelt és átment a mellékszobákba. Nemsokára egyes akkordok a zongorán tanúsíták, hogy belemerült a költői alkotásba, s az olyan, hogy azt nem lehet félbenhagyni.

Csak ezt akarta elérni Zeneida.

Amire Puskin elhagyta a szobát, Zeneida egyet pördített a ruletten. A golyó Turgenyeff Miklós előtt állt meg. A sors által ő lett a mai tanácskozás elnökéül kiszemelve. Elfoglalta azt a karosszéket, mely hasonló a rulettjáték bankárjának trónjához.

Akkor Ghedimin herceg előhúzta kebléből a finom kis acélkulcsot, mely egy félretolt rézgomb alatti kulcslyukba illett, s átnyújtá az elnöknek, aki a kulcsot kétszer elfordítá a zárban.

Erre az a tömör rézlap, melyen a rulett volt felállítva, a hosszú asztal másik oldalára csúszott át. Azon a helyen, melyet eddig eltakarva tartott, feküdt a „Zöld könyv”.

Az igazi „Zöld könyv.”

Egyetlen, a plafonról lecsüggő argandi lámpa fénye világítja meg az alakokat, amik úgy tűntek fel ebben, mint egy múzeum szoborgyűjteménye, minden vonás éles kifejezést vett fel,

mozdulatlanságában rajzolva a jellemet, indulatot. Megannyi történelmi tanulmányfő, melynek hivatása — vagy magasra kiemelkedve a népek fölé, bálványoztatni, vagy felrúgatni a hóhéregény sarka által. A csendes magábaszállás időköze alatt valamennyien egymás arcát látszanak tanulmányozni; többen most találkoznak először az életben, s összehasonlítgatják a szemmel látott alakot a képzelte eszményi ábrával. A „déli”-ek, a „lengyel” sohase látták még egymást. Jakuskinál valamikor tíz év előtt ismerték többen, de akkor az egy életvidám, sima arcú udvaronc volt: semmi sincs rajta már a régeből. Ez egy vadember, aki csak akkor mosolyog, mikor ölni készül. Az elnöki szék karjára támaszkodva áll Zeneida; a „republika” szobrához hasonló kép, csak hogy a szíve felé irányzott tör helyett a hódolatul küldött virágcsokor van a kezében. (Ez is csak tör.) Azokon kívül, akiket már leírtunk, jelen voltak a történelmi összejöveteleknél: a három Bestuseff testvér, Trubeckoj herceg, Obolenszki, Korszofszi, Urbuseff, Repnin, Orlov, Konovnicin, Adujefszki, Szuthoff, Putsin, Batterkopf, Rostopsin, Rosen, Stejnkál, Arzihodeff, Annenkoff, Vaskofszki és Muravjef Apostol, megannyi küldöttei az országban szanaszét működő titkos társulatoknak.

Rilejef, a jegyző, felnyitja a „Zöld könyvet.” Az elnök felszólítja, hogy adja elő az utóbbi gyűlés határozatait.

Egy alkotmányterv kidolgozása volt az egész Oroszország számára. A címe: „*Ruszkája Pravda*”.

Köztársasági alkotmány volt az, melyben mindazon tartományok, amiket az orosz egykor egy nagy birodalommal egyesített, önálló országokul támadnak fel, saját elnökük alatt. Nagy-Oroszország, Kis-Oroszország, Finnország, Lengyelország, Liefland, Kazán, Szibéria, Krím, a Kaukázus: kilenc republika, saját kormányzattal és hadsereggel, melyeket egy közös direktórium tart össze, annak székhelye „Moszkva”. Szentpétervárra nincs szüksége a köztársaságnak: se a „szentre”, se a „Péterre”, se a „vártra”.

A terv mottója ez volt:

Kérdés: „*Ötven év múlva egész Európa vagy reszpublika lesz, vagy muszka?*”

Felelet: „*Monnó*”.*

Az alkotmányterv a ragyogó fantázia színeivel volt kifestve. Minden népet felszabadítani! S aztán minden szabad népet egyesíteni! Nem nyomni el egyiket a másikkal, mindegyiknek meghagyni, hogy boldoguljon a maga módja szerint, mivelje a saját nyelvét és földjét, s szűnjék meg egymást gyűlölni.

Ez volt a „Zöld könyvben”.

Legelső Ghedimin herceg szólt hozzá.

— A terv szép, de a legnagyobb akadály, ami a nép felszabadításának útjában áll, az, hogy maga a nép nem tud arról semmit, hogy ő nem szabad. Ott kell elkezdni, hogy világosítsuk fel. Árasszuk el az országot a „szabad ember katekizmusával”, tanulmányozzuk minden vidéken lakó népnek a speciális bajait, ismerjük meg a nyomorát, s annak orvoslását ígérve neki, nyerjük meg azt a szabadság eszméje számára. A népnek fáj az, ha éheznek, ha botot kap, ha a fiát elviszik katonának, de a jármot, ami a nyakát nyomja, nem érezi.

Pestel nyugtalanul várta, hogy szólalhasson.

— Kedves herceg, a te terved jó annak, aki ráér ötven esztendeig várni, kártyavárákat építeni, amik minden ajtónyílás szelétől összedőlnek; mi nem érünk rá filozófiai elméletekkel vesződni. Akire mi számítunk, az a katonaság és főnemesség. Amit ez a kettő határoz, a nép megnyugszik abban. Ha egyszer a hatalom kezünkben lesz, akkor majd ráérhetünk a nép nevelésére. A népre bízott mozgalom nálunk csak Pugacseff-lázadást idézhet elő.

— S rossz volna tán? — mordult közbe rekedt hangon Jakuskin egy szögletből.

— Rossz, mert organizálhatatlan. Aki tervünket végre

* Mind a kettő.

akarja hajtani, annak a helyzet urának kell maradni. Egy szerencsés lázadófőnök nem volna Oroszországban más, mint egy kicserélt zsarnok. Tervünknek egyszerre, egy jelszóra kell az egész országban végrehajtatni. És amint az megtörtént, egyszerre önmagunknak kell feloszlatnunk minden titkos társaságot, megszüntetnünk minden összeesküvést, s amilyen gyűlölt feladat most a rendőrkémkedés, épp olyan nemes hivatásul kell azt tekinteni azontúl, és egyesülni minden jellemes embernek, minden hazafinak és szabad embernek, hogy a szabadság rendőrbiztosá legyen. Mindennek egy varázsütésre kell megtörténni.

— S hová teszed e varázsütés alatt a cárt és a nagyhercegeket? — kérdé Jakuskin, hideg iróniával.

— Azokat foglyul ejtjük, s egy hadihajóra téve, átküldjük az Újvilágba.

— Át — a másvilágba! Cháron hajóján! — rikácsolt kitorve a kaukázusi katona. S azzal odalépett hevesen, öklét az asztalra feszítve. — Halljátok-e, észak és dél küldöttei, erényegyletek, üdvtársulatok tagjai, ti mind hamis játékot játszatok, önmagatok csalására. Egy fej feltéve a kockára egy fületlen gomb ellenében! Arra a kérdésre, amit én tettem, csak egy válasz lehet: a szélbe szórni a hamvaikat! Én nem vagyok gyermek, mint ti. Én nem azért jöttem ide kétezer versztnyiről, hogy filozófiai elmélkedéseket hallgassak végig, hanem hogy cselekedjem.

Rilejff közbeszólt nyugodt komolysággal.

— Igenis, cselekedni fogod azt, amit a többség határoz.

A vad harcosnak a fejébe tódult a vér e rendreutasítással.

— Hallod-e, Rilejff, én is voltam olyan fiatal ember, mint te vagy: még nem is nagyon régen. Én is hittem azt, hogy elég az embernek jónak lenni, hogy az egész világot megjavítsa maga körül. Olyan szép menyasszonyom volt, mint amilyen neked van most. Testőrtiszt voltam, s húsz éves koromban tíz ütközetben nyertem kitüntetést. S tudod, mi történt velem?

Lakodalmamnak az -előestéjén ellopta a menyasszonyomat Araksejffnek a fia: egy hitvány kölyök, aki még a kardját sem tudta felkötni, s mégis nekem ezredesemmé lett téve. Én kihívtam őt életre halálra. S a gyáva, ahelyett, hogy helytállt volna, feladott a cárnak, s engemet elégtétel helyett száműztek a Kaukázusba. Mikor egy pokollal a szívemben megváltam e várostól, az utolsó kép, amit láttam, egy vízből kihúzott leány volt, akit odahoztak hozzám holtan: a menyasszonyom. Megcsókoltam. Még most is érzem ajkamon e csóknak a hidegét. És érezni fogom mindaddig, amíg az a vér el nem oltja, ami után kannibáli módon szomjazom. Nézd meg a Carszkoje Zelóban azt a nagy csataképet, az eylai ütközetről! A cár mellett egy ifjút látsz ágaskodó paripán, diadaltól, hűségétől ragyogó arccal, kardját magasra emelve. Az én voltam. Ez az erdő benőtte arcomon a ragyogást; hanem azért a kard még most is a fej fölé van emelve.

— S remélem, hogy úgy is marad, örökké fölemelve, mint a festett képen.

— De nem marad! — kiálta Jakuskin indulatosan. — Esküszöm arra az ördögre, akit a szívembe küldtek állandó lakónak, hogy nem hallgatok semmire másra, mint örök bosszúmra. Teleírhatjátok a „Zöld könyveteket” határozatokkal: az én határozatom itt van.

Azzal egyet lódítva kezén, a dolmánya ujjában elrejtett éles tőr egyszerre odacsúszott a markába, s megvillant a társaság előtt.

Erre Rilejff elszörnyedve ugrott fel helyéről, s oldalzsebéből egy pisztolyt rántott elő, s azt Jakuskin mellének szegezte.

— És én esküszöm neked, hogy lelőlek itt ezen a helyen, ha te dacolsz a mi törvényeinkkel.

— No hát lőj le! Ide lőj, gyermek! — ordítá Jakuskin, széttépve keblén a besmetet, s mezítelen mellét kitarva a neki-szegzett pisztoly elé. — Tanuld meg tőlem, hogyan kell meghalni!

— Engedelmeskedjél, Jakuskin! Vond vissza szavadat! — kiáltanak többen, s odasiettek a dühöngőt csillapítani.

— Nem vonom vissza! Gyávák vagytok mind! Azt akarom, hogy lőjön meg! — kiabált a vadember, s eltaszigálta magától hevesen a közbelépőket.

— Uraim! — szólt fölemelkedve helyéről Krizsanovszky, a lengyel.

— Lőj agyon! — ordítá egyre Jakuskin, törét csillogtatva öklében. (Ah, ha most nyitna be Galban!)

Ekkor Zeneida a kezében tartott virágcsokorból kiszakított egy pézsmagubót, s azzal homlokon hajítá a dühösködőt.

S a kemény férfi, kit a puskagolyó soha meg nem ijesztett, e tréfás projectile-től oly zavarba jött, hogy kiejté kezéből a tört, s a homlokához kapott.

Erre megint általános csendes nevetés terjedt el a társaságban.

Mielőtt Jakuskin elejtett kését fölvehette volna, már ott volt mellette Zeneida, s ő emelte fel a gyilkot a földről, odanyújtva azt neki, s megcirógatva azt a bozontos szakállát.

— Kedves barátom, légy udvarias. Vendégünk, Krizsanovszky, a lengyel koszinyérik küldötte akar beszélni. Hallgassuk őt ki. Aztán a borotválkozó eszközödet tedd el.

Jakuskin lecsillapodott. Ennek az egy nőnek annyiszor sikerült a legingerültebb vitákat elsimítani, mikor már csak az volt hátra, hogy a tanácskozók fegyverrel rohanjanak egymás torkának.

Krizsanovszky kezében tartá a fővegét s azon kezdé, hogy:

— Urak! Én titeket itt hagylak. Én e tárgyról, amiről ti beszéltek, se vitázni nem akarok, se e fölötti határozatokat be nem várom. Én azt a kérdést, hogy megölessék-e az uralkodó, hallani sem akarom, nemhogy a válasznak alávetni magamat. Senkinek tiközületek nincs oly nehéz panasz a nyelven, oly égő fájdalom a szívében, mint nekem. Mit tett a ti uralkodótok a ti országotokkal mint király? Ellenség hódításától megszabadította, naggyá, hatalmassá tette, országokat szer-

zett hozzá. Mit tett a ti népetekkel mint ember? Adott neki jólétet, tudományt; iskolát épített minden falunak. Ki a ti uralkodótok? Egy szép lélek, szép testben. Európa legszebb férfija, Napóleon mondásaképp. S a szíve is olyan jó, amilyennek az arca mutatja. S ami legfőbb, minden hibájában, minden erényében igazi orosz. Csak az a bűne előttetek, hogy cár. S azt mondjátok, ez elég bűn arra, hogy meghaljon érte. És mi az én uralkodóm, a cár testvére, Constantin? Egy monstrum, akinek az arcában a természet a rettenetesebb a nevetségessel csoda módra összepárosítva remekelt. S a rút vonások mindegyikének van egy megfelelő rút indulat a lelkében. Amilyennek látszik, olyan: kegyetlen és nevetséges. Egész szerencsétlen nemzetemben nincs egy érző szív, amit meg ne bántott volna; nincs drágaság, nincs ereklje, nincs koldusfillér, amit el ne vett volna tőle. Hanem azért lengyel nem fogja uralkodóját orozva megölni soha. A mi kezünk a kardhoz szokott, az orgyilok nem illik bele. Bocsássatok el engem innen, hadd megyek haza. Én abban a hitben jöttem ide, hogy elszánt hősöket fogok itt találni, kik, ha eljön a kellő idő, hadirendben állva, megizeni a harcot elnyomójuknak, ahogy mi tesszük, s kiállnak a síkra és megverekszenek vele, ahogy mi tesszük, s nyílt, becsületes csatában döntik el, kié legyen az igazság. Ezt kerestem itt. Utamban, midőn Varsótól a Nyemenig haladtam, előttem vitték elődömet, a dicső *Lukasinszky Valeriant*, kit árulás juttatott a hatalom kezébe. Rokonom volt, barátom és vezérem: háromszorosan drágám. A testi és lelki kínzás minden nemét megpróbálták rajta, hogy kivallassák vele az összeesküvés tervét és a benne résztvevőket. Egy szót nem tudtak belőle kivenni. Maga Constantin vette ki a bakó kezéből a korbácsot, és tanította azt mestersége fokozására. Mikor aztán már össze volt törve, nem ember többé, csak egy száz sebből vérző csonttömeg, akkor az alkirály egy ágyúlafétára kötöztette ezt a még lélegző emberi roncsot, úgy hurcoltatta őt fogságra csikorgó télben. Én nyomról nyomra kísértem őt. Egy-egy vércsepp hullott el utána a

hóba. E fagyott jégtrózsákat én felszedtem a nyomában, és eltettem egy ereklyetartóba. Az ég megkönyörült a szenvedőn: útközben meghalt. A Nyemen jegén lyukat vágtak, s abba belédobták: elvitte a víz. Tudom, hogy én következem utána, s velem is az fog történni. De azért sem a bosszú, sem a félelem rá nem visz arra, hogy uralkodómat lesből, orozva, hátulról, vagy mikor alszik, vagy mikor térdepel és imádkozik, megöljem! Sohasem volt az orgyilokkal az Isten. A tör, mely Caesart ledöfte, kaput nyitott a Caliguláknak és Heliogabalusoknak. Tell Vilmos önszemébe mondta Gesslernek: „Ezzel a nyíllal foglak megölni, védj magad, ahogy tudod!” Én is azt teszem. Mikor eljön az idő, megizenem a hadat ellenségemnek, s ha Isten összehoz vele a harcmezőn, egyikünk meg fogja ölni a másikat. Hanem addig, amíg elég erősnek nem érzem magam a nyílt csatára, semmi nyomorgatás, kegyetlenkedés és semmi fantasztikus rajongás rá nem bír arra, hogy egy idétlenszülött kitöréssel még szorosabbra húzzam a kötelet, amit szét akarok tépni. A ti tervetek idéetlen, éretlen, alaptalan. Ront, nem épít. Megismertem, s nem kötöm hozzá a mienket. Bocsássatok haza.

Pestel megfogta a lengyel kezét, és visszatartá.

— Nem lehet innen eltávoznod. Még semmiről sem vagy értesülve. Amit felolvasni hallottál, az csak halavány akadémiai értekezés. Amit ez a dühöngő beszélt, az csak egy monomán szenvedély szava. Én sem fogadom el pajzsomra írandó devisenek: „Szórjátok a hamvaikat a szelekbe!”, nem azért, mintha a szívem megrezenne tőle, hanem azért, mert tudom, hogy ilyen szó úgy szétszórná valamennyi társaságunkat, mint egy kosár pelyhet. Maga a nép ellenünk fordulna. Hisz a misében benne van az ima a cárért és a nagyhercegekért, s csak egyszer felejtene azt ki a pópa onnan, agyonvernék mint eretneket. Mikor a katonáktól azt kérdezem: „akarjátok-e a republikát?” azt felelik rá: „ha a cár parancsolja, igen”. Csínján kell kezdenünk a dologhoz, nem ijeszthetünk meg senkit. Csak az első

lépés nehéz, a többi ezután magától jön. Tehát térjünk vissza oda, ahol Jakuskin félbeszakított, s te, Krizsanovszky, foglald el újra helyedet. A cár és a nagyhercegek eltávolításáról van szó. Csak eltávolításukról. Menjenek Amerikába. Ott is szép birtoka van még Oroszországnak: uralkodhatnak benne. De ehhez tinektek lengyeleknek is segédkezet kell nyujtanotok. Mert mit használ nekünk, ha mi hajóra rakjuk a három testvért, míg a negyedik testvér, Constantin, aki az orosz alaptörvények szerint Sándor után legközelebb következik a trónra, ott marad szabadon Varsóban.

— Töltsünk tiszta bort a pohárba, Pestel — viszonzá Krizsanovszky. — Mi lengyelek, amióta a világon vagyunk, mindig arra voltunk jók, hogy a mások javáért vérezzünk. Mondjátok meg nekem mi történik mivelünk, ha sikerül az uralkodócsaládtól megszabadulni?

— Csináltok köztársaságot Lengyelországból.

— De ez a lengyel köztársaság még mindig tagja lesz a nagy orosz birodalomnak, épp úgy, mint Liefland vagy Veres-Oroszország, s fölöttünk is marad valaki: egy fő, aki mind a kilenc köztársaságnak ura, akiről nem tudom, hogy mi neve lesz, és minő hatalma. Mert esküszöm neked, hogy nem kívánom a szabadságot azért, hogy a nemzetem elveszzen benne.

A nagy elhallgatás tanúsítá, hogy a lengyel fején találta a szeget. Itt a bökkenő!

Turgenyeff Miklós, az elnök szólalt meg ekkor.

— Légy megnyugodva, Krizsanovszky, a köztársaság feje, ki a kilenc tartomány fölött állni fog, nem lesz autocrata, nem lesz más cím alá bújt zsarnok.

— Hát mi?

— Az, aminek lennie kell. „*Un président sans phrases.*”

(A társalgás franciául folyt.)

(Ez a négy szó Turgenyeff Miklósnak majdan összes birtokába, s csaknem a fejébe került!)

Abban a pillanatban, amint ezt kimondta, egyszerre vissza-

csapódott helyére a rulett a réztáblával együtt, s eltakarta a „Zöld könyvet” — s felnyílt az ajtó . . . S belépett Galban lovag.

Fortélyos gépezete volt a kettőnek. Mikor a „Zöld könyv” fel volt tárva, olyankor, ha valaki a külső ajtót felnyitotta, a rulett egyszerre visszacsúszott a helyére. A belépő Galban lovag nem hallott meg egyebet, mint a négy utolsó szót Turgenyeff Miklóstól, s nem látott maga előtt mást, mint egy játszó társaságot. A *bankadó* még egyszer ismétli: „Je suis un président sans phrases: messieurs, faites vos jeux!” Egy játszó, a lengyel, bosszúsan kel föl helyéből: „Merci, monsieur, c'en était assez!”, egy másik, Jakuskin, izzadt homlokát törli, arcából kikelve, s az asztalra csap: „J'ai tout perdu!” Mint a valóságos rulettábla mellett. A többiek hidegvérrel tolják be a számokra pénzcsomagaikat, s úgy tesznek, mintha észre sem vennék az újon érkezettet.

Csak a háziasszony siet őt elfogadni.

— Bizonyos voltam felőle, hogy ön rá fog találni a mi barlangunkra. Egy helyet tartottam fenn az ön számára.

— Nagyon lekötelez vele, istennőm! Ma különös szerencsémnek kell lenni a játékban, miután a szerelemben ellenkező sanszaim voltak.

— Hogyan? Tán megszökött öntől a szép gitanissa?

— Au contraire; elaludt. Ilyen échet még nem történt velem soha.

Zeneida hangosan kacagott, s nem lehetett észrevenni a kacagás árca alatt a felháborodást, amit e percben érzett. Kitalálta, hogy Diabolkának álmotált adtak.

— No, hát akkor legyünk moitié. Játsszék ön velem közös nyercésre, vesztésre.

Galban lovag elfogadta az ajánlatot, s leült a mutatott helyre. Zeneida odadőlt a szelleyeséke karjára.

Ez tehát csakugyan játszó társaság, s ez csakugyan rulett-asztal.

Itt nincs a „Zöld könyv.”

(Egy ujnyi rézlap választotta el tőle; fölötte könyökölt.)

Itt csak rendőrségi tilalomtörést követnek el; és az szabad. Az elnyomott vágnak valahol ki kell törni: — inkább az erkölcsi téren törjön ki, mint a politikain.

Azon sincs mit csodálkozni, hogy Turgenyeff Miklós maga tartja a rulettebankot. Lehet valaki bel esprit, nagy író, philosph és philanthrop, s amellet szenvedélyes szerencsejátékos. Maga Napóleon is az volt.

Amint leghevesebben folyik a játék, egyszer csak belép a játékterembe a mellékszobákból Puskin, nekihevült arccal, s nem tekintve szét elébb a társaságon, diadaltól átmelegült hangon mondja:

— Készen a dal!

Valamennyi arc megrettenve tekint egyszerre felé.

Ez most elárul mindent!

Jó szerencse volt, hogy szemei, ha senkit nem láttak is meg, de Zeneidát keresték. A hölgy, ki Galban lovag székkarján ült, odamutatott a szemével a lovagra.

Ekkor vette észre azt Puskin.

— Nos, hát halljuk azt a szép dalt — mondá Galban lovag, az előtte halomra hányt aranyakat csörgetve csendesen.

Puskin egy percre elsápadt. Rábámult. S azután csendesen a dolmánya keblébe nyúlt. Mindenki rettegve nézett reá. Mit fog elővenni? Az általa szerzett szabadságdalt-e? — S azt el fogja szavalni, vagy énekelni Galban hallatára? Vagy pedig azt rántja elő, amit mindegyik összecsküvő ott hord a keblében, ha táncol, ha poharazik, az éles stiletet, s a másik percben már le lesz szúrva az árulkodó?

Egy papírcsomagot vont elő, s aztán mosolygott hozzá.

— Itt van, amit ígértem. A románc. „A szép cigánylányról.” Akarjátok meghallani? (Szabadságdal helyett egy románcot.)

Hogyne? Egy kínos jelenetnek megszüntetésére legjobb volt

ez. Felolvasni valamit: akármit, hogy az alatt mindenki magához térhessen felindulásából.

Ámde ez nem volt „akármi”.

Amint hozzákezdett Puskin, egyszerre meghódított minden figyelmet. Új, megkapó, elragadó volt minden e költeményben tele eredeti eszmékkel, magasban járó gondolatokkal; tűz, vad szenvedély kifejezése, merész eszmejárás és igéző leírások, és amelletty mily természetes egyszerűség. Mikor a vén cigányvajda leánya gyilkosát elűzi.

„Kevély ember, hagyj minket el!
Vadak vagyunk mi. Nem köt el
Törvény: — nem ölünk, büntetünk,
Vér, könnyhullás nem kell nekünk,
De a gyilkos nem jó velünk.
Vad sors számára nem születve
Szabadság csak magadnak kell,
Szavad bennünket rémületbe
Ejt. A mi népünk ősi kedve
Szelíd, jó: hagyd tanyánkat el.
Maradj. — Béke legyen szivedbe!”

Még senki sem ismerte e költeményét Puskinnak.

Mikor vége volt, Zeneida odafutott hozzá, s megszorítá mindkét kezét.

Hát csókot nem adott neki, mint az elébb Rilejffnek?

Nem. Hanem annál többet. Könnyei nedvesíték arcát. A csók olcsó; a könny drága.

Az összeesküvők egész csoportja, feledve „Zöld könyvet” és alkotmánytervet, sietett forrón üdvözölni a költőt, ki egyszerre, mint az üstökös csillag, mikor a szél elveri a felhőt az égről, ott áll teljes ragyogásában, nem hirdetve előre megérkeztét.

Galban lovag átlátta, hogy ezek nem összeesküvők; ez egy finom társaság, mely szeret mulatni, játszani és szellemi élveztektől

megittasodni, ami, az igaz, hogy mind tiltva van Oroszországban, s azért el kell rejtőzni vele.

— Par exemple, az ilyen költeményt más országban kinyomtatnák, s szerzőjének nevét a fél világ emlegetné.

— Bolond beszéd — szólt Puskin, kit ingerelt a hízelkedés.
— Nem tudod, hogy nálunk az ostobaság egy istenség, annak oltára van, az oltárnak papja van, és annak a papnak a neve cenzor.

A cenzor!

Általános kacaj követte e találó mondást.

A cenzor ott is a stereotip marionettbábok közé tartozott.

Galban lovag kapott az alkalmon az agent provocateuri talentumát is érvényesíteni.

— Hja, messieurs et madame, a cenzor nálunk nélkülözhetetlen rossz. Hiszen tudni fogjátok, hogy II. Katalin cárnő egyszer a tudósai unszolására azt mondta, hogy jól van, hát legyen teljes tökéletes sajtószabadság Oroszországban — három napra! Majd meglássuk a *kóstolóból*, hogy mit fog ez a fa teremni? Azt gondolja az ember, hogy a három nap alatt siettek a földből kibúvni a szabadságdalok s rejtve tartott remekművek, az eltiltott philosophi értekezések. Az bizony, az ocsmány pasquillok és trágár históriák. A nyomdák csak úgy okádták a személyek és családok ellen szórt undok rágalmak özönét, s az erkölcsrontó kriptogram iratokat — úgyhogy már a sajtószabadság második napján futott mindenki a cárnőhöz rimánkodni, hogy engedje el a harmadik napot, s állítsa vissza a cenzúrárt.

Senki sem tartá tanácsosnak felvenni az odadobott kesztyűt, csak Puskin nem állhatott ellen ösztönének. Költőnek lehetetlen azt eltűrni, hogy a sajtószabadságot gúnyolják előtte.

— Tudod, Galban, ha én valakinek, aki még a bort nem ismeri, azt mondanám, hogy kóstolja meg azt, ami szüret után három napig a hordó akonáján kiforr, hát az megesküdnék rá, hogy nincs a világon utálatosabb moszlék a bornál.

— „Messieurs, je suis un président sans phrases. Le dernier jeu” —, hangzott a banktartó szava, kettévágva a kényes társalgást.

Ideje is volt berekeszteni a játékot; mert ha Galban lovag reggeli öt óráig el nem hagyja ezt a palotát, a rendőrség be fogja törni annak a kapuit, s elfog mindenkit.

A rulett utoljára pördült körül, Galban lovag hatezernégy-száz rubel nyereségben maradt. Azt azután udvariasan megosztotta Zeneidával. Azután a szokásos ceremoniális búcsúvételek kicserélése után igazán megvált a társaságtól.

A hátramaradottak egymásra néztek.

Azt mindenki tudta, hogy ez a rulett csak alakoskodás. Mind a bank, mind a játsszók Zeneida pénzét szórják előre-hátra, végül senki se nyert, se veszített. Azért mindenki furcsán mosolygott azon, hogy Galban lovag elnyert egy csomót Zeneida pénzből, s még gavalléros képet csinált hozzá, mikor azt megfelelte vele. — Hanem Zeneida arca ragyogott a diadaltól. Fölemelte a kezében tartott virágcsokrot, gyémántos fogantyújával, s a kielégített harag hangján suttogá:

— Je le payais! (Kifizettem őt.)

Galban lovag megkapta a gyémántok árát, anélkül, hogy észrevette volna, hogy utánahajították azt.

A PÉZSMASZAGTÓL A KÁTRÁNYBÚZIG

Amint Galban eltávozásáról biztos lehetett a társaság, azt mondá Pestel:

— Ez hát, bojár urak, igen szép volt (értem a románcot), hanem mi, úgy hiszem, még valami egyebet is akarunk itt egymástól meghallani. Nemde, Krizsanovszky bátya?

A lengyel nemes vállat vont.

— Nekem nincs több mondanivalóm. (Hanem azért előhúzza zsebéből az elmaradhatlan tajtékpipáját a dohányzacskóval együtt, s rágyújtott, ami annyit tesz „napkeleti dohánynyelven”, hogy „beszelnék biz én, ha ki tudnék innen böjtölni bizonyos embereket, akikre nézve zindely van a háztetön”.)

Zeneida elérte őt, s valamit súgott Rilejeff fülébe.

— Úgy! Igaz! — mondá Rilejeff. — Halljuk a mi Puskinunk szabadságdalát. Valóban, a felolvasott gyönyörű románc jogot ad téged a mi Tyrtaeusunknak nevezhetni... Soha Byron óta...

De Puskin nem engedte neki végigmondani a frázist. A dicséret dühbe hozta. Olyan az, mint az iskolai érdemrend: a kisdéák, akit az első verseért megdicsértek, diadallal viszi azt haza a nyakába akasztva, de az Istentől fölkent költőt szemébe ne magasztald. Tudja ő azt jól, hogy meghódított: ne mondd neki! Ha asszony vagy, dobj egy virágot utána, ha férfi vagy, szoríts vele kezét; de csak ne mondd neki, hogy költeménye szép volt, mert azzal elkergeted. S amivel legmesszebb el lehet

őt kergetni, az, ha egy költőtárs dicséri meg: „Genus irritabile vatum!”

— Nem, urak — szólt közbe, dölyftől recsegő hangon. — Ez a vers nem nektek való — ehhez nem pézsmaszag kell, hanem kátránybűz és kapadohány. Jer, Jakuskin, menjünk vele egy *korsóba*. Ott „ennek” az atmoszférája.

Jakuskin talpraugrott, s kezét nyújtá a költőnek.

— Jól van! Menjünk a „Medvesonkához”

— Oda.

A társaság nem marasztotta őket.

A két ajtó között még lehetett hallani, mit beszélnek egymással.

— Vigyük oda magunkkal Diabolkát — mondá Jakuskin.

— Jó lesz. Keresd fel.

— Valahol elaludt az ostoba. Majd életre cibálom.

A háziasszonytól így szoktak itt búcsút venni.

Zeneida azonban utánuk indult, s elhagyta a szobát.

— Most már beszélhetsz — szólt hirtelen Pestel Krizsanovszkyhoz. — A nő jelenléte gátolt talán? Van még mondani-valód?

— Van — szólt a lengyel. — De nem e nő jelenléte gátolt. Óh, nem. A nők igen jó titoktartók, ha összeesküvők. Leaena elharapta a nyelvét, hogy társára ne vallhasson, mikor a kúnpadra vonták. Azóta is a nyelv nélküli nőoroszlán a titoktartás jelképe. Én sokat számítok az asszonyokra. Sőt, megvárom míg Zeneida visszajő, hogy előtte szólhassak: csak ezt a másik kettőt vissza ne hozná.

— Te gyanakodol bennük.

— Nem. Csak nem szeretem őket. Összeesküvésnél nem a szándékos árulók a legveszedelmesebbek. Háromféle embertől félek inkább. A gyávától, az önfejűtől, s a fantasztától. Ez az utolsó a legveszedelmesebb, mert elámítja magát, s hamisan tudósít. Hall egy részeg parasztot káromkodni, s azt mondja, hogy forradalmi hangulat van. Egy szökött katonából hadsere-

get csinál, hiszi azt, amit képzelete alkotott, s ha teleolvasta a fejét forradalmi munkákkal, azt hiszi magáról, hogy ő Robespierre, s a pétervári muzsikról, hogy az a párizsi sansculotte. A konspirációhoz nem kell fantázia, oda memória kell és judícium. Ezzel a két emberrel nem szeretek együtt tanácskozni. Az egyik bolond, a másik poéta.

Pestel megrántá a lengyel kabátja lelógó ujját.

— Ne sértsd meg Rilejeffet.

— Óh, Rilejeff más; ő korrekt verseket készít — minden hiba nélkül; gondolatait oly helyesen méri fel jambusokkal és trocheusokkal, mint a búzát bushellel és csetverttel. Ő az ura a fantáziájának, nem az öneki.

Rilejeff az amerikai gabonatársulat ügynöke volt; s hogy nem volt inkább költő, mint üzletember, azt tanúsítá azzal, hogy e fél bókot, fél gorombaságot igenlő mosollyal fogadta.

Az egész társaság fölkel az asztaltól, s apró csoportokra oszlott, amíg Zeneida visszatér. Rilejeff és Krizsanovszky egy szögletbe vonultak. A lengyel ugyancsak igyekezett fellegeket csinálni maga körül dohányfüstből, mintha nem tartaná elég álarcnak vonásai rideg mozdulatlanságát, s hogy őt ne kérdezzék, ő kérdezett.

— Szeretnék tőled egyet megtudni. Minden nagy célnak a kiinduló pontja valami kicsiny önérdek. A szabadság: no az a nap; — de az önérdek, az a föld. Azon vetjük meg a lábunkat. Csupa absztrakt fogalmakból még nem csináltak új korszakot. Az én önérdekem nem magyarázandó. Két szó megmondja: lengyel vagyok. Ez elég föld mind a két lábam számára. Ilmerinen kisasszony finn nő; s hiszem, hogy az is elég önérdek. Nem félttem, hogy a feje elszédüljön abban a fényes magasban, ahol koszorúkkal és gyémántokkal körítik. Értem a te önérdekedet. Szeretted a magad fáját, látod annak rettentő hátramarádását más nagy népek mögött, s szeretnéd azok közé fölemelni. Ismerem Pestel önérdekét. Nagyravágyása végtelen. Ő egy újjáalkotandó ország első embere akar lenni. Széles alap! Valódi

piesesztál, amin a lába nyugszik. A többiek is mind mellőzött tehetségek, kiket a mozgalom fényes szerepekkel kecsegtet. Azután itt van Muravjeff-Apostol. Azt itt tartja egy apai hagyomány, amit meg nem tagadhat. Puskin szerelmes Zeneidába. Ez is sziget. Az örült Jakuskin bosszút akar állni. Ez is megbízható indulat, lehet rá építeni. A derék Turgenyeffet ide köti a puritán becsületesség. Ő kora ifjúságától kezdve mindig a szabad eszmék előharcosa volt, elkezdve demidecemvir korától: ez a vas becsületesség nem engedi magát más formába öntetni; inkább összetörik. De egy embernek az ittlétét nem tudom magamnak megmagyarázni. — És ez Ghedimin herceg. Egyike az orosz tizenkét dynastacsalád tagjainak. Birtoka oly nagy, hogy jövedelmét orosz földön nem bírja soha elkölteni. Az udvarnál a csinn legmagasabb rangfokozatát bírja, finom ragyogó, ünnevelt uraság, akinek egy olyan világfordulatban, aminőt ti terveztek, nyerni semmit, veszteni mindent lehet. — Mit keres ez ebben a társaságban? Mi érdeke van ennek, hogy az összeesküvés tagja legyen?

— Valamennyiünk között övé a legerősebb érdek; a legkiengesztelhetlenebb sérelem emléke. Mert ez személyes sérelem. Te ismered a cárt. Tudod jól, hogy őrá mint emberre senki nem haragudhatik. Még Jakuskin is a cárt üldözi benne, nem az embert. Egyedül Ghedimin herceg az, ki mint férfi férfival áll vele szemközt. A cár nagyon ifjan házasodott. Beteges nőt vett el. Gyermekei korán elhaltak. Neje iránt meghűlt, új szenvedélyben keresett kárpótlást. Egy előkelő főúri család egyetlen, hírhedett szépségű leánya nem tagadta azt meg tőle. A tilos viszonynak eredménye lett: egy leánygyermek. Jól eltitkolták a dolgot. Az ifjú hercegnő elutazott Olaszországba mint leány, s visszatért mint leány. Nemsokára azután férjhez ment Ghedimin herceghez. Olaszországban azonban lassankint felnőtt egy fiatal hajadon, Nariskin Zsófia hercegnő cím alatt, akit tizennégy csztendőskorában felhoztak Szentpétervárra. Nem az anyja, hanem az apja. A leány

a külváros egyik magányos, kerttel övezett házában lakik, ahol gyakran meglátogatja őt az apja — az anyja soha. Az apja bálványozza a leányt, aki még beteges is, az anyja gyűlöli. Az apa a cár, az anya Ghedimin hercegnő. Érted-e mármost, hogy mi hozza közénk Ghedimin herceget?

— De hát tudja-e ő ezt a titkot?

— Hogy tudja-e? Hiszen mi mindnyájan tudjuk.

— Abból még nem következik, hogy a férj is tudja. Csak gondold meg jól. Egy olyan állású férfi elé, mint Ghedimin herceg, miféle emberi teremtés léphetne azzal a szándékkal, hogy az ő hercegi hitvestársáról egy meggyalázó fölfedezést tegyen? Az ily szóért az alárendelt személyt megkorbácsolják, s az egyenrangút agyonlövik. A szatócsok árulkodhatnak egymás feleségeire, de gentlemanek nem. Ki mondhatta volna ezt meg Ghediminnek?

— Hát ki? A kedvese. Nem kedvese-e Ilmerinen Zeneida Ghedimin hercegnek? S nincs-e ezer oka reá, hogy a herceget hitvese gyalázatáról felvilágosítsa?

— Ne hidd! Nem tette azt. Te nem ismered Ilmerinen kissasszonyt; én igen. Mindenekelőtt nem hiszem azt, hogy ő szeretője Ghedimin hercegnek. Vagy ha szereti, hát akkor igazán szereti; nem úgy, ahogy a „Ninon de l’Enclos-k” szokták osztani a szerelmet. De én azt hiszem, hogy más szeret. És azt hiszem, hogy még annak a szenvedélyének is úrnője tud maradni. Ez a nő képes az egész világ megvetésével dacolni, de a saját maga megvetését nem tudná elviselni. S a *szerető* előtt árulkodni annak a *feleségére*, ez csak egy hetérához illő vonás! — Ti nem tudjátok, kivel van dolgotok. — Ez a nő játszik veletek. Ti megannyi sakkfigurák vagytok: ki bástya, ki futó, ki ugró. Lehet, hogy Ghedimin herceg köztetek a sakk-király, de Zencida nem a sakk-királyné. Ő a sakk-játszó.

— S neked mégis van bizalmad hozzá közelíteni?

— Igen, mert én vagyok a másik sakkjátszó.

... A rulett golyója pördült. Valaki jó! Mindenki a helyére sietett.

— — — — —
És Krizsanovszky nem érdemelte meg azt a gúnymosolyt, amivel Rilejeff csendesen válaszolt az ő „nagy szavára”. Mert bizony nagy szó volt, az igaz: „ti többiek csak sakkfigurák vagytok a táblán, mi ketten vagyunk a sakkjátékosok”; de úgy volt. A többiek csak egyes húzásokat láttak maguk előtt; ők ketten az egész játszmat.

Azt is jól észrevette Krizsanovszky, bár úgy tett, mintha oda sem ügyelne, mily féltő aggodalommal törekszik Zeneida Puskint a veszedelmes sakktábláról eltávolítani. Az ilyen fej drága egy „pion”-nak. Talán egy egész nemzetre, talán az egész világra nézve drága, hanem hogy erre a nőre nézve drága, az bizonyos.

Elűzte őt innen — tömjénnel, mint az ördögöt —, s most utánament, hogy vissza ne bocsássa. Tudta jól, hogy mindazoknak a feje, akik ebben a mostani tanácskozásban részt vesznek, el van ígérve a bakónak, ha a játék el talál veszni; s Puskin fejének nem szabad azok közt lenni.

Pedig a költőknek hóbortjaik vannak. Ha útközben Jakuskin ki találja ejteni előtte, minő végzetes tanácskozást tartanak Zeneida rulettasztala körül a bojárók, a veszedelem ingere vissza fogja Puskint ide hozni. Ha megtudja, hogy ez nem akadémiai értekezés többé, hanem haditanács, betöri az ajtót, hogy részt vehessen benne.

Most azonban még duzzog. Amíg Jakuskin odajár Diabolkát keresni kabinetről kabinetre, ő egy kerevetre veté le magát a pálmakertben, s bosszúsan csap hátra a tenyerével, amint egy-egy dévaj bacchánsnő csiklandó ujjá hozzáér: „Eredj, hagyj békét, nem kellesz!”

— Én sem kellek-e? — kérdé azután tőle egy ismerős hang, amitől egyszerre egy más világban ébred fel.

Zeneida odaült mellé a kerevetre: „Haragszol-e rám?”

— Valld meg igazán, te biztattad fel Rilejffet, hogy engem inzultáljon?

— Mivel, barátom?

— Engem ne nevezzen senki Byronnak! Én Puskin vagyok, vagy senki sem. Mondják azt, hogy költészetem orrtekerő muszka pálinka; de ne azt, hogy másodfőzete egy angol lángész teamaradékának. Lehetek kicsiny domb, de nem lehetek miniatűr Csimborasszó. S ezt te súgtad Rilejffnek.

— Igaz, én súgtam neki.

— Azért, hogy elkergezz innen?

— Azért, hogy elkergezzelek.

— Nem vagyok méltó a bojárok társaságában résztvehetni?

— Mi közöm nekem a bojárokhoz, meg az egész Szójusz blagodensztojgához? Én szállást adok nekik, s azzal vége.

— Tehát nem vagyok méltó, hogy szemeid lángjában elégjek?

— Megfagysz abban.

— Olyan hideg vagy?

— Mint az északfény.

— Nincs szíved?

— Az anatómia szerint van; de annak a működése más, mint amit a költők ráfognak. Az, amiről te beszélsz, Gall szerint, az agyacs 27-dik számú koponyarészában lakik, s az nálam nincs kifejlődve.

— Ne ölj meg krancológiáddal! Te tudod, hogy mi a szerelem?

— Tudom. Egy zsarnok meg egy rabszolga szövetsége.

— Légy te a zsarnok, én leszek a rabszolga.

— Ezzel a szóval csaltak már meg annyi asszonyt, ahány fővényszem van a tengerparton.

— Én esküszöm neked az Istenre, hogy életem, lelkem a tied.

— Melyik Istenre? Te! Venusra, aki maga is csapodár? Allahra, aki a nőnek nem adott lelket, s négyfelé osztotta a férfi

szívét? Brahmára, aki máglyára viszi az özvegyet? Jehovára, aki a házasságot szerezte, mielőtt papot teremtett volna. Vagy talán a nagy Cosmosra?

— Nincs rettenetesebb egy nőnél, aki filozofál!

— Azért teszem.

— Megölsz vele minden poézist.

— Tehát beszélj prózában.

— Jól van. Én nem kérek tőled: én adok. Neked adom lelket, kezemet, nevemet.

— Ah! A nevedet? Ez nagy szó. Egy olyan leánynak, mint én, adnak brilliantokat, szép lovakat, kéjlakokat; hanem aki a nevével megkínálná: az ritka madár! Pedig ez ám a fő ékszer. Amíg ilyen nevem nincsen, addig nem vagyok becsületes nő. Ha ma férjhez megyek a háznagyomhoz, holnap már becsületes asszony vagyok. Szegény jó Bogumil, nem is sejti, hogy az ő téli kesztyűjében az ő veres tenygerén kívül az én becsületem is bele van dugva. Tehát te nekem a nevedet akarod adni? Azt a nevet, ami még eddig nincs máshová felírva, mint kocsmák ajtajára s prolongált váltók alá. Te bohó! Hiszen akkor sem engem hínának „Puskinné asszonynak”, hanem téged „Ilmerinen úrnak”. De hogyha egyszer ezt a te nevedet a korcsmáros krétája helyett a hír lángbetűi fogják leírni, akkor oda fogod-e azt kötni egy másikhoz, aminek minden betűjén foltot hagyott . . .

— A rágalom! — szólt közbe indulatosan Puskin.

— Az osztó igazság. Nem mondhatnak rólam olyan rosszat, amit én magam még kiegészíteni ne tudnék. Önző, érzéketlen vagyok. Nem hiszek se Istenben, se becsületben. Fogalomzavar mind a kettő, ami egymásnak ellentmond, aszerint, amint az etnográfiai plágák változnak. Ami jólesik, az a jó. Az erény csak hóbort. A jó emberek csak arra valók, hogy az okosak játékot üzzenek velük.

— Ne beszélj így! — kiálta Puskin; — ez úgy esik nekem, mintha az arcodat iromba színekkel mázolniád keresztül-kasul.

(Hiszen arra való is volt.)

Zeneida felhúzta gömbölyű válláról lecsúszott öltönyét.

— Te nem szeretsz olyannak látni, amilyen vagyok. Sajnálom, de nem ámíthatlak. Látod, milyen pompa vesz körül? Tudod, hogy ez mind honnan ered? Azt kívánod, hogy ezt mind elhagyjam? Miért?

— Egy másik világért, amelynek pompája előtt porrá lesz mindaz, amit magad körül látsz. Az én világom, amibe vezetnék, ragyogóbb palotákkal van tele, mint a tied. Az a paradicsom!

— Teremts magadnak más Évát! Ha szeretnék, az én féltékenységgemmel ölnék meg; ha nem szeretnék, a magadéval. Egyik nap az egyikkel, másik nap a másikkal: mert szeszélyeim féktelenek, mert nem ismerek se törvényt, se esküt, se szégyent. Eredj, menekülj tőlem. Most még csak megfagysz; ne várd, míg megégsz. Engem csak az bír, aki nem szeret.

— Elejétől végig mind hazugság, amit beszélsz. Te el akarsz engem távolítani magadtól, hogy ne vegyek részt az összeesküvésben! Te nem tartasz engem méltónak arra, hogy együtt vesszek el dicső barátaimmal. Eressz vissza közéjük!

— Micsoda összeesküvésről beszélsz te? — szólt ámulást tettetve Zeneida. — Azok ott benn most arról tanácskoznak, hogy miképp lehetne amerikai mintára a „mértékletességi egyesületeket” behozni Oroszországba, a pálinkaivás meggátolására. Államfelforgatási tervekről nincs az én házamban szó. Hiszed talán, hogy ha a cár „kamaraénekesnője”, az udvar kegyence, megtudná azt, hogy magas pártfogója ellen összeesküvést forralnak, nem sietne magának az utat kiegyengetni egy grófi koronához?

— Az utat . . . kirakva jó barátjai koponyáival?

— No igen.

— Nem! Te azt nem tennéd!

— Ki tudja? Nekem nincs lelke, s nem hiszem, hogy másnak van. A túlvilágban nem hiszek, lehetetlennek tartom, azért

ezt a világot úgy használom fel, hogy nekem jólessék benne laknom.

— S ha egyszer úgy találna fordulni, hogy rosszul esnék benne laknod?

— Akkor visszaadnám a földnek azt, ami a földé. A főnix meséje mélyértelmű. Mikor érzi, hogy a tolla megkopott, elhamvasztja magát. Valamennyi állat közt az embernek van joga meghatározni, hogy meddig éljen.

Puskin a rejtélyes arc vonásaiból igyekezett kilesni: mi igaz ebből?

Ekkor nagy zajjal közeledett valaki felénk, nevetve és szitkozódva, a sűrű jázminbozót mögül. Zeneida felugrott Puskin mellől, s kezét annak vállára téve, meleg, érző hangon súgá fülébe:

— Kerülj engem, s keresd fel azt a szeretődöt, aki hozzád méltó, s téged igazán szeret: a múzsádat. Ahhoz légy hű.

Azzal elsuhant, mint egy tünemény.

A jázminbokrok közül pedig előtört Jakuskin. A nyakába ültetve hozta Diabolkát, mint az állatkerti strucc a lovagló gyermeket, s ahogy a szakállát tépászó kezek engedék, kiabált szaggatott szavakkal:

— Ihol van... az átkozott... alig tudtam lelket verni bele. . két findza feketekávé töltem a szájába, míg életre tért. . . még most se tudja, hol van. . . jaj, hogy tépi a szakállam a hidegen majd észére tér. . . szakrrra!. . . no hát menjünk a „Medvesonkába”.

Puskin dacosan ugrott talpra, s tenyerével jó egy pár csattanóst húzva a cigányleány plasztikai formáira, nevetve mondá:

— Itt van az én múzsám! Jövel hát, lefelé fordított Olymp! Pálinkás lebuj! Ott értenek meg minket.

S hárman danolva törtek keresztül a táncterem galopp infernáján.

— — — — —
Zeneida volt az, akinek jöttét jelezte a rulettgolyó az össze-

esküvés termében. Egy kéz intése jelezé, hogy amazok eltávoztak.

Krizsanovszky kiverte a pipáját, s eltette a zsebébe.

— No most már magunk vagyunk. Folytathatjuk.

Pestel kért szót.

— Hogy Krizsanovszky bátya aggodalmait eloszlassam, legelőször is ki kell mondanom, hogy Jakuskint mi mindnyájan bolondnak tartjuk, s az ő caesaricida hóbortját senki közülünk el nem fogadja; mindenki megakadályozza. A mi tervünk ez: A tavasszal nagy hadseregösszpontosítás lesz a minszki kormányzóságban, a 9-ik hadosztály gyűl össze a Beresina mellett, Bobrujszk vára körül. A cár és a nagyhercegek maguk fogják vezetni a hadgyakorlatokat. Éjszaka a várba térnek vissza. A várőrséget a Szaratov-gyalogezred képezi, amelynek az ezredese Szejkovszki bojár, tagja a blagodensztojgának. A Szaratovezred valamennyi tisztje a mi hívünk. Éjszaka közkatona ruhába öltözött tisztiek fognak Muravjeff-Apostol és Besztuseff-Rumin káplár vezetése alatt őrjáratképp megjelenni a cári pavillon előtt, hogy az öröket felváltsák. Azok egyszerre elfogják a cárt, a nagyhercegeket és a főparancsnokot, Diebitset. Akkor kikiáltják az alkotmányt, behelyezik az ideiglenes kormányt, s az egész hadtesttel megindulnak Moszkva felé, magukhoz szedve az útközben fekvő hadcsoportokat. A siker hírére Moszkva meghódol, s onnan azután el lehet bánni Szentpétervárral. A Kronstadt előtt horgonyzó hajóhadak tisztjei és legénysége egészen tervünkbe vannak avatva: egy hadihajó az egész császár családot átszállítja Észak-Amerikába. Az egész forradalom megtörténik egy csepp vér kiontása nélkül. Mit szólsz hozzá, Krizsanovszky bátya?

— Azt, hogy tervetek nagyon bonyolult; sok benne a fantázia, s egyetlen egy körülménynek a kimaradása elég az egész számítást dugába döntené. Azonban nem tartom lehetetlennek a sikerültét. Ilyesmi nem példátlan Oroszországban. Mármost én is elmondom azt, amit magammal hoztam, s

ami terveteket kiegészíti. — Ugyebár a sikert nagyon kétségessé tenné az, ha a cár eltávolítása után még fennmaradna egy cárevics, aki a trónöröklés teljes jogával, egy egész hadsereg élén jöhetne be Oroszországba, a republikánus kormány erejét kipróbálni a nép és hadsereg dinasztikus hűségén.

— Valóban, ez a hajótörésünk sziklája.

— Efelől tehát legyetek nyugodtan. Én bizonyosan mondhatom nektek, s a fejemet teszem rá, hogy a cacsarevics rövid időn le fog mondani trónörököségi jogáról. Le fog mondani oly módon, hogy soha semmi esetben azt a jogát vissza nem kaphatja. Nem még akkor se, ha maga megbánná, hogy lemondott, s vissza akarná azt venni. Még akkor sem, ha egyes-egyedül maradna a Romanov-családból, s az egész nemzet, a szenátus és a bojárok erővel követelnék tőle, hogy foglalja el a trónt; — nem ülhetne rá többé az orosz császári székre.

— Hát ez nem költői fantázia? — kiálta fel Rilejeff.

— Nem. Ez pozitív tudat. Ez lélektani kényszerűség. Ez logikai egymásután.

— Vesszek el, ha ez nem különb a Szfinx talányainál! — dörmögé Pestel.

— Amit tudtam, megmondtam. Hogy hiszitek-e? Az a ti dolgotok.

Azzal fölkel a lengyel nemes a zöld asztal mellől, s pipáját a fogai közé dugva, jelezé, hogy nincs több elmondanivalója, s egyedüli gondja az, hogy a pipája jól szeleljen.

Hanem Zeneida odalépett hozzá, s a fülébe súgott.

— Ennek a találynak a megoldó jelszava nem „Johanna?”

A mozdulatlan arc e névre izgalmas vonaglást árult el.

— Ha kitalálta ön, ne mondja másnak dörmögé a bajusza alól.

— Én?

— Igaz! — szólt a lengyel, mosolyra lágyult arccal. — Hisz ön a „nyelv nélküli oroszlán”.

— — — — —

Még abban az időben az utcai lámpákkal való fényűzést az új orosz cárvárosnak nagyon kevés utcája ismerte, s ahol lámpa volt, azt fegyveres silbak őrizte, hogy el ne lopják; hanem ahelyett a nagy paloták előtti téreken, mikor a látogató vendégek szánkói összegyűltek, nagy tüzeket raktak, s a jemsikék azoknál melengették tagjaikat a hosszú, csikorgó éjszakán át.

Jakuskin nagy nehezen előkereste a nagy szánkaszekérvárból a magáét, s abba beleültek mind a hárman; Diabolkát középre vették, s betakarták bundáikkal. Ennek sohasem volt saját bundája.

A jemsik nagyon beszédes volt a pálinkától: elmondta, hogy éppen csak most jutott hozzá az a nagy úr is, ki a „nyolcas fogatot” hajtotta, hogy a szánkójával odábbmehessen; azt parancsolta a jemsiknek, hogy az Araksejef-udvarba hajtson.

Ezt sem ártott megtudni.

Jakuskin megmondta a jemsiknek, hogy hová hajtson: a „Medvesonkához” (Hírhedett spelunka!)

— Ne féljeteK gyerekecskéim — biztatá őket a szánkász —, elviszlek én benneteket holmi mellékutcákon olyan szépen, hogy senki sem rabol ki benneteket.

— De ne a mellékutcákat válogasd — mondá Jakuskin —, hanem egyenesen hajts végig a prospekten meg a Fontankaparton, ahol őrzáratok cirkálnak. Aztán ne félts te minket, van nálunk pisztoly.

— Jaj, az nem jó lesz gyermekecskéim! A zsvány, meglehet, hogy nem rabol ki benneteket ha meglátja a pisztolyt, de az őrzárat nem fél a pisztolytól, s az bizonyosan kirabol.

Amit a jemsik mondott, az pedig nem volt tréfa. A jó Hulkin rendőrfőnöksége alatt nemcsak a kaszárnnyából szökdöstek ki a katonák éjszakánkint félkézalkalmárkodni, hanem maguk az őrzáratok is részt vettek a házfeltörésekben, s a rendőrbiztosok voltak a legmegbízhatóbb — orgazdák. Éjszakánkint előkelő úr csak lovas kíséret mellett mert hazatérni, s a paloták ajtajait vasrudakkal torlaszolták el.

A két férfi útközben szidta Diabolkát, amiért kiszalasztá a kezéből Galban lovagot, s aztán elmondták neki, hogy szabaldultak meg tőle sok ezer rubel árán.

Amint a tágas prospektből a szán a Fontanka körútra bekenyarodott, egyszerre eléje ugrik öt fegyveres fickó; kettő megkapja a lovak zabláit, egy a kocsis fejének irányozza a fegyverét, a többi kettő a szánban ülő urak ellen fordul. Mind pisztollyal és kardokkal vannak fegyverezve, arcaikon álarc; a hosszú birkabéléses kabát álltul sarkig fedi termetüket, hanem a nagy tökmag alakú medvebőr süveg elárulja, hogy katonák, mégpedig granátosok.

Egy közülök franciául szólal meg (ez tehát bizonyosan tiszt).
„La bourse, ou la vie, messieurs.”

Hanem erre Diabolka előpattan a két úr közül, s a Puskin mellének szegzett pisztoly elé veti magát, két karjával átölelve a megtámadót, s elkezd neki örömdöngös csábval hízelkedni.

— Ej, ej, bátyácskám, kedveském, hát te minket akarsz kirabolni? Hát nem ismeresz bennünket? Nézd csak, nézd. Ez itt a derék Jakuskin, félzsoldra tett kapitány. Emez meg itt Puskin, akinek nincs annyi kopek a zsebében, mint amennyi hitelező van a hátán. Én magam meg vagyok a Diabolka, akinek senki sem fizet mással, mint csókkal, s én sem fizetek mással, min csókkal. Abból, ha kell, nesze, van elég. Cupp! A két orcádra, a két szemedre, az ajkaidra. Nesze. Végy belőle, amennyi rádfér. Ha pedig okos ember akarsz lenni, s sok pénzre van szükséged, éppen most baktat haza egy gazdag úr az Araksejef-dvorba, aki most nyert a rulettbankban tizenháromezer rubelt; a Fontanka jegén még eléje kerülhetek neki. Piros bundája van, fehér medveprémmel.

Ez varázsszó volt! A négy rabló egyszerre ott hagyta a szánt és a vezért, s elkezdett futni a Fontanka felé, mintha úzték volna; mire aztán a tiszt úr is, látva, hogy egyedül maradt, igyekezett Diabolka karjai közül kimenekülni, nehogy elfogják; de a leány nem eresztette egyhamar.

— Megállj még! Nesze még ez a csók az orrod hegyére! Aztán az is vágatott az előrefutott társak után.

Diabolka kacagott féktelenül.

— Ah hah! Milyen jólesik egy jótett emléke! Most ezek szegények bizonyosan kirabolják Galban lovagot.

— Hanem már mégis azt az utolsó csókot elengedhetted volna annak a fickónak! — dörmögött Jakuskin. — Az orra hegyére! Úgysem kellett az neki az álarcon keresztül.

— De kellett nekem — szólt Diabolka, hamisan kuncogva. — A csókolódás alatt kikeresgettem a kedveskének mi van a szíve fölött, s ezt találtam ott ni!

Egy csillogó gyémántokkal kirakott rendcsillagot mutatott a markában.

— Hó! Mi a mennykő! Hisz ez egy elsőrendű Vladimir! — kiálta fel Jakuskin.

— A mi Rinaldónk előkelő főtiszt.

— Gyémántos Vladimir-rend! Jemsik te! Megállj. Csiholj ki! A rendjelek szalagjára belül aranybetűkkel szokott nyomtatva lenni a birtokos neve.

A jemsik tüzet csiholt egy nagy darab bükkfataplóba, s míg azt Diabolka tele pofával fújta, e fénynél mind a két férfi egyszerre olvasá a szalagra nyomott nevet.

„Arakcsejeff Jevgen!”

— Ah, a mi derék Arakcsejeffünknek a fia ilyen mesterséget is gyakorol? — kiálta fel Jakuskin.

— Mindenki tudja, hogy „mauvais sujet”.

— No ez drága fogás volt tőled, Diabolka. Ezért holnap, ha visszakínárod, mindazt a pénzt megkaphatod Jevgen úrfitól, amit az ma éjjel az utcán rabolt.

— S holnapután megint csak nem lesz pénzem — szólt a leány nevetve.

Puskin azt mondá neki:

— Te. Ha akarod, ezért az érdemrendért elvetetheted magadat Jevgennel, s grófné fogsz lenni.

— Egy hét múlva megint csak visszazökném a cigányokhoz.
— Hát talán fel akarod adni? Azt akarod, hogy felakasszák?
— Azt a bolondot nem teszem. Mert engem meg mellé akasztanak. Csak bízzátok ti énrám; én tudom, hogy mit teszek azzal, amit fogtam.

— — — — —
Jakuskin németül mondá Puskinnak, amit Diabolka nem értett: „Ez az ember volt egész életemnek megrontója, s most itt volt a pisztolyom szája előtt. De most már nem az ő számára van az a golyó megöntve; látod: még csak dühbe sem hozott, mikor a nevét megláttam. Mikor a medvére lesünk, nem bántjuk a rókát. Vidravas a nyakának! Hadd legyen a bőre a Diabolkác.”

— — — — —
Nagy jártasság kellett hozzá, hogy a külvárosház tömkelege között ráakadjon valaki a „Medvesonkára”; kivált miután az sem volt különböző a szomszédjaitól (mint építészeti remekmű). Földszint téglá, azon egy emelet fából, azon rengeteg kiülő tető, cifrára faragott szarufákkal. Amit másutt pinceablaknak neveznek, az itt a kémény; a kandalló a föld alatti épületben van: s minthogy ez a legelső dérléeséstől a legutolsó fagyig éjjel-nappal mindig füstöl, annál fogva azon se leskelődni, se betörni hivatlan vendégnek nem lehet. A hívogatott vendégnek sem olyan könnyű a bejárás. Mikor már rátalált a szeglet-házra, mely a többiek közül kikönyököl a görbe utcába, arról a roppant medvesonkáról, mely fából faragva, ott lóg egy hosszú rúdon alá a házihiból; akkor talál maga előtt egy alacsony tölgyfa ajtót. Azon nem lehet bemenni. Mert annak az a fortélya van, hogy kívül is rekesze van, meg belül is. A felső tolózár arra való, hogy aki kívül van, be ne mehessen a belül levő engedelmé nélkül, a külső meg arra szolgál, hogy aki belül van, ki ne jöhessen a kinnlevő beleegyezése nélkül. Kocsmárosi zseni találmánya. A belső zár megóvja a vendégeket a rendőrség meglepetésétől, a külső meg a kocsmárost a vendég

uraknak fizetés nélkül elszelelésétől. Kiegészíti a stratagemát az a furfangos mód, amivel a vendégek bejutnak a korszóba, s a kocsmáros meg kijut, hogy az ajtót kívülről kinyissa, mikor reggel van, s a kivigadottakat ki kell rakni a hóra. E célra szolgál egy másik ajtó, mely az első fölött van, az emeleten. Ennek van egy hosszú keskeny ablaka, amelyiknek az egyik szegletében pörög a „fortoska,” a pléh szélkelep, amiből a kitóduló gőz örökmozdonyt csinál. Mikor a felső ajtón zörgetnek, akkor a kocsmáros kiles az ablakon, s ha igazi vendég jön, egy csigára tekert kötéllel leereszt egy hágcstót, ami az eszterháj alá van felvontatva, s azon az érkezett vendég felmászik a felső ajtón át az emeletbe.

Ott egy igen tisztességes szobát talál maga előtt, körülrakva tarka és aranyos szentképekkel, amik közül különösen kiválik egy embernagyságú Szent György lovag a sárkánnyal, diófa rámában.

A szobát szép cifra viaszgyertyák világítják be, mik elé kék és piros vízzel tölt üveggömbök vannak felállítva, mögöttök a megváltó képe, arany háttérrel. A kocsmáros családja ott térdel a fali oltár előtt, s az ajtót kinyitott gazda siet visszatérni az elhagyott helyére, s folytatja a félbehagyott imádságot. A szent szöveg közben aztán, marginalis jegyzetek képében, felelget Jakuskin hozzáintézett kérdéseire.

— No, Dimitri, hát van-e friss medvetalp-kocsonya?

— Óh, Istenkém! Hogy volna nagyböjt éjszakáján? Nem főzünk itt húst hét hétig. Irgalmazz nekünk.

— Hát mit adsz ma lakomára?

— Olajos babot meg káviárt, hét hétig nincs más a házamnál. Kegyelmezz szegény, bűnös fejünknek.

— De ha egy imperiál üti a markodat, csak találsz még egy kis medvesonka-maradékot a számunkra?

— Ne vígy uram a kísértetbe! Dehogy találok; megverne érte az Isten, s megkorbácsoltatna a rendőrfőnök. Tiltják azt minden szentek.

— Kivéve Szent Györgyöt — kiált közbe nevetve Diabolka, s azzal nekivetve a sarkát a nagy képnek, félretolja azt a helyéről, s azzal feltáruul egy nyílás, mely a kép háta mögötti üregbe vezet.

A vendégek hahotája között folytatja nagy hadarva az imádságot Dimitri, de az egyik kezét markával felfelé hátratartja, hogy az ígért imperiált behullassák; s aztán, amint azok eltűntek a ház belsejében, helyretolja a szentképet, s olyan énekléshez kezd háznépestől együtt, hogy az kihallik az utcára.

A rejtett lépcsőn Puskin ment legelő, aki jól ismerte már itt a járást; a földszinti helyiségben volt valami világosság, amit egy elkoppantatlan faggyúgyertya okozott, s ami elég volt arra, hogy az újonérkezők az útojokban álló hordók, csobolyók és deszkaládák között el ne bukdozzanak. A csípős sajt-, hering-, füstölt hús- és pálinkaszag dicsekedett vele, hogy ez valami éléstár. Egy csapra ütött hordó előtt guggolt valami asszonyféle, orros cserépkorsóba eresztve a csorgó levét. Amint az érkezőket meglátta, otthagya a korsót, eléjük tipegett vigyorgva. Jól illett neki a vigyorgás; kiélt, ráncos arcán az látszott meg, hogy sötétben szokta magát kifesteni, és tükör nélkül; a fogai közül hiányzott egynehány, az ilyet úgy híják műnyelven, hogy „flinta”. Zsíros tenyereivel végigcirógatta a vendégeket, s végképpen elrekedt fahangon monda Puskin-nak: „Van ám friss medvetalp a számotokra eltéve!”

— Itt vannak-e a többi urak? — kérdé Puskin.

— Réges-régen — hörgécselé a némbér —, de nagyon részek lehetnek már, mert az elébb egy palack tintát hozattak a patikából.

— Az ördögbe! Mit csinálhatnak a tintával?

— Bizonyosan iszogatják; — mert csizmát kenni, tudom, hogy nem jó. Megyek, bejelentelek.

— Ah, itt nagyszerűen megy! — monda Jakuskin. — Amióta utoljára voltam itten. Azóta bejelentik a vendégeket.

— Az okát kitalálhatod.

A néMBER valahol egy lyukat talált a falon, amin keresztül valahová le kellett kiáltania; de tompa hangja mellett az olyan nehéz feladat volt neki, hogy ismételve hozzá kellett fognia, míg a válasz visszaérkezett.

Azalatt az új vendégek várakozhattak.

Egyszer aztán Diabolka nagyot sikoltott.

— Egy patkány futott fel a csizmám szárán!

— Segítsek megfogni? — monda Jakuskin.

— Szemtelen! Mintha magam nem tudnék egy patkányt megfojtani.

A leány egy perc múlva nyakánál fogva húzta elő ruhája ráncai közül az ujjai vasszorítása alatt megmeredt apró fenevadat, s nevetve üté vele arcul Jakuskin, ki mindenképpen szeretett volna neki e vadászatnál segítségére lenni.

Ez volt a második trophaeum. Az első volt a Vladimir-rendcsillag. Annak volt egy kapcsa, amivel azt a zsinórra fel szokták akasztani. Diabolka ezt a kapcsot beleakasztotta a patkány előfogáiba, s aztán mind a két diadaljelt odatűzte a süvege lelógó csákójára, egymás mellé a patkányt meg a gyémántos csillagot. A szentpétervári úrnőknél divat volt egyidőben zseborákat láncostól, collier-eket medalionostól a kontyaikra akasztva viselni. Követte az elmúlt divatot.

A flinta jelenté a társaságnak, hogy szabad a bemenet. Azzal egy csapóajtót felhúzott előttük, ami a lebuj bejáratát elzárta. „Bújjatok be!”

Egyetlen pincebolt volt az egész, oszlopos ívekkel több rekesztékre osztva. A középső falba volt építve a kandalló, nagy előrerúgó ernyővel, amire a vendégsereg téli gúnyái voltak felhányva száradni; a mindennemű bűz, gőz, emberi pára, dohányfüst sűrű ködén át a kandalló tőzegtüze, mint az ágyúból kilövő láng, világított elő, láthatóvá téve annyi emberi alakot, amennyi e pokoli aurólc-ba belefér. A vendégek vacsora után voltak már, ahogy az asztalon elszórt koncok,

kocsonyamaradványok, hagyma, káposztafélék, kenyérhéjak, sajtdarabok tanúsíták; s a felfordított kancsó bizonyítá, hogy most még az ivás is szünetel. — Hát mi történik akkor?

Egy nagy kéticcés palack most az úr az asztalon, amibe egy lúdtoll van beleütve. Az a tinta. Mit keres itt a tinta?

A belépőket harsány üdvözlés fogadja. Puskin és Diabolka régi habituék itten, hanem Jakuskint újra kell megismertetni a társasággal, mert a „Medvesonka” társasága tíz év óta nagyot változott, amikor ő legutoljára itt járt. Puskin bemutatja egymásnak a vendéget és a pőrére vetkőzött uraságokat, akiknek rangjukhoz illő címeik is vannak. Mind szemenszedett tanulmányfők.

Dobujoff úr, a mi *Rosciusunk*: hírhedett hősszínész; kár, hogy most elcsapta magától a társaságot és privatizál. *Csetverin* úr, a mi *Rafaelünk*, aki megveti a nagyok kegyeit, s csak népszerű boltcímereken örökíti meg művészetét. *Csicserkoff* úr, a tudós akadémiának legnevezetesebb tagja, aki harmincezer könyvet ismer — a táblájáról, s naponként kisöpri az egész tudós társaságot. *Arbusoff* úr, nevezetes mechanikus, ki az önmagától lövő puskát feltalálta. *Szeravszki* úr, a mi *Hypocratesünk* és *Galenusunk*, aki a nehéznyavalyát gyökeresen kigyógyítja. Megannyi félreismert, elnyomott, üldözött lángész! Ime itt látod *Barbatusoff* admirált, a mi *Vasco de Gamánkat*, aki számtalan új szigeteket fedezett volna fel, ha az irigy admirális egy gályát adott volna neki. Ez pedig a mi kül-diplomatiánk, monsieur *Germain*.

Monsieur *Germain* abban különbözött a társaság többi tagjaitól, hogy ő nem volt egy ingre vetkőzve, mint azok, aminek talán az is lehetett az oka, hogy nála az ingről hiányzottak az ujjak, elég lévén a gallér és az ingelő, ami *látható*. Egyébiránt az ő arca sehogysem engedett színfokozat tekintetében a többiekének. A jobb keze ujjai pedig másodízigen tintásak voltak, ami azt sejteté, hogy azt a tintába dugott kalamust ő kezeli ezúttal, s megerősíti e gyanút az előtte heverő gyűrött papírív is,

amin már látszik néhány írott sor, és azokkal együttjáró elcseppentett „hízók”.

A bemutatott úr elébb megnyalja a tintás ujját, s a kabátja szárnyához törülgeti, csak azután nyújtja kezét szorításra Jakuskinnak, önérzettel mondva:

— Ez csak fölvett nevem. Igazi nevem *Marat*. Valóságos testvéröccse vagyok a dicső Marat-nak, annak az isteni Marat-nak, akinek hamvai számára építették a Panteont. Tudja ön . . .

— Tudom — szól Jakuskin —, s mondhatom, hogy nagyon örülök rajta, hogy ön a testvére, s nem én vagyok az.

— Ön egészen közénk illő fickó! — magasztalá Marat úr Jakuskint. — Legyünk frère et cochon.

— De minék „frère” az egyik? Legyünk mind a ketten „cochon”

S összeesközlöztek.

— De hát mit csinálnak önök itt, urak? Mire való ez a csúf folyadék az asztalon?

(Jellemező, hogy amíg a pézsmailatú összeesküvők tegezték egymást, addig a kátrányillatúaknál meg kellett tartani az „urak” megszólítást.)

A kérdezett alacsony emberke, a kakadufrizurjával, büszkén ütött az asztalon heverő papírra.

— Most készítjük a mi „Marseillaise”-ünket.

— Hallod, Puskin? Itt is versenytársra akadtál — cnyelgett Jakuskin.

— Úgy látszik, hogy ez a mai nap az olympi versenyek ünnepe — szól Puskin nevetve. — Hát hogy készül itt a vers? Magam is szeretném egyszer látni.

— Nagyon rendén — szól Marat vér szerinti rokona, a tolat füle mellé dugva. — Én kimondom a jeligét, s ez egyúttal a refrén. A többi urak hozzáadják a maguk eszméit, én pedig azokat költői formába öntöm.

— Tehát mindent társulati úton! Még verset is.

— Igen bizony! A mottó és a refrén ez: „Kést neki!” Két szó, amely mindent kifejez. Ehhez csatlakozhatik a többi. Ím a kezdet:

„Aki kardot, pallost hord,
Kinek vállán aranybojt,
Az mind a mi ellenségünk,
Aki minket letiport.
Kést neki!”

— Ki tudja tovább?

— Én! Én! — kiáltozák a hosszú asztal körül, s összevissza siettek az eszméiket kölcsönadni.

— Én azt mondom, hogy a színészeket mind le kell nyakazni — mondá Dobujoff úr —, kik húszezer rubelért deklamálnak, énekelnek, pedig egy sem tud különben szavalni, mint én. — Ők maguk a királyokat játsszák, nekünk meg az inaszerepeket osztják. Zsarnokok! Minek az egész komédia? Nem elég multság a népnek a paprikajancsi meg a medvetáncolat?

— Nincs alávalóbb osztály a piktoroknál — bizonyított közbe Csetverin úr. — Ők egyetértenek a papokkal, azért, hogy szentképeket festhessenek nekik, s a cár talpát nyalják, amiért az a csataképeiket megfizeti, s még megörökíti a népgyalázatát. Az lesz a dcerék ember, aki a „fehér termet” felgyűjtja, a négyszáz tábornok arcképével! Minden piktornak el kellene vágni a kezét, aki többet tud, mint boltcímert festeni.

— És azokét is, akik könyveket írnak — kiáltá Csicserkoff úr —, akik cifrább nyelven írnak, mint amilyenen mi beszélünk!

A többi is mind sürgette a maga véleményének elfogadtatását, a kuruzsló az orvosokat akarta kiirtani, a bukott kalmárnak a börzekirályok trónfelforgatása volt a programja, az elcsapott tengerész a hajóhadat kívánta felgyűjtani; valamennyi

vélemény mind oda ment ki, hogy aki csak egy fejjel kimagaslik a sokaság közül, az mind ellensége a népnek és kiirtásra méltó.

Marat testvére összegezte a véleményeket és rímekbe szedte.

„Énekes, ki nem rekedt,
Piktor, ki fest szenteket,
Tudós, ki ír könyveket,
Ki gyógyít betegeket,
Az mind a mi ellenségünk:
Kést neki!

Kit kocsi hord, vagy lóhát,
Aki visel új ruhát,
Aki épít palotát,
Az mind a mi ellenségünk:
Kést neki!

Akinek feje kivál,
Ki nagyobb társainál,
Költő, művész, vagy király,
Az mind a mi ellenségünk:
Kést neki!”

Ez már tetszett! Az asztalt ütötték ököllel, úgy tapsoltak hozzá.

— De énekelve volna ez szép! — kiálta Marat junior. — Ki teszi énekre? Ah, hisz itt van a mi „észistennőnk”, fel az asztalra, Diabolka!

S egy perc alatt feldobták az asztalra a cigányleányt, aki félreacsapva a süvegét a lefityegő csodálatos cafranghybridummal, rögtönözve dalolt a kétségbeesett vershez megfelelő vad melódiát, s a két sarkával dobolt az asztalon, s a két kezével füttyöket hányt hozzá. Utána ordította az egész lebuja a vad *devernyát*.

— Ez már aztán meg fogja tenni! Ugyebár? — szólt ragyogó kérdéssel a Marat-örökös, Puskin vállára ütve barátságosan;

s azzal megtömve pipáját, azt félagyarára vágta, s úgy könyökölt az asztalra elégültén.

— No, Puskin, most vedd elő az eszedet! — sűgá Jakuskin. — Hadd lássuk, melyik nyeri el a pálmát?

Puskin elő is vette azt a zsebéből; azután fidibuszt csavart belőle, s azt meggyújtva a kandallónál, odatartá a Marat-utód pipája fölé.

Ezúttal Marsyas nyúzta meg Apollót.

A vad poéta diadalmas arcfintorgással szívta a pipáját, amire egy olympi hős tartá saját égő költeményét; minden szírpantásnál nagyot lobbant az, s e lobbanásnál Puskin észrevette, hogy a vállán mászik valami *bogár*. Egy rovar, aminek nevét nem szokták leírni. Lepeckelte azt magáról.

Újabb Marat észrevette ezt a megvető mozdulatot.

— Ej, ej! Ifjú úr! Minek az a nagy megvetés? Minek az a finnyáskodás! Amit milliók és milliók viselnek a testükön, mit fél ön attól? Akivel testvéreink együtt hálnak, nappal együtt járnak, mit undorodik ön attól? Aki azt megveti, az arisztokrata. Ez az egyenlőség szimbóluma. Miként a régi egyiptomiaknál volt egy szent bogár, a scarabeus, ez a mi szent cserebűlünk! Aki az emberi társaságot nivellírozza. Nosza még egy strófát a vershez urak:

„Aki a szent cserebűlyt,
Rovarok közt népszerűt,
Egy igazi népbarátot
Utál, testén el nem tűr,
Kést neki!”

Dühös taps hangzott fel rá, s utána énekelte mindenki, még Puskin is.

— Igazán mondom, ez találta el a módját — monda kacagva Jakuskinnak.

Most azonban megnyílt a pincaajtó, s egy hosszú kéz, mely lenyúlt a magasból, elkezdett egy kolomppal harangozni.

Arra a kolompszóra egyszerre vége lett az egész rebellionnak.

Ez azt jelenti, hogy megvirradt, a „korsó” csaplárosa kötelezve van az ajtaját kinyitni, s a vendégek jól teszik, ha hazamennek; különben ott lepi őket a rendőrség.

A zaj elnémult egyszerre, s minden ember igyekezett felvenni a sutra feltett bekecsét. A felnyitott ajtón át betört a hideg lég, s a spelunkában megszorult pára elkezdett hó és zúzmara alakjában a vendégek hajára, szakállára tapadni.

— No, de most még egy búcsúkortyot egymással! — dörögő a sarjú Marat. — E dicső este emlékére! Jó barátok! Testvérek! Urak! Nem! Nem közönséges itallal! Annak az emlékére, hogy ma készítettük el a mi Marseillaise-ünket, megisszuk közakarattal azt a tintát, ami e dicső harcidal írásából fennmaradt.

— Megisszuk! — ordíták rá mindnyájan.

— De már ezt nem csináljuk utánuk! — dörögő Puskin, s lerántva Diabolkát az asztról, igyekezett a pincegádort elérni, s kimenekülni az alvilágból.

A földszintre jutva, amíg Jakuskin az utca végén hagyott szánkó keresésére elindult, Puskin megkereste a bundáját, s beletakargatta Diabolkát. Marat úr ottelepte az ajtóban. Jött utána a tintásüveggel. Még volt benne valami.

— Ej, ej, Puskin testvér! Hát ön elszelne közülünk a búcsúkorty nélkül! No bizony, tán utálja azt az italt, amiből mi valamennyien ittunk? Hát illik-e ez? Addig ki nem eresztem önt innen az ajtón, amíg nem iszik belőle. Éljen az egyenlőség! Nem vagyunk-e mindnyájan egyenlők? Mindenben egyenlők?

— Nem — szólt Puskin. — Nem vagyunk egyenlők.

— Par exemple?

— Hát — par exemple — én erősebb vagyok, mint ön, s annál fogva én vagyok az, aki megfogja önnek a nyakát, s ön az, aki innen kirepül.

Már akkor Marat úr is hevert az utca közepén, lilaszínűrc festve a havat az összetört tintásüveggel.

— Látja ön, hogy még sincs tökéletes egyenlőség a földön!

— De lesz — hörgé feltápáskodva Marat —, s kihúzta csizmaszárából a kést. Ez az, ami kiegyenlíti a különbséget a hős és a pipogya között.

Diabolka megfogta Puskin kezét, s magával ragadta futva, nehogy még lekéseljék.

— Nos, hát eljössz-e holnap megint a „Medvesonkába”? — kérde Puskin a visszatérő Jakuskint.

— El bizony. Én mindennap eljövök. Ezek aztán az *igazi emberek!*

Puskin nagyot nevetett.

— Az ám. Amíg a kolompszót meg nem hallják!

AZ ÚZÖTT VAD

Másnap az Izsák-templomban a cári énekhar nyitá meg a nagybőjti ünnepek szertartását. Hírhedett énekhar volt ez. Fenntartva nagy költségen, összeválogatva az egész birodalom széphanjú férfiaiól és gyermekeiól. A kortársak magasz-talása minden valaha emberi hang által produkált zenén fölül-emeli e zsolozsmákat. A cár, hajlott kora felé, semmi zenét sem túrt már, egyedül a hárfát és a misztikus egyházi éneket. Ezért volt Ilmerinen Zeneida, a szonáták éneklője kiváló kegyence. Színházba nem járt, ha éneket akart hallani, a téli palota, vagy az Eremitage termeibe hívta meg a kedvenc művészeket, s a nagybőjt minden napján elment a templomba a gyermekek énekét meghallgatni.

Ilyenkor aztán az úri rend is divatnak tartá a templomban megjelenni, s a nagyobb ájtatosság kedveért a hölgyek ez alkalomra nem használtak kármint, csak fehérítőt.

Ott lehetett látni az első sorokban, a főoltárhoz legközelebb állva, Ghedimin herceget és a Muravjeffeket, Orlovokat, Trubeckóikat – mindazokat, kik neveiket a „Zöld könyvbe” sajátkezűleg felírták: s a testőrtisztek, kik a múlt éjjel afölött szavaztak, hogy meghaljon-e a cár, vagy csak száműzessék, ott meredtek a sorfal mentében, kivont kardjaikat csípőikhez szorítva, s a templom bejáratánál ott térdepelt és verte a mellét társai csoportjában a nagy Marat-testvér is; még le sem vitte a szenteltvíz az ujjairól azt a tintát, amivel a „kés” dalát megírta.

Mind meghajták mélyen a fejüket az uralkodópár előtt, mikor az végighaladt előttük, s talán senki sem volt, aki észrevegye, hogy a férj és a feleség, akiké ez az ország, csak egy-egy ujját nyújtja a másiknak menet közben, s az egész áhítat alatt sohasem néznek egymásra, s a szenteltvíz nyújtásánál nem szólnak egymáshoz.

Ilmerinen Zeneida is ott volt az áhítat szertartásán, s mikor kijött a templomból, egy ott ácsorgó tiszt üdvözlé. Puskin volt az.

— Madame. Ön sírt. Arca csupa nedves. Hát lakik a templomban *valaki*?

— Nem lakik — felelt neki Zeneida. — Hanem ez az ének az idegekre hat. Állatok vagyunk. A kutya is szokott sírni, ha énekszót hall.

— Láta ön, hogy a cárnő mily áhítattal csókolta a feszületet, az istenember lábát? Nem tudja, mit kérhetett tőle?

— Nem láttam. Nem tudom.

A templomi szertartás késő este végződött, templom után minden ember hazatarodott. Az utcák elcsendesültek. A nagyböjt első napján az estebédet minden ember odahaza költi el, akinek családja van. S minthogy a pétervári szegényebb néposztálynál minden hét férfirra jut egy asszony, azok összebeszélnek, s társaságban keresnek fel egy ismerős magukfajta némbert, aki megfőzze számukra a böjtöt bevezető ciberelevest. Ennek kell minden asztalon párologni ma. Cseréptálban vagy kínai porcelánban. Még a cár asztalán is ez az első étékfogás, s azt a francia szakácsnak meghamisítatlanul kell kotyvasztani, korpából posajtvá, dercekásával feleresztve.

Az első böjtnapi ciberelevest minden családapá otthon költi el. Még a téli palotában is úgy volt hajdan a szokás. — Hajdan! Egyszer valamikor. — Csak kettő számára volt megterítve az asztal: ilyenkor nem hívtak vendéget. A csupa olajjal és nádmézzel készült ételek változatos nemei csak az ő számukra voltak feltálva szakácsfurfang szerint. — Egyszer aztán jött

olyan nap, amikor hiába várta a nő a férjét az első böjtnapi estebédhez: nem jött el. — Pedig sokáig várt rá. Az étel elhűlt. Valami hideg tárgy tolakodott oda közéjük. — Most még csak az ételek hűltek el, majd később a szívek is. — És azért a feleség mégis minden évben nagyböjt első estéjén megterítetté kettőjük számára az asztalt, és felhordatta az ételeket, és várt, várt, hogy a másik társ megjöjjön, várt, míg meghűlt minden étel, s nem nyúlt hozzájuk, órá várva.

Az órák egyre teltek, a nő várt egyes-egyedül, minden neszre figyelve, nem hangzik-e az ismerős léptek dobaja a kis szőnyegajtó előtt, mely lakosztályaik tornácait összeköti, amelynek megnyílása annyiszor töltötte el szívét földi üdvösséggel. Rég berozsdásodott annak még a zára is.

Egyszer aztán megszólal az órazenemű. Egy zenélő gép, melyet Araksejeff készíttetett Párizsban; a dal, melyet elzenél, a nemzeti himnusz; napjában csak egyszer zenéli azt el: éjjél után egy óraker, abban az órában, amelyben Pál cárt a főnemesi és tábornoki hálószobájában meggyilkolták.

A meggyilkolt fia, ki apja holttestén keresztül lépett a trónra, sok éven át ott hallgatta, a nagy évfordulók napjain, arcra borulva, és az imázsámost nedvesítve könnyeivel, ezt a búskomor himnuszt, s volt egy lény, akinek elmondhatta lelke kínzó szorongatásait. — Ah, ott a szív minden dobbanása zengette ezt a gyászdalt. Ez szorgalmasabb óramű volt, mint a másik. Ez rákezdte dalát a diadalmámor közepett, valamint a szerencsétlenségek óráiban, szemére hányva, hogy apja holtteste volt a zsámoly, melyen a trónra lépett, s fenyegetve, hogy az ő holtteste lesz éppen úgy a zsámolya utódjának. Ez volt életének kínzó réme: örök lelki tortúrája. — Senkinek sem gyónhatta meg azt, csak a feleségnek. — Senki sem vigasztalhatta meg őt e nehéz küzdelmeiben önterhe alatt leroskadó lelkének, csak a feleség. — Most már ennek vége van. Azok az átkozott szép kék szemek, amikben egy új eget keresett, megadták neki az eget: azt a hideg eget, ami a földet és a holdat örökre el-

választja egymástól. — A minden oroszok cárjának senkije sincs többé. A hatalmasok legerősebbikének nincs annyi megnyugvó helye, ahol nyugodtan el tudjon aludni. A pusztában ott feledett vándor nem áll olyan egyedül a világban, mint ő.

Mikor még a zene után sem jó meg a férj, a nő előveszi az elefántcsontra festett arcképet, s azt helyezi oda az asztalra a férj helyére, maga elé. A délceg ifjú daliát: mosolygó ajkaival, derült homlokával, amilyen volt — vőlegény korában. S aztán addig-addig néz rá, míg a könny kicsordul szeméből. Semmije sem maradt meg belőle, csak ez a kép.

Az élő ember rég nem mosolyog már senkire. Aki őt még mosolyra tudná bírni, az ugyan híres ember lenne egyszerre.

Két befogott szán áll a téli palota oszloptornáca alatt, az egyikbe hat ló fogva, a másikba három. Mindkettő üveges hintót hord, lefüggönyözött ablakokkal. A kocsisok és csatlósok a hat lovasnál a cár egyenruháját viselik, a másikonál Miklós nagyherceget.

Hanem mikor a beszállásra kerül a sor, akkor a cári szánkóba a nagyherceg ül be, s a cár meg a nagyhercegébe.

Mikor aztán a két szán kicsörtet a kapun, az egyik jobbra, a másik balra fordul. A hat lovas nyomába rögtön utánarugaszkodik a rejtekben tartott testőrlovasok pikétje, s kíséri azt a távolból, s megáll, ahol az nyugvót tart. A három lovaszt hagyják tovasiklani magában. A nagyhercegről tudja mindenki, hogy az most egyenesen haza megy a családjához: van egy kis csendes házikója; hanem a cárról nem tudni, hogy merre fogja bekóborolni a hosszú tengeréjszakát? Pedig most nagyon kell őrizkedni!

Arakcsejffnek dühös összekapása volt ma délelőtt a rendőrfőnökkel és Miloradoviccsal, a városkormányzóval. Háromféle rendőrség is működött: a katonai, polgári, meg a titkos; de ezek, ahelyett, hogy egymás kezére dolgoztak volna, mindig azon voltak, hogy egymás intézkedéseit megghiúsítsák. — Arakcsejff azért volt dühös Hulkinra, hogy Galban lovagot az

éjjel kirabolták, s nemcsak a pénzét vették el, hanem még a jegyzeteit is, amik között sok államtitok volt. Hulkin aztán kiderítette, hogy a rablók maguk voltak az őrzőre kirendelt katonák. Akkor aztán Miloradovics ellen fordult Arakcsejeff egész haragja. Követelte, hogy a főtitest, akire a múlt éjjel a főfelügyelet volt bízva, a legszigorúbban feleletre vonassék. Akkor aztán megmondta neki a kormányzó, hogy az éppen Arakcsejeff Jevgen volt, az ő egyetlen magzatja. Akkor aztán Arakcsejeff még dühösebb lett — de nem volt kire. Tökéletesen hitte, hogy maga az úrfi rabolta ki Galban lovagot: képes volt rá, ahogy ő ismerte a kedves ifjút.

Akkor aztán felhagyott a további inkvizícióval; hanem azt az intézkedést tette, hogy a testőrhuszárságot (mely egyenesen az ő parancsnoksága alatt állott) rendelé ki, hogy őrzőaival a cárt távolból mindenüvé kísérje. A gyalogságban és a rendőrségben nem lehetett már bízni. Arakcsejeffnek különös ösztöne volt mindenféle jelenségekből kiérezni a cár elleni összeesküvést, ha bizonyosságot nem tudott is szerezni, s ő volt az egyedüli soha el nem alvó szem, mely a cárra vigyázott. Egész nemzete gyűlöletét összeszedte a saját fejére, azért, hogy annak az embernek a fejét megoltalmazza, akiben saját énje felolvadt.

Hanem az üldözött ember ki tudta játszani mind az üldözőit, mind a védelmezőit: amíg azok alattomban, leskelődve kísérték, kerülgették az ő hatlovas szánját kaszárnyáról kaszárnyára (a nagyherceg körvizsgálatot tartott azokban, hogy a felügyelő tiszték — nem vetették-e le a kravátliákat?), azalatt a háromlovas szán végigvágatott a Mojka-csatorna partján, addig a nagy, kertekkel beültetett térségig, ahol a hadmérnökség palotája áll; ott egy hosszú, vasráccsal koszorúzott fal előtt megállt: a cár kiszállt belőle, a zsebében hozott kulccsal felnyitá az ajtót, s egyes-egyedül, senkitől sem kísérve, lámpa nélkül, végighaladt azon az úton, melyet kétoldalt nyírott fenyőfabokrok jelöltek; a friss havon nem volt semmi lábnyom. Ezen az úton más nem jár rajta kívül. Egy ódon egyemeletes

ház bontakozik ki a nyírfák közül, amik tele vannak varjúfészekkel. Annak egy kis alacsony tölgyfaajtója van, amihez falépcsők vezetnek föl. A magányos férfi annak a kulcsát is magával hozta; felnyitja, belép rajta, itt már sötét van, elő kell venni zsebéből a tolvajlámpát, hogy megtalálja a lépcsőt, mely az emeletre fölvezet, s aztán egy hosszú folyosón lábhegyen végighalad. Egy kutya sincs, mely megugassa. Egészen meglepi a beszélgetőket, amint benyitja rájuk az ajtót. Ketten vannak: egy öregember, meg egy öregasszony.

Az öregasszony felsikolt, amint meglátja a belépőt, az öregember pedig a lábaihoz veti magát.

— Micsoda ember ez itt? Helenka!

— Hát ez az én öregem. Az én uram. Emeld föl a pofádat no, Ihnáskó, hadd lássa a cár, hogy te vagy.

— Nekem sohase mondtad, hogy férjed van.

— Hát ugyan minek beszélne valaki a köszvényéről, vagy egy csúnya állatról, akit jobb szeret, ha elfelejthetett?

— Hát most mit keres itt nálad?

A vénasszony még a kezével is eltakarta félig a száját, úgy suttogott.

— Hát a királynőt kísérte ide, no!

Erre a kérdező szigorú arcán kezdett felolvadni a jég.

— Ah, *Bethsába* van itten?

— Igen. Ma szabad lesz neki itt maradni reggelig. Ostáblát játszanak odabenn. Azt kísérte ide az Ihnáskó — a palotából.

— Hogy van Zsófi? — A kérdező hangja reszketett.

— Hát elég jól! Az éjjel aludt csendesen; reggel megitta a csokoládéját. Ma nem volt olyan haragos, mint máskor, amióta az orvos megmondta neki, hogy a mérgeződés árt neki.

— Megtartja az orvos rendeletét?

— Nagyon is szigorúan. Ha egy percet elkésem a gyógyszerrel, már csenget.

— Az orvos nem mondott valamit az étrendről?

— De bizony mondott. Azt beszélte, hogy a hosszú böjt

alatt a hercegasszonynak nem szabad szigorúan tartani magát, hanem mindennap kell valami húsfélét enni, meg tojást; mert ez ad erőt. De hát majd kiverte vele a hercegasszony. Mit gondolsz? A lelkét akarja-e kárhozatra vinni a teste miatt! Nekem rettentő szigorú parancsolatokat osztott, s azt ígérte, hogy megver, ha rászedelem.

— Ugye? Pedig az orvos határozottan azt mondta, hogy árt az egészségének a szigorú böjtt?

— Azt ám. Azt mondta, hogy vére volna szüksége, mert kevés a vére. Azt pedig nem ad az olajos bab meg a ciberelevés.

— Mit főztél ma neki vacsorára?

— Hát amit erre a napra szokás: ciberelevest.

— Tedd meg azt, jó Helenka, a kedvemért, itt hoztam egy dobozt magammal, abban van valami, ami jó a betegnek: Angliából kaptam egy híres orvostól. Tégy ebből mindennap a ciberelevésbe egy kanállal.

— Hogyne tenném meg, amit te parancsolsz, uram? De mondd meg igazán: nem készült ez valami állatnak a húsból? Mert ha azt megtudja a lelkem, hogy én a nagyböjt alatt valami húsfélét kevertem az ételébe, olyan kétségbeesett sírást és veszekedést fog elkövetni, hogy még jobban belcibetegszik.

— Ne félj semmit, jó Helenka. Mindenféle pálmák gyökereiből van ez sűrítve, amiknek az íze pótolja a húsét.

— De azután az én lelkem ne legyen rajta.

— Nem. Ne félj. Én a magam lelkére veszem azt.

Pedig bizony, ha lélekkárhozat a quadragesima alatt bebocsátani a szájon azt, ami élő állat alkatrésze volt valaha, akkor nagy terhet vállalt a lelkére a cár; mert az valóságos húskivonat volt, amit magával hozott: új találmánya az angol gyógyászatnak. Hanem hát a cár philosoph volt — és apa.

— Eredj, jelents be nála, nehogy megijedjen, ha véletlenül meglát.

★

Egy hímezett ernyővel eltakart lámpa előtt ült két fiatal leány.

Az egyikkel már találkoztunk egyszer, ama nevezetes szarvasvadászatnál. Most már tudjuk róla, hogy „királyleány”.

★

Mikor Ihnáskó megint egyedül maradt Helenkával, ahogy a cár belépett a hercegnő szobájába, kifúrta magát az oldalán ez a kérdés:

— Te! miféle királyleány ez a mienk?

— Óh, te tökfilkó, hát még most sem tudod, pedig nyolc esztendeje lakik a házatokban. Hát ez a grúzi királynak a leánya. Az apja valamikor hatalmas király volt valahol ott, ahol a mazsolaszőlő meg az olajbogyó terem, hanem a törökök megölték. A királyné aztán a kisleányával együtt idemenekült mihozzánk, s a koronáját is elhozta magával. Gyönyörű szép asszony volt. Láttam egyszer, az újesztendő napi nagy parádénál, nemzeti öltözetében. Nem csoda, ha az történt vele, ami. Lazareff tábornokra volt bízva, hogy kísérje őt a házábul idáig. A tábornok szerelmes természetű ember volt. Egyszer nagyon a fejébe talált menni a kacheti bor: elfelejtkezett róla, hogy királyné áll előtte, s úgy akart vele bánni, ahogy a többiekkel szokott. Csakhogy a grúzi szép pillangóknak fullánkjai is vannak, mint a méheknek. A királyné a kindzsáljával úgy szúrta keresztül a szívét a vakmerő szerelmesnek, hogy az halva rogyott össze. Nem csináltak ám lármát a dologból, szépen elcsitították; — hanem a királynét félretették egy kolostorba, ahol királyi tisztességgel vették körül, de ahonnan nem szabad ki mennie; csak éppen újesztendő napján hozzák fel a másik két özvegy királynéval együtt, az imereti és mingrélival, hogy a trón lépcsőin a cár mellett ők is helyet foglaljanak. A hatéves kisleányát pedig elvették tőle. No, természetesen, nehogy ilyen erkölcsöket oltson abba is az anyja: hisz akkor nem maradna élő férfi Szentpétervárott. Aztán odaadták Ghedimin herceg-nőnek. Annak úgysem adott az Isten gyermeket.

— Hát kicsoda? — böffentett közbe Ihnáskó.

— Ejnye, te ostoba! Ilyet mondani, hogy hát kicsoda? Hát senki sem! Ha nincs neki? Ne hunyorgass, mert pofon teremtelek! Hát így került a királyleány a ti házatokhoz, s most az úgy van ott, mintha a család tagja volna. A saját anyjára nem is emlékezik már, hanem a hercegnőt tartja édesének.

— Csak azt szeretném tudni, hogy a hercegasszony miért küldözi őt ide a beteg hercegkisasszony látogatására?

— Azon pedig sohse törd a fejedet, mert az nem a te tökbakodnak való.

A MÁSIK LEÁNY

A másik leány volt Nariskin Zsófia.

Gyöngéd, túlfinom alak, olyan szőke hajjal, mint az árvalyánhaj. Jó szerencse, hogy el van rejtve emberi szemek elől; mert az arca meglepően hasonlít Ghedimin hercegnőéhez, aminő az volt leánykorában. Vonásaiban a túlrett gyermek izgékony cseszése, összekeveredve a másik ellentéttel, a babonás félelemmel. Csak a szemei szelídebbek, nünt szép hasonmásáé: nem olyan büszkék, lenézők; hanem mélán elábrándozók.

Aztán mi ábrándjai lehetnek egy leánynak, aki még sohasem látta a világot? Azt a világot amely tele van emberrel. Szép, ragyogó tájakat igen: sziklát, erdőket, vízeséseket; de az emberi társaságból senkit, mint a dajkáját, akitől szívesen megtanulta a babonákat, tündérmeséket; aztán meg nevelőnőit, akiktől semmiképpen sem tanulta meg a földleírást és a szép-műtant. Mindenki kényeztette, és senki sem szeretete.

Körülötte mindenféle játékszer és megkezdett női munka hever, ahogy beléjük únva, egyiket a másikra dobálta: ostábla, kártya, sakkfigurák, türelemképek, hímzések, rajzolatok, kivágott sablonok. Egy széles ottomanon ül, fehér, hímzett pongyolában, két lábát felszedve maga alá, míg a királyleány egy alacsony tabouretten ül a lábainál.

A belépő hatalmas úr itt sem talál kegyelmes fogadtatásra.

Bizonyosan valami jó mulatságot szakított félbe a leányok között.

Pedig úgy látszik, hogy joga van egész bizalmasan odamenni a halavány leányhoz, s annak a fejét a két keze közé fogva, egy egészséges csókot nyomni az arcára, aminek a nyomait aztán a leány gyermeteg negéddel igyekszik ledörzsölni japonicája ujjával arcáról, amivel azt nyeri, hogy arcája megcsókolt fele piros lesz, mint a rózsa.

— Hogy vagy, oltárképem?

— Ejh, most félbeszakítottad azt a szép mesét, amit Bethsába elkezdett.

— Folytassa, én is hallgatom.

— Lehet is azt hallgatnod, mikor nem tudod az elejét.

— Bethsába lesz olyan jó, hogy még egyszer clőlkezdi azt.

A királyleány intett a fejével, hogy újra kezdi, Zsófia pedig a szemöldökével intett a cárnak, hogy üljön oda a kerevet másik vánkosához, s a hatalmas úr megérté az intést, és szót fogadott. Kezei közé vette a leány egyik finom kis kezét, amin a kék erek úgy keresztüllátszottak, s a cirógatás közben igyekezett lopva megtalálni az ütérét, hogy annak veréséből találgassa: van-e remény? Kérdezni is akart valamit, de az a vékony szemöld azt inté: „csitt!” S a mindenható ember elhallgatott; engedelmeskedett.

— Hát volt egyszer egy nagy, nagy király — kezdé a királyleány a mesét —, ott a nagy Kaspi-tó partján, akinek volt egy szép felesége, akiről ő nem tudta, mikor nőül vette, hogy az tűzimádó. A tűzimádók pedig mind a dzsinnekkal vannak szövetségben. A királyné azt ígérte a dzsinnek, mikor férjhez ment, hogy ha leánya lesz, azt neki adja, mikor megnő. Mikor aztán a királyleány szépen felnőtt, egyszer csak eljött ám a dzsinn érte, s bekocogtatott a királyhoz. A szegény király ugyan megijedt, mikor meghallotta, hogy a szellem a leányát akarja elvinni.

— Hát nem tudott a szellemmel bírni, ha király volt? — szólt közbe ingerülten a beteg leány.

— Jajh, kedveském, a szellem olyan hatalmas, hogy azzal egy király sem bír.

— Egy császár sem?

— Az sem. Azt nem lehet megfogni, az pedig mindenkit megfoghat. Azt nem lehet bezárni, kizárni, mert az mindenüvé behatol! Annak nincs súlya, mégis agyonnyom; nincs kardja, mégis megöl.

— De jó, hogy a szellemek csak a Kaspi-tó partján laknak!

— Hát mikor a király meghallotta, elkezdett a szellemnek könyörögni, hogy ne vigye el a kedves leányát: csak még egy esztendeig hagyja ottan nála. — „No jól van — monda a szellem —, itt hagyom hát még egy esztendeig a leányodat, ha nekem ígéred a hüvelykujjadat cserébe.” — A király nem sajnálta a hüvelykujját odaígérni, s azzal elment a szellem dolgára. Egy év múlva megint megjelent a királynál, s követelte a leányát, vagy a hüvelykét cserébe. A király nagyon szerette a leányát; de a hüvelykujjától sem akart megválni, mert akkor nem tudta volna többé a tegzét felajzani, s megint csak könyörgött a dzsinnek, hogy engedjen még egy kegyelemesztendőt a leányának. „No jól van, engedek — monda a szellem —, hanem egy esztendő múlva nekem adod vagy a leányodat, vagy az egész jobb kezedet.” A király megint ráállt az alkura. Egy év múlva ismét megjelent a szellem előtte. A király megint csak nem akart megválni a leányától, de még a jobb kezétől sem. Ekkor aztán már a szellem még egy esztendei haladékért az egész karját követelte a királynak.

— De hát sohasem döglenek meg a szellemek? — kiálta közbe Zsófia.

— Nem, szerelmeském. A szellemek örökké élnek. — A király a karját is odaígérte neki, csak hogy a leányát el ne vigye, vagy a kezét le ne vágja. És aztán évről évre mindig visszajött a szellem, mindig többet követelt a királytól váltság-

díjúl a leányért. Utoljára már a szívét, már a fejét is odaigértette magának. Mikor aztán egészen az övé volt már a királynak a teste, akkor azt mondta neki: itt az utolsó esztendő; most már vagy a leányodat viszem el, vagy ígérd ide nekem még az árnyékodat is. Ekkor aztán azt mondta neki a király: „Nem, nem adok semmit többet, vidd el, ami már a tied, de sem a leányomat, sem az árnyékodat neked nem adom”. — Erre nagy mennydörgés közt eltávozott a szellem, s rákövetkező nap, mikor a király szép csendes, napfényes idővel hajóra szállt, hogy a Kaspi-tón átevezzen, hirtelen zivatar támadt, s hajóstul együtt belefojtá a tóba. Sohasem találták meg a testét. — Hanem a leánya megmaradt, és azután, amíg csak élt, minden este, mikor a nap leáldozott, látott maga felé jönni egy árnyékot: egy emberi árnyat koronás fővel, mely feléje tartott, s amint az árnyék elsuhant mellette, mindig úgy tetszett neki, mintha egy csók érné az arcát, s a fél orcája kipirult utána.

A cár elmélázott. Ez a király, akinek csak az árnyéka jár-kelel már a földön, olyan nagyon hasonlít öhozzá. És Zsófia is arra gondolt, hogy az a királyleány, akit megcsókolni eljárt esténként egy koronás árnyék, mintha ő maga volna.

Bethsába pedig gyermeketeg enyelgéssel veté utána.

— Ilyen meséket hallani minálunk: óh, tudok én ilyet százat.

— Ez nagyon búskomor mese, édeském — mondá a cár.

— De én az ilyeneket szeretem — szólta a hercegleány. — Amiknek szomorú vége van. Ki nem állhatom az olyan meséket, amik azon végződnek, hogy „most is élnek, ha meg nem haltak.” Olvasni is csak olyant szeretnék, aminek valami szomorú vége van. Az orvos pedig megtiltotta az olvasást, hogy az árt. A kis Betszi pedig olyan szép meséket tud mondani.

— Hátha a vacsorádat hozatnád fel? Nem vagy éhes?

— Ejh! Ki gondolna mindig az evésre? Úgyis egész nap egyebet sem csinálunk, mint mindig eszünk.

A leány egy csomó megkezdett süteményes és aszaltgyümöi-

csös dobozra mutatott, amikből mindegyikből hiányzott egy-két darab.

— De neked valami táplálóval kellene élned: az adná meg az egészségedet.

— Hát ki mondja neked, hogy én beteg vagyok? Add ide a kézítükrömet. Hát nem vagyok én elég piros?

— Az vagy, az. Ma nagyon is jó színben vagy.

— Phi, Phi! — A leány kétszer is a háta mögé köpött. — Nem szabad valakinek a szemébe mondani, hogy jó színben van; mert az szerencsétlenséget hoz. No, hát terítsünk fel a vacsorához.

A hatalmas nagy ember oly hirtelen kész volt inasi szolgálato-
kat teljesíteni annál a halovány, beesett szemű leánynál, aki-
ben egész világa összpontosult. S oly ügyetlen volt a szolgálatte-
vésben. Nem tanulta ő ezt soha. Eleget is korholta érte az a leány.

— Ej, ej, hogy nem áll a kezekben a tányér! Hát úgy kell a kanalat a kés, villa közé rakni? A sót szépen öntsd ki az asztalra. Nem szabad azt tartóستul együtt feltenni; mert ha véletlenül feldűl, az szerencsétlenséget hoz. A kenyeret ne úgy mesd meg, hogy a kés hegyét beleszúrd, azért megharagszik az Isten. Csinálj keresztet rá a késsel. Óh, milyen ügyetlen az ilyen nagy ember!

Azalatt behozta a Helenka a ciberelevest.

A leány belekóstolt, s aztán megállt a kezében a kanál.

— Ebben valami idegen is van! Ti ebbe húst loptatok bele! Nem eszem belőle. Meg akartok csalni. Meg akarjátok velem etetni a húsvet.

A cár maga is belekóstolt az ételbe, s bizonyítá, hogy azon semmi húslé nem érzik. De már a beteg leány fel volt ingerelve attól a gondolatától, hogy őt meg akarják csalni, s érintetlenül küldött vissza minden ételt. Azután elővette az aszalt gyümölcsös dobozt, s azzal akart jóllakni. A cár könyörgött neki, hogy ne tömje meg vele magát, mert az megterheli a gyomrot; ekkor aztán sírva fakadt, hogy őt meg akarják ölni éhen. Míg végre a cár előhozatta a teafőzőt, s maga főzött neki teát, és

abba aztán piskótát aprított, azzal kínálta meg. — Óh, milyen nagy volt az öröme, mikor a beteg leány azt mondta rá, hogy „nagyon jó”, s elköltött egy egész kétszersültet, a másikat is megmártotta, s egyet harapva belőle, odanyújtotta a cárnak, hogy kóstolja meg, milyen jó. Aztán oda hagyta magát vonni az ölébe, s a vállára borulva, elálmosodott. És aztán kérte, hogy fektesse le az ágyába, és bontsa ki a haját. Aztán a jobb keze ujjait a cár ujjai közé fonva, elimádkozta a maga esti imáját; s az Amen szó mellett odalehellette a cár ajkaira tiszta, szűz lelkét. . . . Ez volt az egyetlen lény a világon, akit még a magáénak nevezett! Negyvenmillió alattvaló között egyedül az övé.

Jó éjszakát! A „világ ura” még annyi pepecselni valót talált a beteg leány körül: megmelegíteni a lábához való vánkost a kandallónál; elkészíteni éji asztalára a cukros narancsvizet. A szentelt barkát is odadugta a vánkosa alá, hogy a rossz álmok szellemeit elűzze tőle. Ó! A philosoph! Szentelt barkát! Egy topolyfa cickás ágát, amit a pap szenteltvízzel behintett. — Egy beteg gyermek ágyánál megszűnik a filozófia.

— Eredj már haza — suttogá a leány. — Bethsába itt fogma nálam háltni. Jó éjszakát. Ma jó álmod lesz.

— Tedd a fejemre a kezedet, kérlek, hogy én is jól aludjam. Jó éjszakát!

És nem nevezték egymást semmiféle édes névvel. Pedig jól tudták mind a ketten, hogy a széles, kietlen világban nincsenkijök egymáson kívül.

Éjfél után volt már az idő, mikor a cár visszatért szánkájához. Nagyon *korán* van még hazatérni.

— Hajts a Nyefszki prospekten végig - parancsolá kocsisának. A kocsis tudja már, mit jelent ez a parancs.

A Nyefszki prospekten van egy kétemeletes ház, melynek földszintjén egy cégtábla vonul végig e névvel „Severin” Ott megállítja a kocsis a lovakat.

Az első emelet ablakai ki vannak világítva. A csöngetésre

lámpásos cselédek jönnek elő, s felvezetik az érkező világ urát a házigazdához.

Az egy egyszerű papírkereskedő és nyomdász, aki fiaival, menyével, leányaival és vejeivel együtt lakik, s közös üzletet visz. Nagy ünnepnapokon be szokott látogatni hozzájuk a cár, s elgyönyörködik óra hosszan az egyszerű családi örömeiben.

— Neki ilyen nincsen. — A kisgyermekek verseket mondanak fel a nagypónak, s az térdein lovagoltatja őket, s csinál belőlük papiros süveggel meg fakarddal generálisokat. — Ilyen tábornokai a cárnak nincsenek. — Öten-hatan karikába állnak, s kört táncolva, énekelnek, ki fél, ki negyedrészen hangon az „*ásimási koldusok*”-ról. — Ilyen énekkara a cárnak nincsen. — Vacsora végén olyan tiszta marad utánuk az asztal, hogy meg nem lehet mondani, mi volt a tálakban. — Ilyen lakomát a cár nem tud adni. Aztán mikor elszedték az asztalt, közkívánatra előhózzák a kedélyes „Harang és kalapács” játékot, s játszanak nagy pénzben: dióban. — Ki mit nyert, a játék közben megeszi. — Ilyen okos pénze a cárnak nincsen.

Ott elüldögél közöttük, míg a gyermekek elálmosodnak, s az anyjaik egyenkint elviszik őket aludni, sorba csókoltatva velük elébb az ott maradókat: a vendéget is, a cárt. A „téli palotában” ilyen nincsen. — S a nagy vendég aztán elbeszélget az öregekkel a régi jó időkről; elmondhatja magának a hétköznapi ember minden bűjút-baját, amit olyan jólesik annak, ha kedvére elpanaszolhat, s aközben a teás szamovár kifogy, és megtelik újra. Észre se veszi, hogy valami jólesett neki. A tea-e? Vagy a sütemény? Vagy az őszinte szó? A hamisítatlan kedély? — Ilyen teát a cár otthon nem kap.

Odakünn a hosszú, hólepte utcákon pedig vágatnak a lovas testőrök, s a sunnyogó összeesküvők, félfejüket kidugva a kapumélyedésből, leskelődnek a vágató hatlovas szán után, késeiken, pisztolyaikon tartva kezeiket. Az üldözött vad nem tud róluk semmit. Senki sem mondja meg, merre járt az éjjel szerteséjjel a városban, s ki volt az, aki olyan nagyon üzte.

HOGY VESZNEK BE EGY VÁRAT?

— Jól bezárd az ajtót, és senkit se eressz be. Aki nem akarja elhinni, hogy nem vagyok idehaza, annak mondd, hogy meghaltam.

— Hátha pénzt hoz valaki?

— Ilyen valakire nem süt a nap.

— És ha szerelmes levelet hoz valaki?

— Mondd, hogy dugja be az ajtó alatt, de be ne eressz; mert hátha álcázott hitelező?

. . . Fölösleges megjegyezni, hogy ezt a párbeszédet egy fiatal katonatiszt tartotta a szolgájával. Annyit azonban hozzá kell tennünk, hogy ez a katonatiszt *Puskin* volt.

Tele fejjel s üres zsebbel jött haza korán reggel, s egész öltözetestül odavetette magát a medvebőrrel borított nyugágyra, s olyanformán érezte magát, mintha minden hajszálát külön-külön ördög húzogatná harapófogóval. Amint elaludt, rögtön Marat junior szent scarabeusaival álmodott, amint elefántokká megnőve jöttek feléje, hogy megcsókolják.

Egyszer aztán pogány nagy lárma verte fel álmából. Az utcán verekedtek. Egy embert püföltek kegyetlenül az ablaka alatt; az meg jajgatott és segítségért kiabált; de senki sem jött a jajveszékelésre. Ez magánügy: mi köze hozzá a rendőrségnek?

Nem állhatta a keserves jajgatást: felkelt, odament az ablakhoz, a cifra jégvirágos táblára rálehelte, míg egy kerek, szabad nyílást támasztott rajta, amin keresztül kinézhetett az utcára.

Három ember dulakodott az ablaka alatt, kettő püfölt és fojtogatott egy harmadikat, aki kétségbeesetten védelmezte magát, az egész arca csupa vér volt már. Megtámadóinak egyike belemarkolt a szakállába (hosszú, kétágra eresztett szakállá volt), s egyszer csak a kezében maradt neki az egész csomag szakáll.

De már ezt nem nézhette tovább Puskin. Az egész vére felháborodott e kegyetlenség láttára; lekapta a falról a kutya-korbácsát, s rohant ki az utcára. Hiába kiabált az inasa, hogy: „ki ne nyisd az ajtót!” nem hallgatott rá; kiugrott a verekedők közé: a két megtámadónak nagyokat húzott a fejére, arra azok nyakukba vették a lábaikat, s elillantak, Puskin pedig fölemelte a földről a szegény vérben, fagyban hagyott áldozatot, aki nem bírt a lábán állni, s csak nyögött; úgy vitte be a karjai között a szobájába. Ott mindjárt mosdótálat hozatott neki, friss vízzel, hogy mossa le az arcáról a vért; amit a szegény meg is fogadott, s olyan jól megmosta az ábrázatját, hogy nemcsak a veres festék ment le róla, amitől a mosdóvíz csupa berzsény lett, hanem még a megmaradt szakáll is, ami csak úgy volt odaragasztva. Mikor aztán megtörülközött, akkor odafordult Puskinhoz alázatos mosolygással, s a tulupja ujjából egy összehajtott iratot húzott ki, s azt eléje tartá:

— Az Isten áldjon meg, hogy egyszer mégis beszélhetek veled: nem fizetnéd ki ezt a csekélységet?

Puskin csak akkor ismert rá, hogy ez a leggonoszabb hitelezője, az átkozott uzsorás *Zsabakoff*.

— Hát téged az ördög hozott ide?

— Nem, uram, te hoztál ide magad.

Az inas közbeszólt:

— Mondtam, uram, hogy ne nyisd ki az ajtót!

— De mikor a szakállát kitepték.

— Úgy volt az odaragasztva — vallá meg *Zsabakoff* mosolyogva.

— Hát az a két ember, aki döngette?

— A két sógorom volt. Úgy beszéltem velük össze. Tudtam, hogy nemes lelkű vagy. Nem hagysz az utcán összetépetni. Olyan nehéz különben hozzád bejutni.

Puskin átlátta, hogy a tréfa jó volt; nem szabad érte megharagudni.

— Hát mármost mit akarsz?

— Alázatosan könyörögni hozzád, hogy fizetnéd ki ezt a gyöngé kis ezer rubelecskét. Tudod, hogy milyen régen tartozol vele.

— Az ám. Azóta kétszer lefizettem azt uzsorában.

— Hiszen ha az én saját pénzem volna! De én is másót kértem kölcsön, hogy neked adhassam. A vérszipoly minden megújításnál feljebb rúgatta a kamatot. Én is kénytelen voltam azt tenni. Most már nem akar többet hallani a megújításról. Lehúzza rólam a kaftányomat, ha elő nem teremtem az ezer rubelét. Télvíz idején egy ingben maradok. Hét apró gyerekem (ha látnád őket, olyanok, mint egy kis angyal!) mind kenyér nélkül marad! Kihúzzák alóluk az utolsó vánkost a te tartozásod miatt. Nekem már semmim sincs, mindent pénzzé tettem, hogy a gaz vérszipolyt kielégítsem. Még a feleségem rokolyája is az Aprakszin dvorba vándorolt már. Óh, én szegény ember, hová legyek? — Az uzsorás sírt, mint egy házeresz.

— De én nem segíthetek rajtad — mondá Puskin bosszúsan. — Nem tudnám, hol vegyem. Hiszen nem vagyok én bankócsináló.

— De hát mikor fizetsz ki?

— Hát próféta sem vagyok.

— De hát akkor mit csináljak, én szegény árva?

Az uzsorás elkezdett reszketni.

— Pörölj be.

— Jaj, ne tréfálg, kegyelmes uram. Hiszen akkor még engem csuknak be, hogy minek adtam katonatisztnak kölcsön pénzt? Légy irgalommal hozzám. Kilencen fogunk éretted imádkozni mindennap, ha kifizetsz.

— De hát honnan vegyem, ha nincs?

— Gondolkozzál rajta egy kicsit. Vannak neked gazdag nagynénéid, valamelyiket örökölhetnéd. Olyan szép, gazdag hercegasszonyok vannak a városban, akik ha megtudnák, hogy egy derék gavallér pillanatnyi zavarban szenved, mindjárt segélyére jönnek, titokban. Én tudnék neked egy igen jó partít ajánlani: szép, derék, jóerkölcsű leány. Félmillió rubelt adnak vele. Utánajárok, ha parancsolod! — Aztán van neked szép birtokod Pskovban. Akad még elég becsületes bankár a városban, aki nem tudja, hogy a birtokod le van foglalva a korona által, s adna rá kölcsön. Egy olyan gazdag bankár meg sem érezné azt. Aztán te visszafizetnéd azt egyszer neki, majd mikor a birtokodat visszakapod, majd mikor egyszer valami nagy hőstettet követsz el a csatatéren, amiért a cár megjutalmaz.

Puskin egyik indítványra nagyobbat nevetett, mint a másokra.

Zsabakoffot ez a magaviselet egészen elkésérite.

— De uram, ne vedd tréfára ezt a dolgot. Itt életről és halálról van szó. Ha énnekem most innen pénz nélkül kell hazamennem, kenyérért kiáltó apró angyalkáim közé, hát én akkor fogok egy borotvát, s mind a hétnek elvágom vele a torkát, aztán az anyjukét meg a magamét. El vagyok mindenre szánva. S ha te engemet kinevetsz, hát csinálok én neked itt mindjárt olyan komédiát, hogy nem fogsz nevetni rajta. A kétségbeesés mindenre képes. Ha el bírod a lelkesen viselni, hogy egy hétgyermekes családapa itt a szemed előtt akassza fel magát, oda ni: arra az ablakvasra. . .

— Ugyan tedd meg! — szólt Puskin nevetve — de csak minél előbb; mert én álmos vagyok, lefekszem.

Azzal hanyatt vetette magát a tábori ágyra.

— No azt meg fogod látni! Addig nem alszol el.

Az uzsorás széket vitt az ablakhoz, arra felállt, s hosszú nyakravalójából hurkot csinált, azt odakötötte az ablakvashoz, a hurokba beledugta a fejét, kirúgta maga alúl a széket, s Puskin

egyszer csak azt látta, hogy a hitelezője a levegőben kalimpáz kezével, lábával, s a szemei már kiülnek a fejéből.

Ez már mégsem tréfa; sietett az öngyilkost handzsárjával levágni a kötélről. Akkor vette észre, hogy annak az ingén belül jó vastag talpbőrből volt egy nyakló formája, ami nem engedte a hurkot a torkára szorulni.

Ekkor aztán megharagudott, s azt ígérte, hogy megveri.

— Nem bánom. Verj agyon; de fizess ki. Szívesen feláldoznám az életemet, csak az ezer rubelemet add meg. Ne mondd, hogy nincs. Tudom én, hogy van. Nem kifizetted-e a múlt héten Nyemozsint, a gaz uzorást? Az aztán a pióca! Két-százat vesz százért. Mégis kifizetted: pedig írást sem adott neki.

— Éppen azért fizettem ki, mert írás nélkül adta. Az becsületbeli adósság volt.

Zsabakoff erre a szóra összetépte az adóslevelet, s a kandalóba hajtotta.

— No, hát mármost nekem sincs írásom. Mármost az is becsületbeli adósság! — szólt az uzorás, két kezét az övébe dugva.

Ez már Puskind is kihozta a sodrából.

— Üssön a sarkadba a mennykő! Nesze, vedd el az egész tárcámat, fordítsd ki, s ha találsz benne valamit, legyen a tiéd.

Az uzorás pedig talált benne valamit. Egy verset. A románcot a cigányleányról.

Elkezdett táncolni örömeiben, leguggolt meg kirúgott, mint egy jókedvű kozák.

— Ohohó! Istenkém! Micsoda fogás ez! A cigányleány! Az Isten áldjon meg érte! Szaladok veled!

— Hová szaladsz veled?

— A tipográfushoz! A Severinhez! Most beszélte, hogy tegnap óta búcsút járnak a boltjába az előkelő urak, mind azt kérdik, mikor lesz kapható Puskin Cigányleánya, amit Ilmerinen kisasszonynál felolvasott? Azt mondta, hogy nagy pénz adna érte. Benne van az ezer rubelem! Ha lehet, még többet

is kisajtolok belőle, s a fölösleget megosztom becsülettel. Csókoloim a kezedet! Bocsáss meg, ha alkalmatlan voltam! Parancsolj velem, ha ismét szükséged lesz valamire, örülni fogok, ha szolgálatodra lehetek.

A beszéd felét már az ajtóból mondta a siető uzsorás, csak a fejét hagyva még odabenn. Puskin szentül azt hitte, hogy megbolondult a jámbor. Bosszúsan feküdt le megint, ráparancsolt az inasára, hogy ezt a csúnya férget be ne bocsássa többet az ajtón.

Aztán aludt délig.

Mikor felébredt, beszólította az inasát.

— Megint visszajött ám az a csúnya féreg — mondá az inas.

— De nem cresztetted be.

— Nem ám. Hanem az ajtó alatt bedugta ezt a csomagot.

A tűzbe dobjam?

— Dehogy dobod! Hadd lássam, mi van benne!

A felbontott csomagban találta Puskin a „Cigányleány” *másolatát*, két darab százrubeles bankjegyet meg Severin nyomdász levelét, amiben azt tudatja vele, hogy a románcát megveszi ezerkétszáz rubelért, amiből kétszázat idezárva küld, ezret pedig annak fog átadni, akit Puskin az utalványával érte küld. — A másolatot pedig azért küldi a szerzőnek vissza, hogy azt vigye el ahhoz a hatósági közeghez, akitől engedélyt kell kapni a mű kinyomatására.

Furcsa biz ez. Először, hogy az ember pénzt kapjon olyan bolondságért, amit csak úgy a maga multságára kigondolt! Tiszta abszurdum! A kártyásnak erősebb jogcíme van ahhoz a pénzhez, amit a makaón nyert, mint annak az embernek, aki azt mondja, ti százan, ezren és még többen fizessetek nekem azért, hogy elolvashassatok valamit, amit én írtam! Írói honorárium! Valami hybridum a nevetséges és a széngyenletes között. Vajon lopás-e ez vagy csalás? Vagy csak bűndíj?

Ilyenformát gondolhatott Puskin, mikor ezt a levelet olvasta. Aztán most még a cenzorhoz elmenni. Óneki, a katonatisztnek,

megalázni magát egy penésszagú csinovníkhoz, s elismerni róla, hogy az neki ez esetben ura és bírója. Holott minden egyéb *vétségeért* a katonai törvényszék ítél fölötte. Mégis csúnya mesterség ez a poézis: hogy a délceg katonatiszt ilyenképpen civillé aljasítsa le magát.

Puskin elszánta magát, hogy meghozza Apollónak ezt az áldozatot.

AZ, AKI SZELLEMEKET ESZIK

Aki emberhúst eszik, annak a neve kannibál! Hát aki az emberi szellemet eszi meg, aki reggelire fiatal elmeszülötteket falatoz fel, délre gondolatóriásokat darabol szét, s estére kiaszott lélekvért iszik, annak mi a neve?

Cenzor.

Egy ember, aki ítél az istenek fölött!

Szentpétervárnak különösen nevezetes cenzorai voltak ez idő szerint, akik fölött állt *Magnicki*: Arakcsejff jobb keze (ha ugyan lehetett valamelyik kezét *jobb*nak nevezni).

Halhatatlanok ők, a róluk fennmaradt adomákról.

Szujukin úr kiigazította *Homér Iliászát*. *Venusból* tisztességes asszonyt csinált, *Marsból* jó erkölcsű katonatisztet, s a hamis isteneknek a neveit mind kisbetűre korrigálta ki (mert nagybetűvel csak az egy igaz Isten nevét szabad írni), hanem *Mars* nevét mégiscsak meghagyta nagybetűsnek, a cár iránti tiszteletből, aki maga is a hadak istene.

Egy poétának a munkájából kitörölte e szót: „idegen ég”; mert ég csak egy van, abban pedig a szentek laknak; tehát az nem idegen; a másikeből pedig azt, hogy „megvetem a világot”, mivelhogy a világban benne van a cár és a nagyhercegek, a külföldi fejedelmek és a miniszterek, azt pedig megvetni nem szabad; egy harmadik poétának pedig ebből a szerelmes frázisából: „imádott lény, üdvernnek alkotója” három szót kitörült, „imádott” az a földi teremtés nem lehet, mert imádni

csak földfeletti szentségeket szabad! „Üdv” ez csak a túlvilágon adatik, ott is csak annak, aki mint igaz keresztyén végezte életét. „Alkotó”, ehhez a címhez pedig senkinek sincs joga, egyedül a Jehova egy Istennek, aki a világot hat napon alkotá. És így elég jó megszólítás lesz annak a bizonyos kisasszonynak az, hogy „... lény ...”

Ehhez kellett Puskinnak elvinni a költeményét; alázatosan bekocogtatni hozzá, megkérni szépen, hogy kegyeskedjék átolvasni munkáját minél előbb, amit az meg is ígért, kitűzvéen egy pénteki szent napot az újból megjelenetésre.

Szerelmes légyottot nem várt az ifjú oly nyugtalanul, mint ezt a találkozást. Ismerte az emberét, s tudta, hogy nehéz küzdelme lesz vele. Mert tudni kell azt, hogy cenzor volt több is, de nem lehetett válogatni benne. Mert az egyik cenzor csak a hírlapok bírálására volt küldetve, a másik a vallásos könyvek, a harmadik az ábécék és kiskáték, a negyedik a kalendáriumok, az ötödik a falragaszok és színházi hirdetések, a hatodik végre a költői művek ellenőrzésével foglalkozott.

Szujukin úr, aki a költők földi gondviselését képviselte, már Pál cár idejében ezzel a mesterséggel foglalkozott. Öreg ember volt már: egy szál haj nem volt a fején, mint egy valóságos halálfő. Azzal a különbséggel, hogy ez a koponya még minden eszközeivel el volt látva a fiziognómiai tortúráknak. Gunyoros fintorlataival galvanizálni tudta az előtte álló szerencsétlen poétát, hogy az, mikor ő ránézett azokkal a ráncba szedett, apró, veres szemével, a halál fiának érezte magát.

— Hát, édes Puskin öcsém (minden poéta „öcsém” volt neki), elolvastam a penzumodat. Szóról szóra végigolvastam. Sajnálak, igen nagyon sajnállak. Ugyan már, hogy tudtál ilyen korpa közé keveredni? — Cigányokat választani poétai értekezés tárgyául? Hát nem ismersz-e ennél magasabb szférákat? Hát azzal akarod-e megszegyenyíteni szegény apádat, hogy a sátoros cigányok életét foglalod versekbe?

Puskin felhozta megnyugtatóan, hogy az atyja már rég meghalt.

— No, de vannak még egyéb tisztességes rokonaid! Mit fognak azok gondolni, ha ezt olvassák? Azt fogják hinni, hogy te magad is cigány lettél. S bár legalább idealizáltad volna a cigányokat; de éppen úgy festetted le őket, mint amilyenek valósággal. Ezzel vétettél a poézis legelső szabályai ellen. — Legalább mosdattad volna meg őket! — No, hanem az hát még nem a legnagyobb hiba. — De micsoda versek ezek? Sohase láttam én ilyen verseket. Hiszen, ha veszem Virgilius Márót, tudom, hogy ez hexameter; ha veszem Horátius Flaccust, tudom, hogy ez alcaicus, ez sapphicus, ez anapesztus; de mi az ördög ez a tiéd? Hisz ebben semmi cezura! S a sorok mind összevissza rímelnék egymásra, mintha a kovács pörölyén hallanék háromféle kalapácsot csattogni; itt egy hosszú sor, ott egy rövid sor. Ezt én így nem hagyhattam, hanem ahol rövideknek találtam a sorokat, ott én azokat kitoldottam egy-egy interjექcióval; „mert, ugyanis, pediglen, netalántán”

Puskinnak kezdett a vére a fejébe menni. No ezek szép versek lesznek!

S még hozzáfogott a koponya az öndicsőítéshez.

— Hohó, öcsécském! Én már sok poétát megóvtam a botlástól. Ahol értelmetlen szavakat találok, azokat kiigazítom érthetőkre. Dersavin nekem köszönheti hírének jobb felét. Belőled is csinállok még valamit.

— Nem bánom, bátyámuram, csináljon belőlem, amit akar; de a verseimhez ne toldjon hozzá semmit. Ön azért van itt, hogy törölje ki, ami önnek nem tetszik.

— Csak ne pattogj, Puskin öcsém. A törlésben nem lesz hiányosság. Látod ezt a veres plajbászt a kezemben. Históriai plajbász ez. Soha sem volt kifaragva: csupa törlésben kopott el. Ezerhétszázkilencvenhat óta (akkor te még a világon sem voltál) húzogatok én ezzel keresztül szavakat, sorokat, egész paginákat! S ami ezzel keresztül van húzva, az meghalt!

— Valóságos guillotine hát.

— Ej, ej! Ilyen fiatal embernek ezt a szót „guillotine”, nem is kellene a szájára venni. Nem guillotine ez öcsém, hanem a sareptai özvegyasszonynak az olajoskorsója, mely soha ki nem fogy az áldásból. Ez a veres plajbász óvja meg a társadalmat a fekélytől, a mételytől, a ragálytól, az elkorcsosodástól. Ez a bölcsek kövénél becsesebb kő, s minden marsallbotnál hatalmasabb pálca. Ez az oszlop, mely az ország nyugodalmát fenntartja!

— No, hát halljuk, mi csodákat tett az én jámbor versemen ez a varázsbót?

— Igenis, megtette a kötelességét. Ne is várj tőlem egyebet. Azt gondolod, hogy az ilyenek napvilágot láthatnak: „Az emberek csoportja, szűk falak közt. Szégyenli még szeretni is!”

— Elhiszem bizony! Úgy szeretni, ahogy a te drágalátos hősöd: azt már szégyenleném magam is. Utánaszaladni egy cigányleánynak, s aztán se papot, se oltárt nem látni, csak szeretgélni, meg medvét táncoltatni véle. Micsoda buzdítás volna ez a fiatalságnak, aki ezt olvasná?

— De hisz ez nem az én véleményem, hanem abban van éppen kifejezve a regényhősnek az a botlása, ami a drámai ki-fejlődést okozza, s amiért meg kell neki lakolni. A büntetés nyomban következik rá.

A koponya nagyot bámult. A replika megakasztá.

— Hát ez a kalandornak a véleménye? No jó, hanem akkor asteriskusba alá kell tenni, hogy ez nem szerzőnek a véleménye, s hogy ezért alább meg fog az illető lakolni. De most hallgasd, ami nyomban utána jön. „*Eladja (már ti. a városi ember) a szabadságát galádul: — Bálvány előtt fejét a porba hajtja. S koldul magának pénzt és láncokat!*” Hát szabad ilyet papirosra leírni? Micsoda „szabadságát” adja el? És kinek adja el? Itt nincs senki-nek szabadsága, s következőleg senki sem adhatja el. Hisz ez felhívás a forradalomra! Hisz ez kikiáltása a fejtelenségnek! Ez proklamáció! Tetézi a következő sor: „Bálvány előtt fejét

a porba hajtja!” Kit értettél bálvány alatt? Vajon a cárt-e, avagy a kőből faragott szentképeket? Hiszen te ikonomachiára akarod lázítani a népet. Ez több a blasphemianál! Az ilyenért más időben kivágták az embernek a nyelvét! Hát még tovább? „Koldul magának pénzt és láncokat!” Meggyalázása ez az egész hivatalnokseregnek a csinn tizenhárom rangfokozatán keresztül! Láncokat! Ez az igazi jakobinus jelszó. A láncok nem tetszenek nektek? Azok nélkül pedig nem volnátok emberek, hanem farkasok. De nem szükség azokért koldulni: megkapjátok, ingyen kegyelemből! Erre van tinektek szükségetek! Erre! Hiába versifikáltok ellene! Hiszen, ha én ilyen három sort kitörletlen hagynék a versedben, hát megérdemelném, hogy mint a pákosz lúdnak, az orromon keresztül szúrják azt a veres plajbászt.

S e kegyetlen szentencia után nekiakasztotta Puskin költeményének a veszedelmes irtóeszközt, hogy végigszántson vele rajta.

— De én pedig nem engedem azt a három sort kitöröltetni a költeményemből! — kiálta Puskin indulatosan. — Inkább visszaveszem az egészet.

— De én nem adom! — szólt a koponya, rátéve bal tenyerét a kéziratra. — Ami előttem áll, az már ítélet alá van bocsátva, az már vissza nem vonható többé. Annak a maga megérdemelt castigatióját ki kell állani.

— Én pedig protestálok minden betűnek a kitörlése ellen. A mű az enyim. Az nekem olyan jogos tulajdonom, mint önnek a veres irónja. Elutasíthatja a munkámat, de be ne mocskolja a krétával!

— *Bemocskolni az én krétámmal!* — kiálta fel elszörnyedve a koponya. — E vakmerőségnek nincs superlativusa!

— De istenúgyse van! — kiált fel Puskin. S bebizonyítja állítását azzal, hogy kikapta a cenzor kezéből a szentséges szent veres plajbászt, s úgy vágta a földhöz, hogy a nagybecsű ereklye atomokra törve repült szét a padlón; mely gyilkosság után

valószínűleg maga is megrettenve szörnyű tettétől, nyomban elfutott, s otthagya a rettenetes embert.

A koponyának csak leesett az álla rémületében és haragjában e zendülési merényletre. Az örökkévaló és mindenható veres plajbászt összetörni! Ily eset nem fordult elő a civilizált Európában! Mi szent, mi sérthetetlen marad még ekkor a társadalomban? Ki érezheti magát biztosnak többé, ha még ezt a tárgyat is a földhöz ütheti valaki?

Szujukin úr nem kiáltott az inasa után, hanem saját maga letérdelt a földre, s saját markával söpörgette össze a másik markába a szétzúzott ereklyét, s úgy sírt mellette, hogy az álla vacogott bele; „hűségese plajbászom. . . dicsőségem . . . egész életem fáradsága minden oda! . . .” Megpróbálta egyes nagyobb darabokat egymáshoz illeszteni, ha nem ragadnának-e még egyszer össze? Mind hasztalan!

Ez példás büntetést kíván! A vérig sértett férfiú beletakarta a corpus delictit egy ív papírba, s azt hozzákötözve spárgával a Puskin költeményéhez, sietett rögtön saját személyében az Arakcsejff-palotába, útközben kifundálva a beszédet, mellyel patrónusának elő fogja adni a rettentő vakmerényletet.

Arakcsejff éppen azon időben díszítetté föl palotája belsejét azokkal a történelmi nevezetességű freskókkal, amikben a hírhedt *Doyen* örökíté meg Sándor cár viselt dolgait.

A mester éppen azon a nagy körképen dolgozott, mely a dómszerű elfogadási terem kupoláját foglalja el, s ahol a cár, hadvezérei közepett, mitológikus és allegorikus alakok kíséretében van feltüntetve.

Az elkeseredett cenzornak ezen a termen kellett keresztülmenni.

Meglátta a mestert, amint az az állvány tetején lovagolva rakta fel a színeket a kirajzolt alakokra. Mérgének egy részét ezen kellett kitöltenie.

— Ön az odafenn *Doyen*, a mester, vagy az inasa, aki ott mázsol?

A festő erre a furcsa alternatívára azzal felelt, hogy:

— Mit akar *kend* odalenn?

— Én nem vagyok semmi „*kend*”, hanem Szujukin Szergievics Vazul, ő felségének *világosságügyi* tanácsosa. (Ez volt a címük a cenzoroknak.)

— Ejnye de jó, hogy idejött az úr, úgysis nagyon kevés *világosság* van itt, ettől az örökké tartó átkozott ködtől ebben a városban.

— Tanulja meg ön, monsieur, hogy ez nem „átkozott köd”. A szentpétervári köd tisztább, mint más városok köde. A mi egünk ellen nem szabad semmi kifogást tenni. De nini: micsoda asszonyosság az odafenn azon a képen, akinek egész térden felül meztelen a lába, a cár mellett?

— Ez *Fáma*, a Hír istenasszonya.

— De hát micsoda indecentia az, hogy valaki a cár közelében meztláb legyen, térden fölülig?

— Ez onnan van, mert a görög—római mítosz idejében még nem volt feltalálva a harisnya.

— De ez Oroszországban történik! S itt sohasem jártak az udvarképes asszonyok meztláb! Én megtiltom önnek, hogy ilyen pongyola asszonyokkal hozza a cár személyét érintkezésbe

— Jól van. Bocskort fogok neki festeni.

— És a ruháját cressze lejjebb!

— De majd *prém* jön még rá.

— De csak jó szélesen, hogy a térdét eltakarja. Hát az ott kicsoda a cár mellett, azzal a papírtekerccsel?

— Ez Kutusov tábornok.

— Hát miért rövidebb annak az egyik karja, mint a másik?

— Hiszen nem rövidebb az; csak úgy van az állása. Ezt úgy híják olaszul, hogy „*scorzo*”.

— *Scorzo* ide, *scorzo* oda, mink nem vagyunk olaszok. Nálunk, akinek az egyik karja kurtább, mint a másik, azt úgy híják, hogy „*kacska*”.

— De csak nem festhetem az embereket két kinyújtott karal, mint a feszületet!

— Nem látom át, hogy mi szégyenleni való volna benne? A festő felhagyott a feleseléssel, s hozzáfogott a cár arcának az újra átfestéséhez.

— Micsoda feketeséget mázol ön a cár arcára oda?

— Ez terra di Siena. Ez adja meg az árnyékokat.

— De a cár arcán nem szabad árnyéknak lenni; annak csupa fényből, ragyogásból, tündöklésből kell állani! Aztán nézze csak a cár arcának az egyik fele szélesebb, mint a másik.

— Az ám. Mert háromnegyedrész profilba van véve.

— De hát minek veszi ön a cár arcát háromnegyedrészben?

— Azért, mert különben nem nézhetne a hozzá szóló Kutusovra.

— Hát fordítsa ön a Kutusov fejét úgy, hogy a cár szemközt is ránézhesen. A cárnak egész arcának kell lenni!

A festő már közel volt hozzá, hogy onnan az emelvénnyől pamacsostól, palétástól leugorják a parancsolgató világosságügyi tanácsos fejére. Fogta magát, elővette a nagy ecsetet, s elkezdte a felhőket festeni a háttérben.

Ezzel már meg éppen provokálta maga ellen a cenzúra szigorát.

— Hohó! Megálljon ön! Mit csinál ön? Mi lesz az ottan?

— Hát: felhő.

— Semmi esetre meg nem engedem önnek, hogy a cár háta mögé felhőket fessen! Ezt mindenki allegóriai célzásnak fogja venni, mintha borús felhők fenyegetőznének a politika egén.

— De erre szükség van, hogy az egész csoportozat kiemelkedjék.

— A cár magamagától kiemelkedik! Okvetlen hajnalodó eget kell önnek oda festeni.

— Az lehetetlen. Hisz az alakok szemközt vannak világítva. Onnan süt a nap.

— Hát hol van az a nap? Hová fogja ön festeni a napot?

Hadd látom, miféle festéssel fogja ön festeni a napot? Mert minálunk a nap sokkal fényesebb, mint más országban.

A festő azt kezdte nézegetni, hogy melyik festékesbőgrét vágja már a nagyon tisztelt világosságügyi tanácsos úr fejéhez, hanem aztán jobb ötlete támadt.

— Maradjon még néhány percig, világosságügyi tanácsos úr, ide jön a cár lábai alá egy alak, a „legyőzött halál”. Az ön feje nagyon jó modell lesz nekem; hadd kapom le hirtelen.

A világosságügyi tanácsosnak megint megállt az esze; nem tudta egyszerre elhatározni, hogy vajon megtiszteltetés lesz-e az rá nézve, vagy gorombaság, ha a cárral egy képleten mint „legyőzött halál” megörökítetik a fiziognómiája, az állati ösztön azonban mégis azt súgta neki, hogy ha ennek a franciának szolgálatot tesz azzal, ha neki modellt áll, hát akkor — nem kell azt megtenni neki. — Inkább otthagya, s ment a patrónusa belső szobájába.

A KEDVENC RAJKÓ

A világosságügyi tanácsos javában magyarázá Arakcejfeff előtt a rettentő merényletet, melyet Puskin cenzori veres írón elleni tettelegessége által elkövetett, amidőn az ajtót hevesen felszakítá egy szeleburdi látogató, akinek, úgy látszik, különös kiváltsága volt a hatalmas államférfihoz bejelentés nélkül betörni, bárki volt is a szobájában.

A belépő a harmincas évek elején járó férfi volt, testőrezre-desi egyenruhában. Arcvonásai szabályosak, kellemesek, csak szemeinek nyugtalansága árul el némi kedélyizgalmat, amik sohasem néznek annak a szemébe, akivel beszél.

Ez *Jevgen* úrfi, Arakcejfeffnek a fia. A rajkó!

— No! — kiált fel az apa. — Most megint valami nagy szerencsétlenség történt.

— Au contraire. Nagyon csalatkozol, öreg.

— Mert rendszeren azzal szoktál hozzám beköszönteni. Van valami sürgetős előadni valód?

— Óh, semmi olyas dolog, amit Szujukin úr előtt el ne mondhatnék.

— Talán megint pillanatnyi pénzzavar? . . .

— Au contraire — szólt az úrfi, hanyagul vetve magát a pamlagra, s dicsekedve nyúlt a zsebébe, kihúzva onnan egy marék aranyat. — Láthatod, hogy nem azért jöttem hozzád.

— Ah, te most sok pénzhez jutottál. Szabad a kútforrása után kérdezősködnöm?

— Miért nem? Szujukin úr előtt is megmondhatom. Valamelyik éjjel nyertem a rouge et noiron.

— Ah, te éjszaka, mikor az inspekció rád van bízva, még arra is ráérsz, hogy a fáróbankot meglátogasd.

— Csak úgy „en passant” tértem be. Csak egypár imperiált risquiroztam, hétszer egymás után paróliztam, bolond szerencsém volt, mindig beütött a veres. Aztán rögtön megretiráltam.

— S ezzel jössz engem megörvendeztetni?

— Óh, nem. Sőt egy igen kedves hírt hozok neked, amit te még nem tudsz. Képzeld, a világhírű hárfaművész, Chambertin Párizsból fővárosunkba érkezett, s itt hangversenyeket fog adni.

— Sohasem tudtam, hogy te olyan nagy barátja légy a hárfaművészetnek.

— Óh, dehogynem. Én rajongok érte.

— Én pedig ki nem állhatom! — szólt közbe Szujukin úr, az apának adva igazat.

Jevgen nem hagyta magát megzavarni.

— Ófelsége a cár, ma estére a hárfaművész tiszteletére a téli palotában concert spirituelt rendeztet.

— Óh, én is nagyon szeretem a hárfaművészetet — sietett Szujukin úr kiigazítani elébbi téves véleményét.

— A meghívók már szét vannak küldve. Igen fényes társaság lesz. A te meghívódat is láttam már odakinn a komornyiknál. Én már megkaptam az enyimet.

— No, az hát igen fényes hangverseny lesz.

— Tudod, hogy „grande tenue”-ben kell megjelenni? Az urak mind a „grand cordon”-nal és a teljes érdemrendekkel.

— No, az nagy megtiszteltetés arra a muzsikusra nézve.

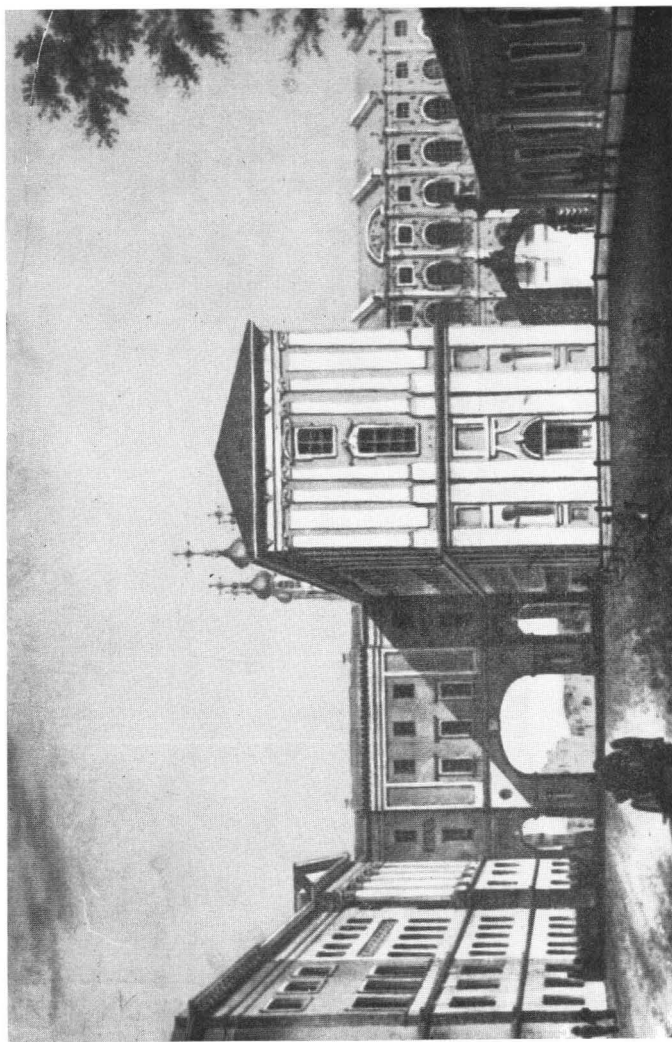
— Azonkívül Zeneida is fog énekelni Cimarosától.

— Ez minden mondanivalód?

— Igazán semmi egyéb dolgom nincs veled — szólt az ifjú úr talpra emelkedve, s nagyot ásítva, s aközben az óráját nézve.

A. Sz. Puskin

A carszkoje szeloi ifccum, amelynek Puskin növendéke volt (Metszet a XIX. századból)

Most megyek, mert még át kell öltöznöm. Apropó! Elmégy te is az udvari koncertbe?

— Hogyne mennék, ha a cár meghívót küldött.

— Azt gondoltam, hogy a köszvényed nagyon kínoz.

— Tanuld meg, hogy mikor a cár hív, akkor nincsen köszvényem.

— Pedig kár az egészségedet kockáztatnod egy rongyos muzsikus miatt. Colossaliter fogsz unatkozni; nincs ostobább hangszer a hárfánál.

— Az elébb azt mondtad, hogy rajongsz érte.

— Igaz, ha nő játssza; de ha férfi motollál rajta, pas si bête! az olyan, mint a kolduszene. Én igen szépen kimentenélek a cár előtt, ha itthon maradnál.

— De mi ütött hozzád, hogy te most egyszerre olyan gyöngéd érzelmű fiú lettél, aki az apja egészsége fölött így aggódik? A climactericus éved jött talán meg, amikor az ember természete megváltozik?

Jevgen elnevette magát.

— Nem biz az, papa; — fiacskád most is csak olyan apagyilkos, mint valaha. Hanem azért szeretném, ha itthon maradnál, hogy akkor ideadhatnád nekem ma estére kölcsön a gyémántos Vladimir-rendet. Én a magamét nem találok sehol.

— Miért nem kerested a zálogházban?

— Óh, bizony Isten, nincs a zálogházban! Hisz ha ott volna, hát ki tudnám váltani, itt a sok pénz a zsebemben! Hát hisz akkor nem jönnek tehozzád. Úgy eltévedt, hogy nem tudom, hol lehet.

— Gondolkozzál csak rajta, majd kitalálsz.

— Jól van no; hát kitalálsz. Hisz azon sincs semmi restellni való. Gavallérokon szokott megtörténni. Hát a fáróbank után egy ördögös kis lánnyal volt valami kimagyarázni valóm.

— Még arra is ráértél az inspekció alatt?

— Hát mi bajod vele? Mikor aztán megint szélnek eresz-

tettem a leányt, akkor vettem észre, hogy a gyémántos Vladimir rendem eltűnt vele.

— No az már bolond állapot! — szólt Arakcsejff bosszúsan feluorva helyéről. — Ez kész szerencsétlenség! Tudtam, hogy valami szerencsétlenség hajtott ide. Elveszteni az érdemrendet! Egy utcai némbertől el hagyni lopatni! Ismered azt a leányt.

— Igen. Egy utcai táncosnő az, Diabolka, a cigányleány.

— No ugye, hogy cigányleány? — kiáltá közbe Szujukin úr. — Ihol van ni! Ez is Puskin versének a következménye! Óh, az én éles belátásom!

— Nem kerestted rögtön a rendőrséggel? — kérde az apa.

— Lehet is azt rögtön megtalálni! Vagy megfordítva: lehet is a mi rendőrségünkkel valamit rögtön megtaláltatni! Hiszen nem vész el, majd előkerül, vagy a cigány leány, vagy a Vladimir-rend valahonnan az Aprakszin dvorból! De ez nekem mind késő; — nekem ma van szükségem a Vladimir-rendre; mert anélkül az udvari hangversenyen meg nem jelenhetek.

— Éntőlem pedig, úrfi, az én rendjeletem csak az ellenség veheti el, amikor megöl.

— Akkor nem tudom, hogy hogyan segítek magamon? Megpróbáltam a heverő érdemrendek közül egyet kikérni a rend kincstárnokától; de azokhoz nem lehet férni, mert a szekrény egyik kulcsa a cárnál van. — Ez főbelőni való dolog!

— Hát adok neked egy tanácsot. De ha rajtavesztesz, eltagadom, hogy éntőlem jött. Jól vagy a cár komornyikjával?

— Óh, igen, jó barátok vagyunk. Számtalanszor találkozunk együtt az asztal alatt.

— Azt tudod, hogy mikor a cár nem valami katonai parádén jelenik meg, hanem polgári című ünnepélyt tart, olyankor kegyeskedik a polgári osztály iránti uralkodói kegyelmét azáltal kifejezni, hogy egyszerű fekete frakkban jön elő, s valamennyi rendjeleit elhagyva, egyes-egyedül azt az aranyérmet viseli a gomblyukában, amit a rigai „emberbaráti” társaságtól kapott, amiért egy szegény parasztot kiszabadított a folyamárból.

A ragyogó társaság közepett ilyenkor arról ismerni meg a cárt, hogy rajta semmi sem ragyog. Tehát az ő saját Vladimिरrendje ez estén a komornyiknál fog pihenni. Vesztegesd meg ezt a barátodat, kölcsönözze oda a cár rendcsillagát neked erre az estére.

— No, látod, ez jó gondolat. Mégis látom, hogy szeretsz.

— Hiszen, ha fiam nem volnál, régen az akasztófán lógnál már kedvesem.

— No, no, papa. Minek az akasztófa szóval tréfálni? Még magad is odajuthatsz; dacára annak, hogy az én apám vagy.

— Hanem egy dolgot figyelmedbe ajánlok. A hangversenyen, amennyire lehet, igyekezzél a cártól távortartani magadat: nehogy ráismerjen a saját csillagára.

— Ah, már hogy ismerné ki negyven közül ezt az egyet?

— Csak annyit mondok neked, hogy a cár nagyon szakértő a drágakövek dolgában. Igyekezzél homályban maradni előtte.

— Szófogadó fiad leszek, papa. Ma meg vagyok veled elégedve. Mégis jó, mikor az embernek ilyen okos apja van. — Megengedem, hogy megcsókolj, Adieu! Jó napot, Szujukin úr. Folytassa kérem, ahol félbeszakítottam.

A koponya nyámmogott valamit a fogai között, amint az úrfi elszelelt; az alkalmasint valami megrágott vélemény volt; cenzori vélemény. Ezen is sok törölnivalója volna ám a veres plajbásznak!

Az apa még sokáig nézett az eltávozó után félig nyitva maradt ajtóra. Aztán odafordult Szujukinhoz.

— De ugyebár, gyönyörű szép fiú! Genialis egy kölyök! Csak az az egy baja, hogy nagyon jól tudja, milyen nagyon szeretem.

— Semmi sem kellene neki, mint egy kis veres plajbász. — De térjünk is át íme az én veres plajbászsom történetére.

— Meg lesz önnek adva az elégtétel, Szergievics Vazul! Bízva rám az egész ügyet. A cár kezébe fogom juttatni a bűn tanújeleit, s biztosítom önt felőle, hogy a vétkes keservesen

fog lakolni. Ha nem volt neki elég egykori kihágásaiért az a bűnhődés, hogy birtoka lefoglaltatott, s ő maga Odesszába száműzetett, ha a kegyelmi tényt, miszerint újra visszaérkezett a fővárosba, ilyen kihágásokkal hálálja meg, majd találunk számára orvosságot. Csak bízza ön rám ez ügyet. Holnap Puskin úrfi szánkázni fog Arhangelszk felé.

— Irkuck még messzebb volna! — szólt a cenzor, ki még Aarksejeff szavát sem engedte kiigazítatlanul maradni.

— De Arhangelszk rosszabb! Higgye el ön, hogy Arhangelszk a legfélelmesebb garnizon minden katonatisztre nézve, akit büntetésből a távolba relegálnak. Tíz év múlva órá sem fognak ismerni az asszonyok: visszaváltozik tarka pillangóból bozontos hernyóvá, mint Jakuskin.

A koponya ráhagyta hát, hogy legyen úgy: „typis admititur”

S azzal visszament az elfogadó terembe a francia piktort bosszantani. A biztatás után úgy megnőttek a szarvai, azt hitte, eléri velük azt a művészt ott a magasban.

— Megtiltom önnek, hogy őfelsége a cár lábai elé odafesse a halált! Ennek ominózus jelentése volna azon a képen.

A piktor pedig csak azért is az ő arcképét rajzolta oda halálnak.

A CÁR MOSOLYGOTT!

Puskin csak akkor kezdett el utánagondolni annak, hogy mit tett, mikor már szállására visszaért; semmi kétsége sem volt az iránt, hogy az súlyos következményekkel járó tett volt. Egy olyan embernek, akinek csak most kegyelmeztek meg félig-meddig, hogy visszatérhessen besszarábiai száműzetéséből, ahova heves feje juttatá, ez utóbbi jelenet után a szentséges szent cenzorral nem lehet egyebet várni, mint hogy megint elküldik majd valami Volga melléki favárba, vagy a kirgiz puszták őrzésére, s aztán ott felejtik.

Nem is késett minden ismerőse számára borítékba rakni a látogató-jegyeket, e végzetes három betűvel: p. p. c. (pour prendre congé), a Zeneidához küldendő névjegyre tisztán kiírta „pour jamais” (örökre). Akkor már nem érte erre rá, mikor a parancsot megkapta az indulásra.

A városban természetesen híre futamodott rögtön a merényletének: az ilyen rossz hír terjed, mint a futótűz. Csak egy ember akadt, aki a hír hallatára odasietett látogatására: Jakuskin.

— No bajtárs, most már te is megismerkedel majd a Kaukázussal. Jól tennéd, ha most hevenyében lefestetnéd magadat, hogy majd ha egyszer tíz esztendő múlva te is visszakerülsz, mint én, megláthasd, hogy milyen voltál hajdan?

— Készen vagyok mindenre — szólta Puskin, éppen azt a levelet pecsételve le, melyben Severin nyomdásznak visszaküldi a kétszáz rubelét, miután a költeményére nem nyerhette

meg a cenzori jóváhagyást. — Hanem egy dolgot nem tudok magamnak kimagyarázni. Éppen most kaptam a főudvarmestertől egy meghívójegyvet a ma esteli udvari hangversenyre a téli palotában. Mit tesz ez?

— Azt teszi, bajtárs, hogy a kivégeztetést még rafinériával is súlyosítják. Éppen így tettek velem is. Mikor azt a nyomorultat kihívtam, aznap estére meghívót kaptam az udvari táncestére. Mikor aztán a cár cercle-t tartott, az udvarmester engem is odaállított a megszólítandók sorába. Én még olyan zöld voltam, hogy kezdtem kevély lenni a nagy kitüntetésre.

Egyszer aztán rám került a sor. A nagy ember ott állt előttem, egész kolosszális magasságát éreztetve velem. Szembe nézett azokkal a tengerhideg szemével. Arca úgy nem változott, mint egy holdvilágbeli tájkép. Azt kérdezé tőlem:

— Ön nincsen megelégedve az ezredesével? — S aztán elfogultságomat válasznak véve, folytatá: „Majd gondoskodni fogunk róla, hogy a kellemetlen zsúrlódásnak elejét vegyük.” Én még valamit rebegtem, ami a köszönethez volt hasonló. Nem volt elég eszem észrevenni, hogy ez csak egy kikeresett megaláztatás volt reám nézve. Hogy mindenki tudta már, aki körülöttem állt, hogy hová leszek száműzve, s csak a szégyenpadra kiállítás végett jutottam ehhez a kitüntetéshez. Ejh, ha én ezt akkor tudtam volna! Ha az a szerencse még egyszer megtörténnék velem! Hogy én... Eh! Ostoba beszéd... Kétszer nem ismétli ugyanazt a sors. Hanem ha én neked kölcsönadhatnám azt az én keserű szívemet, az én tapasztalásomat s az én elhatározottságomat, abban a pillanatban, amikor ott fogsz állni „ővele” szemközt: elkülönítve mindenkitől, minden szem rajtad, de minden kéz távol tőled, senki a közelben, csak egy démon! — A *Casca* démona! — De mit beszélek én teneked? Te is csak Epimetheus vagy, akinek akkor jön meg az esze, amikor már az alkalom elfutott. Csak hagyd te magadat elhurcoltatni Tungúziába. Köszöntetem a marimotákat! Szorítsunk kezet. Most már kollégák vagyunk.

— Eh! Kétszer nem ismétli magát a sors. Hátha nem eszik a levest olyan forrón, ahogy főzik? — monda Puskin, könnyű vért színelve. Hanem a tövis benne maradt a lelkében Jakuskin szavai után. Mire való volt ma ez a meghívás?

Eleget kellett neki tenni. Este az ő szánkója is ott volt a hosszú kígyóvonalban, melyet a meghívottak járművei képeztek a téli palota előtt.

A vendégek száma több volt kétezernél. A főváros színe-java együtt. A téli palota versenyezni indult a Tuileries-vel; ugyanaz a fény, pompa, még ugyanaz a társalgási nyelv is; a szokások, a bókolás, az udvariasság, még a bonmot-k is a párizsi magas köröktől elsajátítva. A divatból minden ki van küszöbölve már, ami a nemzeti sajtóságokra emlékeztetne. A hölgyek nem hordják már a hajdani prémes kaftánkákat, a bogláros öveket; azzal a különcködéssel is felhagytak, hogy a zsebóráikat a hajdíszükről lógassák alá, a legújabb párizsi divat uralkodik a hölgyvilágnál, csipkéivel és művirágaival. A férfiak pedig egyenruhát viselnek. Az általános divat alól csak a cárnő tesz kivételt, ki fejdíszül most is azt a pávafarkalakban szétterülő sugárküllős fejdíszet viseli, mely magas termetét még jobban emeli, s arcának fenséget kölcsönöz. A cár pedig polgári fekete öltönyt hord, minden rendszalag nélkül.

Puskinnak, bármilyen későn érkezett is a cifra hangyaboly közé, nem kerülhette ki a figyelmét, hogy minő változáson ment át tegnap óta a társaság hangulata ő irányában. — Nem akarják meglátni. Főrangú tisztek, előljárói észre sem vették, s nem viszonzák üdvözetét; jó barátok, fegyvertársak, akik felé közelít egyszerre találnak valami okot a mellettük álló szomszéddal beszédet kezdeni, hogy ne legyenek kénytelenek vele szóba állani; szép hölgyek, akik még tegnap páholyaikban fecsegték vele, mikor megpillantják, hirtelen kinyitják a legyezőiket arcuk előtt, nagyon melegük van. Csak egy úrhölgy méltatja figyelmére. Az a selyemtől suhogó delnő, aki Ghedimin herceg karján lép be a terembe: a bájos Corynthia

hercegnő; akiről azt mondják, hogy Ghedimin hercegnek a felesége. Az végignézi kegyetlen, hideg tekintettel az ifjút, kit jól ismer, kinek tréfáin annyiszor kacagott, s kinek üdvözlő bókjára ezúttal nincs egyéb válasza egy megvető ajkpittyesztésnél. A fiatalember aztán azzal áll bosszút, hogy elfordulva a hercegnőtől, merész szomorúsággal tekint a hercegnőt kísérő leányra. Az a grúzi királyleány, Bethsába. A tolongás miatt pár percig fel vannak tartóztatva, s Puskin ezalatt észreveszi, hogy a szép királyleány arca mélyen elpirul szemeinek égető sugarától.

Mondhatná neki: „Sohse pirulj miattam, rózsaszálam! Holnap én már odamegyek, ahol apáid hamvadoznak!”

A hercegi párt Arakcsejff jó elfogadni, s ő vezeti a hölgyeket az esztrádig, ahol a művészek fognak szerepelni, s ahol a legelőkelőbb vendégek számára vannak fenntartva a karszékek. Ghedimin herceg elvegyül a fényes egyenruhás alakok között.

A férfiak számára nincsenek ülőhelyek.

A hangversenyt a cár énekkara nyitja meg Beethoven egy szonátájával, amit a cár némán, mozdulatlanul hallgat végig, a cárnő széktámlájára dőlve, s valamennyi ember feje fölött elnézve a semmiségbe. Csak akkor kezd megelevenülni, mikor a hárfaművész előlép. Annak feléje siet, karon fogja, a hangjegytámlányát maga igazítja neki a helyére, s minthogy az ülése nagyon alacsony, hoz neki egy vánkost, amivel azt kipótolja. Elfeledi, hogy ő a minden oroszok cárja.

A művész remekel. Megfelel világhírű voltának. Tapsolni a cár hangversenyein nem szokás; de az az általános suttogása az elragadtatásnak, mely az egész sokaságon, mint egy tündérsóhajokból eredő zivatar végigzeng, a tapsoknál is jutalmazóbb siker.

A hárfá után következik Ilmerinen Zeneida kisasszony.

Azt mondja róla mindenki, hogy soha elragadóbban nem énekelte azt a hattyúdalt, mint most, s amilyen igazi gyémán-

tok ragyogtak a hajában, épp olyan igazi könnyek tündököltek a szemeiben.

A cár keze önkénytelenül verte az ütenyt az ének alatt.

Szép is volt a leány ez estén: a szokottnál is szebb. Ruhája tavaszvirágokkal díszítve. Arca az átszellemülés maga. — Lehetetlen, hogy ez mind csak színjáték!

Három szempár égett rajta leghívebben.

Az egyik Corynthia hercegnőé. Tele gyűlölettel, megvetéssel: keresve a nyitját e bűbajos arcnak, melyen keresztül annak valójába lehetne kerülni: keresve rajta egy csalfa, egy áruló vonást, mely kiejti a fölvett szerepből, s dühöngve érte, hogy nem találja meg azt.

A másik szempár Bethsábáé. A nagy fekete szemek kerekre felnyílván bámulnak ez alakra, mintha kérdenék: „hát ilyen az ördög?” Akkor ugyan kell tőle őrizkedni, mert nagyon szép!

A harmadik szempár Puskiné.

Azt érzi, hogy lelkének jobbik fele ott van feloldva e leánynak szellemében. S e pillanatban végtelen keserűség lepi meg mindazok ellenében, akik őt ennek a közeléből száműzni készülnék. Érzi, hogy Zeneidával együtt elvész lelkéből minden, ami nemes, s csak a rossz indulatok mennek útra vele. Máris azoké a vezetés. Kezd emlékezni Jakuskin szavaira: „ha én kölcsön adhatnám neked azt a démont, Casca démonát, mikor ott fogsz állani a szégyenpadon”, Ővele szemközt!

Ekkor valaki a vállát érinti csendesen. Hátratekint. A főudvarmestert látja. Az nem szól neki egy szót sem, hanem tovább-sikamlis a férficsoport között.

Puskin tudja már, hogy mire való ez a vállra tett érintés. Ez tudatja, hogy az illető tartsa magát a terem közepe táján, majd ha vége lesz a hangversenynek; ő is azon választottak közé tartozik, akiket a cár meg akar szólítani. — Ahogy Jakuskin megjósolta.

Szilajul vágatott a vér erein keresztül. Ebből a komédiából még tragédia lehet!

Corynthia hercegnő a háta mögött álló Arakcsejffhez fordult:

— Ma rendkívüli jó hangulatban van Ilmerinen kisasszony.

— Gondoskodtam róla, hogy elrontsam a jó hangulatát. Egy olyan csapást mértem a szívére, ami el fogja venni a kedvét a cselszövényektől. A kisasszony ideálját, Puskin urat, el fogják küldeni Arhangelszkbe.

— S hiszi ön, hogy akkor az a leány utánaszökik, s itt hagyja Szentpétervárt?

— Vagy azt teszi, vagy még annál is nagyobb bolondot, de kénytelen lesz magát leálarcozni.

A cár bókokat mondott Zeneidának, s azzal megkezdte a körtársalgást a férfiak közt, míg a cárnő a hölgyeket hívatta oda magához, akikkel beszélni akart.

A cár a nagykövetekkel kezdé el a beszélgetést, aztán Miloradoviccsal váltott néhány szót, s akkor egy nagy ugrást téve a rangfokozatok között, széttekintett, s amint meglátta Puskin, intett neki a kezével, hogy lépjen eléje.

Mindenki visszahúzódott kettőjüktől tiszteletteljes távolba. Egy cár és egy bűnös. Mind a kettő igényli a távolmaradást. De minden szem őket tartá fogva.

Puskin e válságos pillanatban csoda módon egyszerre nyugodtnak érzé magát. Oly hidegvérrel állt a cár előtt, mintha a legközöségesebb emberrel állna szemközt.

— Hát te nem vagy megelégedve a cenzoroddal? — kérde a cár.

Éppen az a kérdés, amit Jakuskinhoz intézett.

De Puskinnak védszelleme volt: múzsája, aki nem hagyta némának, elfogultnak maradni.

— Sire. Ahogy az ember a betegségével szokott megelégedve lenni.

— Ne haragudjál rá. — Ő jóakarátú ember; de kissé ódon fogalmú. Nem tehet róla. — Én olvastam a költeményedet. — Nagyon szép. — A cenzor ki akart belőle törölni valamit, s te azt nem engedted?

— Nem, sire.

— És nem is akarod engedni?

— Nem, sire.

— Jól teszed. — Az a legjobb része a költeményednek. — De mármost hát mit csináljunk vele? Én a cenzor ellenére nem tehetek — mert ha én megengedem azt, amit ő megtiltott, akkor az egész intézményt felforgatom vele: arra pedig szükség van, mit gondolsz?

— Visszaveszem a költeményemet, s elégetem, sire.

— Nem úgy lesz. Én azt gondoltam, hogy kiküldjük Lipszébe, ott nyomatjuk ki, s úgy hozatjuk be.

— De hát a határvámórség, sire? — szólt bele Puskin.

A cár elmosolyodott ez ötletre . . . Több történt . . . Nevetett. Hangosan elnevette magát.

— No, majd az én holmiaim közé csomagoltatjuk: azok nem kerülnek vizsgálat alá, s úgy hozatjuk be.

Puskin reszketett minden tagjában, mint egy vizsgát kiállott gyermek.

— Várj még! — szólt hozzá a cár. — Neked jobb lenne költői tanulmányodat falun folytatnod. Azt hiszem, jó lesz, ha a nyarat pskovi birtokodban töltenéd el: ott jobban írhatasz.

Ez annyit jelentett, hogy a költő visszakapja elkobzott vagyonát.

— Sire . . . itt már csakugyan elakadt a nyelve.

— Minderről azonban senkinek se szólj, nehogy híre menjen.

— Csupán egy nőnek, sire, aki épp oly szépen tud hallgatni, mint énekelni.

— Az már tudja . . . mondá a cár és mosolygott.

Még egyszer mosolygott.

Ez az egy mosolysugár hogy megváltoztatta egyszerre a klímát! Hogy elolvadtak tőle jeges és havak! A visszatérő Puskin elé csupa jó barátok, csupa ismerősök, csupa gratuláló arcok ragyogtak mindenfelülről; a magas úrhölgyek egyszerre

összecsukták legyezőiket, s nem volt olyan melegük többé: Puskin nem győzte megújítani a sok *régi* ismeretséget. Elég ügyes volt mindenkinek azt mondani, hogy a cár visszaadta pskovi birtokát, de azon föltétel alatt, hogy a versírásról lemond, ami tekintélyét a zenitre emelte. (Mert tudni kell azt, hogy „verseket egyáltalában nem írni” még csak *negatív érdem*, „rossz verseket írni, s azzal felhagyni”: az már *egy kis érdem*: hanem „jó verseket írni, s azokkal felhagyni”, ez már *pozitív és igen nagy érdem* — jó társaságban.)

Még Corynthia hercegnő is odahívatta a nap hőjét magához, hogy megszidja, amiért az imént Puskin rá se akart ismerni. Illik ez?

Puskin? Órá!

Ilyen vakmerőségre csak asszonyok képesek, s kénytelen az ember eltűrni nekik. Puskin igen jól mulatott a hercegnővel, s Betshábanak is be lett mutatva, akinek igen sok bohóságot mondott.

Csak Zeneidához nem volt bátorsága közelíteni. Érzé, kitalálta, megsúgta neki a költők divinálási ösztöne, hogy ez az egy hitelezője az a világon, akit kerülnie kell; mert amivel ennek tartozik, azt soha az életben le nem fizetheti! Annak nem is volt sem eldicsekedni, sem elhazudni valója, hisz a cár mondá: „az már tudja!”

A cár mosolygott. S ettől minden kedély egyszerre felderült. Meg volt törve az örök búskomor egyformaság, mely mint varázs, feküdt az egész társaságon. — Csak őszi napsugár volt az. Alkony sugár az esőszak alatt.

Hanem akinek ez a fordulat sehogy sem tetszett, az Arakcejf volt. Pskov nem a világ vége. Ha Puskin csak odáig utazik, az Ilmerinen kisasszony cselszövényeit meg nem zavarja; mert azért annyiszor találkozhatnak, amennyiszer akarnak. — Nem értette, hogyan történhetett ez? — Hogy a cár Ilmerinen kisasszonyt kegyeli, azt tudta jól, s hogy Zeneida a maga kedvenc

költőjét megmenteni törekedett, az is világos volt előtt. De mindez még nem elég arra, hogy a cár éppen az ellenkezőjébe csapjon át annak a kedélyhangulatnak, amit ő (a mindenható kegyenc) számára elkészített. Itt még valami más kéznek és más rugónak is bele kellett játszani.

Azok között ellenben, akiket a szokatlan derű arra vett, hogy a zivatar elleni burkaikból kibújjanak, volt az ifjú Arakcsejeff.

Elfeledte atyja tanácsát, hogy iparkodjék magát jól az árnyékban tartani, nem gondolva rá, hogy a mellén ragyogó érdemrend kölcsön van kérve, s annak a gazdája jelen van a társaságban, elő hagyta magát csalni a felszínre, s ott tévelygett azok között, akik a szép hölgyeknek udvarolnak.

Egyszer aztán azon vette magát észre, hogy szemközt jő rá a cár.

Tiszteletadó félreállással akart előle kitérni, de a cár egyenesen hozzája lépett, s azon kezdé a beszédet, hogy:

— Ejh! Arakcsejeff, milyen szép gyémántjaid vannak! A megszólított vakmerő alázatossággal felelt:

— Sire! Felsőged kegyéből van szerencsém azokat viselni.

— Csodálatos! — szólt a cár. — Ezek a gyémántok tökéletesen olyanok, aminők az én Vladimir-rendcsillagomat ékesítik. Jevgen úrfi azt hívé, hogy itt csak a vakmerőség segít.

— Sire, vannak gyémántok, amik egymáshoz meglepően hasonlítanak!

— Én pedig azt hiszem, hogy ez az én csillagom, amit te itt viselsz. Egy Vladimir-rend itt van a zsebemben, aminek a szalagjára a te neved van írva.

— Sire! Kegyelem! — rebegé Jevgen, s a térdei megrogytak alatta.

— Csitt! Csak nem fogsz kegyelmet kérni itt az egész udvar előtt? Eredj haza! Az érdemrendet, ami rajtad van, mármost tartsad magadnak; mert én nem fogom viselni, miután te hordoztad! Takarodj!

— Rossz tanács vitt bele, Sire! (Az ifjú kész volt elárulni az apját.)

— Nem kérdezem, ki adta? Holnap eredj az atyádhoz, ott megtudod, mi vár reád.

E jelenet után a cár hirtelen elhagyta a dísztermet, s szobáiba vonult vissza. Arcára visszatért az előbbi fagy. Még az üdvözléseket sem viszonzta senkinek.

Arakcsejeff, ki távolról látta e jelenetet, utánament a cárnak, de az nem bocsátotta maga elé. Azt izente neki, hogy várjon.

S a mindenható kegyenc ott várt a cár elfogadótermében éjjél után két óráig.

Akkor kijött hozzá a cár. Kezében egy csomó iratot hozott.

— Mit gondolsz, Alekszej Makszimovics — szólta a kegyenchez —, jó gondolat volt tőlem a Szofienszkaja postát felállítani?

— Kétségtelenül jó volt. Ez adott alkalmat a népnek, kívánatait, panaszait közvetlenül a cárhoz juttatni levél útján.

— Az ember néha érdekes dolgokat tud meg. Ma reggel például egy cigányleánytól kaptam egy levelet, amelyben egy gyémántokkal kirakott Vladimir-rend is volt. A levélben le van írva körülményesen, mi módon jutott ez az érdemrend a cigányleány kezébe. Olvasd el, kérlek.

Arakcsejeffet az ájulás környékezte, amidőn e levélen végighatolt.

Ez kegyetlen nagy csapás volt a szívére. Éppen a szívének arra az érzékenyül maradt kis idegecskéjére, ahol még fáj; és ha fáj, iszonyúan fáj. Az apai szeretetét találták el. Ő készült azoknak a szívébe belevágni késsel, s azok találták el az ő fedetlen részét. Hogy ezt Zeneida rendezte így: az kétségtelen. Lehetetlenné akarják tenni Arakcsejeff megmaradását a cár mellett. Ő akarta azokat kiverni innen, s azok verik ki őtet.

De csalatkozni fognak.

Száraz, hideg hangon szólalt meg, összehajtva a vádoló levelet.

— A bűnösnek meg kell lakolni.

— Elég büntetésnek találod-e, ha Uralszkba fog küldetni?

Uralszkba! — Ez annyi volt, mint soha nem látni őt többé. A kedves, egyetlen fiút, a szeretett gaz kópét; akiért élt, akinek számára kincseket kincsekre halmozott; akiben nevét az utókorra átörökíteni hitte: azt eltemetni most egy kirgiz pusztá sivár, kopár sziklái közé! — De hát hogyha Puskinnak jó lett volna az, azért, mert egy versét nem engedte megcsonkítani, ne legyen jó egy katonának, aki éjszaka kirabolja az utcán járókat? Pedig mégis szeretné őt kimenteni. Hisz ez nem volt vétek, csak legénykedés, aminő a „ritter”-világban szélében dívott, amit Henrik angol király koronaörökös korában maga is gyakorolt. Csak könnyelműség, de nem vétek!

Elhallgatta a védelmet. Átérezte, hogy ha könnyörögni fog a cárnak fiáért, meglehet, hogy az megkegyelmez neki, de ennek az lesz az ára, hogy az ő befolyása megsemmisül. Csalatkoztak az ellenségei, ha erre számítottak.

— Egyetlen fiam volt — mondá szaggatott hangon —, jobban szerettem őt, mint az egész világot; — de a cárt jobban szeretem, mint a fiamat. — Vesszen el, ha vétett!

S aláírta a rendeletet, mely fiát száműzi Uralszkba.

S akkor megcsókolta a cár kezét.

A Z A P A B O S S Z Ú J A

Araksejeff úgy vált meg a fiától, hogy el sem búcsúzott tőle.

Neki végig kellett játszani a vén Brutus szerepét.

Ismerjék meg benne ellenségei az ő s római jellemet, s reszkessenek tőle.

Csakhogy az a római jellem erősen vegyítve volt nála a származásával.

Alá tudta írni egyetlen fia száműzetését, mint Foscari, de nem azért, mert a bűnös megbüntetésénél nem ismer személyválasztást, hanem valódi orosz hűségből uralkodója iránt, hogy hatalmas állását még jobban megerősítse, hogy azoknak, kik őt ily kegyetlenül sújtották, visszaadhassa azt a csapást.

Messziről készült hozzájuk, egynek sem bocsájtott meg közülük.

Amely napon fia útra kelt, ahonnan ritkán tér valaki vissza, jött hozzá Magnicki jelenteni, hogy a rendőrség kézrekerítette Diabolkát, a cigányleányt. Mit tegyenek vele? Megkorbácsolják-e a piacon? Levágott hajjal, felhasított orral elküldjék a Balkán-tó mellé? Ok van rá elég. Csavargás, csábítás, feslett erkölcs, mind bizonyíthatók rá. Aztán cigányleány, a barna bőre elég vád ellene.

— Hozzátok őt ide hozzám — szól Araksejeff. — Ti nem tudtok még ahhoz, hogyan kell büntetni. Hisz ez egy vadállat, aki az ütést csak addig érzi, amíg sajog. Ez nem szégyenli azt, ha a piacon félmeztelenre vetkőztetve megkorbácsolják, s képes

lesz azalatt nevetni. Mit ér ennek „most” a büntetés? Előbb fel kell benne ébreszteni azt, ami minden emberben megvan, csak alszik: az önbecsérzetet. Aztán akkor mérni rá a csapást, amikor már nemcsak a bőre érzi meg. Küldjétek hozzám a leányt.

Diabolka nemsokára ott állt Arakcsejeff előtt, a két keze bilincsből hátrakötve. Dacos arcába lelógtak kuszált hajfürtjei, vad szemei csak úgy villogtak elő közülök. A két lábán is bilincs volt.

— Te vagy Diabolka, az utcai táncosnő? — kérde a főúr.

— Én hát, nem hallod, hogy csörögnek a castagnetteim? — felelt a leány, összeütve bokáin a bilincseket.

— S tudod, hogy én ki vagyok?

— Tudom. Egy útonálló rablónak az atyja.

— Igazad van. Fiam vétkezett: meglakolt. Magam írtam alá az ítéletét. Te adtad őt fel?

— Ha akarnám, eltagadhatnám, de nem teszem.

— Hiszen te írtad a levelet a cárnak.

— Pedig írni sem tudok, mégis én írtam.

— Valaki fogta a kezedet, úgy íratta veled a betűket.

— De annak a nevét nem tudod meg tőlem soha.

— Tudtad, hogy mit írsz le a kezeddél?

— Tudtam.

— Akkor azt is kellett tudnod, hogy nemcsak azt veszítetted el, akit feladtál, hanem saját magadat is, amiért a Vladimir-rendet elloptad.

— Hiszen visszaadtam.

— De mégis tolvaj voltál, s ezért a pellengérré kerülsz.

— Álltak ott már nálamnál különb asszonyoságok is.

— Válladra tüzes vassal fogják odasütni a billogot.

— Hisz így is tudja a bőrömről minden ember, aki rám néz, hogy cigány vagyok. Mindenféle rossz vagyok.

— Lásd. Én nem hiszem azt. Ma vesztettem el egyetlen fiamat, temiattad, teáltalad. Egész hajnalig zokogva forgolódtam.

tam az ágyban. Korán reggel fölmentem a kápolnába, s ott fogadást tettem Isten előtt, hogy azt a szerencsétlent, aki gyermekemet semmivé tette, meg fogom szabadítani — testben, lélekben. — Legelőbb is fel fogom nyitattani békóidat.

— Ne fáraszd ide a porkolóbot. Le tudom én azokat vetni magam is, ha én akarom és te megengeded.

A cigányleánynak olyan piciny kezei voltak, hogy a békókat, mint egy pár kesztyűt, húzta le azokon keresztül; s hogy aztán még a lábairól is levegye a bilincseket, még csak le sem kellett neki érte ülni a földre; a féllábát fölemelte, s a másikon egyensúlyozva magát, egyik vasat a másik után húzta le hajlékony kicsiny lábfejeiről.

A leány ott állt Arakcsejeff előtt, a lehúzott láncos békó egyik végét a kezében tartva. Képes volt rá, hogy annak a békónak a másik végével, mint a csatacsillaggal, olyan ütést mérjen akárkinek a fejére, amit az el nem fog felejteni.

S a vadállat-szelídítő az elszabadított párduccal egyedül volt a kalitban.

— Hallgasd, hogy mit akarok veled tenni.

A szép leopárd olyan állást vett, mintha ugrani készülne.

Arakcsejeff pedig nem játszott most a törbottal, mint szokott. Semmi fegyver sem volt a keze ügyében.

— Én neked tisztességes helyet szerzek, ahol nyugodtan, becsülettel élhetsz; magadat kimívelheted, lelkedet nemesítheted, megjavulhatsz.

— De én nem akarom! Nekem nem kell semmiféle kolostor! Sem imádkozó apácák, sem szenteskedő papok. Én nem dolgozom, amíg nem ütnek, s ha ütnek sem imádkozom.

— Egyikre sem fognak kényszeríteni. Én nem akarlak téged sem kolostorba, sem javítóintézetbe küldeni, hanem falura. Nekem van egy falusi kastélyom, amelyben egy igen kedves barátném lakik.

A cigányleánynak most egyszerre nagyot villantak a szemei.

Eldobta kezéből a fenyegető láncos bilincset, s azzal egyszerre széthárítva homlokáról a bozontos hajtincseket, örömtől ragyogó arcot mutatott a főúr elé.

— Ah! Te engem a Dajmonához akarsz küldeni?

— Igen, a Dajmonához.

Ah! A szigorú Cato Censoriusnak még egy érzékeny ideg volt a szívében. Sokkal érzékenyebb még, mint amely fia balesete miatt sajnált.

A Dajmonáról sokat tudtak beszélni. Csupa rosszat.

És amit beszéltek róla, még mind csak töredéke, árnya volt a valónak.

Egy nő, akit a cár kegyence imádott! Jobban, mint minden földi és mennybéli szenteket. Annál tölté minden idejét, amit az államügyektől ellophatott. Az volt életének napvilága. Az volt az ő zsarnoka és boldogítója. Olyan kegyetlen, oly durva, oly indulatos nő, hogy azt senki más nem szerethette, csak Arakcsejeff. Éppen azért szerette tán? Aki Arakcsejefftől valami kegyet ki akart nyerni, aki valami bosszúját ki akarta engesztelni, annak a bálvány elé kellett járulni előbb, s annak a lábaihoz lerakni áldozatait. Mégpedig értékes áldozatot, nem valami kecskegidót! A zsarolás, amit Dajmona elkövetett, hírhedt volt a birodalomban.

Diabolka korallpiros ajkai közül a két fehér fogsor úgy világított elő!

— S te szívesen elmegy a Dajmonához? — kérde a főúr.

— Hogyne? Hisz az is olyan magamforma néember.

— Nem azért küldelek oda, hogy szolgálj neki, hanem hogy barátnéja légy.

— Óh, mi nagyon jó barátnék leszünk egyszerre!

— Ő unja magát, s te tudni fogod őt mulattatni.

— Még a gondolatait is kitalálom.

— Ha meg fog szeretni, igen jó dolgod lesz nála. Kapsz tőle szép ruhákat, ékszereket, paripát, amin lovagolsz.

— És korbácsot, amivel segítek neki rabszolgákat ütni.

— És aztán, ha jól viseled magadat, ha finom kisasszony válik belőled, akkor a Dajmona férjhez is fog adni.

A leány arca erre a szóra egyszerre megint elsötétült. Egyet rázott a fején, amire zilált fürtei ismét a homlokára hullottak; két öklét indulatosan csapta a tomporaihoz, s lábaival dobbantva dörmögé összeszorított fogai közül:

— Nem megyek oda!

Arakcsejeff gonoszul mosolygott.

Folytatá azon a kegyes atyai hangon:

— Értem a dolgot. Neked van itt a cigányok között valami szeretőd.

— Bátyám! — mondá a leány haragosan.

— No hát „bátyád!” A cigányleányok szemérmesek, nekik csak bátyjaik vannak. Hátha ezt a bátyádat is elküldeném a Dajmona kastélyába? Ó jó lenne ott a jobbágyok felügyelőjének.

— Lehetne az? — kiálta a leány kitörő örömmel.

— Bizonytalán úgy fog lenni. Együtt küldelek titeket a Dajmonához. S ti lesztek ott az ő belső megbízottai.

Diabolka e szóra odaveté magát arccal a főúr lábaihoz, s összecsókolá azokat. Arakcsejeff pedig keresztényi szelídséggel simogató meg a cigányleány borzas, kondor fejét.

S a lábcsókolás és fejcirógatásnak e pillanatában mind a kettőnek a szíve tele volt a bosszú kifinomított ötleteivel: a cigányleány tudatlan lelkében éppen olyan messzeható terv keletkezett Arakcsejeff ellen, mint amelyet az szőtt-főtt az ő megkínzására, s a cigányleány éppen úgy tudott tettetni, hazudni, színlelni, eltitkolni, teste-lelke érzéseit megtagadni, mint az államférfi. A vademberek és a diplomaták erénye!

Vajon melyiké sikerül?

Diabolka és a „bátyja” még aznap leszánkáztak Arakcsejeff falusi lakára, ahol már várta őket Dajmona.

Arakcsejffnek az volt a legfőbb gondja, hogy a cárt kiragadja ellenségei befolyása lalól.

Erre legjobb alkalom volt a katonai kolóniák meglátogatása.

E monstruosus eszme Arakcsejff agyában fogamzott; ő volt e katonai telepek létrehozója. Félmillió katonát, aki végig-harcolta a nagy európai hadjáratokat, azzal jutalmaztak meg, hogy ezredenként elhelyezték őket az állam birtokaiban telepítvényesekül a jobbágyok közé. A parasztok tanítsák meg a katonákat szántani-vetni, s a katonák tanítsák meg a parasztokat fegyvert forgatni. Így papírra leírva rémséges nagy gondolat! Az államnak e rendszer mellett idő jártával hárommillió betanult, ezredekre osztott katonája lesz, s azoknak a tartása nem kerül semmibe. A kasza eltartja a puskát.

Hanem egy adatot kifelejtett az állambölcs a számításából. Azt, hogy a paraszt tenyere nem szereti a puskát, s a katona tenyere nem szereti a kapát.

A cár legelső útja a novgorodi katonatelepeket érinté. Arakcsejff is vele járt. Nagyon hirtelen visszatértek belőle: amit a hivatalos hírlapok azután úgy magyaráztak ki, hogy a cár mesés sebességgel szokott utazni, s hihetetlen utakat tesz meg egyfolytában. Az uráli útját négy hét alatt végezte be. Éjjel-nappal vágatva szokott járni. Aztán leírták a nagyszerű fogadtatást minden városban, a varázsszóra emelkedett új telepek közepett: a fényes diadalkapukat, a számos küldöttsé-

get, a népies ajándékokat, amikkel mindenütt tanusítá a nép uralkodója iránti határtalan hódolatát. A nagy katonai szemlék is apróra le voltak írva, s senki abban nem kételkedett, hogy azok mind akképpen történtek meg rendén.

Araksejeff e körút bevégeztével Varsóba utazott — hivatalos küldetésben. Az is be volt jelentve a hivatalos lapokban, minden kommentár nélkül.

A szép június hó egyszerre meghozta a tavaszt Szentpétervárra is. Nariskin Zsófia szobája tele van gyöngyvirágokkal. Minden edénykében, gyertyatartóban, kosárkában gyöngyvirág van. Az ő kedvence.

A rossz hónapok elmúltával az ő egészsége is helyre látszott állni, legalább most gyámol nélkül tud végigsétálni a szobában, s többet gondol az étvágyára, mint a gyógyszerekre. Nagyon számít rá, hogy a jövő télen már az udvari táncestékbe is el fogják vinni. Egy nagynénje fogja bevezetni a társaságba. Talán még menüettet is szabad lesz táncolnia.

Bethsábát most nagyon sokszor óhajtja látni. Őtöle kérdezősködik afelől, hogy milyen az az udvari bál. A királyleány látott már egyet.

A cár hazatérte után egy napon megint meglátogatta Bethsába Nariskin Zsófiát.

— Ah, hogy tele van a szobád gyöngyvirággal. Ki küldte ezt neked?

— Ki küldte volna más, mint az atyám.

Bethsába előtt nem volt titka Zsófiának. Úgy hitta a cárt, hogy „az atyám”.

— Itt volt nálad?

— Egy egész estét itt töltött. Óh, ha tudnád, milyen szomorú este volt az! — Én szintúgy félek tőle már.

— Megharagítottad talán?

— Ellenkezőleg. Azért félek tőle, hogy olyan nagyon szeret. Mikor itt megáll előttem, kezemet két kezébe szorítva, sokáig néz rám hallgatva, hogy végre nem állhatom a némaságát:

„Mi bajod? Mondd meg, mi fáj!” Aztán feleli reá mélán: „Az a bajom, hogy nem mondhatom meg senkinek, mi fáj!” — „Hát egy ilyen nagy embernek is lehet baja, amin nem tud segíteni?” Akkor a szívére mutat, s azt mondja: „Itt van az!” Én aztán addig könyörgök neki minden szép húzelgő szóval, hogy fedezze fel nekem, mi bántja, hátha az én együgyű gyermekezemmel tudnék kitalálni valamit, ami ezt a bajt meggyógyítja, vagy legalább megenyhíti, míg egyszer aztán odahúz magához, a fejemet ölébe veszi s azt mondja: „Beteg vagyok, és nincs orvos a világon, akinek elmondjam a bajomat; nyomja a lelkemet valami, és nincs pap, akinek azt meggyónjam. Éjjel rettegek az álmaidtól, s nappal a gondolatimtól. Félek az egyedüllétől, s félek a sokaságtól. Tudom, hogy senki sem szeret. Tudom, hogy el vagyok ítélve” — „Kitől?” — „Az Istentől és az emberektől — mindenki húzelkedik szemembe, csak az, ami idebenn dobog, mond igazat és vádol!” — „Nem igaz! — kiálték én fel hevesen; ez is igazat mond, ami itt dobog: s az téged dicsér, imád, szeret! Hadd halljuk, vitázzanak egymással. A két szív.” — Erre megölelt. S aztán azt sottogá: „Legyen úgy. Hiszen senki ellen a világon nem vétettem oly nagyot, mint teellened. Miért ne gyónnék meg neked? Te az én mártírom vagy; ha te feloldasz, fel vagyok oldva!” S azzal letérdelt elé, és óh, minő keserű szavakat beszélt! Nehéz azokat utánamondani. — „Lásd: én atyámnak holttestén keresztül léptem a trónra. Én elfogadtam az ő gyilkosai kezéből a koronát és fölvettem azt a fejemre. Mikor halála hírét hallottam, nem sírtam: megkönnyebbültem, hogy haragja nem érhet többé utól; mert haraggal vált el tőlem. Hány csatamezőn kerestem a bűnhődést! Nem találtam. Homlokomra volt írva, hogy kikerüljenek a golyók, amik körülöm búgtak, mint a saskeselyűk; ki volt rám mondva hogy így kell bűnhődnöm, ahogy vétkeztem. Vasból volt a szívem mint fiúnak apám iránt! Jaj! mit kellett szenvednem mint apának, gyermekei miatt? Valamennyi gyermekem koporsóját mind én kísér-

tem ki a sírboltba. Utolsóm és egyetlenem te vagy! Mint a féreg, úgy vonaglok a sors lába alatt, mikor rád gondolok, mikor arcodat nézem. Hát te is az én nagy tévedéseimnek elítélte lészesz-e?” — Én aztán megvigasztaltam, hogy nincs már semmi bajom, hogy boldog, nagyon boldog és egészséges leszek, és őt végtelen sokáig fogom szeretni. Ezen aztán sírtunk mind a ketten. „Nem rettegek magam miatt — suttogá ő. — Én láttam a fejem fölött függő kardot, hallom a csendes éjben, hogy fenik a kést palotám szegletkövéhez: készen vagyok rá. Vérben jutottam a trónra, vérben kell leszállanom. De rettegek térted! Isten ítélete ne sújtson téged is az én vétkem miatt!” Én aztán fölemelem őt, és beszélek neki olyan okos szavakat, hogy magam is csodálom, ki súgja azokat nekem, holott rendszeren oly együgyű vagyok. Elmondok neki száziéle vigasztalást, míg utoljára mosolyra kényszerül, s azt mondja: „Christ' eleison!” Már annyira is vetemedtem, hogy elkezdtem politizálni. Igen bizony; állami dolgokról beszéltem neki. Azt mondtam neki, hogy mit nyugtalanítod te magadat ilyen rémszémekkel? Nem olyan rossz emberek a te népeid, mint más uralkodóké. Én ismerem a világot jól! Láttam én olaszokat, németeket, franciákat ünnepnapokon, mikor jól ittak: azok mind kiabáltak, veszekedtek, még verekedtek is. Aztán elnéztem a te népedet, ha ünnepnap sokat ivott: ez se nem kiabál, se nem verekedik, csak dülöngél, csókolódik és nevet.

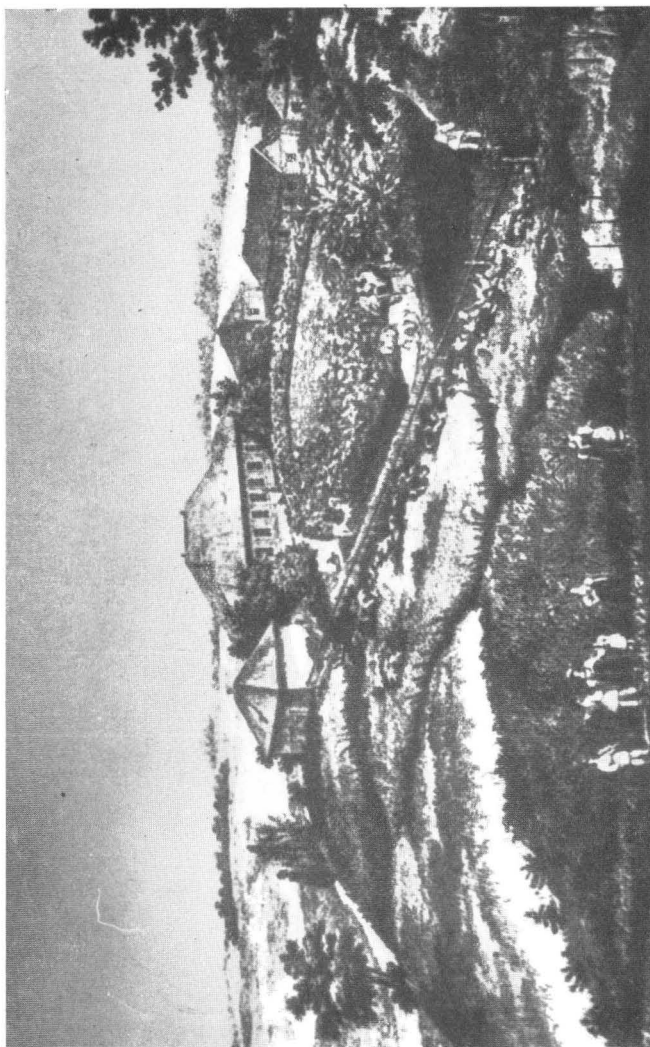
— Hát aztán erre sem nevetett?

— Csak megcsókolt. Azt mondta, hogy nagyobb állam-bölcs vagyok Talleyrand-nál és Metternichnél; hanem nagy hamar elkomorodott. „Látod kisleánykám, az csakugyan így volt *hajdan*’ ahogy te láttad, öreg szemeddel. Hanem az újabb időkben valami szállong a légtérben, amitől a legbékésebb népek is feldühödnek, hogy aki tegnap látta ugyanazon embereket, ma nem ismer rájuk, mikor újra összekerül velük. Hallgasd meg csak, mi történt velem az utamban, amiről nem szól senki, amit jól titokban fognak tartani, s nem hirdetik

A dekabrista mozgalom kimagasló alakjai: N. I. Turgenyev, K. F. Rilejev és Sz. P. Trubeckoj, akinek több jellemvonását feltaláljuk Ghedimin alakjában

IV.

A Puskin család birtoka Mihajlovszkojéban, a pszkovi kormányzóságban (I. Ivanov rajza)

odább a hírlapok és az évkönyvek. Mikor a petrovszki katonatelep felé közelítettem, már alkonyodott, a lemenő nap az eget beborító báránnyelűket bíborvörösre festette. Olyan volt az, mint egy összevissza tépett császári palást. (Ezért én aztán meg is feddtem, hogy minek mond ilyen hasonlatokat? Kinek volt már valaha a világon összetépett császári palástja? Ő erre azt felelte: Julius Caesarnak, a többek között.) 'Az égvereslés szelet jelent.' 'Az csak előítélet' — mondá Arakcsejff. Az alkony viharjósuló verőfényében a petrovszki nagy telephez vezető úton felállított diadalkapu úgy tűnt fel a távolból, mint egy csupa aranyból összerakott tündérlugas. Az útközben elmaradozott többi díszkapuk mind fenyőgallyakból voltak összerakva, ami sötétnek marad, ha a nap rásüt is. Vajon miből lehet ez, hogy úgy ragyog? Roppant néptömeg vette körül a diadalkaput. Mikor aztán közel értem hozzá, megtudtam, hogy miből van az — Óh, én sok diadalív alatt haladtam már keresztül, amik üdvözetemre voltak emelve. Láttam diadalkapukat bársonyból, selyemből. Láttam olyant, melynek két oszlopát csatákban elfoglalt ágyúk tömege alkotta, a boltívet ellenséges zászlók mennyezete árnyazta körül, s közepén a korona elesett hősök arany rendjeleiből volt kirakva, s körülötte a szétsugárzó aureolét elfogott tábornokok kardjai képezték; hanem a petrovszki diadalkapu túltett valamennyin. Az, amit a lemenő nap verőfénye a távolból aranynak mutatott, nem volt egyéb, mint rongyos ingek és szoknyák felaggatott hal-maza, koldustarisznyák, mint lecsüggő lampionok az ívhajlaton, s a koronát legfenn képezték egy lyukas fenekű kondérba tűzködött mankók. — Diadalív rongyos ingekből és koldustarisznyákból! Míg én a bámulattól megmeredve néztem a szörnyalkotványra, a néptömeg közül elem lépett egy hosszú, ősz szakállú férfi, valamennyi között a legrongyosabb, kezében a szokásos, üdvözetül hozott fatállal és azon egy kenyérrrel. S így szólt hozzám: 'Íme, itt van az a kenyér, aminőt a te katonáid számunkra meghagytak. Ízleld meg. Fenyőkéreg liszt-

jéből van sütvé. A szokásos sót nem tehattük mellé, mert azt csak könnyeinkből ismerjük. Íme, e diadalíven láthatod összes drágaságainkat, amit katonáid még meghagytak nálunk: feleségeink, leányaink rongyos ingeit és szoknyáit. Azért nincsenek ők maguk jelen, mert mezítelen nem jöhettek ide. A tizenkét ártatlan hajadont nem állíthattuk ki üdvözületedre, ahogy a hetman parancsolá; mert a mi környékünkön, amióta katonáidat idetelepítetted, ártatlan hajadon nincs!

— E szókra Arakcsejeff parancsot adott a kísértő testőröknek, hogy verje szét a lázadó csoportot. Hanem azok nem voltak lázadók: csak kétségbeesett emberek. Amint a trombitarecsegés felhangzott, mint egy jelszóra, egyszerre mind arcraveték magukat a lovak lábai előtt, az út szélébenhosszában, s ott a földön fekvé ordíták valamennyien, kezeiket és arcaikat felém emelve: ,Szabadíts meg minket a katonáidtól! Vidd el tőlünk a fegyvereseket! Mi nem akarunk fegyver alatt állni! Mi jámbor parasztok vagyunk. Dolgozni akarunk. Gázolj át rajtunk, ha tovább akarsz menni!’ — Nem lehetett az utat ellepő néptömegetől megmozdulni. A lovak nem taposnak rá a földön fekvő emberre. Se haragos szó, se biztató kegymondat nem használt. Egyre azt kiabálták: vidd el közülünk a katonákat! — Még soha uralkodó ily gyötrelmes fogságba nem esett. — Végre e kínos helyzetből kiszabadulásra segély érkezett. A katonai telep felől rendes zárt hadsorban közeledett az országúton a veteránok tömege. Élükön egy tamburnajor: az is olyan vén, hosszú szakállú fickó, minő a parasztok szónoka. Megismertem eylaur granátosaimat. Ezek tudták, hogyan kell utat csinálni a hadoszlop előtt, ha akadály van közben. Egy trombitajelszóra előléptek a sapeurök, s az útban heverő parasztokat szépen megfogták kezeiknél, lábaiknál fogva, s egyiket a másokra fektetve, utat nyitottak az előnyomuló dandárnak. A hosszú szakállú szónok, amint élém jutott, leütötte a kezében hozott zászlót a földbe, s elkezdett hozzám beszélni. ,Uram, ne hagyj minket tovább ez átkozott helyen! Hűségcsen

szolgáltunk a harctéren tizenöt esztendeig, küzdöttünk franciával, némettel, olasszal, ne küldj most bennünket küzdeni ürgével, sáskával, hernyóval, földevő féreggel; s ami rosszabb valamennyinél: a paraszttal. Mi ifjúságunkban megtanultunk harcolni, mint a medvék, vénségünkben nem tanulunk meg szántani, mint az ökrök. Puskához, kardhoz szokott a tenyerünk, nem áll neki a kasza, kapa sehogy, s a paraszt kineveti ügyetlenségünket. Vigy minket ellenség földére, ahol minden bokor mellett egy gyilkos leskelődik, csak itt ne hagyj minket a parasztjaid között! Küldj hadjáratra a hitetlenek ellen, akik, ha mi szúrjuk, visszaszúrnak, csak itt ne hagyj a paraszt között, aki szid, ha szépen kérjük, szid, ha ütjük, s akkor is jajgat, ha ránézünk! Zárj be minket ostromolt várakba, ahol megesszük az elesett ló húsát, puskaporral sózva, s szomjúságunkban lenyaljuk a falról a nyirkot; csak arra ne kényszeríts, hogy a keserves földből, Isten csapásai között, csaló, tolvaj paraszt irigysége mellett teremtsük elő az elátkozott kenyert! Temess el minket a tetemhalmok alá a csatatéren; de ne temess el élve a katonai kolóniákba! Átkozott legyen a neve, aki kitalálta őket! Araksejeff megfúvatta a trombitákat, hogy elfojtsa a szónok szavait, amire aztán egyszerre a parasztok is, a katonák is kitörő ordításra zendültek fel, hogy az elnyomta a trombitaszót. Ilja (így hívják a cár vén kocsisát) erre, minden parancsszó nélkül, visszafordítja a lovakat, s az úton, amelyen idáig jöttünk, visszahajtott. A rongyászok diadalívén nem haladtunk keresztül. Ott dicsőséges körutam véget ért. Hazaértem. S most aztán olvasom a fényes leírásokat a lapokból, amik a diadalutam emlékét megörökítik. Az égvereslés hát mégis vihart jelent.” Ezt beszélt el nekem szegény atyám.

— Ez bizony nagy szomorúság egy olyan úrra nézve, ha azok nem *akarnak* boldogok lenni, akiket ő boldogokká *akarna* tenni. Az én apámnak boldogabb népe volt. Miért nem megy a te apád őhözjuk? Most az ő népe az is.

— Halloed-e, Bethsába, az jó eszme! Ne felejtük el! Majd egyszer hozzuk azt elő neki. Amikor jobb kedve lesz. De most nagyon levert. Mikor búcsút vett tőlem, ismét visszajött. „Elfelejtettem tudakozódní hogyléted felől.” — „No lásd, az nagyon jó — mondom én —, ebből az látszik, hogy igen jó színben vagyok.” Aztán gyanakodva nézett az arcomra, s azt kérdezte, hogy mindég ilyen piros-e az arcom, vagy csak néha gyullad ki?” Én aztán nevetve biztosítottam róla, hogy bizony mindig ilyen az. „De hát miért féltesz úgy? Hát nem tudja-e az Isten, hogy olyan nagyon szeretsz, s nem vagy-e te az ő felkentje, választottja? S nem imádkozol-e te érettem hozzá?” — „Nagyon jól tudja Isten, hogy szeretlek — felelt ő szomorúan —, de hát nem volt-e Dávid király is az ő felkentje, választottja, s nem hangzott-e fel éjente a szent király kétségbeesett zsoltára hozzá: „Éjjel kezem feltartom. Az égre hozzád nyujtom!” S nem vette-e el mégis tőle a kedves gyermeket, kiben megbüntette, amit Bethsábával vétkezett?”

— Te! ki volt az a Bethsába? — szólt közbe hirtelen a királyleány. — Hát csakugyan élő lény volt az én névelődöm? Hasztalan lestem eddig, hínak-c más is a társaságban ezen a néven, hasztalan kutattam a naptárban, van-e ott ilyen szent, nem találtam rá. Keresztanyám, a hercegnő, aki ezt a nevet választotta a számomra, mikor megkereszteltek (hat éves koromig pogány voltam), mikor kérdeztem tőle, miért nincs a nevem a naptárban, azt mondta, hogy az csak elforgatott mása az Elisabethnek, s azzal együtt van a nevem napja; akkor is kapok ajándékokat. S nézd, a cár azt mondja, hogy volt egy igaz Bethsába: ki volt az?

— Én sem tudom: mert ezt nekem nem tanították. Pedig én is kíváncsi voltam rá. Megtudakoltam a Helenkától, az anyjit mondott felőle, hogy az Szent Dávidnak a felesége volt. De többet ő sem tudott róla, mert a bibliát csak a papoknak szabad olvasni.

- De hát miért nincs a neve a naptárban, a szentek között?
- Bizonyosan azért, mert zsidó asszony volt.

De hiszen Sára, Rebeka, Ráchel szintén zsidó asszonyok voltak, s mégis ott van a nevük a szentek sorában. Bizonyosan azért hagyták ki onnan, mert vétkezett. Hiszen „ő” mondta: ugye? De hát mit vétkezhetett? — De hát minek adták nekem egy olyannak a nevét, aki vétkezett?

Bethsába közel volt hozzá, hogy sírjon.

— Kedveském! — monda neki Zsófia — hanem aztán tudod, azt, amit én neked elmondtam a cár útjáról, meg arról a diadalívról, el ne beszéld ám senkinek.

— Hátha a keresztanyám kérdezni fogja, szokás szerint, hogy miről beszéltél velem?

— Mondj neki valami mást.

— Micsoda „mást?”

— Hát hazudj neki valamit.

— Hazudjam!? Hogyan kell azt? Én nem próbáltam soha.

Nariskin Zsófia szépen kinevette vele. Neki már kis gyerek korában elkezdtek azt tanítani. Hogy „mama” helyett azt kell neki mondani, hogy „szép asszonyság!”, ha más is hallja; s ha a papa hozott neki egy cukorsüteményt, vagy játékszert, azt kell mondani mindenkinek: „a Mikulás hozta.” Hogy amit Helenkától hallott, azt nem kell mondani a madame-nak, amit a madame-től hallott, a Helenkának, mind a kettőét a „nagy úrnak”, s amit a „nagy úr”-tól hallott, azt senkinek sem. Úgy hozzászokott már, hogy még az orvost is kétségbeejté, mikor az kikérdezé a betegsége belső jelei felől. Egészen félrevezette a diagnózist. — Milyen jólesett szegény gyermeknek, mikor az örök hazudás börtönéből kiszabadulhatott, s talált két olyan lelket, aki előtt szabad elmondani, ami a szívéen van! Az atyját és a barátneját.

— Hát te mindent elmondasz, amit csak tudsz, mindenkinek? — kérdezé nevetve Bethsábától.

— Óh, nem. Én ravasz vagyok. Hazudni nem tudok, nem értek hozzá. Hanem mikor valaki faggatni akar, akkor azt teszem, hogy én kezdek el kérdezősködni, s aztán addig kérdezek tőle összevissza, míg megunja és otthágy.

Aztán mind a ketten nevettek.

Ritka hang volt ebben a kalitban a nevetés zenéje.

BETHSÁBA

Ghedimin hercegnő gyakran meglátogattatá a keresztanyai gondjai alá adott királyleánnyal kedvenc barátneját, Nariskin Zsófiát.

Akik a hercegnő szívtitkaiba félig-meddig be voltak avatva, azok értették e látogatások okát. Ha már maga a hercegnő nem láthatja is (a világi illem tilalma miatt) Zsófiát, legalább Bethsába által hírt hall hogylétéről. Hanem ha volt valaki, aki egészen be volt avatva a hercegnő titkaiba, az még többet is megérthetett.

A mindenki elől elzárkózott ember, a cár, aki titkot tart a miniszterei előtt, még a papnak sem gyónik meg: ennek a kedves leánynak mindent el szokott mondani, ami a szívét bántja.

Hiszen ha csak egy apa beszéli el ezt féltett leányának, hát akkor az csak kedély ügye; de mikor egy cár beszéli el, akkor ez államügy.

Minden szó, amit a cár Naraskin Zsófia előtt kiejt, az ország helyzetének magyarázója. Az a kedélyállapot, amit I. Sándor szavakban érthetővé tesz, alapja fél Európa jelenének és jövőendő alakulásának. Ez egyetlen ember szívének ellágyulása vagy megkeményedése a béke vagy a harc, nagy felbomlás és nagy átalakulás titkait rejtegeti.

És Zsófia viszont mindent elbeszél Bethsábának.

Bethsába pedig nem tud hazudni.

— Hát kedves kisleányom, hogy van a kis barátnéd? — kérde a hercegnő a hazatért királyleánytól.

— Már nem szed orvosságot. Azt hiszem, ez nagyon jó. Én egyszer megkóstoltam nála egy port, nagyon keserű volt.

— Nem fecsegett-e nagyon sokat? A gyógyulónak a sok beszéd megárt ám.

— Csak azt mondta el, hogy a *keresztatyja* meglátogatta. (Ennyi hazugságot mégis megtanult már Bethsába, hogy „atyja” helyett azt a másik címet említse.)

— Sokáig ott volt nála?

— Azt nem tudom.

— Beszélt neki sok érdekeset?

— Igen, Dávid királyról meg a feleségéről, Bethsábáról. Keresztanyácskám, mit vétkezett Bethsába királyné?

— Mit vétkezett Bethsába királyné? Micsoda kérdéssel állsz te ide elé?

— Hát azt „ő” mondta, s én szeretném tudni, hogy mit vétkezett, mivelhogy a nevét viselem. És senki más nem viseli a nevét; csak én. Ha valami olyan rossz asszony volt, hogy senkinek se kell a neve, akkor nekem sem kell: adjatok másikat.

— De nem vétett semmit! Bohó vagy.

— Zsófia keresztapja mondá: Dávid királlyal vétkezett.

— Ah, az nem volt vétek: az szerelem volt.

— Hát a szerelem micsoda?

Corynthia felkacagott.

— No azt most én mondjam meg neked, hogy mi a szerelem. Majd megtudod, ha szeretni fogsz valakit.

— De hát hogyan jutok én ahhoz? Valami baj az, ami az embert meglepi, mint a betegség? Vagy valami jó, amit megkíván?

Corynthia még jobban kacagott.

— Együtt a kettő.

— De hát hogy kezdődik az?

— Hát egyszer egy szép ifjú mélyen a szemedbe néz.

— A szemembe! Óh, azt én ki nem állom, hogy a szemembe nézzem. Hisz attól én meghalok. Inkább elfutok világgá.

— Igen, de az ifjú vőlegényed lesz, aki megszeret, nőül kér, és eljegyez.

— Hát az hogyan megy? Mondd el, kérlek! Mert én azt el nem tudom képzelni.

— Hát az minálunk úgy megy, hogy az ifjú, aki egy hozzá illő leányt kiválasztott magának, küld annak szép ajándékokat.

— S ez azt jelenti, hogy ez az ifjú szereti a leányt. — S ha a leány elfogadja az ajándékot, ez meg azt jelenti, hogy szereti azt az ifjút. Óh, az nagyon kedves. Ez nagyon könnyű. Hát a leány mit ajándékoz neki vissza?

— Csak „azt”: szerelmet.

— És semmi mást? Óh, az nagyon kedves, nagyon könnyű. S aztán ha jön egy másik ifjú, aki még szebb ajándékot hoz, azt is elveszi az ember, s ad érte szerelmet?

Corynthia tapsolt nevéttében.

— Attól függ, hogy az előtt az „egyik” előtt el tudja-e titkolni?

— Nem, nem, inkább megmondja neki az ember: „én azt a másikat is szeretem.” Hát miért ne? — Ha a szerelem jó, és nem véték? Hátha énnekem férjem lesz, és én szeretem az epret, nem mondhatom meg neki, hogy én szeretem az epret?

— Azt igen, de az csak ingyencség.

— Hátha azt megmondom neki, hogy én szeretem — Naras-kin Zsófiát, azért megharagszik?

— Óh, nem. Az csak barátság.

— Hátha azt mondom neki, hogy én szeretem a táncot? Agyonüt?

— Azért sem.

— De hát ha szabad szeretnem epret, barátnét, táncot, miért nem egy ifjút is, ha az jó és szép?

— Óh, isteni együgyűség! De hát mondd, abban az országban, ahol te születted, sohasem beszélnek szerelemről?

- Nem.
- Hát ott nincsenek ifjak és leányok?
- Vannak. De ott, ha egy ifjú legény el akar venni egy leányt, megalkuszik az apjával a jegypénzben, s hazaviszi. Ha jó lesz hozzá az asszony, vesz neki szép ruhát; ha rossz lesz, vesz másik feleséget.
- Az nálunk nem megy. A mi vallásunk azt parancsolja, hogy egy asszonynak csak egy férfit kell szeretni.
- Óh, az már egészen más! Hát miért nem mondtad mindjárt az elején, hogy a vallás parancsolja a szerelmet? Óh, én a vallást híven meg fogom tartani. Ugye te is megtartod? Ugye te is szereted a férjedet? Szoktál az ő szemébe nézni mélyen? Én nem láttam tőled ezt soha.
- Tudod, kedveském, az élet nagyon hosszú, s a mézes-hetek, amint a szerelem idejét nevezik, igen rövidek.
- Óh, azt nem úgy kellene ám felosztani; hanem a mézes-heteket felaprózni percekre, hogy azután az életnek minden napjára jutna belőle egy pillanat.
- Majd megtudod te annak a lehetetlenségét, ha megismered, hogy mi ez.
- Most már hát tudom, hogy Bethsába azért vétkezett, mert nem szerette azt, akit a vallás parancsolt. Csak azt szeretném tudni, hogy mint keveredik ebbe a dologba bele Dávid király?
- Az ám! Corynthia is azt szerette volna megtudni, hogy mint jött ebbe a mesébe bele Dávid király; de a fecsegő leány úgy félrevitte képtelen képzelődéseivel minden nyomozását, hogy nem juthatott a nyomába annak — hogy miket mondott Dávid királynak a próféta, mikor megfeddette? Az orosz a legjobb titoktartó. Abból, ami a petrovszkii diadalkapu alatt történt, a cáron kívül senki sem beszélt ki semmit. Arakcsjeff elhallgatta azt, mert saját szörnyeteg tervének megbukása volt abban jelezve: a kísérő kozákcsapat fel lett küldve Kazánba, s a többiek tudtak hallgatni.

CORYNTHIA

Ghedimin hercegnőhöz egészen jó iskolába volt adva a fiatal grúzi királyleány.

Corynthia lehetett tán a mintaképe annak az orosz természettudósnak, aki (Darwint messze megelőzve) azt törekedett bebizonyítani, hogy a „nők nem egyebek, mint *elfajult macskák*”. (És hasztalan volt minden törekvés a tudóst annyira lágyítani, hogy ismerje el legalább, hogy a nők „megnemesített macskák”; hajthatlan volt: nem engedett a rendszerből.)

A szép *Corynthia* tudott kacér lenni, mint egy *Aspasia*, és kegyetlen hideg, mint egy *Diana*. De ezúttal nem *Diana* csinált *Actaeont* a férfiakból, hanem a másik.

Akit úgy kitüntetett kegyének tanújeleivel, mint a szép *Galban* lovag, az soha sem jutott el oda, hogy a szép *Szfinx* talányait megoldja. *Corynthia* engedte magát a vadászaton kísértetni általa, táncolt vele a bálban, s rábízta a virágcsokra őrzését, ha mással táncolt; kacagott a tréfán, összeült vele embert szólni, búcsú fejében a szokásos csókkal is üdvözlé; hanem azért olyan távol tudta őt magától tartani, mint a planéta a drabantját. S aztán ilyen holdja annyi volt neki, mint *Saturnus*nak. Mindegyik élvezhette a ragyogását, és megfagyhatott mellette.

Hanem ha volt egy ember a társaságban, akire istennői kegyetlenséggel tekintett alá, akinek üdvözetét azzal az ajkmozdulattal fogadta, amivel a nők a megvető szemrehányást

tudják kifejezni: az volt az igazi! Azé volt a szív titkos lángja!

Azt nem tudja senki, mert akit ért, nem adta tovább, hogy egy genialitásáról és korhely kalandjairól hírhedett testőrtisztnek a maslicahét utolsó napján egy rejtélyes küldönc finom borítékú illatos levélkét hozott, amiben az állt, hogy: „Egy ismeretlen jótévő, kit önnek a sorsa érdekel, kész önnek minden adósságát kifizetni; — ha ön ma este nem megy el *Ilmerinen* kisasszony saturnaliájába.”

Alapos gyanúnk lehet, hogy az uzorás, ki annak a fiatal tisztnek a lidérce volt, nem minden alapos tudomás nélkül mondta ezt: „vannak a városban fiatal, szép, gazdag úrhölgyek, kik egy zavarba jött lovagot készek lennének megszabadítani.”

A fiatal Endymion azzal válaszolt erre a levélre, hogy azon az estén *Zeneida* szánkójának a bakján vonult be a tiltott Eleusisba.

Óh, bizonyára *Corynthia* nem *Ghedimin* herceg miatt gyűlöli *Zeneidát*, hanem *Puskin* miatt.

A *Ghedimin* herceggeli viszonya *Zeneidának* csupán anyagi kérdés *Corynthia* előtt.

Azt, hogy előkelő főurak a színház elsőrangú művésznőivel viszonyban álljanak, a világon mindenütt igen illetékes állapotnak tartják. Ez nemcsak divatszerű, hanem egyúttal jogalap egy kétoldalú szerződésre. „Ami neked jó, azt engedd meg, hogy nekem is jó legyen.”

Bosszantó csak az, hogy a vetélytársnőnek a palotájában sokkal pompásabb pálmakert van, mint a hercegnőében; hogy annak a paripái szebbek, mint az övéi, s hogy a toalettjával mindenütt diadalmas marad az övé fölött, ahol összejönnek. Pedig minden fényes ünnepélynél összekerülnek. A művészi hírnév nyitva tart *Ilmerinen* kisasszony előtt minden ajtót. Találkoznak minden fényes táncestélyen, a lovaik egymás mellett futtatnak a turfon, az előfogataik a Mars-mező ünnepélyein, s a hercegnő meg van felőle győződve, hogy mindaz

a fényűzés Ghedimin herceg szibériai ezüstbányáiból kerül elő, amik elég gazdagon ontják, hogy egy férfi két asszonyt versenyeztethessen egymással a pazarlás tökélyében. Ha Corynthia maradna a győztes, a pazarlást megbocsátaná, csak azt nem, hogy ő marad hátrább — egy asszonyi hajszál hosszával.

Ez a második ok, amiért *Zeneidát* gyűlöli.

S van még egy harmadik is.

Az a tiltott gyöngesség, ami őt ifjú leánykorában a cár egész életére nézve oly végzetessé tette, el volt feledve már. A halottak országába tették. Ha három ember volt együtt, nem beszéltek róla. A cárnőt mindenki bámulta, imádtá, sajnálta. Látták őt lassankint elhervadni a néma bánat miatt. S a közvélemény oly súlyosan ítélte e tekintetben, hogy az összeesküvők közt többször szó volt róla, hogy ismételni kell, ami *III. Péter és II Katalin* közt történt: a cárt elfogni, bezárni és *Erzsébetet* kiáltani ki cárnőnek. — És azért Ghedimin hercegnő mégis arra gondolhatott, hogy ő közelebb áll most is *Sándorhoz*, mint *Erzsébet* cárnő; mert egy vékony selyemszál (*Nariskin Zsófia*) még most is hozzákötve tartja az ő emlékéhez. Ezeket a selyemszálait a gyöngéd összetartozásnak rég elszakították *Erzsébetre* nézve — a sírboltajtók. A férj szerelme utolsó gyermekének koporsójával együtt lett eltemetve.

És *Corynthia* még itt is útjában találta a gyűlölt vetélytársnőt.

Amíg őt a cár mindenütt kerüli, amant kegyének teljével halmozza el. Az énekesnőnek helye van a cár és cárnő között. Mindketten kedvelik, kényeztetik. A cár és a cárnő csak úgy tudnak egymással *ketten* együtt lenni, ha *Zeneidát* meghívják *harmadiknak*. Mikor ő énekel, felolvas, vagy kedélyesen fecseg előttük, akkor a nő és férj azon veszik észre magukat, hogy kezeik egymást keresik, hogy egymáshoz közel simulnak. Míg, hogyha egy ünnepélyen az uralkodó pár karöltve megjelen, s meglátják véletlenül Ghedimin hercegnőt, egyszerre kibontják karjaikat egymásból, s elfordítják arcaikat. S ezt ő mind tudja jól.

És aztán játszania kell az egész világra nézve a kacért azokkal szemben, akik iránt közönyös; a lenézőt, kevélyet az iránt, akiért lángol; a gyöngédet a férj iránt, akit gyűlöl, s a hódolatos, alázatost az iránt, akihez jogát tartja. S még azonfölül a nagylelkű pártfogónőt a vetélytársnő iránt, akire féltékeny.

Hízen a féltékenység elég szép szörnyeteg, ha egy feje van is. Hát még ha három feje van!

Az ő féltékenysége sárkányfejeinek a nevei: „Szenvedély, büszkeség és emlékezet”.

És ennek az iskolájára van bízva a grúzi királyleány, akinek mindjárt azon kezdte a nevelését, hogy nevet választott ki számára a bibliából a megkereszteléskor, aminek viselője olyan virtusokról lett nevezetes, amiket éppen csak szent Dávid iránti barátságból bocsát meg az ifjasszonynak a világ.

Jó szerencséje *Bethsábának*, hogy tudatlansága és ártatlansága mellett nagy adományával van megáldva a találékony képzelődésnek, s a nemzetével közös ösztönszerű ravaszságnak — s hogy még emlékezik valamire, amit az anyjától tanult, akit most is meglát minden évben egyszer: újesztendő napján, amikor az uralkodópárnak eljön hódolni negyvenezer ember a nagy trónterembe. Ott áll az ő anyja is olyankor a trónemelő lépcsőzetén; koro. a helyett most már csak ráncok vannak a homlokán, s valahányszor Bethsába meglátja őt, mindannyiszor az jut eszébe, hogy ez az ő anyja, akit neki megszólítani nem szabad, azért cserélte fel a koronáját ezekkel a mély redőkkel a homlokán, mert halálra szúrt egy férfit, aki neki azt merte mondani: „én szeretlek, szeress te is engem!”

És aztán tovább képzelődik rajta, hogy mi lehet hát az a „szerelem”, amiért az egyik embernek jólesik valakit megölni, s a másiknak jólesik meghalni? . . . Ami egyszerre jó is, szabad is, kötelesség is, mégis rossz, és fáj, és bűn.

Krizsanovszky éppen végezte előadását a Szentpétervárott történekről, amire egy halvány hölgy hallgatott, amidőn az őt álló *duegna* benyitott az ajtón s halkán suttozá:

— *Arakcsejeff* megérkezett.

Azzal visszavonult.

— Óh, Istenem! — sóhajtja fel a halvány hölgy, kezeit öszszekulcsoltan szorítva keblére.

— Most légy erős, mint egy férfi — súgá *Krizsanovszky*. — Ez itt a válság!

— *Azért* jött volna? — kérdé a nő remegve.

— *Azért*. Galbant is magával hozta. Asszonyaidra vigyázz, mert ez az asszonyok kéme. Szép ember. Veszedelmes ember.

Most újabb kocsizörgés hangzott az udvaron, s rá heves lárma, férfikiabálás.

— Siess innen, a nagyherceg jön! — suttozá az asszony *Krizsanovszkynak*.

Az felkelt, és megfogta a nő kezét.

A *duegna* ismét benyitott az ajtón; most már lélekszakadva rohant be.

— A nagyherceg érkezett meg a hadgyakorlatról . . . A kapuban elbotlott a phaéton nyerges lova, a fullajtár lecsett fejtetőre, a nagyherceg pedig szájába ütötte a pipáját, s kitörte a fogát. Iszonytató dühös.

— Óh, Jézusom! — sikolta fel a nő, s rohanni akart kifelé. Krizsanovszky visszatartá kezénél fogva.

— Most jó lesz az útból kitérned!

— Sőt, most kell eléje mennem! — szólt a nő, kiszakítva magát. — Te fuss innen! Itt ne lásson valaki.

— Akkor hát légy erős, mint egy asszony — súgá Krizsanovszky.

S azzal eltűnt.

Pedig innen nehéz volt eltűnni. Ez a hely a lengyel alkirály várlaka: a *Belvedere*, Varsón kívül, a Laziénka királyi park közepette. Maga a park is erős fallal van körülvéve, s azt minden oldalon fegyveres őrök fogják körül; de a kastély meg éppen erősség; magas bástyákkal, vízárkokkal, sáncclöptettel körül zezguzogva, kapuját felvonóhíd képezi; minden bejáratot ágyúlőrésnek védnek, s a tornyokban őrök állnak. Körülötte ágyúlőtávolságban ki van vágva a gyönyörű ösliget, a sík pázsiton tulipánágak virítanak. Ide észrevétlenül közellíteni, vagy innen eltávozni embernek nem lehet. És Krizsanovszky mégis el tudott menni. Pedig az egész *Belvedere*t maga Constantin nagyherceg építteté, s saját maga ügyelt fel annak minden alakítására. Itt rejtekút az ő tudtán kívül nem lehet. De hátha van? Az építész lengyel volt, s attól kitélt, hogy éjjel dolgozott a rejtekúton, s nappal mindig elfalaztatta a munkát, hogy a nagyherceg ne tudjon róla; — úgy is volt. Akármikor meglephették volna őt az ágyában, ha a lengyelek nem utálnák az orgyilkot.

A nő futott ki eléje.

Mikor azt hallotta, hogy Araksejeff érkezett meg, azt sóhajta: „Óh én Istenem!”, akkor az erős bosszúálló Isten jutott eszébe, s mikor azt mondák neki: a nagyherceg jó dühös haragban, akkor azt kiáltá: „Óh én Jézusom.” Akkor a szeretet mártírja jutott eszébe. S tán nem volna igaz, hogy azóta is voltak sokan, kik egy néptömeg, egy Izrael üdvéért keresztre hagyták magukat feszíteni?

A rettegett ember már jött rá szemközt a fegyvertornácon. Olyan volt, *aminőnek kortársai leírják*, ahhoz nem találhat ki semmit a fantázia.

Constantin nagyhercegnek elég oka lehetett a panaszra testvérei ellen. Azoknak arcra és termetre mind az anyai juss jutott osztályrészül. Szép, deli férfiak voltak. Egyedül ő kapta meg az apai örökséget. Olyan rút volt, mint az apja.

Pedig a megboldogult Pál maga is eszményképe volt az iszonytatónak, annyira rút volt, hogy nem engedte a képét a pénzekre veretni egész uralkodása alatt.

Constantin egészen Pál cár hasonmása lett. Nagy veres túlökorra úgy kiállt az arcából, mintha semmi összefüggésben se volna a homlokával; apró tengerszín szemeit alig lehetett látni bozontos szemöldökétől, s folytonosan pislogó, összehúzott szempilláitól. Haja, szemöldöke, szakállá, pillái oly szőkék voltak, mint a kender, s az egész arca veres, mint a bagaria. S méghozzá az arcának egyik fele nem hajazott a másikhoz, mintha a teremtői szeszély még azzal akarta volna befejezni remekét, hogy a két különböző torzképből a két felemást ragassza össze egygé, egyik ajkszeglete lefelé görbült, a másik fölfelé: ráncok, bibircsók és ragyagödrök versenyeztek a torzításban, úgy, hogy a festők, akik az arcot megörökítették, csak arcélben merték azt levenni. Szemközt eltalálni ezt a képet festőnek valóságos felségsértés lett volna. Ilyennek írják le, akik vele együtt éltek.

S a külső csak hű anyamintája volt annak, ami belül lakik, s minden arcvonása rabja volt az indulatainak: aki ránézett meg kellett rémülnie, vagy el kellett magát kacagnia. Lelkülete is megfelelt vonásainak. Dühös, felfortyanó, kegyetlen volt. A bot mindig kezében. S annak mindig volt dolga. S ha tény az, hogy testvére, a cár évenként kétezer rubel árú írotollat szokott elhasználni, úgy hozzá lehet vetni, hogy Constantinnál mennyit vethetett az elhasznált nádpálcák rubrikája az évi költségvetésben?

Most is összetörve hozza haza a botját a kezére akasztva, derékban elnyaklottan, s hosszában végighasadtan. Bizonyosan sorba verte ma is a zászlóaljparancsnokokat. Azoknak ez volt a mindennapi imádság.

S még hozzá e mostani eset. Az elbotlott paripa s a lebukott lovász hibája miatt a nagyhercegnek a szájába ütődött a pipaszár, ami sohasem szakadt ki a szájából, s kitörte egy fogát. Szitkozódás közben vérnyomokat köpköd maga körül.

— Átkozott kutya! Mihelyt magához tér (Dobjátok a vízbe, hogy ocsudjék fel!), azonnal hozzátok élém! Gaz kutya! Minden csontját összetöröm! (Most észrevett egy szemközt jövő férfit.) Kicsoda az úr? *Galban* lovag? Akasztófáraláló gazember! (Annak a gaz kutyának mondtam, nem az úrnak.) Hát mit akar? Hogy *Araksejeff* megérkezett? Az ördög... (majd mit mondok!) Nekem borbély kell most, nem miniszter! Nem látja, hogy kitörött a fogam? Átkozott kutya! disznó! varangyos béka! — Mi tetszik még, *Galban* lovag?

Most sietve jött eléje a nő, félretaszítva *Galban* lovagot.

— Az Istenért, mi történt veled? — sikolta a nő, s odavetette magát a férje keblére. — Lelkem! szerelmem! meg vagy sértve? Mi bajod?

S megcsókolta azt a véres ajkat.

S arra a szörnyeteg arca elkezdett egyszerre mosolyra térni. Valami mély fájdalommal vegyült öröm északfénye volt az a mosolygás, ami azt a rút arcot egészen átváltoztatta. Megszűnt ijesztő lenni. A kuszált vonások keresték az összhangzatot egymás közt, a rút száj igyekezett tetszetős lenni.

— Semmi sem, galambom — mondá olyan hangon, mint mikor az oroslán hízeleg a nőtényének. — No, ne sírj, ne ijedj meg. (Mindig halkabban suttogott.) Semmi baj sincs.

— De igen. Ajkad vérzik! Fogad kitört!

Zsebkendőjével igyekezett letörölni a vért róla.

— Nem tört ki... dörmögé *Constantin*. — Csak a koronája tört le. — S vigye az ördög azt a koronát!

— Hogyan, fenség? — szólt közbe *Galban* lovag, beavatkozva a szelídítő társalgásba. — Vigye az ördög a koronát?

— Még most csak a fogam koronájáról van szó! — szólt recsegő, döcögő hangon az alkirály. — Csak menjen ön, *Galban* lovag *Araksejeff*hez. Pihenjék ki az út fáradalmait. Majd ráérünk beszélni ebéd után. Amíg nem eszem, iszom, addig államügyekről nem beszélek; nem rontom el az étvágyamat. — Zdravtvujtye! — Ti pedig azt a semmirekellőt, ha felocsúdott, rögtön élém hozzátok; egy pár pofonnal meg akarom próbálni, hogy hát az ő foga áll-e oly erősen a helyén, mint az enyim? A tökfilkó! Ha nem fogom jól a pipát a fogam közt, beleüti a torkomba, hogy a nyakcsigolyámon jön ki a csutorája!

— Az ég szerelmére! — rebegé a nő, reszkető kezait a nagyherceg szája elé tartva, babonahárító iszonyattal. Amiért az aztán megcsókolta a tenyereit. S átölelve a hozzá simuló alakot, bevonta magával a belső szobába. *Galban* lovagot otthagytta a faképnél.

— Hát igazán sajnálnád te, ha egyszer úgy hoznának eléd halva, keresztülszúrva . . . elől-hátul?

— Óh, ne mondj ilyent! — rebegé a nő, keresztet vetve arra a helyre, ahova *Constantin* mutatott a mellén. S hogy elhallgattassa e szörnyű szavakat, lefojtotta ajkait egy forró, hosszú csókkal.

— Te-e! — dörmögé a szörny, két keze közé fogva a nő fejét s szemébe nézve: mint ahogy egy medve megfog egy bárányt, mielőtt agyonharapná. — Nem utálod az én számat megcsókolni? Nem undorodol a csúf pipabúztól?

A nő ártatlan tekintettel felelt.

— Azt hiszem, hogy minden férfiszájnak ez a szaga. Atyámé is ilyen volt.

A szörnyeteg e szóra oly erővel szorítá őt magához, mintha meg akarná fojtani az ölelésével.

— Óh, te csudatevő kép! Nem hazudik, nem hízelkedik,

mint egy világi dáma; nem mondja, hogy ámbróziát lehelek ki. Azt mondja, hogy az apjától is ilyen csókot kapott; minden férfijának ilyennek kell lenni! — Te asszony! Az én apám is éppen ilyen csúf volt, mint én: s azt is éppen úgy szerette a neje, mint te engem. Pedig csúf volt, mint én!

— Te azt nem tudod, hogy milyen vagy!

— De tudom. Az anyám mondta. Engem szeretett legjobban; engem kényeztetett el; nekem volt minden szabad. S mikor a testvéreim panaszt tettek emiatt, azt mondta nekik: „Hagyjatok neki békét: olyan csúf, mint az apja; azért szerettem olyan nagyon.” De én még rossz is vagyok, ami az apám nem volt. Igen, ő hevesfejű volt, hirtelenkező; de én kegyetlen vagyok — ösztönből. Rossz vagyok, mert örömöm telik benne.

— Az nem igaz! Ki mondja azt?

— Én magam mondom magamnak. Sokszor, mikor egy elnyűtt bottal hazatérek, amivel mindenkit összevertem, aki a kezem ügyébe akadt, szeretném utoljára magamat is agyba-főbe verni. (Csak akkor vette észre, hogy a hasadt bot még most is ott lóg a kézcsuklóján a káplárszíjnál fogva. Sietett azt eldobni.)

— Az nem úgy van — monda a nő. — Az emberek a rosszak, akik haragra ingerelnek. Durva emberekkel foglalkozol mindíg, akik ostobák és sunyik, az tesz ingerültté. Ha jók volnának, szelíden bánnál velük.

A szörny megveregette tenyerével a nő arcát.

— És te csakugyan azt hiszed, hogy én jó vagyok? Csodálatos! Én azt hiszem, hogy eleget tettem már, hogy bebizonyítsam az ellenkezőt. Azt gondoltam, hogy egészen hasonlítottok az ördöghöz.

A nő ezalatt azt végezte, hogy leülteté toalettasztalához a szörnyet, s mindenféle fésűcskéekkel, kefécskéekkel rendbe igazítá annak üstökét, pofaszakállát, liliomvizes kendővel megmosdatta, megtörülgette por- és izzadságlepte arcát, s ütődéstől vérző szájá sebét beragasztá szépségflastrommal.

— Szép vagyok már? — kérdé az, a mosdatott gyerek arcfintorgatásával.

— Nekem mindig az vagy; de ma idegen urak lesznek az asztalodnál.

— Igaz, még pedig finnyás urak, Szentpétervárról. A muszka Párizsból! Ezek bontonhoz vannak szokva. Jól van. Nyalj ki hát szépen. Ezek a franciák nem tudom, hogy lesznek majd megelégedve a te lengyel konyháddal? Háziasszonyok szokása szerint szöld le magad előttük az ételeidet: hadd dicsérjék ők.

— Akarod, hogy én is az asztalnál üljek?

— Hát mit? És ha a cár maga volna is a vendégem. Nem vagy-e te az én kis feleségem? No felelj, nem vagy-e te az én kis feleségem?

A nő félenken rebege: „igen”.

— Be is verném a fejét annak, aki terád csak úgy az orra hegyén keresztül próbálna nézni, ha excellenciás úr is — kiálta az alkirály, saját képmását fenyegetve ököllel a toalett-tükörben. — Pedig ez az *Arakcsejff* leghívebb embere volt szegény apámnak. Kuttyája volt neki. De azért mégis jobb szeretném, ha ott volna azon a saját szigetén, amit Koczebue kapitány fedezett fel a Sárga-tengerben, s az ő nevére keresztelt, mint hogy itt van!

— Miért, kedvesem? — kérdé a nő, míg az esze ott járt, hogy új csokrot kössön a nagyherceg szétdúlt nyakkendőjén.

— Eh. Asszonynak nem kell államtitkokat megtudni — szólt az, azon törekedve, hogy egyformán idomítsa bajuszait; ami sehogy sem sikerült, az egyik fele mindig két ágba szakadt. (Pedig az volt a halála, ha rosszul kifent bajuszt látott a *glédában* valahol.) — Csak azt mondom, hogy ne legyen akkor bot a kezemben, mikor vele beszélni fogok.

— Ne ijessz meg.

— Csak tréfáltam. Hát nem szabad nekem enyelegni is? Nos, hát indulhatunk az ebédre? Én éhes vagyok. Úgy dolgoztam ma, mint egy káplár.

— Igen. Hát nem választasz a pálcáid közül? (A nagyhercegnek minden szobában, ahol időzni szokott, még a neje öltözőjében is, ott voltak az elhagyott pálcái, amiket arról a helyről, ahová ő letette, főbenjáró dolog volt elmozdítani.)

— Pálcát? Minek? Hisz nem sántítok.

— No, hogy azt a bűnöst megfenyítsd, aki miatt ily veszedelem ért. Az életedet veszthetted volna; megérdemli, hogy kikapjon!

— Igazán megérdemli? No hát válassz ki te egyet a botok közül. Ezt? Ezt a jó szívósat? No, ez nem szakad el. Hát jobban sajnálsz engemet, mint azt, aki engem megsértett? — Ejh, ez ritkaság a te fajtádnál. — Azok rendesen a bűnösért könyörögnek. — No hát menjünk.

Johanna a *bal karjába* fogózott *Constantinnak*; a jobbájában a botnak volt helye. — A fegyvertornácon már ott várt a delikvens, bekötött fejével és dagadt pozával. Reszketett, mint egy kiskutya, mikor a nagyherceget meglátta kijönni.

— Te fickó! — mordult rá a szörnyeteg, megsuhogtatva nádbotját a légben. — Ugyan megérdemelnéd ma, hogy végigpáholjalak! — Hogy nem tudsz vigyázni, mikor hajtasz? — Aztán nagyon megütöttd magadat? — Nesze öt rubel. Végy magadnak rajta orvosságot. — Akasztófáraláló. — Sántítasz is? — Nesze ez a bot, támaszkodjál rá. — Gézengúz.

Azzal tovább haladt nejevel.

Egy szörnyeteg és egy nemtő karöltve.

— Hm, furcsa biz ez — dörmögé a nagyherceg. — Te fölfedezted bennem a jó embert, s most már úgy vagyok, mintha magam is kezdenék rátalálni.

A vendég urak már ott vártak az étteremben. Csak ketten voltak. Az alkirály nem volt nagyon vendégszerető; nem is igen lett volna ez erényét kin gyakorolnia, mert azok, akik között lakott, nem igen taposták a küszöbét. Annak meg igen nagy bizalmas emberének kellett lenni, akit akkor ültessen asztalához, amikor *Johanna* is ott van.

Araksejeff egy volt azok közül. Ők ketten látták egyszer egymást sírni. Csak egyszer és csak ketten egymást. Mikor Pál cár halála után összetalálkoztak. A hű ember (a kutya) éppen úgy szerette a megholtat (a meggyilkoltat), mint a szörnyeteg (a második fia). A többiek nagyot sóhajtottak, mikor becsapódott utána a kriptaajtó. Egy terhétől szabadult meg a föld. A gyilkosok amnesztiát kaptak, némelyik még magas hivatalba is jutott, hadtestek vezetője lett. Csak ők ketten nem bocsátottak meg nekik soha: *Constantin* és *Araksejeff*. (Mikor Austerlitznél *Bennigsen* tábornagyot a franciák körülfogták, *Constantin*, mint egy Berserker hős rohant segítségére a testőrdragonosok élén, s vadállati elszántsággal vágta őt ki veszedelméből; s aztán leköpte: „Kiszabadítottalak, pedig te is ott voltál apám gyilkosai közt!”) E közös gyűlöletért *tűrhet*e *Araksejeff*et. „*Tűrhet*e!” Már ez is nagy szó volt nála. Aztán meg az is, hogy *Araksejeff* olyan miniszter volt, akit meg lehetett verni, ki lehetett kergetni, s megint visszajött.

— *Zdravtvojtye!* — üdvözlé vendégeit a nagyherceg. — Ugye még veletek lehet oroszul beszélni? Nem vagytok egészen franciák? Csókoljatok kezet a feleségemnek!

Galban lovag a courtoisie legegánsabb modorában hajtott végre a parancsot, de *Araksejeff* a kézcsókot azzal az élvezéssel teljesíté, ami az orosz parasztnak a szokása, hosszan tartón és megcifrázva, s két kézzel szorítva a megcsókolat kacsócskát ajkaihoz, s aztán édeskésen sóhajt fel.

— Ah, e boldogság látása, ez a — „sweet home” emlékeztet engem a *saját magam édes otthonára*.

Csak a hölgy maga nem érté el azt a végtelen mély megsértést, mely e bókban rejlett. De annál inkább a nagyherceg. Ilyenkor még a homloka is veres lett. (Csakugyan jó volt azt a botot elajándékozni útközben, különben alighanem mondott volna annyit a spanyolnád a miniszter hátának: „ez itt **nem Dajmona**, héj!”)

— Ne fecsegjete! — zördült közbe a nagyherceg —, hanem

vágjatok be egy pohár pálinkát, jó orosz szokás szerint! Ki nem állhatom az idegen szokásokat. A francia bókolást, meg a német „wie befinden Sie sich?”-et. — Sohasem tudtam megtanulni semmi idegen nyelvet. Emlékezhetek rá, Arakcssejff, milyen rossz tanuló voltam gyerekkoromban. Szegény hopmesterem, mikor szorongatott, hogy tanuljak már, azt vágta oda neki: „Ugyan minek? Lám, kend mindig tanul, azért kend mégis csak egy likas mogyoró!”

— Sokkal emlékezetesebb mondása volt fenségednek az, amivel a földleírás tanárát kifizette: „Én nem tanulom a geográfia-t: én csinálom azt!”

— No látod; pedig hát nem is csinálom.

— Még hátra van.

— Ne járjon a szád! Itt a leves. Dugjátok be a szátokat a kanállal, s ne beszéljétek. Legyetek csendesen, míg a feleségem imádkozik. Ő imádkozik helyettem is. Aztán semmi komoly ügyekről az asztal fölött. Adomázni szabad. Inni kötelesség. Káromkodni nincs tiltva. Hanem aki valami csin-talan dolgot talál elmondani, mikor a feleségem jelen van, annak mindjárt ki kell öblítenie a száját a mosdóvízzel. Ha az ebéd rövid lesz, azért ki kell mentenem a feleségemet. Nem várt vendégeket a feleségem. Azért pedig nem mentegetőzőm, hogy az ételeink mind nemzetiek. Orosz és lengyel konyha. A francia szakácsokat ki nem állhatom; az ételek címeit se veszi be a fülem, hát még magukat az ételeket a gyomrom! A feleségem egészségének pedig ártnak.

A nagyherceg négyszer-ötször is elmondta egy megszólalásra azt, hogy a „feleségem”.

Galban lovagnak mindjárt volt mit hozzákötnie ehhez a témához.

— Óh, a francia szakácsok különösen nagy urak — minálunk. A „Robert” család valódi arisztokráciát képez Szentpétervárott, s ehhez a családfához tartozni nemesség. A francia szakács nagyobb úr, mint a cár; mert az még a cárnak is

parancsol, hogy mit egyék, s a büdzséjébe nem tűr betekintést. Ez nagyobb zsarnok az orvosnál, mert az egészséges embernek is praescribál. Amit ő megtagad, abból nem lehet kapni. Robert úr megteszi azt, amit csak a lengyel országgyűlés tehetett valaha, mikor még a „nyepozvolim” divatban volt, hogy mikor az ura leizen hozzá, hogy ma ilyen étel kerüljön az asztalra, az visszavágja a liberum vetót, csakhogy franciául: ça n'existe pas. A minap *Nariskin* herceg felhívatta a szakácsát, hogy személyesen ismételje előtte az írásban elvetett parancsot: hogy neki „blanc manger-t” készítsen.

— Hogyan? Ad audiendum verbum?

— A bizony. S *monsieur Robert* élőszóval is megtagadta azt. A herceg le akarta szidni, erre *monsieur Robert* fölemelkedett a két sarkán, s azt mondá: „Uram! Ön elfelejti, hogy kivel beszél!”

— Patvart! S mi lett belőle?

— Hát a herceg nem kapott blanc manger-t.

— No, nekem kellene az ilyen! A szakácsot enném meg! Nem az ételt.

Galban lovag kész fecsegő volt, ő tartotta az asztalt adomával és emberszólással.

— A napokban egy igen mulatságos eset fordult elő a fővárosban *Popradoff* hercegnél, akinek volt egy francia szakácsa meg egy francia nevelője a gyermekci mellett. A szakács középszerűen főzött, a nevelő még selejtesebben tanított. Egy közbejött betegség megakadályozta a szakácsot a főzésben: a ház zavarba jött. Ekkor a nevelő felajánlotta, hogy ő is ért valamit a főzéshez, s leküldték a konyhába. Hát igen pompás ebédet tálalt fel. Azalatt meg az ágyban fekvő szakács ajánlkozott a hercegecskéket a tudományokban oktatni. S azok bámulatos előmenetelt tettek. Utoljára megvallotta mind a kettő, hogy szükségből vállalt állomást, s el volt cserélve a szerepük.

— S ezt a herceg nem vette észre? — No majd ezt a históriát beszéld el a feleségemnek hosszasan, ha egyedül lész vele.

Mi most beszéljünk nagyobb dologról: Arakcsejeff! Milyen egészségben hagyta felséges urambátyámat, *Sándor cárt*?

(E név kimondása alatt a nagyherceg félig felállt a székéről, s mindenki követte a példáját.)

— Sajnos, hogy nem adhatok egészen kielégítő feleletet e kérdésre, fenség.

— Mi baja van őfelségének, az én urambátyámnak? Nos? Vagy talán nem beszélhetsz a feleségem előtt? Jól van, jól. Helyesen teszed, ha nem akarsz megijeszteni. Majd elmondod nekem magamnak. Hát őfelsége, *Erzsébet* cárné asszony néném (felállás) hogy érzi magát? Nincsenek-e kellemetlenségek őfelségeik között? Ha jót nem mondhat, a rosszat hallgassd el a feleségem előtt. Ne szomorítsd meg vele.

Bizony *Arakcsejeff* e kérdésre jobbnak találta az ujjait leszopni a lekváros lepény után.

— Így van az, ha az ember nagyon korán házasodik — folytatá a nagyherceg, fogait piszkálva a kétágú villával. — Magamról tudom. Én is nagyon megadtam az árát. No de hála Istennek, csakhogy vége van. Ugyan sok bajba került, amíg az első asszonytól el tudtam válni. De ne beszéljünk erről a feleségem előtt. — Én voltam ott is a hibás. Amely asszony engem ki tud állni, az olyan ritka, mint az üstökös csillag az égen. Hát te Galban? Megakadtál-e már valahol? Tettél-e már egy asszonyt szerencsétlenné azzal, hogy elvetted? Ördög a csontod! Még most is csak a más boglyájából húzod a szénát? Ha én cár volnék, adót vetnék az ilyen nőtlen urakra, aggregényadót. Szerencsések, hogy sohase leszek az.

— Fenség! Úgy volt mondván, hogy nem beszélünk komoly ügyekről az asztal fölött — jegyzé meg alázatosan *Arakcsejeff*.

— Igazad van. Vétettem a szabály ellen. Ezért engesztelésül igyunk egy poharat, az én feleségem egészségére.

A három pohár összecserődött a férfiak kezében. Aztán a negyedik is sorba hozzájuk koccant, attól a finom, hajlékony kéztől emelve, s egy vékony, halványpiros ajk megnedvesült

a tűzláng tokajitól. Az ebéd vége felé járt; a csemegét hordták körül. Abból a nagyherceg csak a mogyorót válogatta ki, amit szeretett a fogaival feltörögetni; az első három így feltöröttet odarakta Johanna tányérjára.

Az asszony csak most szólalt meg először az asztalnál, azt is sűgva ejté:

— Vigyázz, kérlek, a fogadra. Még egy másik koronát is le találsz törni.

— Az meglehet — mondá a nagyherceg az asztalra könyökölve, s kenderkóc szemöldei alól *Arakcsejffre* vetve egy pilantást, amit az elértett.

Erre aztán a nagyherceg megcsókolta *Johanna* homlokát.

— Eredj, kedvesem, vitesd fel a feketekávét a teraszra, s vidd oda magaddal *Galban* lovagot. Ő szereti franciásan végezni az ebédet, feketekávéval. Mi ketten meg, jó lengyel szokás szerint, itt maradunk egy kicsit kvaterkázni.

A nő erre fölkelt az asztaltól, kezét az eléje lejtő *Galban* karjára tette, s kísérve a szolgától, ki ezüsttálcán a kávéüstöt vitte utána, elhagyta az éttermet.

A két férfi egyedül maradt, s jó lengyel szokás szerint, pohárát egy negyedrészig töltve az arany tokajjival, hozzá kezdett a kvaterkázáshoz.

— Az én felséges urambátyám *Sándor* cár egészségére.

Kiitták az áldomást, s újra töltöttek a pohárba.

— Bizony őfelségének nagy szüksége van erre a szent kívánságra — mondá nagyot sóhajtva *Arakcsejff*.

— No, csak nem komolyan beteg? Mi baja?

— Olyan baj, amit legnehezebb orvosolni. Kedélybetegség. Akin az erőt vesz: azon az orvosok minden tudománya kudarcot vall. A cár néha hónapokon át nem alszik többet, mint ebéd után egy bágyasztó szunnyadási órát. Mindenféle rémképek kínozzák éjjel-nappal. Életúnt. Nem is csoda. Mindent fokról fokra összeroskadni lát, amit fölemelt. Ifjúsága ragyogó ábrándjai mind elvesztek már. A szabadelvű intézményeket,

amiket ő maga hozott létre, ő maga kényszerült egyenkint eltörölni, saját magát megsemmisíteni. S arra, hogy újjáteremtse magát, hiányzik nála a lélekerő. Tudja, hogy gyűlöletet keltett maga ellen, s nem tud zsarnok lenni, hogy a gyűlöletet irgalmatlanul elfojtsa. Mindenütt orgyilokkal látja magát körülvéve, és nincs elhatározottsága a palloshoz nyúlni, hogy megvédje magát. És amellettsaládi boldogsága is le van tarolva. Fenséged ismeri a katasztrófát. A cár kedélyét vallásos búskomorság tartja fogva. Elítélnék hiszi magát. Elítélve Isten és emberek, élők és halottak által. Retteg a végzettől, és mégis keresi azt. Ez a lélekállapot a legerősebb életszervezetet is képes felemészteni. A legkönnyebb betegség halálossá válik mellette, s ő nem gondol magával. Soha sem ereszt magához közel orvost. Eltitkolja, ha baja van. Én azt hiszem, hogy a halálvész csíráját hordja már a szívében, s a szív nem gyógyítható.

— Szegény bátyám — dűnnyögé a nagyherceg, fejét elbúsultan hajtva az öklére. — Az a dicső, hatalmas ember! Aki-vel együtt voltam Lipszénél a diadalban . . . a Niemen szigetén, mikor Napóleonnal összejött egyezni. . . és Párizsban a nagy bevonulásnál, . . . és Bécsben a fejedelmek kongresszusán; és mindenütt hallottam a suttoást: „ah, ő az ott, az a délceg férfi, amellettsa csúf melletts!” A fény és az árny, amik egymást követik: mi képeztük azt ketten!

— Készen kell lennünk a legrosszabbra. Ahhoz a gyöngelánghoz, ami ezt a fényt élteni még, csak egy fuvallat kell, és kialszik. S akkor az egész ország a legborzasztóbb végfelbomlásnak néz eléje. Százféle összeesküvés által van alattunk aláásva a föld. Százféle zivatar közeledik felénk. Ki lesz ura a kataklizmának, ha egyszerre ég, föld megmozdul? A cárnak nincs gyermeke. — Ki lép utána a trónra?

— Akit a cár rendelni fog.

— És ha ő nem rendelkezik? Pedig nem vehető rá, hogy rendelkezék. Azt mondja, hogy a törvény világosan szól. A cár után következik a *caesarevics*.

A nagyherceg elkezdett hahotával kacagni, hanyatt dőlt, úgy kacagott, hogy a fogsorai kilátszottak, mint egy ásitó oroszlának.

— Hahaha! A caesarevics! Nem, barátom. Az nem ül fel neked — a trónra! Engem te Iván *gyémántos sipkája* alatt nem látsz!

— Miért nem, fenség?

— Azért, mert sokkal jobb szeretem, ha ez a te vállszalagod a te derekadon van, mint ha az én torkomra kerül.

(*Pál cárt a hadsegéde vállszalagjával fojtották meg.*)

— Hová gondol fenség?!

— Az apámra — meg a népemre. No, hiszen én kellenék legjobban a szentpéterváriaknak! Tavaly, mikor felséges urambátyám, a cár beteg méltóztatott lenni, s engem kegyesen felparancsolt magához, s én megjelentem a székvárosban: huj, milyen ijedtség támadt Izraelben! Azt hitték, már én következem! Mikor végigkocsiztam az utcán, minden járda kitisztult egyszerre. Az emberek bebújtak a kapuk mögé, hogy ne legyenek kénytelenek köszönteni. Hej, hogy járták a templomokat! Soha sekrestyés annyi kopeket össze nem szedett a perselyébe, mint azalatt, míg én ott voltam. A pópák majd lehúzták az angyalokat lábaiknál fogva az égből, csak hogy gyógyítsák meg a cárt! — Minden utcaszegletre ferajzolták szénnel a profilomat ezzel a nagy orral csúfságnak, szitkokat írtak alá. S mikor aztán felséges urambátyámat, a cárt kegyelmesen meggyógyítá a mindenható Isten, hogy egy szép napon kikocsizhatott: micsoda öröm volt akkor a városban! Minden ember tódult a kocsijához, majd a levegőbe emelték, s csaknem elcmették virágokkal. S mindezt azért, mert engemet gyűlölnék! Nem azért, mert őtet szeretik; hanem azért, mert tőlem félnék. Most mondtad, hogy őt is orgyilkosok fenyegetik mindenünnen. Csak az a különbség, hogy őtet a mennyországba akarják elküldeni, engem pedig a pokolba. Azt hiszik, hogy én leszek az apámnak a fia! Olyan vaskezű ember a vasnyakúak fölött, mint amilyen az volt.

— S valóban arra volna szükségük. Az orosz vasnyakat csak egy vaskéz tarthatja meghajtva.

— No azt még megérhetik — de az Isten őrizzen meg tőle engemet is, meg őket is!

— Pedig minden igaz férfinak a reménye fenségedbe van vetve.

— Ejh, messze van az még. Minek beszélünk ilyen bolondokat? Minek élném én túl őtet? Hiszen csak másfél évvel vagyok gyermekebb, mint ő. — Még egy kvaterkát. Éljen az én urambátyám, a felséges cár. Mi dologért kerestél fel *különben?* Erről ne beszéljünk többet.

— Éppen őfelsége megbízásából jövök. A trónöröklést rendbe kell hozni. Ez az ő akaratja. A cárnak trónörököse nincs.

— No hát nekem sincs. De még lehet. Látod, hogy megházasodtam újra.

— Igen, hanem csak balkézre. Morganaticus házasság.

— Ez ideig. De ha gyermeke lesz a feleségemnek, egészen törvényes hitvesemmé fogom tenni.

— Azt nem teheti fenséged.

— Miért nem?

— Azért, mert az első felesége, *Anna Feodorovna* még él.

— De hisz elválasztott tőle a synodus; ő már le is tette az *Anna Feodorovna* nevet, s visszavette a *Szász Koburg Juliánát*. Hisz új házasságomat a cár helybenhagyásával kötöttem.

— De csak balkézre.

— Hát cseréljük át jobbkézre.

— Azt nem lehet. Az ország alaptörvényeibe Sándor cár alatt egy ukáz lett beiktatva, mely azt rendeli, hogy a *cári trónra csak uralkodócsaládból eredt hitvesek emelhetők*, s nem uralkodócsalád sarjának gyermekei a trónt nem örökölhetik.

— Hát ha én cár leszek (amitől őrizzen Isten), majd adok ki egy más ukázt, a melyik az előbbit eltörli.

— Van egy más akadály még, amit a cár nem törölhet el egy ukázzal. Azt tudja fenséged, hogy a *cári trónon nem ülhet*

más nő, mint aki az ortodox vallás híve. Hiszi fenséged, hogy *Grudzinszka Johanna* elhagyja a római katolikus hitet egy koronáért?

— Nem hagyja el a cárok valamennyi koronáiért sem! Ebben a nőben nincs annyi hűtlenség, hogy egy vén lovát fölcserélje egy újjal; nemhogy a vallását elesküdje. Ezt meg se kísértse nála senki.

— De van még, ami a vallásnál is nagyobb akadály: a társadalom. Száműzve legyen-e a szentpétervári társaság a cári palotából? *Grudzinszka Johanna* lehet egy angyal: azért mégsem fejedelelnő, akiről a kevély *Ghedimin, Nariskin, Trubeckoj, Muravjeff, Aprakszin* úrhölgyek elismerjék — bár csak azt, hogy velük egyenrangú; hagyján még, hogy rangban fölötük áll.

— No hát maradjanak maguknak!

— Hogy érti ezt fenséged?

— Hát úgy, hogy ők tartsák meg maguknak a koronájukat, én meg megtartom magamnak a feleségemet.

— Fenséged csak nem mondja ezt komolyan?

— Komolyan és egész hidegvérrel — szólt a nagyherceg, kezét Arakcsejeff karjára téve. — Egész *világi* életemben nem találkoztam soha szeretettel. Azt hiszem, hogy már a dajkám, aki szoptatott, megütlegelt, amiért olyan formátlan vagyok. — Egy kutyát nem tudtam magamhoz szoktatni soha. Akárhogyan ránézek, azt látom, hogy meg van tőlem ijedve. Akárhogyan szelídítem lány megszólalásra a hangomat, úgy recseg az, mint ha szitkozódna. Anióta a gyermekcipőimet elnyűttem, amiket az anyám húzott a lábamra, ezt a szót nem hallottam hozzám intéztetni: „kedves!” És most elém hoz a sors, mint vak tyúknak az igazgyöngyöt, egy kedves gyermeket, aki engem szívéből szeret. Nem mondja, de érzi; — sőt velem érezteti. Bennem él, mint a saját lelkem, s követi a gondolataimat. Fölfedezi bennem, ami kevés jó van, s megtanít enmagamat szeretnem! Egész sötét életemnek ez az egy napsugaras része.

Ha beteg vagyok, ő az ápolóm, ha dühös vagyok, ő a megszéldítóm. Nála van a jobbik felem. S ti azt hiszitek, hogy van a világon ár, amiért én ezt eldobjam magamtól? Hogy van trónus a világon, amiért én azt a kis karosszéket elcseréljem, amelyiken olyan szűken férünk el egymás mellett, hogy az egyiknek a másik ölébe kell félig ülni? — De bolondok vagytok, ha azt hiszitek!

— Fenséges úr! Én régóta tanulom fürkészni az emberi indulatokat, s előttem nem új tudomány az, hogy a szerelem erősebb hatalom a világon mindeneknél. Erős; de nem örökkévaló. „Ma” az így van, ahogy fenséged mondá. Hanem az emberi szív változandó, mint az ég. És annak örökké ellentéte marad a föld; a haza. Ma úgy hisszük, hogy az egész mennyországot áldoztuk fel az égben; amidőn visszatértünk tőle a földhöz, holnap rájövünk, hogy az bizony csak egy felhő volt, mely ragyogott, de ma már nincs ott. Ellenben ez a föld mindig ott van alattunk. S ennek a vonzereje meg nem szűnik soha. Micsoda? Fenséged szét hagyná omlani ezt az egész birodalmat? Lángba borulni, romokba dőlni egész hazáját, csak azért, hogy a feje nyugton pihenjen egy szerető asszonynak az ölében?

— No! És ha mégis úgy volna?

— Hát — ha úgy volna, arra az esetre is van határozott utasításom. Fenséged ura a saját terveinek; de az orosz birodalom is ura a saját sorsának. Ha a caesarevics magasabb célnak találja maga előtt a csendes polgári, családi boldogságot, mint az őseitől alkotott birodalom fenntartását, akkor ezt az ajánlatot kell eléje terjesztenem. Őfelsége a cár, *Grudzinszka Johannát*, a caesarevics morganicus hitvestársát főlemeli lengyel hercegnői rangra: „*Lovicz*” családi névvel. Adományul adja neki a *masovi* vajdaság loviczi koronauradalmát örök hűbérül, s erre a törvényes hitvesül nyilvánítatik ki a nagyherceg által. Leendő gyermekeik *loviczi* hercegek és „*anyjuk*” uradalmának örökösei lesznek orosz bojári ranggal. — Ellenben *Constantin nagyherceg*

lemond a „caesarevics” címről, a trónörökösödési jogról maga és leendő gyermekei nevében, utánakövetkező öccsei javára.

Constantin a tenyerével ütött az asztalra.

— Inkább ma, mint holnap!

— Ne siessen a válasszal, fenség. Az ég változandó, a föld örökkévaló. Én nem kétkedem benne, hogy mindaz úgy van ma, ahogy fenséged mondá. De adjunk neki csak egy kis idő-haladékot. Kísértse meg csak fenséged egyszer, csak egy hétre, egy hónapra távol lenni az imádott lénytől. Tegye meg például azt, hogy engedje őt elmenni, amit gyöngéd egészsége úgyis megkíván, valami gyógyfürdőbe: Karlsbadba, vagy *Emsbe*, hogy ne lássák egymást egy ideig; hogy lássanak más alakokat is azalatt, mint örökké egymást, s akkor engedje magának ezt a kérdést föltenni.

— Hát te azt hiszed, hogy mi el tudnánk egymástól idegedetni, ha sokáig távol volnánk?

— Régi történet ez, s örökké új marad.

— Hogy egy új arc kitörülne valamelyikünk szívből a másiknak a képét, rövid egy hónap alatt? Bolond vagy!

— Kísértse meg fenséged.

— Megtchetem. De előre mondom, hogy csalódní fogsz. Ne is törd rajta magadat tovább. Mi nem csetlünk-botlunk, mint más hétköznapi ember. Engem megszeretni, határos a képtelenséggel. Az *chimaera*. De aki egyszer belém szeretett, az el nem hagy! Bizony mondom! S hogy én elfelejtsem őt; az nevetséges. Akkor igazán én volnék a vak tyúk, aki zabszemmet kér a talált gyöngy helyett. — Készen van az a lemondási oklevél? — Remélem, hogy magaddal hoztad? — Add elélem. — Ma, vagy holnap, vagy egy év múlva — vagy az örökkévalóságnak akármelyik napján, mindig ezt a választ fogod nálam találni: „Aláírom!”

— Adjunk egymásnak határidőt, fenség. Nem gyermekjátékokról van szó, nem ifjúkori szenvedély leküzdése a feladat. S gondoljon fenséged arra, amiről le akar mondani: Oroszor-

szág tizenkilenc koronájára! Iván Alekszиеvics kilencszáz gyémánttal terhelt koronájától kezdve az egyszerű „süvegig”, melyet Nagy Péter cár tett fel a fejére; a novgorodi koronára a *Dessus-val*; a köztársasági koronára, amit Rurik viselt; az asztrakáni *süvegre*, ami Feodorovics Mihályé volt; a szibériai *süvegre*, amit Alekszиеvics Fedór viselt, s a legrégebb, a legszentebb ereklyére, a *Monomachos* koronára, aminek eredete a mesék világába megy fel. — Erről mind le akar-e mondani — egy asszonyi főköttőért?!

A további beszédet félbeszakítá *Galban* lovag belépte.

A lovag egy balettáriát dúdolva lépett be, két kezét dolmányzsinórjába akasztva.

— Nos: *Galban!* — kiálta élje a nagyherceg — hát szépnek találad a Belvederét?

— Gyönyörű! — felelt a lovag. — S még hozzá valódi bevezetetlen vár . . .

E két utóbbi szó *Arakcsjeff*hez volt intézve, egy *jelentékeny pillantással*. Lchet, hogy a nagyherceg is észrevett belőle valamit.

Csípősen monda *Galbannak*:

— Bevezetetlen vár? Azt sem tudtam, hogy te az *erődítvényekhez is értesz*.

— Óh igen! — válaszolt a lovag, szintolyan gunyoros hangon. — Volt szerencsém sok bevezetetlennek hitt várat ostrommal elfoglalni.

Arakcsjeff aztán hirtelen tréfás fordulatot adott az allegoriázásnak ezzel a szóval:

— Ismerem az általad bevett várakat jól. Az egyik *Château-Lafite*, a másik *Château-Margaux*.

(Mind a kettő „grand vin” a bordeaux-i borok közt.)

Ezen aztán a nagyherceg elnevette magát, s felkelt az asztaltól.

A VAK TYÚK IGAZGYÖNGYE

Mi szépet látott hát *Galban* lovag, s mi bevehetetlent tapasztalt a Belvedere teraszán?

Csakugyan fölséges egy látvány! A közelben a *Laziénki* őserdő egymásra boruló fáí, a tavasz mosolygó zsengejében, ami az iharfák aranyzöldjétől a szömörccék bíborpirosáig minden tarkaságban váltakozik. A gömbölyű fák közül a *Laziénki* vár, *Szobieszky János* őskastélya, csak cinktetőivel emelkedik ki, mulatólakok piros és zöld tornyocskái tarkítják a lomb-szőnyeget, mely közt az ezüstlevelű nyárfák szegélyző sorai jelölik a kanyargó utakat. Távolabb az ős lengyel királyi város (élve maradt szíve egy eltemetett testnek), egymásra tornyosuló kőépületeivel, miknek tömege menetelesen emelkedik fel a hajdani királyi palotáig, melynek függőkertjeit még jelölik a hosszú kőteraszok. A Szent János-templom gót tornyain ragyognak az aranykeresztek (még azok nincsenek megkettőztetve). A város alatt kanyarog végig a *Visztula*, közepén a zöld tavaszpompában viruló kis „*Szász sziget*”-tel. A túloldalon a nagy *beliani* erdő, közepén a *kamalduli barátok* ó-kolostorával, aminek falai lángolnak az alkonyfénytől: — a királyválasztó nagy Wolja rónatér, annyi nagy történelmi jelenet ködlepte néma tanúja. S a láthatáron az alkony aranyos ködében elmosódott álmképe egy várnak. Az *Mariemont*, Szobieszky Máriajának hajdani kastélya.

— Ugye mily fölséges szép látvány? — mondá Johanna

Galban lovagnak, mikor azzal a Belvedere legmagasabb teraszán együtt szétttekintének.

— Fölséges egy *börtön!* — mondá *Galban* lovag.

Johanna rábámult okos, nagy, barna szemeivel, amik nem voltak lángolók, csábítók; de tele lélekkel, érzélemmel.

— *Börtön?* Kire nézve *börtön?* — kérdé csodálkozva.

— Egy szentre, egy mártírra nézve, ki nemzete javáért feláldozza magát.

— Ki az a mártír? S mi az az áldozat? Nem értem önt, lovag.

— Bizonyára nem az a nagyobb mártír, ki az izzó rácsra engedte vonatni magát; hanem az, ki szívét áldozza föl egy olyan kínpadon, aminél kegyetlenebbet emberi fantázia ki nem gondolt. S széttépetni egy fenevad által nem olyan iszonyú áldozat, mint megölelni, megcsókolni azt a fenevadat. Ilyet csak lengyel leány tehet meg, s csak a lengyel népért teheti meg.

— Vagy én nem értem önt, vagy ön értett félre valamit — szólt *Johanna*, megkínálva a lovagot a procelán csészével, amiben elkészíté szániára a mokaát. Azzal leültek egymással szemközt.

Galban lovag régi, tapasztalt hadvezér volt az ilyen ostromnál. Szokta tudni, hol van a vár leggyöngébb oldala?

— Hercegnő! Amilyen messze csak Lengyelország alkirályának híre elhat, olyan messze földön emlegetik *Grudzinszka Johanna* nevét is. Hódolattal szól róla mindenki. Az üldözöttek védője, a szenvedések enyhítője e név.

— Én nem tudok erről semmit. Itt csak az szenved, aki valamit vétett. S én a büntetést meg nem akadályozom.

— Lehet, hogy szóval nem. Talán nem is tudtával. De öntudatlanul bizonytal. Azt mindenki tudja, hogy amióta önnek búvszerű varázsa veszi körül Lengyelország ijesztő rémét, azóta az egészen átváltozott. Vannak világos órái, amikben népével úgy bánik, mint egy atya. Ez órákat a hercegnő varázsolja elő.

— Lovag úr, kérem; nem veszi ön észre, hogy egy olyan magasztalás, mely férjemet gyalázza, nekem csak visszatetsző lehet?

— Távol legyen tőlem, hogy én a caesarevicset, az én uramat kisebbiteni akarjam. Ő olyan, amilyennek lennie „kell”. A kormányzás se nem poézis, se nem keresztény hittan. Annak a szabályai szigorúak. A magas diplomáciának nincsen szíve, s aki tökéletes államférfi, annak *ilyenek* kell lenni. Az egész világ tudja, hogy a caesarevics alattvalóinak zsarnoka.

— De nekem férjem! Akihez kötelesség csatol és szeretet.

— Ez a szó az, ami véremet fellázítja. Őszintén szólok ön előtt. Mikor e küldetést, mely bennünket Arakcsejffel együtt idehozott, elvállaltam, megvallom, egészen más fogalmakkal voltam a hercegnő felől, mint most, midőn előttem látom. Nagyon sok nőt tanultam ismerni a küludvaroknál, kik azt hitették el magukkal, hogy a koronás fők szerelme másforma, mint egyéb halandóké. Mindannyian tudták magukat vigasztalni, mikor csalódásaikból fölébredtek. Mikor az állam magasabb érdekei azt kívánták, hogy az ő szerelmük áldozatul essék, egy grófi, hercegi címmel, egy fényes birtokkal meg lettek vigasztalva, s nem haltak bele.

— Mi hasonlat lehet azoknak a sorsa és az enyim között, ki ünnepélyes szertartással lettem feleségévé a férjemnek? Az oltár előtt nyújtottam neki a kezemet legelőször, s viselem azóta az ő nevét, s bírom igaz szeretetét.

— Ah, hercegnő! A diplomácia szívtelenségéről önnek még sejtelve sincsen. Ez mind igaz. Ön bizonyosan észre sem vette, hogy esküvéskor a pap a nagyhercegnek nem a jobb, hanem a bal kezét tette az ön kezébe, de hát ez nem csalás, nem megalázás. Szokásos az fejedelmeknél, s nő és utódok lehetnek erre büszkék. Hanem — most következik az infamia: — Arakcsejff a caesarevicset akarja a cár trónörökösévé kineveztetni. — Neki a nagyherceg az eszményképe. — Úgy, de annak múlhatlan föltétele az, hogy a nagyherceg vegye vissza első feleségét, aki még él, aki *uralkodó fejedelmi család tagja*; — mert másforma

nőt az ország alaptörvényei a trónon el nem tűrnek, s azon esetben tudja hercegnő, hogy mi sors fog önre várni?

— Bármi legyen az, nyugodtan fogom azt elviselni.

— Önt meg akarják fosztani férje nevétől, s miután Grudzinszky gróf sem hagyja nála a magáét, meg fogják önt tenni *Lovicz hercegnőnek* — s akkor — képzelem ön, hogy mi lesz önnek a sorsa?

— Türelem és megnyugvás.

— Nem vette ön észre, hercegnő, azt a kegyetlen mosolygást Araksejeff arcán, mikor önnek kezét csókolva, azt mondá: „Ah, ez a boldogság, látása emlékeztet engem a *saját magaméra*”. Ő egy sorba akarta önt állítani azzal a nővel, akinek neve *Dajmona*, s aki neki csak szeretője: *egy markotányosné!*

— Nem éreztem a sértést.

— Nem! nem! Az lehetetlen! Hiszen mikor e tervet velem közölték, én is azt mondám: Eh mit? Hát az történik velem, ami annyi más asszonnyal. Ő sem hal bele, mint amazok sem. De amióta megláttam önt, e tiszta szent tekintettel, amiből nem olvasni ki egyebet, mint nemes lelkét és hallgató szenvedést, azóta megszűntem a józan észről kérni jó tanácsot, mely azt mondaná, ha hallgatnék rá, hogy fussak innen száz mérföldnyire, s hisselem el magammal, hogy amit láttam, az csak álmokkép volt. Azóta nem gondolok egyébre, mint hogy önnek a sorsát megfordítsam, ha a saját fejem utánavész is. Az nem lehet, hogy ön ily pokoli cselszövénynek áldozatul vessen oda magát! Az nem lehet, hogy egy lengyel nő így meg hagyja fertőztetni apja nevét, őseit, címerét, minden védelem, minden megtorlás nélkül.

— Mit akar ön?

— Mit akarok? Tudatni akarom, hogy van önnek módja a bosszúállásra. Van önnek módja megelőzni a cselszöveget, s válaszul a megalázó ajánlatra azt felelni: tartásatok meg Lovicz hercegnői címeteket a főrangú kéjhölgyek számára; engem, lengyel nemes nőt, lesz aki becsületes nevével, egész szívével

mindazok fölé emelni kész; egy egész férfi, aki engem imád és megbecsül! . . .

Galban lovag arca, szemeit, teátrális mozdulatai illusztrálták e beszédet; *Johannának* nem lehetett kétsége aziránt, hogy mi értelme van e hódolatnyilatkozatnak?

Még csak gyöngye pír sem gyulladt ki érte az arcán. Igen csendes, nyugodt hangon felelt:

— *Galban* lovag. Látja ön ezt a körfalat, mely a *Belvederét* és a *Laziénkát* körülveszi? E falon belül ön az én vendégem. És szabadsága van önnek e falakon belül mindenre, még arra is, hogy engemet megsértsen; — amíg kedve tartja önnek, hogy vendégem maradjon . . . De amint egyszer túl fog lépni ezen a falakon, megszűnik vendégem lenni . . . Én nem szólok senkinek arról, amit ön most nekem beszélt. — Lengyel nő nem árulkodik soha; még a férje előtt sem, maga vesz megtorlást magának . . . Én önt ezért a vakmerő megbántásért, amint e falakon túllépett — megbotoztatom. — Parancsol még egy kis cukrot a kávéjába?

Galban lovag felkacagott.

— Ma foi! Ez nem új dolog. Három eset közül kettőben az ember sikert arat, a harmadikban megverik. Kérek még egy kis cukrot a kávéhoz.

Aztán még lekísérte *Johannát* a parkba, megdicsérte a tulipánjait, mély, alázatos bókkal búcsút vett tőle, s visszatért a mesteréhez, nagy dúdolva. Ott tudjuk, mivel fogadták.

— Hol hagyta a feleségemet? — kérdé tőle a nagyherceg, mikor az asztaltól fölállt.

— Lekísértem a parkba; ott váltunk el az *Eremitage*-nál.

— Jer, *Arakcejeff*, keressük őt fel, te indulj el az egyik úton, én majd a másikon. Amelyikünk hamarabb rátalál, a *Belvederébe* visszahozza.

A nagyherceg szerencsésebb volt: ő talált rá *Johannára*. A nő a fűben térdelt, s a tengeri nyulakat etette a markából: *Constantin* kedvenc állatjait.

A nagyherceg is odadült le mellé a fűbe.

— Vigyázz magadra — dörmögé —, a föld nedves még, fel találsz hűlni. Este lesz már: harmatos a fű.

— Nem árt az nekem meg, én edzett vagyok.

— Az nem igaz. Nagyon is gyöngé vagy. Alig várom az időt, hogy elküldhesselek, ahova olyan nagyon vágytál, Emsbe, fürdőkre.

— Már nem kívánok odamenni.

— Miért nem?

— Hát: elgondolkoztam rajta; — te nem jöhetsz velem. Nehéz állásod itt lekötve tart. S hogy én hetekig, hónapokig távol legyek tőled; ne lássalak, ne legyek veled: azt én nem állom ki. Inkább itt maradok. Hiszen nagyon jó itt.

— Mit? — kiálta fel a nagyherceg szenvedélyesen. — Hát te oly nagyon szeretnél engem, hogy nem tudnál nálam nélkül meglenni, hogy nem volna semmiben örömed, ha engemet nem láthatnál? Óh, te egyetlenegy igazgyöngyöm!

S azzal felkapta a nőt karjaiba, mint egy bábút, s ahol érte, ott csókolá; nevetve, hízelkedve, gyűgyögtetve.

— S ezt az asszonyt akarják, hogy én dobjam el magamtól! Ugye jó lesz? Majd ide beledoblak a tóba! (Úgy tett vele, mint tréfából ijesztgetett gyermekkel szokás, egyet lódítva rajta karjai közt). Félsz-e, hogy beledoblak? Hahaha! Hát attól félsz-e, hogy el hagyjak magamtól választatni, kineveztetlek *Lovicz hercegnőnek*; kifizetlek, amért szerettél, amért hívem voltál, egy uradalommal, s aztán más feleséget veszek? Hát attól félsz-e? No, beledobjalak a tóba? Huss!

Johanna átölelte a férj nyakát, s megcsókolá annak homlokát, szelíden suttogva:

— Ha meggyalázasz, ha elkergetsz magadtól, én még akkor is visszatérek hozzád. Ha leszállítasz feleségből szeretővé, szolgálóvá, szolgálak, szeretlek: nem tehetek róla...

— Hahaha! És ezt akarják éntőlem elvenni. *Arakcsejff!* Héj, erre tarts! *Arakcsejff!* Rátaláltam!

Amint *Arakcsejeff* az útkanyarulatnál meglátta a nagyherceget, ölében *Johannával*, egészen megértette, hogy mi történt.

— Mondd meg nekik! — kiálta messziről a caeseravics, lihegve az indulattól. — Mondd meg nekik — odafenn — hogy én nem adok oda cserében *egy asszonyt, aki szeret, egy orszáért, aki gyűlöl!* Mikor még vissza *Galban* lovagoddal együtt?

— Fenséged engedelmével még ma itt maradok; de *Galban* lovag már odábbállt; most értesülök a cédulájából. Nagyon sürgős útja volt. *Johanna* hercegnő azt ígérte neki valami szaváért, hogy megbotoztatja.

— *Megbotoztatja!* — kiálta fel a nagyherceg. — Mit? — Az én *Johannám?* — Botoztat? — *Jer a jobbmra, feleség!*

S azzal letette *Johannát* az öléből, s a jobb karjára fűzte.

Semmi sem hiányzott már a tökéletességéből!

— Eredj hát haza, jó barátom, s mondj meg otthon, hogy én *Lovicz* hercegnőt törvényes, jobbkézzel való hitvesemmé teszem. S minthogy neki nem szabad engem *Szentpétervárra* követnie, hát majd én kísérem el őt *Emsbe*. Nekem szabad. — Aztán azt a bolondságot majd készítsd el, amit alá kell írnom.

Azzal továbbment; de hogy mit beszélt még *Johannával*, azt a csókoktól és a nevetéstől nem lehetett kivenni . . .

Amit *Krizsanovszky* ígért a „*Szojus blagodensztojga*” gyűlésén, megtörtént. A képtelenség, hogy a világ egyik legnagyobb birodalmának trónörökléséről lemondjon valaki önkényt, lemondjon úgy, hogy később, még ha maga megbánná is, vissza ne vehesse, amiről lemondott — lehetővé lett és beteljesült. S a talány neve „*Johanna*” volt: ahogy azt *Zeneida* kitalálta még akkor.

Hanem erről nem tudott senki meg többet, csak akik érdekelve voltak, és azok a vén fák ott körül.

★

S ez az idill — vajmi világrendítő katasztrófának lett az okozója!

AKI MINDENNÉL NAGYOBB ÚR

Amíg a „Zöld könyv” titkos társulata a maga messzelátó tervén építgetett, azalatt a „Medvesonka” egyesültjei mást gondoltak ki. Ők oldalt hagyták a katonaságot, hátat fordítottak a főnemesek szövetségének, s terveztek a saját szakállukra.

Elnevezték magukat „napóleonistáknak”

Ugyan miért választották azt a különös nevet?

Hát — szegény emberrel nem nehéz elhitetni azt, hogy rosszul megy a dolga. Abban az időben keletkezett az az orosz népdal:

„Lelkem az Istené;
A fejem a cáré;
Hátam az uramé;
Enyém csak a sírom.”

Különösen az utóbbi négy esztendő alatt rendkívül sok istencsapása nehezedett az országra, rossz termések voltak: a gabona nem adta meg a vetőmagot. Iszonyú tűzvészek hamvasztották el a legnagyobb városokat. Valami eddig ismeretlen dögvész beszabadult a határon, s végigtizedelte az országot. Apró patakocskák megnőttek özönvízzé, s egész városokat sepertek el néhány óra alatt. Sáskák, férgek, minőknek ember hírét nem hallotta soha, jöttek elő táborszámra, megkínozni embert és állatot. Nagy hadihajók süllyedtek el a tengeren minden legénységgel együtt.

Mindez pedig Isten büntetése azért, hogy a szabadságukért harcoló görögöknek nem megy segítségükre a cár.

S a csodák ellen csak csodák segíthetnek.

Van egy *csodája* e századnak, emberi alakban, akinek neve „Napóleon”

Nem igaz, hogy az angolok elfogták *Waterloondól!* Nem igaz, hogy fogva tartják *Szent Ilona* szigetén! Itt van ő, jól elrejtőzve, de nem szabad elárulni, hogy hol? Csak annyit szabad tovább adni, hogy *Irkuck* környékén. Onnan fog ő előjönni, mikor a nép keserű pohara színültig megtelt, s összetöri a hatalmasokat, s felszabadít minden népet!

Ez volt általánosan elterjedve.

A „*Medvesonka*” szövetségben volt egy gipszalakkészítő művész („a mi Canovánk”), aki maga kétszázezer Napóleon-szobrot küldött szét a világba a műhelyéből. — A muzsiknak az lett a szentképe, akit a feszület helyébe állított. Az volt a Messiás, aki elé családostul letérdelt imádkozni; attól várta minden bajainak meggyógyulását.

Még mai nap is igen sok orosz kunyhóban ott lehet találni azt a kis gipszalakot a keresztbe tett csónakkalappal a fején, mellén összefont karokkal, hosszú kabátjában, kurta derekú frakkjában. Még halála után negyven év múlva is várták, hogy eljön.

Ez tehát egészen megérthető jelszó volt: „Majd eljön Napóleon!”

A nép csak annyit tudott, hogy tizenkét év előtt, mikor a Napóleon eljött, az urak nagyon meg voltak ijedve, bezzeg kedves volt nekik a paraszt! Hej, hogy futottak, otthagynva prédára a kastélyaikat. Aztán volt pénz, mint a polyva! Nem lehetett olyan árt kérni, amit meg ne adtak volna a zabért meg a rozsért! Hát még a fényes ígéretek! Azokkal bántak még csak bőkezűen. Eget-földet ígértek a muzsiknak. Azt persze mind elfeledték. Hát csak jöjjön még egyszer az a Napóleon.

A „*Medvesonka*” vezéreinek tehát ez volt a tervük.

November 8-án lesz orosz naptár szerint *Mihály őrangyal ünnepe*. Ezen a napon az Izsák téren s a Néva jegén nagy nép-ünnepet szoktak tartani. Belevegnyül az egész lakosság; úr és paraszt. Mikor aztán már jól össze lesz a világ keveredve, egyszer csak elkiáltják a jelszót minden téren: „Itt jön a Napóleon!” Arra a sokaság közül kiválik, a lelkesült nép vállain emelve, a hős korzikai ismeretes alakja, személyesítve *Dobujoff* (a mi *Rosciusunk*) által, aki igen jól tudja mímelni a nagy császárt, s erősen is hasonlít hozzá. Több aztán nem kell. Ezzel a szóval: „itt van Napóleon”, fel lehet fordítani Szentpétervárt, s az innen kiinduló hógörgeteg meg nem áll Novgorodig, ahol a régi „köztársaság” népe rögtön csatlakozik hozzá, s ez eltemeti Moszkvát és mindent, ami ellen akar állani ennek a szónak.

A terv egészen bizonyosra volt számítva. A néptől el lehet venni a szabadságot, el lehet venni a kenyerét, de a mulatóságát ne próbálja elvenni senki. Amely nap a nép megszokta, hogy mulasson, azzal a nappal nem rendelkezik semmi hatalom.

Amellett az egész csataterv is jól ki volt főzve. A részvételből minden ember ki volt zárva, aki az urakkal bármi összeköttetésben áll.

Még egy körülmény kedvezett vakmerő tervüknek. Október közepén már a Néva beállt, s azontúl folyvást erős fagyok voltak, de hó még nem esett, mely más évben már november közepén lábnyi magasan fedi a tetőket, s csak májusban olvad le róluk. Most tehát könnyű leendett a város több helyén vésztüzeket gerjeszteni, ami különben télen Szentpétervárott nem olyan könnyű, mint Moszkvában, ahol sok a faház. Ha tíz helyen egyszerre kigyullad a város, a zűrzavar tökéletes lesz.

Ezen a napon az *Izsák tér* egész búcsújárás képét ölti fel (a *Mihály őrangyal* ünnepét még akkor itt tartották, nem a *Mars-mezőn*). A máskor puszta térség helyén egy éjszaka

egész új város emelkedik, utcákra sorakozott bódékkal; amik között eltehenkedik a bódék apja, a sok népszerű színház. És minő színházak! Fabábok, amik úgy játszanak, mint az igazi emberek, s egész harcjátékokat adnak elő. És az az egész csapatja a művészeknek, akiknek védistene nem Apolló, hanem Pán; a nép mulattatói, akik nem hívogatják a nagy urakat, a finnyás tudósokat deszkából összeütött szentélyeikbe, hanem vándorolnak vásárokra, búcsúkra, ünnepekre, s nem szégyenlik leszállni a nép közé, s levett csörgősipkáikba szedni össze a rézkopecet. A nép hívei: a pójácák! Akik nem olyan orcátlanok, hogy a halhatatlanság számára dolgozzanak; beérik vele, ha *ma* kikeresették a *tegnapi* kocsmái számlát, s azért éppen olyan jól játszanak, mint *Talma* vagy *Macready*, megeszik a csepűt, s pántlikát húznak elő az orrukából végszámra, elnyelik a tüzes parazsat, az éles kardot, s a lábujjuk hegyével megvakarják a füleiket. Csinálja ezt utánuk *Sullivan*, vagy *Kean*, vagy a mindkettőnél híresebb *Dimitriefszki!*

Ott mutogatják egy bódében a valóságos vízileányt, akinek halfarka van, és eleven halat eszik, s csak annyit tud mondani, hogy „mama” és „papa”. A másik sátor alatt a kötélen táncoló elefánt tiszteletére ütik az öreg dobot; — ki mellett négykezű erdei emberek vicsorgatják a fogaikat. Az óriáshölgy is itt látható, akinek hóna alatt a legmagasabb férfi elmehet; pedig nem visel ám sarkos cipőt, s megmutatja a lábikráit, hogy nincsenek kitömve. A panorámutogató énekelve magyarázza a nagy harcok, Vezúv-kitörések, tengeri viharok és rémes gyilkosságok történeteit, amiknek hű képmását mindenki megnézheti két kopekért egy nagyító lyukon. Hát még azok az élvezetek, amik nincsenek földél alá rejtve. Itt egy banda kürtzenész játszik, akik közül mindegyik csak egy hangot fúj, mint az orgona a sípjait, s mégis nóta lesz belőle; amott cigányleányok táncolnak énekkíséret mellett; keringelők, hinták, szelmalomalakra röpitik a légben ujjongató terheiket; az orosz csúszkán szánkóval, korcsolyával iszánkodik alá a jókedvében sival-

kodó ünneplő nép, s valamennyi dicső mulatságon felülemelkedve fogja bámulatni csodaművészetét a kötél táncos, aki egy szál kötélen, ami az Izsák-templom tornyától az admirális erkélyéig van kifeszítve, fog egy talyigát keresztülni, s abban a talyigában a saját kislia fog ülni.

Van is dicső kedv: a szamovárok nem győzik a forró teát ontani, s a teára nyomban cukros jeget meg sós uborkát fogyaszt, aki igazán jól szeret élni: s hallgatja a népénekesek dalait, s maga is beleénekel, s ha elhozta a háromszegletű balalajkát, muzsikál is hozzá; ami nem nagy tudomány, mert csak két húrja van a szerszámnak.

De nemcsak a köznép mulat ma; az úri rend is kijött az utcára a maga pompájával. Arról ugyan gondoskodva van jól, hogy a fekete nép (a csort narod) meg az úri rend össze ne keveredjék. A „nyári kert” el van zárva ezalkalommal, s ott vágat körben az előkelő világ, mindenféle alakú hintóiban, a batardtól kezdve a nemzeti proleotkiüg, s mutogatja drága prémeit és boglárait meg bolognai kutyácskáit. A Néva jegén pedig ezernyi meg ezernyi szánka futtat versenyt, szabadon vágatva a széles folyam tükre felett, aranyozott szánok angol telivérekkkel, s egyszerű lapon vasokok, amik elé széles szarvú iramszarvas van fogva. Az észak Bábae van együtt.

S majd amikor le fog szállni az est, akkor a nyári kert pavilonjának teraszán meggyújtják a bengáli tüzeket: a vásártéren kátrányos máglyákat lobbantanak fel, s tarka tűzijáték eleveníti meg a zibongó népünnep képét.

S erre a tűzijátékra három ágyúlövés a vár fokáról fogja megadni a jelt, akkor valamennyi toronyban megszólalnak a harangok Mihály őrangyal hódolatára.

Ez a három ágyúlövés meg az a harangszó lesz jel az összekülvőknek is, hogy előrohanjanak odúikból késcikkel, fályáikkal, elkiáltva a jelszót: „*Itt van ő! Itt van Napóleon!*” Amikor aztán a harangbömböléstől elnyomott csataordításban, az úri néppel és a katonasággal összekeveredve, az általános

zúrzavar közepett egyszerre juthatnak be a várba, leölve mindenkit — kiról a „*kés dala*” szól.

Egészen tiszta munka volt.

Délután erős délnyugati szél támadt a tenger felől, mely sok multságot elrontott. Az ilyenre ugyan itt mindenki el van készülve; ha nem elég egy bunda, felvesz kettőt; hanem a szegény komédiásoknak sok bajt okozott; felforgatta a sátorait, félbeszakította a legmultságosabb tréfákat; a kötél-táncos nem is merete megkísérleni nyaktörő útját; az erős szél úgy lefújta volna arról az egy szál kötélről fiastól együtt, mint egy pár legyet. A nyári kertben kocsikázó hölgyek is panaszkodtak, hogy a fátyolaikat mind letépi a kalapjaikról a szél, s különösen nagy volt a panasz amiatt, hogy a tűzijáték egészen dugába dől, mert a bengálitűzön s a tűzkerekeken kívül semmi sem fog sikerülni.

A szél pedig estefelé nemhogy csillapodott volna, hanem valóságos orkánná növekedett.

Ekkor megdördültek a vár fokáról az ágyúk, s azokkal egyszerre megszólaltak a harangok. Háromszáz harang egyszerre. Az aztán a carillon!

A harangozáson a népzaj nem törhetett keresztül, hanem az ágyúdörgések igen.

A nép szokta számlálni, hogy hányat lőnek.

Három lövés volt a jeladás a bengálitűz ellobbantására.

Hanem az ágyúk tovább dörögtek.

Mikor huszonegyig elszámlált a nép, akkor azt kérdezték az emberek egymástól: „Nini! Mi ez? Hercegasszony született tán a téli palotában?”

Nem biz az, az ágyúk csak tovább dörögtek.

Az ötvenedik lövésnél azt kérdezte minden ember: „Ejha! Valami tengeri csatát nyertünk meg valahol?”

Annál sem állt meg az ágyúdurrogás, tovább dörgött a harangzúgás között.

Mikor aztán a százegyediket dörögte az ércatorok, akkor min-

den ember bámulva kérdezte egymástól: „De hát a cár születésnapja van-e ma, vagy micsoda!?”

Az sincs! A dörgést folytatta a rézszörnyeteg. Százkettőt, százhármat, száznegyvet. — A százötödiknél aztán senki sem kérdezte, hogy mit jelent ez, hanem felordított az egész város, oly hangon, mely túlharsogta a harang bömbölését:

— „Itt jön! Ő jön!”

De nem „Napóleon jön”, hanem még annál is nagyobb úr: a *Néva!*

Jön visszafelé, s hozza magával a tengert! Az egész darabokra tört jégtengert, kristály torlaszaival, hullámsáncaival; sebesen, rohamosan, ordítva, harsogva, tombolva.

Ezt jelzi a szakadatlan ágyúlövés a várfokról.

— — — — —

Mikor I. Péter cár hozzáfogott annak az eszmének a létesítéséhez, hogy a finn mocsár közepett egy új világvárost emeltessen, s az őserdőket, amik a mostani palotasorok helyét elfoglalták, kezdé kiirtatni, talált egy vén veresfenyőfát, aminek a kérgébe mély vonalak voltak vágva körül. „Mit jelentenek ezek a vonalak?” — kérde egy vén paraszttól. — „Ezek jelzik, uram, a *Néva magasságát, mikor megárad, s a vidéket elönti.*” — A cár levágatta a fát is, a parasztot is. Azok pedig igazat mondtak mind a ketten. A *Néva* a hatalmas cári városnak örök ellensége maradt.

— — — — —

Jön, visszafelé folyva, már nem a medrében, hanem a medrén kívül, nem is a *Néva* már, hanem a tenger. Maga a keserű tenger, s majd mikor le fog futni a víz, a paloták falai odáig be lesznek húzva sóval, ameddig a víz emelkedett.

Úgy jön az óriási hullámszörnyeteg, mint egy útnak indult hegylánc. Egész délután ostromolta, a nyugati szélről korbácsolva, azt a torlaszt, amit saját maga rakott maga elé a kronstadti öbölben felszaggatott jégből, estére legyőzte azt, s akkor

aztán omlott be hömpölyögve a nagy Névába és ott tolta maga előtt a jégzajt.

Legelsőök voltak, akik az ítéletnapra vést észrevették, a nagy Néva jegén versenyszánkázók. Akik a jobb partra menekültek szánjaikkal, azok jól jártak, mert ott tiszta volt az út a menekülésre; de akik a bal partot találták legközelebb, s arra akartak kiszabadulni, azok egyszerre az ádáz rémületet vitték magokkal az ünnep mámorában tomboló sokaság közé.

„A Néva jön!”

Ez az egy kiáltás elég ijedelmet önteni a legbátrabb szívébe, s nyavalyássá rémíteni a gyöngé szívűt, mert az elől nincs menekülés. Ez mikor haragba jön, végigönt az egész városon, s aki előle fut, az utca túlsó végén már szemközt találja őt.

A zűrzavar egy perc alatt általános lett. A hintók serege az elkerített nyári kertből csak a rendes kapukon keresztül szabadulhatott ki. S ott a bejáratoknál összetorlódott. Akik aztán nagy nehezen kiszabadulhattak a térre, az utcára, ott az eszeveszettül rohanó népgomoly közepébe jutottak, s az vitte őket magával, amerre maga rohant, nem tekintve a címert a hintóajtón s a paszomántos inast a bakon. Nem volt most se herceg, se muzsik, csak ijedt ember.

S mielőtt ki bírtak volna egymás közül keveredni, már ott volt a vízár.

Az első hullámcsapás, mint egy halom szemetet kapta fel a nagy Izsák tér bódéalmazatát. A lebujokból kiöntött dőzsölők ordítva jöttek elő pincedúikból; a vásárosok úszó bódéik tetejére kapaszkodva, kiabáltak segítségért; az óriásnő a sátora tetején dugta ki a fejét meg a két kezét, s legjobban meg volt ijedve, a majomnak öltözött komédiások fölfutottak árbocáikra, a vízileány is megtalálta a lábait, s igyekezék a szárazra jutni halfark nélkül; a betanított elefánt bömbölve gázolt a népen keresztül, hátára kuporodott gazdájával, s az állatsereglet fenevadai rivalltak, mint az őserdőben.

S a rémjelenet szatírjául a nyári kert pavillonja teraszán elhelyezkedett tűzijátékos meggyújtotta piros és zöld bengáli-tüzeit, s azok messze bevilágíták az özönvízi zúrzavar képét. Csak ő maga és segédei nem láttak semmit, elvakítva a fénytől, míg egyszer aztán a harangok, az addigi ünnepi zengésből áttértek a vészjelző kongatásra. Akkor vették csak észre a nagy veszedelmet. Akkor meg aztán siettek kioltani minden görögtüzet, s arra az egész város sötét lett. A vihar nem engedte a lámpásokat meggyújtani, s a jégzaj, amerre előnyomult, mind kidöntögette a lámpásfákat.

A zúrzavarhoz, a vészhez még az éjsötétség is hozzájárult.

Az ész nélkül menekülő tömeg között ott volt *Ghedimin* hercegnő is *Bethsábával*. Orosz divat szerint két egymás elé fogott ló volt a hintójuk előtt. Egy ilyen fogattal nagyon nehéz kikeveredni egy kocsitömkeleg és futó sokaság közül. Az első ló alig fékezhető. Kivált az ilyen tüzes angol mén, aminőt ma a hercegnő kocsijába fogatott. Be akarta mutatni, hogy neki mégis pompásabb fogata van, mint *Zeneidának*. Pedig hát nem ért vele célt, mert *Ilmerinen* kisasszony meg sem jelent a nép-ünnepen.

— Térj ki valami mellékutcába! — parancsolá a hercegnő kocsisának.

Ezt könnyű volt parancsolni, de nehéz végrehajtani. A népgomoly minden oldalról körülfogta őket.

— Szállj le — parancsolá ekkor a vadásznak — s csinálj helyet a csöcselék között!

A vadász, egy óriási finn legény, aztán megfogta zabljánál fogva az első lovat, úgy akarta azt a néptömeg között vezetni jobbjaival ütlegeket osztva az útjába tóduló muzsikovok fejére. — No, a muzsiknál még az megjárja, mert az hozzá van szokva, mert ő paraszt; de az ostorhegyes ló nemes vér, s az angol paripa nem engedi magát a zabljánál fogva cibáltatni. Egyszer csak felágaskodott, s a patkójával olyat csapott a vadász fejére, hogy az eszméletlenül rogyott össze.

— Most mit csináljunk? — szóla megrémülten a hercegnő, s elkezdett sírni.

— Én tudok rajtunk segíteni — mondá ekkor *Betshába*. — A gyeplőst lehet nyeregből vezetni.

— De ki ül fel rá? — szólt kezét tördelve a hercegnő.

— Hát én! Megszoktam a lovaglást.

— Jó lesz — mondá a hercegnő.

Mindenekfelett önző volt. Nem gondolt rá, hogy *Bethsábának*, ha az első lóig akar eljutni, előbb térden felül érő jeges árban kell végiggázolnia; azután kitenni magát fagyasztó viharoknak, bunda nélkül, csupán a könnyű prémes kacabájában, s azonkívül egy őrjöngő néptömegnek, mely a sötétben nem ismer se Istent, se urat! És hogy elvégre is az egy király leánya, aki nem azért lett bízva *Ghedimin* hercegnőre, hogy őnála fullajtári szolgálatot teljesítsen.

Azt mondta neki: „jó lesz.”

S arra a leány hirtelen leveté nyusztoszörmés bundáját, kiugrott a kocsiból, bele a vízbe; odafutott az első lóhoz, azt szépen a nevéen szólította, megveregette a nyakát, s aztán egy acélruganyosságú szökéssel ott termett a hátán, a gyeplőszárt kantárnak fogva a kezébe.

Most aztán meg lehetett indulni.

A leány szelíd szóval kérte az útjába tódulókat: „Kedves bátyám! Kérlek; áldjon meg az Isten!” s ez többet használ, mint az erőszakoskodás. Az emberek szorítottak utat előtte, s a hintó kivergődött az Izsák térről és a széles utcákról, s sikerült azzal befordulni egy mellékutcába, amit nem leptek el a futó tömegek.

Hanem annak is meg volt a rossz oka, hogy miért nem jött azon szemközt ember?

Azért, mert a túlsó utcán már megkerülte őket az áradat.

Mentől inkább haladtak azon az utcán, annál bizonyosabbak lehettek afelől.

A hullám már becsapott a hintóba, s a hercegnőnek fel kel-

lett állani a kocsi ülésére, hogy a lábai fel ne ázzanak. Ő tehette azt; de Bethsábát az előrevágtató paripa csuromvízzé fecskelte, s a hullám folyvást a térdeig csapkodott fel.

— Csak a Nyefszki prospektre kiérjünk! — liheg é a hercegnő. — Siessetek. Siessetek. Ott van a palotánk mindjárt közel.

Oda ugyan jó helyre értek. Amint a keresztutcából kijutottak a tágas, egyenes sugárútra, mintha a Névát magát látnák maguk előtt, mikor megindul rajta a zaj. Itt már nemcsak víz volt, hanem jég is. A sötét víztükör felett ott feküdtek az úszó jégtáblák. Az áradat a *Mojka*-csatornán át eléjük került.

— Szent Mihály arkangyal! — kiálta fel e látványra a kocsis a bakon. — Szabadíts meg bennünket a magad neve napján!

— Ne imádkozz most, hanem hajtsd a lovakat! — kiálta rá a hercegnő.

— De asszonyom, nem szabadít ki innen bennünket más, mint vagy angyal, vagy az ördög!

— Ne ugass! — kiálta a hercegnő, fejbe vágva a kocsist. — Én egyikben sem hiszek; hanem bízom a jó lovaimban, azok hazavisznek. Vágtassunk, vágtassunk.

S a nő vágta a kocsist, vágta a lovat, a ló meg vágta a haragos elemet, a jeges árt: haragudtak mind a hárman. Csak a királyleány könyörgött. „Én Istenkém, kis Istenkém: küldj valami szabadulást!”

Érezte, hogy nem soká fogja kitartani, tagjai megdermednek.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

H, Hon	A Hon
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
Jókai-jubileum	A Jókai-jubileum és a Nemzeti díszkiadás története. Bp. 1898.
K	kézirat (kizárólag Jókai kézírata)
MBiblSzle	Magyar Bibliofil Szemle
kezd.	kezdetű
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—98. — Szabadság a hó alatt vagy a zöld könyv: 66. k. 1897. 484 l.
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
r.	recto
r. k.	reggeli kiadás
sh.	sajtóhiba
v.	verso

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A regény kéziratának csak kis töredékei maradtak fenn. Az 1–2. valamint a 243–244. lapot az OSzK kéziratára őrzi, a 337–338. lap Nagy Miklós birtokában van, ő bocsátotta rendelkezésemre.

Először megjelent a Hon-ban (Felelős szerk. Jókai Mór) 1878. (XVI. évf. 237. sz.) okt. 1.—1879. (XVII. évf. 85. szám, reggeli kiadás) ápr. 7. között az alábbi részletezés szerint:

1. 1878. okt. 1. 237. sz. *A hómező rózsái* és a *Ködfátyolkép* c. fej. az „Amint a folyam elmarad” kezd. bekezdésig.
2. okt. 2. 238. sz. *A Ködfátyolkép* c. fej. végig. *A Nagyúri kedvtöltés* c. fej. az „Egész Szentpétermár az utcán van” kezd. bekezdésig.
3. okt. 3. 239. sz. *A Nagyúri kedvtöltés* c. fej. végig.
4. okt. 4. 240. sz. *A Nem „Neben”*. . . s a *Haditerv egy asszony ellen* c. fej. az „Az bizony, királyné” kezd. bekezdésig.
5. okt. 5. 241. sz. Tévesen újra *Nem „Neben”* címen a *Haditerv egy asszony ellen* c. fej. az „Egy ellenkérdéssel felelek” kezd. bekezdésig.
6. okt. 6. 242. sz. Tévesen *Nem „Neben”* cím alatt a *Haditerv egy asszony ellen* c. fej. a „Mi okod van mást hinni?” kezd. bekezdésig.
7. okt. 8. 243. sz. Tévesen *Nem „Neben”* cím alatt a *Haditerv egy asszony ellen* fej. végig. *A hátramaradt* c. fejezet „A világtörténet ott maradt el” kezd. bekezdésig.
8. okt. 10. 245. sz. Tévesen *Nem „Neben”* cím alatt *A hátramaradt* c. fej. a „Hallottad ezt Ihnáskó?” kezd. bekezdésig.
9. okt. 12. 247. sz. *A hátramaradt* c. fej. végig. *A nyolcas fogat* c. fej. „A fákllyáktól megvilágított csoport” kezd. bekezdésig.
10. okt. 13. 248. sz. Tévesen *A hátramaradt* címen *A nyolcas fogat* c. fej. végig és az *Orgia egy vulkán fenekén* c. fej. „A bemutatott alak sejtette” kezd. bekezdésig.
11. okt. 15. 249. sz. *Az Orgia egy vulkán fenekén* c. fej. az „Ott egy szilaj orgia képét látta” kezd. bekezdésig.
12. okt. 17. 251. sz. *Az Orgia egy vulkán fenekén* fej. végig. *A zöld asztal és a „zöld könyv”* c. fej. az „Uraim! — szólt Zeneida” kezd. bekezdésig.

13. okt. 19. 253. sz. *A zöld asztal és a „zöld könyv”* c. fej. a „Rossz, mert organizálhatatlan” kezd. bekezdésig.
14. okt. 20. 254. sz. *A zöld asztal és a „zöld könyv”* c. fej. a „Fortélyos gépezete volt a kettőnek” kezd. bekezdésig. *Történelmi jegyzetek* az I. kötethez. I—II.
15. okt. 22. 256. sz. *A zöld asztal és a „zöld könyv”* fej. végig.
16. okt. 24. 258. sz. *A pézsmaszagtól a kátránybűzig* c. fej. az „Elűzte őt innen” kezd. bekezdésig.
17. okt. 26. 260. sz. *A pézsmaszagtól a kátránybűzig* c. fej. a „Pestel kért szót” kezd. bekezdésig.
18. okt. 27. 261. sz. *A pézsmaszagtól a kátránybűzig* c. fej. az „Azt a bolondot nem teszem” kezd. bekezdésig.
19. okt. 29. 262. sz. *A pézsmaszagtól a kátránybűzig* fej. „A belépőket harsány üdvözlés fogadja” kezd. bekezdésig.
20. okt. 31. 264. sz. *A pézsmaszagtól a kátránybűzig* c. fej. a „Dühös taps hangzott fel rá” kezd. bekezdésig.
21. nov. 1. 265. sz. *A pézsmaszagtól a kátránybűzig* c. fej. végig. *Az űzött vad* c. fej. „A meggyilkolt fia” kezd. bekezdésig.
22. nov. 5. 267. sz. *Az űzött vad* c. fej. „Az egyikkel már találkoztunk” kezd. bekezdésig.
23. nov. 6. 268. sz. *Az űzött vad* c. fej. „Azon pedig sohse törd a fejedet” kezd. mondatig. A cím megjelölése nélkül *Az űzött vad* c. fej. folytatásaként *A másik leány* c. fej. az „Ez nagyon búskomor mese” kezd. bekezdésig.
24. nov. 7. 269. sz. *Az űzött vad* c. fej. folytatásaként *A másik leány* c. fej. végig. *A Hogy vesznek be egy várat?* c. fej. a „Hát mármost mit akarsz?” kezd. bekezdésig.
25. nov. 9. 271. sz. *Hogy vesznek be egy várat?* c. fej. végig. *Az, aki szellemeket eszik* c. fej. a „Szerelmes légyottot nem várt” kezd. bekezdésig.
26. nov. 10. 272. sz. *Az, aki szellemeket eszik* c. fej. a „De hát micsoda indecentia az . . .” kezd. bekezdésig.
27. nov. 12. 274. sz. *Az, aki szellemeket eszik* c. fej. végig. *A kedvenc rajkó* c. fej. a „Lehet is azt rögtön megtalálni!” kezd. bekezdésig.
28. nov. 14. 276. sz. *A kedvenc rajkó* c. fej. végig. *A cár mosolygott!* c. fej. „A vendégek száma több volt” kezd. bekezdésig.
29. nov. 15. 277. sz. *A cár mosolygott!* c. fej. a „Visszaveszem a költeményemet” kezd. bekezdésig.
30. nov. 16. 278. sz. *A cár mosolygott!* c. fej. végig. *Az apa bosszúja* c. fej. a „Válladra tüzes vassal” kezd. bekezdésig.
31. nov. 17. 279. sz. *Az apa bosszúja* c. fej. végig.

32. nov. 20. 281. sz. *Égverés* c. fej. az „E szókra Arakcsejeff” kezd. bekezdésig.
33. nov. 22. 283. sz. *Az Égverés* c. fej. végig. *A Bethsába* c. fej. a „Corynthia még jobban kacagott” kezd. bekezdésig.
34. nov. 26. 287. sz. *A Bethsába* c. fej. végig. *A Corynthia* c. fej. az „Amíg őt a cár mindenütt kerüli” kezd. bekezdésig.
35. nov. 27. 288. sz. *A Corynthia* c. fej. végig. *A szörny* c. fej. a „Nem tört ki” kezd. bekezdésig.
36. nov. 29. 290. *A szörny* c. fej. a „Bizony Arakcsejeff” kezd. bekezdésig.
37. nov. 30. 291. sz. *A szörny* c. fej. a „Ne siessen a válasszal” kezd. bekezdésig.
38. dec. 4. 295. sz. *A szörny* c. fej. végig. *A vak tyúk igazgyöngye* c. fej. a „Galban lovag. Látja ön ezt a körfalat” kezd. bekezdésig.
39. dec. 5. 296. sz. *A vak tyúk igazgyöngye* c. fej. végig. *Az Aki mindennél nagyobb úr* c. fej. az „Egészen tiszta munka volt” kezd. bekezdésig.
40. dec. 10. 300. sz. *Az Aki mindennél nagyobb úr* c. fej. végig.
41. dec. 11. 301. sz. *Az ördög* c. fej. „Az volt Zeneida fürdőszobája” kezd. bekezdésig.
42. dec. 12. 302. *Az ördög* c. fej. végig. *A zöld szemű ember meséje* c. fejezet a „Ment csak ment” kezd. bekezdésig.
43. dec. 13. 303. sz. *A zöld szemű ember meséje*. c. fej. végig.
44. dec. 18. 307. sz. *A Hisz ön nem az . . .* c. fej. „A visszatérő Zeneida” kezd. bekezdésig.
45. dec. 20. 309. sz. *A Hisz ön nem az . . .* c. fej. a „Zeneida elérte” kezd. bekezdésig.
46. dec. 21. 310. sz. *A Hisz ön nem az . . .* c. fej. végig. *A Góg és Mágóg* c. fej. „A népzaj elnyomta a végszavakat” kezd. bekezdésig.
47. dec. 22. 311. sz. *A Góg és Mágóg* c. fej. végig. *A pálmák alatt* c. fej. a „Hogy takarta el arcát” kezd. bekezdésig.
48. dec. 24. 312. sz. *A pálmák alatt* c. fej. a „Még három napot töltött” kezd. bekezdésig.
49. dec. 26. 313. sz. Puskin: *A cigányleány*.
50. dec. 28. 315. *A pálmák alatt* c. fej. végig. *A Panacea* c. fej. a „De a harmadik küldemény” kezd. bekezdésig.
51. dec. 29. 316. sz. *A Panacea* c. fej. végig.
52. 1879. jan. 1. 1. sz. *A nászajándék* c. fej. a „Csak a Déli Társulat” kezd. bekezdésig.
53. jan. 3. 3. sz. *A nászajándék* c. fej. végig. *A Potifár felesége* c. fejezet „A cár útra készül” kezd. bekezdésig.
54. jan. 4. 4. sz. *A Potifár felesége* c. fej. végig. *Az anyai áldás* c. fejezet a „Hát ki más” kezd. mondatig.

55. jan. 5. 5. sz. *Az anyai áldás* c. fej. végig. *A hagyatéék* c. fejezet a „Puskin indulatosan tört ki” kezd. részig.
56. jan. 8. 7. sz. *A hagyatéék* c. fej. a „Puskin elkezdett a szobában” kezd. bekezdésig.
57. jan. 9. 8. sz. *A hagyatéék* c. fej. végig. *Az Ami szíven talál, pedig nem golyó* c. fejezet az „Ordíthatjátok már” kezd. bekezdésig.
58. jan. 11. 10. sz. *Az Ami szíven talál, pedig nem golyó* c. fej. végig. *A légyott órája* c. fej. a „Most lehet már összehúzni” kezd. részig.
59. jan. 12. 11. sz. *A légyott órája* c. fej. a „Makszimovics Iván — átaljában véve” kezd. bekezdésig.
60. jan. 15. 13. sz. *A légyott órája* c. fej. végig. *Történelmi jegyzetek* 12—36.
61. jan. 17. 15. sz. *A szétszakadt szív* c. fej. végig.
62. jan. 19. 17. sz. *A Hamvak és szikrák* c. fej. végig. *A Dajmona* c. fej. a „Dajmonához az hozta” kezd. bekezdésig.
63. jan. 22. 19. sz. *A Dajmona* c. fej. az „Egészen veres volt” kezd. bekezdésig.
64. jan. 23. 20. sz. *A Dajmona* c. fej. az „Utoljára a pokolbeli mulatság végén” kezd. bekezdésig.
65. jan. 24. 21. sz. *A Dajmona* c. fej. végig.
66. jan. 25. 22. sz. *Ami szíven talál, pedig nem kés* c. fej. „A cár nagyot sóhajtott” kezd. részig.
67. jan. 26. 23. sz. *Az Ami szíven talál, pedig nem kés* c. fej. az „Alekszej Andreovics mi lelt?” kezd. részig.
68. jan. 28. 24. sz. *Az Ami szíven talál, pedig nem kés* c. fej. végig. *A grusinói comitragoedia* c. fej. az „Óriási hahota” kezd. bekezdésig.
69. jan. 29. 25. sz. *A grusinói comitragoedia* c. fej. a „Ki tudna két, kalitjából kiszabadult” kezd. részig.
70. jan. 30. 26. sz. *A grusinói comitragoedia* c. fej. végig. *A remete* c. fej. „A Szent György-kolostor egyike” kezd. bekezdésig.
71. jan. 31. 27. sz. *A remete* c. fej. végig.
72. febr. 2. 29. sz. *Zúrhangok* c. fej. „A büszke hercegnő” kezd. bekezdésig.
73. febr. 4. 30. sz. *A Zúrhangok* c. fej. végig. *A Hogy rabolják el egy férjtől a feleségét?* c. fej. a „Meg ne fojts” kezd. bekezdésig.
74. febr. 9. 35. sz. *A Hogy rabolják el egy férjtől a feleségét?* c. fej. „A világ minden kincseért sem” kezd. bekezdésig.
75. febr. 12. 37. sz. *A Hogy rabolják el egy férjtől a feleségét?* c. fej. végig.
76. febr. 16. 41. sz. *A Masinkák ünnepén* c. fej. „A magas, magasabb és legmagasabb” kezd. bekezdésig.
77. febr. 19. 43. sz. *A Masinkák ünnepén* c. fej. „A te arcodról” kezd. bekezdésig.

78. febr. 21. 45. sz. *A Masinkák ünnepén* c. fej. végig.
79. febr. 22. 46. sz. *Az üstökös alatt* c. fej. végig.
80. febr. 23. 47. sz. *A zöld szemű ember* c. fej. az „Ismét vágatott utána . . .” kezd. bekezdésig. Azután a lap tévedés folytán a közbeeső fejezetek kihagyásával az *A kísértő* c. fejezetből közül egy részt az „Isten neki” kezd. résztől a fej. végéig. *Az egér játszott a macskával* c. fej. az „Őn azt nagyon jól tudja” kezd. bekezdésig.
81. febr. 25. 48. sz. Sajtóhibára hivatkozva ismét előlről hozza a lap az *A zöld szemű ember* c. fejezetet a „Jakuskin megtudta” kezd. bekezdésig.
82. febr. 26. 49. sz. *A zöld szemű ember* c. fej. az „Így került el” kezd. bekezdésig.
83. febr. 27. 50. sz. *A zöld szemű ember* c. fej. a „Valami futár” kezd. részig.
84. márc. 1. 52. sz. *A zöld szemű ember* c. fej. végig.
85. márc. 2. 53. sz. *A hírnök* c. fej. végig. A „*Beatus ille*” c. fej. végig.
86. márc. 5. 55. sz. *A kísértő* c. fej. a „Galban azért csak” kezd. bekezdésig.
87. márc. 12. 62. sz. *A kísértő* c. fej. végig. *Az egér játszott a macskával* c. fej. a „Bethsába elhagyta a termet” kezd. bekezdésig.
88. márc. 16. 66. sz. *Az egér játszott a macskával* c. fej. végig. *Az ellenméreg* c. fej. az „Elámulva tekinte” kezd. részig.
89. márc. 18. 68. sz. *Az ellenméreg* c. fej. végig. A „*Derevaski daloj!*” c. fej. a „Tudom mi van benne” kezd. bekezdésig.
90. márc. 19. 69. sz. A „*Derevaski daloj!*” c. fej. végig.
91. márc. 22. 72. sz. *A névtelen embernek névtelen asszonya* c. fej. a „Bizony olyan volt már a hangja” kezd. bekezdésig.
92. márc. 28. 76. sz. *A névtelen embernek névtelen asszonya* c. fej. az „Ah! Tudom hogy ön gyűlöli” kezd. bekezdésig.
93. ápr. 1. 80. sz. *A névtelen embernek névtelen asszonya* c. fej. az „Azok nem fognak senki ellen” kezd. bekezdésig.
94. ápr. 5. 83. sz. *A névtelen embernek névtelen asszonya* c. fej. végig. *Az Epizódokból A megmentett költő* végig.
95. ápr. 6. 84. sz. *A Ghedimin és Zeneida* c. epizód végig. *A Constantin regéje* c. epizód végig.
96. ápr. 7. 85. sz. *Történelmi jegyzetek* végig.

KÖTETKIADÁSOK

- I. a) *Szabadság a hó alatt vagy a zöld könyv*. Történelmi regény. 1–4. k. Bp. 1879. Athenaeum 1. k. 191 l.; 2. k. 197 l. [1–2. k. egybe van kötve] 3. k. 175 l.; 4. k. 264 l. [A 3–4. k. egybe van kötve].

- b) Új, olcsó kiadás 1884.
Címlapkiadás.
- II. a) Bp. 1897. Révai testvérek 484 l / Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 66. / Ettől a kiadástól kezdve az eredeti kötetbeosztás nem szerepel. A *Történelmi jegyzetek* az egyes kötetek végéről átkerülnek a regény végére. Az eredetileg a III. k. végén közölt Puskin-poéma (*A cigányleány*) szintén a regény végére kerül.
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott alakban, Nemzeti kiadás elnevezéssel.
- b) 1904.
Címlapkiadás.
- c) 1904.
Címlapkiadás. / Jókai Mór újabb művei XI. /
- d) 1906.
Címlapkiadás.
- e) 1909.
Címlapkiadás.
- f) 1912.
Címlapkiadás.
- III. 1–4. k. [1–2. és a 3–4. k. egybekötve] Bp. 1913. Révai 1. k. 160. l.; 2. k. 148 l.; 3. k. 174 l.; 4. k. 148 l. / Olcsó Jókai 133–140. /
- IV. 1–2. k. Révai 1. k. 194 ; 2. k. 195 l.
/ Jókai Mór összes művei. Centenárium kiadás 22–23. /
- V. (Hegedűs Géza előszavával.) Bp. 1949. Franklin 311 l. (*A Történelmi jegyzetek és A cigányleány* nélkül.)
- VI. (A bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Sas Andor.) 1–2. Bratislava 1950. 1. k. 299 l.; 2. k. 304 l. / Magyar könyvtár /
- VII. (Sajtó alá rendezte Gondos Ernő. Szántó Piroska rajzaival) Bp. 1962. Szépirodalmi könyvkiadó 492 l. / Jókai Mór válogatott művei. /
- A regény *Az, aki szellemeket eszik* c. fejezete külön megjelent a Debrecen c. lapban 1949. jún. 5. 130. sz.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzáférni. Ezek adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. M Bibl Szele 1925) és Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Kézirat) összeállításai nyomán közöljük.

Német:

*1. a) *Die Freiheit unter dem Schnee, oder das grüne Buch.* Pressburg-Leipzig [187?] Karl Stampfel 1—2 vol. 265 p.

*b) u. a. *Neue Illustrierte Zeitung* (folytatásokban) Pressburg 1879.

Angol:

I. a) *Green Book, or Freedom under the Snow.* Transl. E. Waugh (Ellis Wright) London 1895. Jarrold and Sons 470 p.

b) 2. kiad. London 1896.

c) 3. kiad. London 1897.

d) 4. kiad. London 1897.

e) 5. kiad. London 1917.

Czigány Lóránt *The Reception of Hungarian Literature in Victorian England 1830—1914 c.* tanulmányában az első londoni kiadásként az 1897-es szerepel, amelyet még abban az évben a második, harmadik és negyedik kiadás követ, az ötödik, hatodik, hetedik kiadás megjelenésének éve szerinte 1898 a nyolcadik dátum nélküli, a kilencedik 1917-ben látott napvilágot. (A tanulmány kéziratban)

f) u. a. New York 1897. Harper and Brothers

g) u. a. New York 1898. Harper and Brothers

Francia:

I. *Le tapis vert* imité de Maurice Jókai par Louis Ulbach. Paris 1880. Calman Lévy 384 p. (*A pálmák alatt* c. fejezettel bezárólag.)

Le mariage de Pouchkine címmel (Paris 1881. Calman Lévy 354 p.)

a) *Panacea* c. fej.-től végig. Ulbach fej.-ről fej.-re követi Jókai szövegét, de kisebb változtatásokat hajt végre (l. *Irodalom*).

Szinnyei József szerint (*Magyar írók élete és munkái*) a regénynek megjelent francia nyelven még egy fordítása (a fordító: Mme Adam). E fordítást azonban nem sikerült megtalálnunk.

Dán:

* *Frihed under Sneen*, eller den Grønne bog, Kobenhavn 1880.

Cseh:

* *Svoboda pod sněhem čili zelená kniha*, Přeložil V. Pok. Praha 1879. František Šimaček 520 p.

Orosz:

* В стране снегов, Полярная звезда, Санктпетербург 1881. 1. sz. 153—201 p., 2. sz. 65—115 p.; 3. sz. 77—107 p.;

4. sz. 89—121 p.; 5. sz. 65—130 p.; 6. sz. 103—143 p.

A regény szövege rövidített és befejezetlen (Vö. Ludmila Sargina: *A magyar irodalom fogadtatása Oroszországban az 1870—1900 közötti*

években. *Tanulmányok a magyar orosz irodalmi kapcsolatok köréből.* Bp. 1961. 226—27.) Az 1881. 6. szám után a folyóirat nem jelent meg többé. Az eddigi feltételezésekkel ellentétben (pl. Sargina i. m. 226.) a folyóiratot nem e regény, hanem egy másik mű, Jurko: *Fatum* c. elbeszéléseinek közlése miatt szüntették meg. A Leningrádi Állami Történelmi Levéltár őrzi a cenzor jelentését a Poljarnaja Zvezda júl.-i számáról. E jelentésben nem esik szó Jókai regényéről, ellenben a cenzor igen károsnak, politikailag veszélyesnek minősíti az említett elbeszélést.

(Дела I-го отделения главного управления по делам печати [A sajtóügyi főigazgatóság I. osztályának ügyiratai] 776,6. опись 547.) A következő lapon levő, júl. 28-i dátumú bejegyzés már befejezett tényként említi a folyóirat betiltását. Demeter Tibor megemlíti még a regény 1880-as londoni orosz nyelvű kiadását, a Londonban megjelenő Poljarnaja Zvezda 7—8. számában. Tudomásunk szerint azonban ebben az időben már nem jelent meg Londonban Poljarnaja Zvezda c. orosz nyelvű folyóirat. E kiadványnak más forrásokban nem bukkantunk nyomára.

Ugyancsak Demeter Tibor tesz említést a regény 1881-es orosz kiadásáról az Otyecsesztvennije Zapiszki c. pétervári folyóirat 1—6. számában, s a regény orosz nyelvű kötetkiadásáról (Санктпетербург 1881.), e kiadások említését azonban másutt nem sikerült megtalálnunk.

Az Arad és vidéke c. lapban 1884. febr. 19-én (41. sz.) rövid hír tudósít arról, hogy a regényt románra fordítják. E fordítás megjelenéséről azonban nincs tudomásunk.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

I.

Jókai kéziratos noteszeiben nyomon követhetők a regény kialakulásának, az író anyaggyűjtő munkájának főbb mozzanatai. E noteszek közül, amelyeket jelenleg az OSzK őriz Oct. Hung. 699. sz., kettőben: a IX. és XIII. számúban található a regénnyel kapcsolatos feljegyzések.

Különösen sok bejegyzést tartalmaz a regénnyel kapcsolatban a XIII. notesz, amely feltehetőleg az 1875–76-os évek anyagát rögzíti. Bár a forrásmunkák címe sehhol sem szerepel, könnyen megállapítható, hogy a notesznek a *Szabadság a hó alatta* vonatkozó lapjain az író elsősorban Oroszországról szóló forrásmunkáit kivonatolta. Így például a 7. lap rectóján ez áll: „A sárga könyv, a nő elárulja, a szerető megemliti. . .” A regény történelmi jegyzeteiben az író megemlíti ezt a motívumot, és Lacroix *Les mystères de la Russie* c. művére hivatkozik. Valóban, a sárga könyv motívuma szerepel Lacroix művének 101. lapján (l. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*).

Később oldalakon keresztül ilyen bejegyzések olvashatók:

8. Newa szigetei 74

Kocsik 4 lóval 75

12. Machinkák ünnepe 83

13. Tűzijáték 85

(Az 54. l. v.)

14. Festőnek parancsol, hogy fessen, Doyennek

18. Dubina 123

(az 55. lap r.)

III. Déli összeesküvők 28

Ruszkája Pravda 32

123. Lengyel nem akar királyt ölni

(Az 58. l. v.)

125. Egyesült szlávok NB. 73

(Az 59. l. v.)

A mondatok végén álló szám rendszerint azonosítható Jókai forrásainak oldalszámával. Így a fent idézett részletben a mondatok végén szereplő számok egy része (a 8., 12., 13., 14., 18. sorszámú bejegyzéseké) Dupré de Saint-Maur: *Petersbourg, Moscou et les provinces* (Paris 1830.) I.

kötetének oldalszámait jelzi. Az idézett további bejegyzések Crusenstolpe *Der russische Hof* (Hamburg 1855—1860.) c. művére utalnak. Így tehát a XIII. notesz idézett és az idézetekhez hasonló lapjai a regény kialakulásának első állomását, az anyaggyűjtés folyamatát rögzítik.

Ugyancsak a XIII. notesz lapjai az előkészítő munka egy másik formájának nyomait is őrzik. A 61. lap versóján szótárszerűen kiírt orosz szavak s magyarázatuk olvashatók:

- 187. Reznostsik handlé
- 188. Tulup bekecs
- 191. Fortoska szelelő az ablakon

197. Blinni lángos vajjal (stb.)

A notesz végén (s ez már a regény kialakulásának második állomáshoz vezet át) a főbb alakokat felsoroló vázlat olvasható:

Alakok

1. A színésznő
2. Herczegnő. Babonás nő.
3. Cserkesz leány
4. Puskin
5. Galban
6. Arakcsejeff
7. Czár
8. Tánczosnő
9. Herczeg és kovács
10. Közkatona
11. Constantin
12. Neje
13. Két gyertyaégető
14. Öreg nő, aki előtt titkolják a megholtakat
15. Angol társa számára sírkövet vesz
16. A felhagyott temető lakos
17. A tudatlan úrhölgy
18. Adosság behajtó hitelező
19. Orosz nevelő kengyelfutó
20. Mystificatio

(A 108. l. r.)

Az e vázlatban felsorolt szereplők, **motívumok** nagy része valóban bekerült a regénybe. A hercegnő: Corynthia (a későbbi vázlatokban eleinte Heljodora néven szerepel); a cserkesz leány: Bethsába; az öreg nő, „aki előtt titkolják a megholtakat”: a regényben Ghedimin nagyanyja. Néhány itt említett motívumot Jókai nem használt fel. Így pl. nem tudjuk, mi volt a szándéka a „Herczeg és kovács” vázlatponttal, vagy ki lett volna a „tudatlan úrhölgy”.

A IX. noteszben, amelynek anyaga későbbi — 1878-ra tehető —

már kidolgozottabb vázlatokat találhatunk, részletes terveket egy-egy fejezethez. Pl.:

3. Bethsába névrokona történetét fűrkészi

4. Mi a szerelem? Jó az? Ajándékon kezdődik. Hátha más még jobban ajándékozik . . .

5. Nem állom ki, hogy a szemembe nézzen.

6. Hátha én szeretem, mit adjak neki

7. Fel kellene osztani a mézesheteket perczekre, hogy az utolsó napra is jutna belőle egy percz. (1. l. r. és v.)

Zeneida hazaviszi, levetkőzteti, nem dicséri a szépségét

10. Gyermekeket ad neki mosdatni, fésülni, azoknak mesél a zöld szeműről. A zöld szemű elviszi az embereket sokkal boldogabb országba (2. l. r. és v.)

S végül— több, a bemutatotthoz hasonló részletvázlat után — a 17. l. versőjén a következő, a cselekmény nagy részét áttekintő terv olvasható:

1. Neva áradás
2. Az ördög, aki megment
3. A mese a zöld szeműről
4. A téli palota udvarában
5. Daimona
6. A remete
7. A tanítvány oktatja mesterét Beth. Corynth.
8. Corynthia, Puskin
9. Készület a hadjáratra
10. A lesujtó hír. Grusinói comitrag.
11. Az összeesküvők véghatározata
12. A légyott napja és a temetés
13. Bethsaba meséi
14. A czár és neje utja
15. A zöld szemű ember
16. Bethsaba az estélyen és Zeneidánál
17. Puskin otthon marad
18. A templomban és a senatusban
19. A kitörés napja
20. Ghedimin az öreg anyjánál
21. Zeneida
22. Az összeesküvők vége
23. Constantin legendája

A noteszek anyaga azt bizonyítja, hogy Jókai forrásainak gondos tanulmányozása és több előzetes terv elkészítése után fogott hozzá a regény megírásához.

II.

A dekabrista felkelés korszaka, az orosz történelemnek ez a színes, eseményekben gazdag fejezete, a nemesi forradalmárok hősiessége, szomorú sorsa több nyugati és orosz író fantáziáját megragadta. Különböző okok vezetnek el őket e témához: az idősebb A. Dumas-t bizonyára elsősorban az egzotikus környezet, a regényes cselekmény vonzotta, amikor megalkotta *Le maître d'armes* (*A vívómester*, 1844.) c. regényét. E művében egy a XIX. század 20-as éveiben Oroszországban járt vívómester, Auguste Grisier naplója alapján dolgozza fel a dekabrista felkelés eseményeit. Regényének főszereplői valóban éltek, s ha nem is saját nevükön szerepelnek, s erősen kiszínezett cselekmény középontjába kerülnek is, felismerhetőek: a dekabrista Annyenkov, s az őt a száműzetésbe követő francia nő szerelme a korszak híres történetei közé tartozott (vö. В. А. Михайлов: *Отголоски декабристского движения во французской литературе* [A dekabrista mozgalom visszhangja a francia irodalomban] Популярная библиотека 102, Звезда, Moszkva 1911).

Néhány évvel Dumas után A. de Vigny is emléket állít a dekabristáknak *Wanda* c. elbeszélő költeményében (1855–56). Vigny poémájának alapjául főként N. Turgenyev Európa-szerte ismert könyve (*La Russie et les russes*) szolgált. Részben ennek anyagát használta fel és költötte át, amikor leírta egy Szibériába száműzött dekabristának és családjának szenvedéseit. A poéma a krími háború idején íródott, amikor Franciaország ellenségként állt szemben Oroszországgal, s így Vigny művének aktualitását többek között az adja, hogy a cári csapatoknak a krími háborúban elszenvedett vereségét úgy állítja be, mint jogos büntetést a dekabristák üldözéséért.

Az orosz irodalomban a dekabrista téma hosszú ideig tiltva volt az írók számára, s csak az 1856-os amnesztia után lehetett írni e kérdésről. Az amnesztia után a még élő dekabristák visszatérhettek a száműzetésből. Ilyen hosszú évek után visszatérő dekabrista szerepel Lev Tolszto *Háború és béke* c. regényének hőseként az első vázlatokban, a későbbiekben azonban az író más korszakba helyezte regényének cselekményét, s csak az epilógusban céloz a 20-as években jelentkező orosz ellenzéki körökre.

A 70-es években, a forradalmi narodnyikok tevékenységével kapcsolatos nagy feszültség időszakában, Nyekraszov, az orosz forradalmi demokrácia költője két poémájában (*Nagyapó*. 1870.; *Orosz asszonyok*. 1871–72.) éleszti a dekabristák emlékét, azzal a céllal, hogy korának forradalmi ifjúsága elé az előző nemzedék, a dekabristák hősiességét állítsa példaképpül.

Lehetséges, hogy Jókai részben ismerte e műveket: Dumas regényéről, s annak forrásáról, Grisiér naplójáról olvashatott a *Szabadság a hó alatt*hoz felhasználta forrásmunkákban is (pl. Schnitzlernél, aki a IV. k. 238. lapján említi Dumas regényét). Jókait azonban más elképzelések, más törekvések vezették, amikor a dekabrista témához fordult, mint e felsorolt művek bármelyikének szerzőjét.

Orosz tárgyú regényét számszám olyan mű előzte meg, amelyben oroszokat is szerepeltet, s melynek selektménye részben vagy teljes egészében Oroszországban játszódik: „... elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak és Délamerikában, a régi és új Egyiptomban, a caezárok Rómájában s a forradalmi Rómában, Párisban, Londonban, Szent-Pétervárott (itt különös előszeretettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagokon, Szibériában, Kamcsatkában ...” – írja. (*Jókai Mór önmagáról, önéletrajz és egyéb emlékezések.* 1825 – 1904. Franklin, 1904. 37 p.)

Oroszország iránti érdeklődését bizonyára a távoli, ismeretlen ország egzotikuma is sarkallta, de tévednénk, ha ebben látnánk e téma iránti vonzódásának egyedüli s legfőbb okát. Forgács László megállapítása szerint Jókaiiban „először nézett magyar író úgy az orosz társadalom fejlődésére, hogy tekintetében a magyar valóság tükröződött”. (*Jókai és az orosz irodalom-Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből.* Bp. 1961. I. k. 471.) Jókainak Oroszországgal kapcsolatos állásfoglalása szorosan összefügg a magyar élet kérdéseiben tanúsított magatartásának változásával. Ugyancsak Forgács László állapítja meg, hogy az oroszokról író Jókai útjának első szakasza a forradalom és szabadságharc esztendeire esik, amikor még egységes tömegnek fogja fel az „oroszszágot”, s szándékoltan ellenséges képet rajzol róla.

A szabadságharc leverését követő esztendőök, a krími háború időszakájában, s méginkább a 60-as években ez a kép differenciáltabbá válik. Az író már megkülönbözteti a népet a cárizmus hivatalos képviselőitől, s az elnyomott orosz népen belül is különbséget tesz a lázadó s a szolgáló típusa között.

Nemcsak Jókaira, több kortársára is jellemző, hogy nem azonosítják a magyar szabadságharc leverésében Ausztriának segédkezet nyújtó hivatalos orosz köröket a haladó orosz kultúra nagyjaival. Vajda János szerint az orosz birodalom, „... ez általunk lenézett, barbárnak hitt nemzet máris oly vívmányokat mutat föl, a szellemi művelődésnek semmi kormánytól nem függő, csupán a nép génusza által művelt szakmákban, például irodalmában, melyek a mienket Európa ítélőszéke előtt magasan túlszárnyalták” (*Vajda János Összes művei.* Bp. 1944. 1140.). „Mi nem gondoljuk, hogy Puskint egy olvasója is

felelőssé tenné a mai orosz politikáért . . — írja Arany János is (Koszorú 1863. II. k. 600.).

Hasonló szellemű Jókai néhány évvel későbbi nyilatkozata: „Az orosz diplomatiától visszariadunk, mert a rideg absolutismust képviseli; kárhozzatjuk benne, nem az orosz, de az absolutismust, mely elveinknek ellensége, akármely nemzettől jöjjön.

Az orosz *kormány*nak van kancsukája, vannak siberiai ólombányái, vannak vérrel írt ukázai; de az orosz *nemzet*nek van szabadság utáni vágya, mit demokrata egyletei fenyegetve hirdetnek a világnak, van hatalmas literaturája, melynek magas lelkű bajnokai az általános szellemi jobblétért, a nagy korezmékért küzdenek . . .” (Jókai M.: *Kivel szövötközünk*. H 1867. szept. 3., 4.)

Egy évtizeddel később, a 70-es évek második felében írja *Szabadság a hó alatt* c. regényét. Az 1875-ös fúzió utáni évek új korszakot jelentenek Jókai szemléletének alakulásában s írói működésében is. Az immár kormánypárti Jókai ebben az időszakban publicisztikai cikkeiben állást foglal Tisza Kálmán politikája mellett, elfogadja, sőt védelmezi a kiegyezés gazdasági következményeit. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy akár gazdasági engedmények árán is — óvni kell a monarchia egységét, amelyet az Oroszszágra tekintető szláv nemzetiségek mozgolódása veszélyeztet. A nemzeti elnyomáson alapuló dualizmus ellenségesen figyelte a balkáni szláv népek törökellenes szabadságmozgalmát, mivel a monarchia nemzetiségeinek hasonló megmozdulásaitól tartott (vö. Sőtér István: *Jókai pályafordulata. A Rab Ráby = Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 480.) Jókai. publicisztikai cikkeiben ezt a külpolitikát támogatja. Helyenként a regényben is kifejezésre jut az író féltelme a pánszláv terjeszkedés veszélyétől: a nyolc szláv köztársaságot ábrázoló csillag egyik ágán Magyarország is szerepel, a dekabristák köztársasági alkotmányának egyik célkitűzése, hogy Európa 50 év múlva köztársaság is legyen meg „muszka” is stb. E tekintetben Jókai nem áll egyedül. Kortársainak jelentős és értékes része, pl. Arany János, Vajda János osztja e vélekedéseket. (Sőtér I. i. m.) Jókai regényét nem nevezhetjük egyértelműen „orszellenesnek”, mégis érződik benne valami leki-csinylés, az elmaradott orosz viszonyok ironikus ábrázolása. Mintha az író azt éreztetné, hogy a kiegyezés utáni Magyarországon már megvalósultak azok a szabadságesszmék, amelyekért Oroszországban a dekabristák harcoltak és elbuktak. Ez a szemlélet nemcsak Jókaira, hanem a magyar liberális közvélemény egészére jellemző. Amikor nem sokkal a *Szabadság a hó alatt* c. regény előtt megjelenik a forradalmi demokrata Csernisevskij *Mit tegyünk* c. művének első magyar fordítása (Pesti Napló 1877. jan. 31. — ápr. 12.), az utószó írója Jókaihoz nagyon hasonlóan nyilatkozik a szláv despotizmus Oroszországban uralkodó „fojtó

légköréről” mely borzalommal tölti el „a művelt, szabad országok” lakóit, s körülbelül úgy jellemzi — már a hetvenes évek „nihilista” pereinek szemszögéből — a regény hatvanas években játszódó cselekményének hőseit, mint Jókai a „Medvesonka” társaság tagjait és a radikális dekabristákat. Ezen a ponton kapcsolódik a *Szabadság a hó alatt*, amelynek cselekménye a múlt század húszas éveiben játszódik, a 70-es évek valóságához.

Jókai az 1848–49-es szabadságharc idején sem helyeselte a „jakobinus” módszereket, később a párizsi kommünt is áldatlan testvérharcnak tekintette, melynek során mindkét fél félredobta a hazaszeretetet, a nemzeti egység nagy eszméit; aggasztotta őt egy ilyen hazai osztályharc bekövetkezése (vö. Nagy Miklós: *Az aranyember*. It 1959. 33.). Aggodalmát fokozták azok a hírek, amelyek a hetvenes évek magyar sajtójában Oroszországról napvilágot láttak. A regény megalkotásának idején és az azt megelőző időszakban Oroszország forradalmi fellendülés küszöbén áll. A forradalmi narodnyikok tevékenységéről, a terroristák elleni perekről a magyar sajtó is rendszeresen közöl tudósításokat (vö. Dolmányos István: *Az orosz forradalmi narodnyikok és a magyar sajtó*. = *Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp 1961. II. k. 42–84. Forgács L. i. m. 479.). A „nihilista” perekről (Turgenyev *Apák és fiúk c. regénye* nyomán e névvel nevezték nálunk is, nyugaton is a legkülönbözőbb forradalmi csoportokat, az orosz forradalmi demokratáktól és narodnyikoktól kezdve egészen a már Magyarországon is jelentkező munkásmozgalomig), az orosz forradalmi mozgalom megnyilvánulásairól tudósító hírekre Jókai úgy reagál, hogy több műben gúnyos megvetéssel, elítélően ábrázolja a „nihilistákat”. Ez jellemzi a *Szabadság a hó alatt* előtt írt művét, *A jövő század regényét*, amelyben már nem a cárizmust ítéli el (a nihilisták által elűzött cárkisasszony a regény egyik pozitív hőse), s a *Szabadság a hó alatt* után megalkotott *Asszonyt kísér, Istent kísért c. művét* is, amelyben már a magyar „nihilistákat” támadja (vö. Forgács László i. m. 478–479.). A forradalomtól, a jelentkező magyar munkásmozgalomtól való félelem vezeti Jókait, amikor *Szabadság a hó alatt c. regényében* a forradalmárokat a kocsma csöcselékével azonosítja a „Medvesonka” jelenetekben, s amikor nagy ellenszenvvel ábrázolja a Déli dekabrista társaságnak azokat a tagjait (pl. Jakubovicsot, Kahovszkijt), akik az erőszak alkalmazásának hívei. A 60-as évek végén s a 70-es években az orosz forradalmi mozgalom előretörésére s részben vadhajásainak burjánzására több orosz író is Jókaihoz hasonló módon reagál. Az egyéni terror módszerét alkalmazó Sz. G. Nyecsjev pere Európa-szerte nagy port vert fel; az orosz írók közül sokan részben e per hatására írt műveikben foglalnak állást a „nihilizmus” ellen, sokszor az egész forradalmi mozgalomra általáno-

sítva Nyecsjajev szélsőséges, anarchista módszereit. Leszkov: *Ha noxax* (1870–71.), Dosztojevskij *Ördögök* (1871–72) c. regénye is az ún. „antinihilista” művek sorába tartozik. S *A jövő század regénye* csakúgy, mint a *Szabadság a hó alatt* „Medvesonka” jelenetei ezzel az orosz „antinihilista” regénnyel állanak rokonságban.

Jókai azonban nemcsak a „nihilisták” tevékenységét támadja regényében, hanem Arakcsejevét is, s Arakcsejev leleplezésével állást foglal az abszolutizmus elnyomó politikájával szemben. Azok iránt érez rokonszenvet, akik, mint a finn Zeneida vagy a lengyel Krizsanovzky, a „vértelen forradalom”, a fokozatosan megvalósított alkotmányos reformok hívei, s akik még akkor sem hajlandóak erőszakos eszközökhöz nyúlni, amikor a hazájuk nemzeti függetlenségéért folytatott harc közepette szembetalálják magukat a cárizmussal. Közéjük tartozik a Jókai ábrázolta Puskin is, aki kéri a cárt, hogy óvatosan, lépésenként fejlessze ki az alkotmányt, az orosz nép szokásai, szükségletei szerint.

Jókai alkotói útjának korábbi szakaszán a cárok ábrázolásának célja általában zsarnokságuk leleplezése vagy a trón birtoklásért folytatott véres harc bemutatása volt (*Az úrnő*, *Az akhtiári fogoly* stb.), a *Szabadság a hó alattban* (akárcsak *A jövő század regényében*) más célok vezetnek. I. Sándor alakját éppúgy idealizálja, mint a cár legtöbb nyugati és korabeli orosz életrajzírója. A Habsburg uralkodóház tagjaihoz a 70-es években már áhítatosan ragaszkodó Jókai talán nem is annyira az orosz cárt látja I. Sándorban, mint inkább a bár gyenge, de mégis jóságos, ember *uralkodót*, kinek életét a felforgatók részéről veszély fenyegeti.

Ezt alátámasztja az a tagadhatatlan hasonlóság is, amely Habsburg Árpád (*A jövő század regénye*) és I. Sándor (*Szabadság a hó alatt*) alakja között megfigyelhető: mindkettő mélázó, nemeslelkű uralkodó; I. Sándor az árvíz, Habsburg Árpád a tűzvész idején személyesen vesz részt a mentésben stb. Jókai szerint a liberálisokként ábrázolt dekabristákhoz és Puskinhoz hasonló mérsékelt reformisták és a megértő, felvilágosult uralkodó hivatottak az országot a haladás útjára téríteni.

Az, ahogyan Jókai egyszerre igyekszik a forradalmárok és a zsarnokság képviselői felé sújtani, szemléletét az ugyancsak liberális I. Sz. Turgenyevével rokonítja, aki *Fiist* című regényében szintén egyaránt elítéli a maradi, reformellenes arisztokráciát és a forradalmárokat, Herzen és Ogarjov követőit. Ugyancsak Turgenyev szemléletéhez hozza közel Jókait az a mód is, ahogyan a nép tudatlanságát mutatja be annak bizonyítására, hogy ilyen elmaradott nép nem is tudna élni a szabadsággal. Jókainál a katonák nem tudják, miért harcolnak. Turgenyevnek *Töretlen föld* című regényében, maguk a tudatlan, szabadságra még éretlen parasztok adják rendőrkézre a fiatal narodnyik forradalmárokat, pedig ezek az ő szabadságukért küzdenek. Mindkét író a valóságos hely-

zetből indul ki, s mindketten a forradalmi módszereket általában elvető következtetéseket vonnak le az orosz társadalmi felszabadító mozgalom egyes korszakainak gyengeségeiből.

Jókai regényéből világosan kitűnik, hogy az író korántsem azért fordul majdnem Nyekrászovval egy időben dekabrista témához, amiért az orosz költő. Jókai — Nyekrászovval ellentétben — a forradalmi mozgalom létjogosultságát tagadva ír az orosz nemesi forradalmárokról, s őket határozatlan liberálisoknak, ill. egyéni bosszútól vezetett fanatikusoknak rajzolja.

A fenti tényezőkön túl az orosz téma aktualitását az a népszerűség is indokolja, amelyet Magyarországon az orosz irodalom s különösen Puskin élvezett a század második felében. Puskin iránt Bérczy *Anyegin*-fordítása kelti fel a rendkívül élénk érdeklődést; a múlt században az *Anyeginen* kívül jobbára szerelmi és tájleíró verseit fordítják, politikai költeményei teljesen háttérbe szorulnak (vö. Komlós Aladár: *Puskin a magyar irodalomban*. Filológiai Közlöny 1955. 346.).

Jókai már az *Észak honából* kötet egyik novellájában is megrajzolja Puskin alakját. Itt az *Anyegint* s a „szabadságodát” említi, amely „valóságos Petőfi-dal”. (*Hogy becsülik meg a poétákat Oroszországban = Észak honából*. Bp. 1895. Nemzeti díszkiadás 309.) Másutt is az „orosz Petőfinek” nevezi Puskint, így egy Petőfi életrajz előszavában (Fischer Sándor: *Petőfi élete és művei*. Előszóval ellátta Jókai Mór. Bp. 1890. VII.) s magában a regényben is. Igaz, regényében egyoldalúan rajzolja a költőt, elsősorban a romantikus *A cigányleány* szerzőjét látja benne, de Puskin-ábrázolásának érdeme, hogy hazánkban elsőként irányítja a figyelmet Puskin és a dekabristák kapcsolatára, a költő szabadságszeretetére.

III.

Jókainak az 1870-es évek második felében kezdődő korszakát irodalomtörténészeink mint a lassú hanyatlás, kifáradás éveit tartják számon. Ebben az időben is ír kiemelkedő alkotásokat (pl. Rab Ráby), de több regényében már csak a részletek szépsége, egy-egy megkapó leírás, hangulatos kép őrizi a nagy alkotó keznyomát. Ezekben az években egyre nagyobb érdeklődést mutat a kuriózumok, a különös történetek és alakok iránt. Míg a hatvanas években egyedül a saját korával és a reformkorral foglalkozott, most ismét távoli országokba és korokba röpti el történeteit. E szerteágazó témakör feldolgozásához azonban nem volt elég a fantázia — más is kellett hozzá. Amikor Jókai arról ír, hogy milyen sok országba röptette el a képzelete, rögtön hozzáteszi annyi esze azonban már van a fantáziának, hogy saját szárnyain

kívül felhasználja a rendelkezésére álló gőzerőt, sőt, a hol meredek az út, az öszvér hátára sem átal fölülni. Ennyi történelmi és tájleírasi művet pusztá képeletből nem lehet, nem „szabad” előteremteni.

Az én könyvtáram egyike a (magánkézben lévő) legbecesebb gyűjteményeknek, a melyben minden nevezetes útleírás, néprajzi, természet-tudományi mű ... feltalálható ... Ezek az én kalauzaim a múltak történetében s a széles nagyvilágban.” (*Jókai Mór önmagáról.* 37.)

Jókai ebben a korszakában igen alaposan felhasznált útleírásokból, memoárokból meríti az anyagát, s sokszor meg is jelöli a forrásait. Az írásos források gondos tanulmányozásáról és hű követéséről tanúskodik többek között a *Névtelen vár* (1877), a *Szép Mihhál* (1877), a *Rab Ráby* (1879). Nem kivétel e tekintetben a *Szabadság a hó alatt* sem. Orosz tárgyú regényének történelmi jegyzeteiben oldalakon keresztül sorolja azokat a motívumokat, amelyeket forrásaiból merített, s sokszorosára nőne e jegyzék, ha még azokat is hozzátennénk, amelyeket nem tüntetett fel.

A könyvek, melyek Jókainak az anyagot szolgáltatták, igen különböző jellegűek és értékűek, különböző korokból származnak, a szerzők szemlélete is meglehetősen eltér egymástól.

A továbbiakban rövid jellemzését adjuk e munkáknak, időrendben áttekintve őket.

Az összes forrásmunkák közül a legrégebbs kiadású egy érdekes francia anekdotagyűjtemény (*Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour, depuis le commencement du monde jusqu'à ce jour.* Troyes 1811.) — Jókai e gyűjtemény anyagát előzőleg is használja, pl. *Sze-relem bolondjai* c. regényéhez (vö. JKK 474.) s az *Észak honából* kötet egyes elbeszéléseihez (vö. Hankiss János: *Jókai és egy francia anekdotakincs.* It 1928. 1—22.). A *Szabadság a hó alattban* csak egy mel-lékes momentum, a kapcsolatban fordul e „lexikonhoz”, amikor Tarakanova sorsát említi.

Gyümölcsözőbben használja D. E. Lloyd könyvét (*Alexander der Erste Kaiser von Russland, oder Skizze seines Lebens und der wichtigsten Begebenheiten seiner Regierung.* Aus dem Englischen, Stuttgart 1826.). Jókai e könyvből felhasznált néhány anekdotát, továbbá I. Sándor krími útjára, betegségére, halálára vonatkozó adatokat. Lloyd erősen idealizálja I. Sándor alakját; még a könyv német fordítója is szükséges-nek tartja, hogy erre figyelmeztesse olvasóit.

Jókainak egyik legtöbbet forgatott forrásmunkája Dupré de Saint-Maure könyve (*Pétersbourg, Moscou et les provinces ou observations sur les moeurs et les usages russes au commencement du XIX siècle.* Paris 1830. I—II. k.). A könyv szerzője, Dupré de Saint-Maure (1772—1854) francia irodalomtörténész és fordító, aki Napoleon bukása után elhagyta hazáját,

és éveket töltött Oroszországban. 1824-ben kiadott egy antológiát orosz költők verseiből, 1829-ben *L'Hermite en Russie* címen útleírást Oroszországról, s ennek folytatásaként jelentette meg fenti könyvét, amelyre Jókai is hivatkozik. Dupré lelkendezve ír Oroszországról, mindent dicsér, könyve tele van kedélyes anekdotákkal orosz nemesek, színészek, énekesek életéről. Ebben a könyvben — éppen úgy, mint 1829-es útleírásában — Oroszországot példaképpül állítja Franciaország elé, úgy mutatja be, mint ahol nincsenek belső ellentétek szegények és gazdagok között, ahol az uralkodónak engedelmességek, a nemeseket tisztelik (vö. Charles Corbet: *La littérature russe en France. Tentatives de diffusion sous la Restauration. Revue de la Littérature Comparée* Paris 1961 XXXV. k. I. sz. 61.).

Időrendben a következő de Custine márki könyve (*La Russie en 1839* par le marquis de Custine, Bruxelles 1843. I—IV. k.). E mű akkor látott napvilágot, amikor a Bourbon-restauráció időszakától eltérően meglehetősen megromlott a kapcsolat Oroszország és Franciaország között.

I. Miklós ellenségesen fogadta az 1830. júliusi forradalmat, s nem lepette ellenszenvét Lajos Fülöp iránt sem. A francia lapok a 40-es években sűrűn emlegetik egy esetleges orosz támadás lehetőségét. Az orosz-ellenes hangulatot fokozta a lengyel felkelés verbefojtása, az oroszországi katolikusok kegyetlen üldözése. (E. B. Тарле: *Запад и Россия, Статьи и документы из истории XVIII—XIX вв.* изд. Былое 1918.) Ilyen körülmények között jelenik meg de Custine műve, amelynek legfőbb érdeme, hogy szerzője, bár sokszor felületes megállapításokat tesz, mégis elsőként irányítja a figyelmet a lengyelek és katolikusok üldözésén kívül az orosz nép szenvedéseire is. Herzen több helyütt foglalkozik e művel naplójában, s sokoldalúan jellemzi; a legokosabb, s legszókratizálóbb könyvnek tartja mindazok között, amelyeket külföldiek írtak Oroszországról. (А И. Герцен: *Полное собрание сочинений и писем. Лемке, Петроград т. III. 138-139 p.*)

Ugyancsak Herzentől tudjuk meg, hogy az egyébként monarchista de Custine művét Oroszországban veszélyes olvasmánynak nyilvánították, s a konzervatív lapokban sorra jelentek meg ellene a vitairatok (i. m. III. k. 314—15. o.).

Sok tekintetben de Custine-hez kapcsolódik, de jóval radikálisabb szemléletű az ismert francia liberális publicista, Frédéric Lacroix könyve (*Les mystères de la Russie. Tableau politique et moral de l'empire russe d'après les manuscrits d'un diplomate et d'un voyageur.* Paris 1845.) Lacroix szenvedélyes gyűlölettel ír a cár személyéről, az orosz kormány önkényuralmi módszereiről, egy esetleges orosz támadás veszélyéről. Kétségtelen, hogy mindazok közül, kiknek művét Jókai felhasználta regényéhez, Lacroix ítéli el

legkövetkezetesebben a cárizmust. Számos példát sorakoztat fel az önkényuralom lélekromboló hatásának illusztrálására, elítélően nyilatkozik a jobbágyrendszerrel, amely nemcsak a jobbágyokat, de — erkölcsileg — a jobbágytartókat is tönkreteszi. Megvetően ír az arisztokráciáról, s nem tesz kivételt a dekabristákkal sem, akiknek tevékenységét egyoldalúan értékeli. Nagy jövőt jósol az orosz muzsiknak, aki sokkal értékesebb, mint urai; szegény és műveletlen, de bátor, emberséges, hűséges. Lacroix könyvének második kiadása 1854-ben, a krími háború idején jelent meg, amikor Franciaország és Oroszország ellenségekként álltak szemben egymással, s így a mű különösen aktuális volt. Jókai nyilvánulag ezt a kiadást használhatta: ismeretének első kétségtelen nyomát a *Véres könyv* (1855) és az *Árnyképek* (1856) kötet mutatja. Később az *Észak honából* (1878) kötet több elbeszélésehez is felhasználta.

Johann Heinrich Schnitzler *Histoire intime de la Russie sous les empereurs Alexandre et Nicolas* (Paris 1847.) c. könyve a szerzőnek már nem az első munkája Oroszországról. J. H. Schnitzler (1802 — 1871) német statisztikus és történész, a 20-as évektől kezdve több tanulmányban foglalkozik Oroszországgal. Könyvét, amelyre Jókai hivatkozik, Herzen is említette, s meglehetősen lesújtóan nyilatkozott róla, mint olyan „hidegvérű kompilációról” amelynek egyes részletei érdekesek ugyan, de amely „nem ment a hivatalos befolyástól” (i. m. V. k. 338.). Schnitzler, mint könyvből kiderül, járt Oroszországban, s részben saját megfigyeléseire, részben konzervatív orosz folyóiratokra támaszkodva írja le a dekabristák felkelését s az ország belső helyzetét. Bírálja a Lengyelországot elnyomó cárizmust, de védelmére kel a dekabristákkal szemben. I. Sándor alakját idealizálja, s helytelen intézkedéseit Arakcsjev rossz befolyásának tulajdonítja. A dekabristák egy részéről elismeréssel ír, kiemeli Rilejev, a Besztuzsev testvérek emberi ércényeit, de hangsúlyozza, hogy ezek a dekabristák nem voltak a vérontás hívei (i. m. I. k. 105—08). Elítéli Jakubovicsot, Kahovszkijt, akiket vérszomjas forradalmároknak tart. Szemlélete igen közel áll Jókaiéhoz, aki sokat merített e könyvből regénye megalkotásakor.

A dekabrista mozgalom felépítésének, a felkelésnek leírásánál, és még sok más eseménnyel kapcsolatban Schnitzler anyagát használja fel a svéd Magnus Jakob von Crusenstolpe. (*Der russische Hof von Peter I. bis auf Nicolaus I.* Deutsche original Ausgabe, Hamburg 1855—1860. I—VI. k.) Magnus Jakob von Crusenstolpe (1795—1865) svéd író és történész. Könyvében inkább történeteket mint történelmi eseményeket ismertet, anekdotázó, mesélő modorban ír az udvari pletykákról, intrikákról. Herzen a könyvet érdekesnek találja, s különösen az Erzsébet cárnő, II. Katalin és I. Pál uralkodásáról szóló részeket ajánlja az olvasók figyelmébe (i. m. IX. k. 74.). Ezek a valóban színes történetek Jókait is

megragadták. Már 1865-ben *Az úrnő* c. elbeszélésében filológiailag kimutathatóan Crusenstolpe anyagát használta fel II. Katalin életéről, s regényének *Történelmi jegyzeteiben* is gyakorta hivatkozik rá.

Ismét egészen más jellegű könyv Piotre Artamoff műve (P. Artamoff, avec la collaboration de M. J. D. Armengand: *La Russie historique, monumentale et pittoresque*. Paris 1862. I—II. k.). Ez a díszes, illusztrált album képekben is bemutatja Észak-Oroszország, a Kaukázus, a Krím szép tájait, az orosz népviseletet, az orosz paraszttípusokat. Artamoff nagy figyelmet szentel a népszokások leírásának, s eközben meglehetősen idealizált képet fest az orosz életről.

Friedrich von Bodenstedt (1819—1892) német költő és műfordító többek között Puskin, Lermontov, Fet verseit ültette át németre. Puskin-fordításaihoz fűzött előszavában ismerteti a költő életrajzát, alkotói útját, jelesebb műveit. E cikk néhány megállapítását használta fel Jókai Puskin alakjának megrajzolásakor.

William Hepworth Dixon (*La Russie libre*. Paris 1873.) már az 1861-es jobbágyreform utáni Oroszországról fest — ugyancsak meglehetősen idealizált — képet. Dixont elsősorban a kolostorok élete, a vallási szertartások, a legendák érdeklik, de foglalkozik Konsztantyin nagyherceg alakjával s I. Sándorral is.

Ugyancsak a reform utáni Oroszország életének egyes mozzanatait mutatja be H. von Lankenau (H. von Lankenau und L. v. d. Oelsnitz: *Das heutige Russland*. Bilder und Schilderungen aus allen Theilen des Europäischen Zarenreichs, Leipzig 1876.) Lankenau, akit Jókai tévesen Langenauként emleget, Schnitzlertől, Crusenstolpétól, Lacroix-tól eltérően nem ad áttekintést az orosz történelem főbb eseményeiről, nem foglalkozik udvari anekdotákkal sem, mint de Custine és Dupré. Jellemben Artamoff említett könyvéhez áll a legközelebb: részletesen leírja Pétervárt, Moszkvát, Kijevet és más orosz városokat, ismerteti a népszokásokat, lelkendezve számol be a „titokzatos” orosz világ szépségéről, s főként az egzotikus vonásokat emeli ki.

Jókai megemlíti még M. F. de Mély *Quatre mois en Russie* c. munkáját. Az utalás félrevezető, mert önálló könyvre enged következtetni. Valójában folyóiratcikkről van szó, amely 1878 elején jelent meg a *Le Tour du Monde* c. párizsi folyóiratban. Mély cikke akkor látott napvilágot, amikor Jókai már feltehetően dolgozott regényén; a szerző főként a Krím félszigetet írja le, térképeket, képeket közöl.

A feltüntetett forrásmunkák közül csak néhány található meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban Jókai Mór könyvtárában (így pl. az említett francia anekdotagyűjtemény, valamint Dixon, Artamoff és Lankenau könyve). Ugyanakkor a Jókai-könyvtár a felsoroltakon kívül több olyan orosz-tárgyú könyvet őriz, amely a regény előtt jelent meg, s így szintén

anyagot szolgáltatott az írónak. mint pld. Eduard Rudolphi *Dreissig Jahre in Russland* (Zürich 1845) c. könyvének 2. kötete, Fadejew *Russlands Kriegsmacht und Kriegspolitik* (1870), Bogumil Goltz *Zur Charakteristik der Turken, Polen, Russen und Juden* (1858) stb. Ezek közül valószínűnek tűnik, hogy Jókai felhasználta Rudolphi könyvének néhány momentumát is a pétervári árvíz leírásánál.

Feltehető továbbá, hogy Jókai regényében hasznosította Ralston könyvének néhány megállapítását is (W. R. S. Ralston: *The Songs of the Russian People As Illustrative of Slavonic Mythology and Russian Social Life*. London 1872.). Forgács László hívja fel a figyelmet arra, hogy Jókai XIV. számmal jelölt jegyzetfüzetében *A jövő század regényéhez* készített bejegyzések között szerepel Ralston könyvének címe is (Forgács L. i. m. 487.). E színvonalas angol könyv a legjobb korabeli orosz folklór kutatások pl. a jeles népmese gyűjtő, Afanaszjev művei alapján ismerteti az orosz népköltészetet, részletesen ír a népdalokról, népi hiedelmekről, bevezeti olvasóit a népmesék világába, ír a mesékben szereplő erdei szellemről, víziszellemről és más képzelte lényekről, amelyek néha egyes betegségeket személyesítenek meg, pl. a kolerát. Igen valószínűnek tűnik, hogy Jókai Ralston könyvéből merítette a Zöld szemű ember meséjének ötletét. (Részletesen l. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*.)

Lehetséges, hogy Jókai az említetteken kívül is használt forrásmunkákat regényéhez. Forgács László feltételezi, hogy esetleg ismerhette Jakuskin és Trubeckoj emlékiratait s N. Turgenyev *La Russie et les russes* c. művét is, ennek megállapítása azonban további kutatásokat igényelne.

IV.

A *Szabadság a hó alatt* c. regényben Jókai olyan ismeretlen világról ad hírt, amelyel kapcsolatban nem voltak személyes élményei, ezt kellett helyettesíteniök olvasmányainak. A regényhez fűzött *Történelmi jegyzetekben* nem azért sorolja fel forrásait, hogy a hitelesség látszatát keltsé, hanem valóban támaszkodott is rájuk, ha különböző mértékben és módon is.

Mindenekelőtt a környezet bemutatásánál voltak segítségére. Használhatuk kimutatható a regény kezdetétől, a Dnyeper-vidék, Kijev leírásától egészen a pétervári utcák vagy a krími tájak rajzáig. E részekenél leginkább Lankenau, Artamoff, Mély művére támaszkodik (vö. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*). Hasonlóképpen használja fel az áttanulmányozott munkákat az orosz szokások, típusok leírásánál. Így például a pétervári piac, a fagyos hús árusításának jelenetét Lankenau és Lacroix leírására alapozza. Ugyancsak Lankenau nyomán írja le az utcai mulatságot,

a különböző ételeket, italokat s árusítójukat, a „raznoszcsikot” (az orosz ételeket megjelölő jegyzetei mellett noteszében is Lankenau könyvének lapszámai szerepelnek, pl. a XIII. notesz 61. lapjának versóján stb.).

A pétervári árvíz leírása érdekesen példázza, hogy Jókai hogyan ötvözi össze, s színezi ki a különböző források anyagát. Megemlíti például, hogy a visszafelé hömpölygő Néva „nem is a Néva már, hanem a tenger” s majd mikor le fog futni a víz, a „paloták falai odáig be lesznek húzva sóval, ameddig a víz emelkedett”. Ezt a megállapítást Schnitzlertől veszi, aki közli, hogy a házak falait az árvíz után is sós nyirkosság itatta át annak jeléül, „hogy nem a folyó, hanem a tenger árvize sújtotta őket” (Schnitzler i. m. I. k. 139.). Ugyancsak pontosan Schnitzlert követi Jókai, amikor a vízben sodródó faházakról, az árvíz elmosta hídról ír. Schnitzler azonban arról tudósít, hogy a deszkákon az emberek mellett „lovak és más háziállatok keresnek menedéket” Jókainál ez a kép jóval színesebb. Nála egy állatsereglet úszik a vízen, a királytigris kitör a kalitkából stb. Itt feltehetőleg Rudolphitól meríti az ötletet, aki a farsangi népiünnepélyvel kapcsolatban utal a mulatság során bemutatott vadállatokra is (i. m. 226.). Jókai regényében az árvíz a népiünnepély résztvevőit, a mutatványos bódékat, sőt az állatsereget is magával sodorja. Néhány sorral lejjebb arról olvashatunk, hogy az Admirális ércetejét is letépte s messzire elsodorta a vihar. Ezt a részt Lacroix-tól veszi át (i. m. 286.), az utána következő sorokat pedig a vízen úszó élelmiszeres hordókról s az elszabadult hadihajóról Crusenstolpetől, illetve Schnitzlertől (Crusenstolpe i. m. IV. k. 134.; Schnitzler i. m. I. k. 137.). A sírokból kimosott koporsók az Oroszországról szóló leírásokban nem szerepelnek — ezt feltehetőleg Jókai képzelete adja hozzá az árvíz képéhez; nincs kizárva, hogy itt közrejátszottak olyan történetek, amelyeket a pesti árvízről vagy a Tisza áradásáról hallott. Általában feltelezhetjük, hogy a Néva-áradás leírására is vonatkozik az, amit Szekeres László az 1838-as pesti árvíz ábrázolásával kapcsolatban megállapít. Hegedüsné Jókai Jolán visszaemlékezésiből tudjuk, milyen szívhez szóló erővel mesélte el Jókainak Laborfalvy Róza az 1838-as árvíz megdöbbentő eseményeit, s többek között azt is, hogyan mentette ki Wesselényi a veszélyeztetett házból őt és kislányát (Hegedüsné Jókai Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1926. 240–41.; idézi Szekeres László JKK S. k. 302). Ez az emlék is élhetett Jókaiában, amikor a pétervári árvíz szörnyű pusztításáról, a bajbajutottakon önfeláldozóan segítő Puskinról ír.

A történelmi események, a dekabrista mozgalom, a felkelés előkészítésének és magának a felkelésnek bemutatásánál főként Schnitzler, Crusenstolpe és Lacroix anyagára támaszkodik (vö. *Tárgyi és nyelvvi magyarázatok*). Történelmi személyek ábrázolásánál ezeken kívül felhasználja még Lloyd és Dixon munkáját (pl. I. Sándor és Konsztantyin

rott híres Robert-ről meg egy francia szakácsról, aki, nem tudván másképpen elhelyezkedni, tanítónak adja ki magát, s egy francia tanítóról, aki ugyanannál a háznál szakácsként működik. Mindkét eset Duprétől származik, Jókai mindössze lerövidíti az eredeti szöveget (vö. Dupré de Saint-Maure i. m. II. k. 45.).

Sokszor nyomon követhetjük a források és a regény összevetésével egy-egy mellékalak megteremtését is. Így például Galban lovagnak, a Versailles-ból hosszú idő után hazatérő rendőrkémmnek alakja feltehetőleg részben Lacroix hatására került a regénybe. Lacroix könyvében szerepel egy Franciaországban működő orosz kém, Csemisev gróf, aki kitűnő modorú, gáláns lovag, minden nőt meghódít, s — akárcsak Galban Jókainál — ilyen eszközökkel szerez politikai értesüléseket (Lacroix i. m. 254.).

Ghedimin herceg nagyanyjának különöségei szoros összefüggésben állanak azokkal a furcsa, anekdotikus esetekkel, amelyeket Dupré különböző személyekkel kapcsolatban említ. Jókai XIII. számú notesze is arról tanuskodik, hogy az író felfigyelt ezekre a történetekre: pl. az 55. lap rectóján olvashatjuk: „32. A két gyertya jóslata 169, Kártyajóslat. Öreg nő előtt eltitkolják meghalt kortársnéit . . .” Az 56. lap rectóján: „Egyetlen lap külön nyomtatva az entusiastá számára”. Ezek a vázlatpontok — mint a noteszban jelölt oldalszámok is mutatják — Dupré de Saint-Maure anyagát rögzítik, aki egyhelyütt leírja, hogy egy nemes két gyertyát égetett, mert tudni akarta, ki hal meg először, ő vagy a felesége. Másutt az öregasszonyról ír, aki előtt titkolják ismerősei halálát, egy harmadik helyen egy öreg vidéki nemesről, akit örökösei becsapnak, külön újságot nyomtatnak számára (Dupré I. k. 169—70., II. k. 205). Ezeket a szétszórt és különböző személyekre vonatkozó apróságokat Jókai összegyűjti, s egy személy, Ghedimin nagyanyjának alakja köré csoportosítja. Hasonló módszert alkalmaz, amikor összevon két Dupré-től átvett anekdotát, s megteremti a titkárának sírkövet vásárló Mr. Black alakját.

A felhasznált források adták az ötletet s részben az anyagot is olyan mellékalakok megteremtéséhez, mint a cenzor, mint Arakcsejev kedvese, Dajmona, mint az öreg aszkéta, Nahum apó. (A cenzor alakjához Dupré könyvének egy fejezetét használja, Arakcsejev kedveséről Crusenstolpe és Schnitzler ír, Nahum apó kis változtatással Dixon könyvének lapjairól kerül a regénybe. Részletesen l. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*.) A noteszek segítségével azt is megállapíthatjuk, hogy Jókai még Puskin hitelezőjét, Zsabakovot sem teljesen fantáziája alapján ábrázolja: a XIII. notesz 56. lapjának rectóján ilyen bejegyzést olvashatunk: „42. Az adósságbehajtó hitelező. . . sír., könyörög, öngyilkossággal fenyegetőzik. 261.” Ha felütjük Dupré könyvének első kötetét a 261

lapon, a szerző és egy Oroszországban élő olasz kereskedő beszélgetését olvashatjuk. Az olasz elmondja, hogy az orosz nemeseikkel szemben egészen más módszereket kell alkalmazni, hogy megfizessék adósságaikat, mint a franciákkal szemben. Itt semmi értelme feljelentéssel, börtönnel fenyegetőzni. Sokkal célravezetőbb cselet alkalmazni: a portás, a komornyik megvesztegetésével be lehet jutni a házba, ahol azután alázatosan, sírva, panaszkodva kell a ház urához közelíteni. Legjobb azt állítani, „hogy a tönk szélén állunk, hogy minket is üldöznek a hitelezők” — mondja. Csak ez hat a jószívú orosz urakra, akik így megsajnálják hitelezőjüket, s az adósságnak legalább egy részét megadják. Jókai mindezt erősen kiszínezi, Zsabakoff sokkal körömföntőbb cselet alkalmaz, hogy bejusson Puskinhoz, s hogy megkapja pénztét, mint amiről Duprénél az olasz kereskedő beszél, de az alapötlet, hogy sajnálatot kell ébreszteni maga iránt az adósban, megmarad.

Ugyancsak forrásaiból merítette az ötletet a kolostorban élő grúz királynő említéséhez és így közvetve a Bethsába költött alakjához. Dupré de Saint-Maure említi „Inerét és Mingrelia” királynőjét, aki megölt egy vele bizalmaskodóan viselkedő orosz tisztet (i. m. II. k. 235.). Hasonlóképpen tudósít a történekről Lacroix is (i. m. 442.), aki részletesen leírja az esetet, és képet is közöl róla.

Jókai jóval szabadabban bánik az anekdotákkal és a mellékalakok megformálásához forrásaiból merített ötletekkel, mint a történelmi eseményekre, környezetre vonatkozó anyaggal.

Sokszor a valamelyik forrásból átvett történetet időben áthelyezi, hogy a regény 1824–25-ben játszódó cselekményébe beilleszkedjék. Pl. Dupré de Saint-Maure említi a Pál cár udvarában működő francia festőművészt, Doyent. Jókai a regény egyik epizódjában felhasználja Dupré anyagát, de a cselekményt I. Sándor korába helyezi. Máskor Crusenstolpe nyomán ír Arakcsejev órájáról. Crusenstolpe szerint ez az óra napjában csak egyszer ütött: I. Sándor halálának időpontjában. Jókai ezt a motívumot olyan helyen illeszti be a cselekménybe, amikor a még élő I. Sándort szerepelteti, s így az óra működését I. Pál halálának időpontjával hozza összefüggésbe (Crusenstolpe i. m. IV. k. 175.).

A forrásanyag felhasználása szempontjából is egészen különleges helyet foglal e regényben Puskin. Őt Jókai a költött cselekmény középpontjába állítja, s szinte költött szereplőként kezeli. Felhasználja ugyan Bodenstedt egyes megállapításait — pl. a költő külsejére, szokásaira vonatkozólag — de egyáltalán nem törekszik történelmi hitelességre, s szándékosan regényessé színezi Puskin alakját. Ezt világosan mutatja az a példa is, amely annakidején úgy felháborította Péterfyt: Jókai Puskit a regényben a karthágói Hannibáltól származtatja, majd a jegyzetekben hozzáteszi, hogy a valóságban Puskin őse egy másik Hannibál

volt, de „a regényben amúgy szebben hangzik”. Puskin szerepeltetése Pétervárott 1824-ben, amikor köztudomásúan száműzetésben volt, jegyessége a cár leányával, házasságának története Bethsábával — megannyi költött, regényes motívum.

Végül szólanunk kell a regény két költött alakjáról, kiknek megteremtésénél, jóval áttételesebben ugyan, mint a történelmi szereplőknél vagy az anekdotikus mellékalakoknál, de kimutathatóan közrejátszottak Jókai forrásai is.

Ghedimin hercegről Jókai azt írja a *Történelmi jegyzetekben*, hogy egészen költött alak, s hogy nem tévesztendő össze a „históriai Trubeckojjal”. Ghedimin szerelme a finn énekesnő iránt, házassága Nariskin Zsófia anyjával valóban költött motívumok. Mégis végségtelen, hogy Ghedimin jellemrajzához az író felhasználta Trubeckoj vonásait, amelyeket Schnitzler, Crusenstolpe és Lacroix könyvéből ismert. E szerzők mind arról tudósítanak, hogy a határozatlan, tétovázó Trubeckoj korántsem volt forradalmi jellem. Schnitzler „bátorság és akarat nélküli diktátornak” nevezi (i. m. II. k. 32.). Lacroix megállapítja, hogy nehezen lehetett volna jelleménél fogva alkalmatlanabb jelöltet találni a diktátori posztra, mint amilyen Trubeckoj volt (i. m. 92.). Jókai már jegyzetfűzetében is ezt a vonást emeli ki Ghedimin jellemében. Azok között a vázlatpontok között, amelyek az árvíz idején mindenkinek segítséget nyújtó Zeneidára s Puskinra vonatkoznak, ilyen tintával aláhúzott sorokat olvashatunk: „*Hát Ghedimin hol van? Ő vendégszerető, de a felesége ellen nem teheti, hogy házát megnyissa, ő emberszerető, de nem áztathatja fel a lábát . . .*” (IX. notesz 2. l. v.). A regény végleges szövegében is megmarad ez az alapvető jellemvonása, amely Trubeckojjal rokonítja. Akárcsak Trubeckoj, Ghedimin is „lány, önakarat nélküli, szelíd kedély volt, akit a helyzet nem neki való izgalmakba sodort . . .” Boldogtalanná tette őt az a nehéz szerep, „amihez minden tehetség meg volt neki adva — a bátorságon kívül . . .” (JKK. I. k. 48.). Ghedimin viselkedése a felkelés idején egybeesik Trubeckojéval, aki, bár ő volt a felkelés diktátora, magukra hagyta társait, s nem jelent meg a Szenátus téren. Ghedimin külsejének leírása is arra emlékeztet, amit Jókai a forrásmunkákban a híresen dőlceg Trubeckojról olvashatott. Mint Trubeckoj, Ghedimin is öt gyermeket nevel fel a száműzetésben. Végül pedig — érdekes módon — maga a Ghedimin név is azzal függ össze, amit Jókai Trubeckoj hercegről olvasott: Crusenstolpe ugyanis azt állítja, hogy a Trubeckojok „Ghedimin” (másutt: Ghedimin) leszármazottak. (A Gediminidák a Litván nagyfejedelemség egykori uralkodócsaládjának a leszármazottai, egyes orosz részfejedelemségek élén álltak, amikor megtörtént III. Iván idején Oroszország újraegyesítése, s utána a Rurikidák után a második helyen álltak előkelőségben.) Jókai Crusenstolpe

anyagának kivonatolása közben fel is jegyzi noteszébe: „Ghedemin herceg” (XIII. notesz 60. 1. v.), s a továbbiakban ezzel a névvel jelöli könyvének főszereplőjét, kinek jellemét Trubeckojról mintázta, sorsát pedig részben Trubeckoj sorsa alapján, részben képzeletére támaszkodva mutatta be.

Zeneida költött alak, de nevének megválasztásához s a személyével kapcsolatos néhány kisebb mozzanathoz az író Dupré de Saint-Maure könyvéből nyeri az indítékot. A Zeneida név először Jókai XIII. noteszában szerepel: „21. Zeneida 131” (az 55. l. r.). A „131” — Dupré könyve I. kötetének oldalszáma; Dupré itt a művelt, szellemes orosz nők között elsőként említi meg „Zénéide” Volkonszkaját, a dekabrista Volkonszkij hűgát, akinek híres irodalmi szalonját Puskin is látogatta. Jókai ezt a dallamos orosz nevet adja kedves hősnőjének. Másutt Zeneida jellemzésére használja fel azt, amit Dupré a Péterváron vendégszereplő híres olasz énekesnőről, Catalaniról ír. Dupré említést tesz arról, mennyire szerette a cár az énekesnőt (i. m. II. k. 249.), majd leír egy jelenetet, amikor Catalani végighallgatta a híres udvari énekkar műsorát, s az olyan „erős hatással volt idegeire”, hogy könnyek peregtek le az arcán (i. m. I. k. 246.). Jókai e jelenet középpontjába Zeneidát helyezi, aki könnyekkel a szemében hallgatja az Izsák-templomban a cári énekkart. „Madame. Ön sírt. Arca csupa nedves” — mondja neki Puskin. „... ez az ének az idegekre hat” — feleli Zeneida. Dupré azt is megemlíti, hogy a jótékony Catalani, hogy minél nagyobb legyen a bevétel, a hatalmas börzепalotában ad hangversenyt a szegények javára. A pétervári árvíz után Zeneida is hangversenyt ad a börzепalotában az únségesek javára.

Mindez természetesen csak az egyes részletekre vonatkozik, a lelket Jókai leheli alakjaiba; megformálásuk közben az átvett anyagot alakítja, színezi, aláveti elképzeléseinek, beilleszti a regény cselekményébe.

Bár gyakorta fordul forrásaihoz, Jókai azok szemléletétől egyáltalán nem, vagy csak igen kevésbé befolyásoltatja magát. Felhasználja például Lacroix adatait a dekabrista szervezet felépítéséről, az orosz szokásokról stb., de nem hat rá a szerző szenvedélyes cárizmus-ellenessége, ami a 70-es évek második felében Jókaitól már idegen. Nem fogadja el a dekabrista mozgalom sommás elvetését sem, ami Lacroix könyvét jellemzi. Egy-két esetben hasonló tényeket Lacroix-val merőben ellenkező megvilágításba helyez. Lacroix például elmondja, hogy a cár, miután Pecszyelt kivégeztette, apjának 50 000 rubelt ajándékozott „és az apa elfogadta! Csak Oroszországban történhetnek meg ilyen képtelenségek” (i. m. 101.) Jókai ezzel szemben regénye végén azt emeli ki, hogy a dekabristák bukása után igen sokan adták hősiességük, a száműzöttekhez vagy a kivégezettek emlékéhez való hűségük tanúbizonyságát, így „Rilejev

özvegye visszautasította büszkén a kegydíjat, amit számára a cár rendelt”.

De nem fogadja el Jókai azt az idillikus Oroszország képet sem, amelyet Dupré nyújt regényében. A „nihilizmusról” egyre sűrűbben hírt adó újságtudósítások fényében Jókai már nem adhat hitelt Dupré állításának, amely szerint Oroszországban semmi sem bontja meg a társadalom harmóniáját. Jókai már szükségesnek tarja a „Medvesonka társaság” kigúnyolását, amelyhez jóval korábban íródott forrásaiban természetesen nem találhatott anyagot. Egész regénye azt bizonyítja, hogy a sok feltüntetett és valóban felhasznált anyagból önálló elképzelések, a magyar viszonyok diktálta célkitűzések alapján szűrte ki, alakította át, az egyes részleteket.

1878 július–augusztusában több napilap és folyóirat jelzi, hogy rövidesen megjelenik Jókai Mór *Szabadság a hó alatt* c. regénye.

A Fővárosi Lapokban és a Budapesti Bazárban közlemény jelenik meg arról, hogy Jókai Történelmi regénytárának első szakasza lezárult, s hogy a „jövő folyam a *Szabadság a hó alatt* c. részt öleli fel”. (Fővárosi Lapok 1878. júl. 27. 171. sz. és Budapesti Bazár 1878. aug. 1. 15. sz.) A Családi Kör már azt is közli, hogy a regény tárgya „az 1824–25-i szentpétervári véres forradalomból van merítve”, s hogy a forradalmat – „mely köztársaságias törekvéssel bírt” – Miklós cár verte le. (Családi Kör 1878. 40. sz. 959.)

Ezt követik a tudósítások arról, hogy a Hon megkezdte a regény közlését (Magyar Polgár 1878. okt. 3. 227. sz. stb).

Gáspár Imre már az első folytatások alapján felhívja a figyelmet a leírások szépségére, a csodás, mindent az íróhoz közelhozó „kifogyhatatlan képzelem”-re (Gáspár Imre: *Jókai Mór mint regényíró*. Családi Kör 1878. 41. sz. 967.). A Fővárosi Lapok 1879. aug.-ában jelzi, hogy a regény kötetben is megjelent (1879. aug. 1-i 176. sz.). Néhány héttel később napvilágot látnak az első elemző bírálatok.

A regény fogadtatása meglehetősen kedvezőtlen volt: a recenzensek bírálták a jellemrajzok valóságítlenségét, hiányolták a történelmi hitelességet. Szivák János cikkében megállapítja, hogy Jókai regényhősei az eszményítés következtében rendszerint „megszünnek emberek lenni”, emberfölötti lényekké válnak. E regényben azonban hiába keresnénk eszményi férthőst. Az író ugyan igyekszik egy néhány férfi szereplőt „felmagasítani”, de ezek vagy mellékszempélyek maradnak, vagy némi gyarlóságot is vegyít beléjük. Van azonban egy nő, Ilmerinen Zeneida, aki „férfiabb a férfiúnál és fölöttébb álló lény az embernél”. A recenzens rosszalóan ír arról, hogy Zeneida jellemét hihetetlen vonások alkotják: nemcsak rendkívül szép, kitűnő énekesnő, igen szellemes, de még politikával is foglalkozik. Bár a cár „elkényeztetett kegyencze”, tagja egy összeesküvésnek, csak azért, mert finn lány. De ezzel még nincs bemutatva ez a nő, „a hihetetlennek még superlativusa is van”: lángoló,

heves szenvedéllyel szereti Puskind, ki viszonzozza érzelmét. Zeneida azonban lemond róla, „és elajándékozta, mint egy ölebet”, pedig nagyon jól tudja, hogy ezzel „nem menti meg”. Zeneida „elég crós volt Puskind elajándékozni, s elég gyáva azt a megajándékozottnak megmondani: istennő jellemében egy szolgáló vonása”. A cikkíró szerint ismert Jókai-sablon, hogy Zeneida az árvíz alatt védőangyal lesz, s siet megmenteni halálos ellenségét.

A történelmi regények szerzőjét nem annyira a történelmi valóság, inkább a köztudat köti. Mivel a *Szabadság hó a alatt* Oroszország történetéből veszi tárgyát, amellyel kapcsolatban a magyar közönségnek „nincs köztudata”, tehát a költő még szabadabban bánhat anyagával. A regénynek egyetlen nálunk is ismert szereplője van: Puskin, akiről Jókai sok szepet ír, de akivel mégis mélynyalunul bánik. Ellentmondásos, bonyolult szerelmi históriákba keveri, nem veszi figyelembe Puskin életrajzi adatait; az erős ellentétek, szembeállítások, végletek kedvéért mellőzi a valóságot. A recenzens Konsztantyin nagyherceget tartja a regény legérdekesebb szereplőjének. Konsztantyin „egy ideál a rút birodalmából . . . itt aztán elemében van Jókai”. Szivák József a nagyherceget III. Richárdhoz hasonlítja, mert mindkettő rút testileg, lelkileg, s mindkettő talál egy szerető nőt. Kiemeli a regény sikerült mellékalakjait: a Medvesonka-társaság tagjait, a ravasz uzorást, de főképpen a cenzort; a róla szóló fejezetben „élvezhetjük teljesen Jókai humorát”. A cikk a regény szép leírásainak, költő képcinek méltatásával zárul. (Szivák János: *Szabadság a hó alatt vagy a Zöld Könyv*. Történelmi regény. Írta: Jókai Mór. Fővárosi Lapok 1879. aug. 28. 197. sz.)

A Koszoru névtelen cikkírója megállapítja, hogy bár a *Szabadság a hó alatt* főbb alakjai történelmi egyéniségek, a regény középpontjában két szerelmi történet áll, s a forradalmi párt törekvései és küzdelmei „úgyszólván csak keretét képezik az érdekes képek”. Az olvasó szemé előtt elvonul ugyan az orosz történclem egy-egy epizódja, hiányzik azonban az, ami a történelmi regénynek nagyobb jelentőséget kölcsönöz: a társadalom, az erkölcsök éles, határozott rajza, a nemzeti színezet. Alakjai bármely európai országban szerepelhetnének, az elnyomott haza szabadságáért rajongó Zeneida épp úgy, mint Ghedimin vagy a cenzor, „ki hihetőleg a Bach-korszak magyarországi cenzorainak mintaképe után készült”. Turgenyev vagy Gogol egyéni vonásokkal ruházta volna fel a regény alakjait, a magyar Jókai azonban „megmarad az egyszerű tyusnál, csattanós bizonyítékául annak, hogy a költő, bármily kiváló tehetséggel bírjon is, csak hazájának ege alatt érezheti magát otthonosan . . .” (Koszoru 1879. II. 285–87.)

Hasonlóképpen vélekedik Péterfy Jenő, aki „még Jókainál is erőltettségnek, túlzásnak” érzi azt, amikor az író „történetnyomozni

idegen országokba száll” – Péterfy sajnálatosnak tartja, hogy Jókai Turgenyev hazájába tévedt, s Puszkint vette regénye hősül, „mert az Anyegin költője a szokásos történeti jegyzetek daczára groteszk, félelmesen kómikus opera-balettszerű történet középpontja lesz. A költő egyebet sem tesz, mint görögtüzet gyújt s díszleteket fest, — de a görögtüzet Jókai már sokszor meggyújtotta, s a díszleteken is csak a ríktó színek újak...” (Péterfy Jenő: *Jókai Mór*. Budapesti Szemle 1881. 26. k. 1–27.)

Már a regény megjelenésének évében több hír lát napvilágot arról, hogy a regény iránt külföldön is érdeklődés mutatkozik; a lapok arról is tudósítanak, hogy tartani lehet a *Szabadság a hó alatt* kedvezőtlen oroszországi fogadtatásától. Kertbeny Károly említi, hogy Janke berlini kiadó nem vállalkozik a *Szabadság a hó alatt*, *A jövő század regénye* és az *Egy asszonyi hajszál* megjelentetésére, mert „mint berlini ember, nem iner Oroszország elleni munkával fellépni”. (Kertbeny Károly: *Észrevételek az írói törvényjavaslatnak a fordításokról szóló cikke ellen*. Bp., 1879. 16.; v.ö. D. Szemző Piroska: *Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül*. Magyar Könyvszemle 1964. 4. sz. 335.)

A Hon hírül adja, hogy a *Szabadság a hó alatt* a Neue Illustrierte Zeitungban (Pozsonyban) is megjelent, s közli a lap kiadójának, Zamarskinak nyilatkozatát. Eszerint a Neue Illustrierte Zeitung) olvasóinak nagyon tetszett az érdekesítő regény. Oroszországban azonban sajtóságos hatása volt: a füzeteket [nyilván a német nyelvű fordításról lehet szó] csaknem mindenütt elkobozták, másutt a regény folytatását tartalmazó lapokat kitépték a folyóiratból [H. 1879. márc. 7. r. 57. sz.).

A Vasárnapi Újság 1881. febr.-jában (febr. 27. 9. sz.) hírül adja, hogy a pétervári Poljarnaja Zvezdában megjelent a *Szabadság a hó alatt*, s valóban, 1881-ben a Poljarnaja Zvezda c. pétervári folyóirat megkezdte a regény folytatásokban való közlését. Itt említjük meg, hogy ez a Poljarnaja Zvezda nem azonos Herzen hasonló című folyóiratával, és semmi köze az orosz forradalmi emigránsok londoni kiadványaihoz. A névazonosság a későbbiekben tévedések forrásává vált: a *Szabadság a hó alattra* vonatkozó cikkeken, bibliográfiai adatokban a folyóirat úgy szerepel, mintha Herzen kiadványa, a forradalmi demokraták orgánuma lett volna, vagy mintha a regényt a londoni orosz emigráció is megjelentette volna (pl. az Új Világ 1954. máj. 6.-i számában, vagy a regény 1962-es kiadásának utószavában). Valójában a Szaliaz gróf szerkesztette Poljarnaja Zvezda mérsékelt irányzatú folyóirat volt. A Jókai-regény közlésének megkezdésc előtt a szerkesztő röviden rámutat, miért esett a választás erre a regényre: „Mielőtt a neves és tekintélyes magyar író, Jókai Mór regényének közlését megkezdjük, magyarázkodnunk kell Az olvasó ne keressen e műben történelmi

igazságot, még kevésbé a mindennapi élet hí rajzát. . . A szerző kevéssé ismeri a ‚Hó birodalmát‘ [a regény orosz címe], amelyet bemutat, ráadásul pedig (és ez a legfontosabb) — a szerző forrószívű hazafi, az 1848-as magyar forradalom egyik fő résztvevője. Végül: jelenleg ő az Oroszország iránt ellenséges pesti A Hon tulajdonosa és szerkesztője. Ezek a körülmények sok mindent megmagyaráznak és talán igazolnak is. Ennek ellenére a regény — a neves író legújabb műve — olyannyira eredeti, benne jellemvonásaink helyenként oly érdekesnek és ismeretlennek tűnnek számunkra, oly tehetséggel íródott, színei oly élénkek, s tévedései oly mulatságosak, hogy akaratlanul is különös érdeklődéssel olvasuk. Így például már előre felhívjuk a figyelmet a pétervári felkelés leírására, amely olyan egyéniség hatására tört ki, akit az orosz nép szinte babonásan tisztel. . . Vajon ki lehet ez a személy? Bonaparte Napóleon! És úgy tűnik, hogy a szerző őszintén hisz a saját maga által kitalált december 14.-ében. Ily módon sokszor a regény legtragikusabb részénél az orosz olvasó valóban könnyezik — a nevetéstől. De sokmindent meg kell bocsájtanunk a szerzőnek azért az őszinte, meleg, már-már emelkedett érzésért, amellyel a regény két szereplőjéről, Sándor cárról és a nagy Puskinról ír.” (Полярная Звезда, 1881. 1. sz. 153.)

Röviddel az orosz fordítás megjelenése után В. Р. Зотов (*История всемирной литературы* [V. R. Zotov: A világirodalom története]. Санктпетербург, 1882.) említi a *Rab Rábyt* és a *Szabadság a hó alatt* c. regényt, „amelynek cselekménye Oroszországban, I. Sándor korában játszódik, de amelynek szereplői a legkevésbé sem hasonlítanak az oroszokra” (807.).

Louis Ulbach a regény francia nyelvű átdolgozásának előszavában (L. Ulbach: *Le Tapis vert* imité de Maurice Jokai, Paris 1880. I—IV.) leírja, hogy Szarvady Ferenc hívta fel a figyelmét Jókai „élénk, eredeti, nagyon reális, s nagyon költői” tehetségére, egy másik magyar, M. E. Glaser pedig elkészítette számára a *Szabadság a hó alatt* nyersfordítását. Ulbach e szinte szó szerinti, helyenként homályos fordításból is megsejtette, hogy szép regény fekszik előtte, s írt Jókainak, engedje meg, hogy ő most „lefordítsa a fordítást”, s járuljon hozzá ahhoz is, hogy ahol ez szükséges, a fordító változtasson a szövegen, bővítse ott, ahol túlságosan szűkszavúnak tűnik, rövidítse azokat a részeket, amelyekkel „a türelmetlen francia közönség nem fogadna így el”. Ulbach, mint írja, gondosan tiszteletben tartotta a regény felépítését, a jellemeket, a cselekmény főmomentumait, a mű eszméit. A címet azonban, amelyet a francia közönség furcsának tartott volna, megváltoztatta (*Le tapis vert* — a zöld asztal, játékasztal). Az volt a törekvése, hogy józan kommentárokkal és még józanabb törlésekkel érthetővé és a közönség ízlésének megfelelővé tegye a regényt. Jókai „beleegyezett ebbe a nemzetközi

együtműködésbe". Ulbach azzal a reménnyel adja közre fordítását, hogy „ez a történelmi, drámai, szórakoztató, szellemes regény” hozzájárul majd ahhoz, hogy a közízlés szembeforduljon „az úgynevezett naturalisták hamis, trágár, ostoba regényeivel”.

A Magyar Polgár hírt ad Ulbach átdolgozásának franciaországi fogadtatásáról (Magyar Polgár 1881. ápr. 24. 92. sz.). Idézi egy francia lap cikkét, amely szerint Ulbach Lajost illeti a dicsőség, hogy elsőként ismerteti Jókait, a nagy regényírot Franciaországban. A francia cikkíró szerint a *Szabadság a hó alatt* Jókai egyik remekműve, melynek alapján a szerző „méltán sorozható a világ legelső elbeszélői közé”. Minden művében található valami „egyéni művészi, mely kizárólag tulajdonát képezi, s regényes, lovagias elbeszéléseinek gyönyörű rajzához színt kölcsönöz”.

A Vesznyik Inosztranoj lityeraturi című pétervári világirodalmi folyóirat névtelen cikkírója (*Венгерские юмористы [Magyar humoristák] Вестник иностранной литературы* 1897. jan. 253–57.) szembeállítja a *Szabadság a hó alatt* és a *Fehér rózs*a c. regényeket Jókainak magyar tárgyú műveivel. Megállapítja, hogy a külföldön játszódó regények igen gyengék, s hogy az író történelmi művei meg sem közelítik Jósika és Kemény hasonló alkotásait.

A regény talán világviszonylatban az angol nyelvű sajtóban kapta a legelismerőbb méltatást. Első angliai és amerikai megjelenésének évétől kezdve számos lap ismerteti. (A *Szabadság a hó alatt* angol nyelvű ismertetéseit Czigány Lóránt gyűjtötte össze: L. G. Czigány: *The Reception of Hungarian Literature in Victorian England, 1830–1914*. c. tanulmánya; gépirat. A cikkekből az ő fordításában közlünk idézeteket.)

A Bookseller (1897. febr. 5. 115.) cikkírója szerint a regény élénkség, szellemesség és drámai szerkesztésmód tekintetében felülmúlja az író minden addigi regényét; egyik másik jelenete „jöhethet egyenesen Molière-től”

A Daily Free Press (Aberdeen, 1897. febr. 8. 2–3.) terjedelmes cikkben méltatja a regényt. A cikkíró elsősorban azt emeli ki, hogy Jókai figyelemre méltó hűséggel ábrázolja a történelmi eseményeket, s hitelesen mutatja be a cári Oroszországban uralkodó szörnyű állapotokat, amelyek a XIX. sz. végi Oroszországra is jellemzőek. Dicsézően említi az árvíz jelenetét, kiemeli a zöld szemű ember meséjét, amelynek hallatára Andrew Lang (ismert angol folklórlista) „sírna az irgységtől”. Elismeréssel ír az irónikus és humoros részecskékről, pl. Jakuskin és Diebits beszélgetéséről a halott cár szobája előtt, Puskin és a cenzor szóváltásáról. Rámutat néhány szereplő jellemében mutatkozó ellentmondásokra, furcsaságokra, s megállapítja, hogy a regény ezért „túlságosan élesen

kövonalazott, ... széteső", de ugyanezért sokkal élénkebben marad az olvasó emlékezetében.

A Daily Telegraph lapjain W. L. Courtney, a századforduló jeles kritikusa elemezte a regényt (1897. febr. 10. 9.). Röviden ismerteti az író pályáját, kiemelve, hogy Jókai a Világos utáni dermedt álomba merült szellemi életet ébresztgette Magyarországon. Később is megőrizte idealizmusát — műveinek bizonyossága szerint hű maradt azokhoz az emberi értékekhez, amelyekért ifjú korában a nemzet legjobbjával együtt lelkesedett. Pontatlan krónikás, nem ügyel az események helyes sorrendjére. Meseszövése túl bonyolult, könyvében zűrzavar uralodik, mert az út végső célja nem érdekli, hanem a kis mellékösvények, a számtalan epizód, leírások és elemzések ragyogó oldalai ... A főszereplők „szenvednek a rikító színek miatt”, de az epizódok sok mindenért kárpótolják az olvasót.

A Daily Chronicle vezércikkben foglalkozik a regény ismertetésével (*A magyar regényíró*. 1897. febr. 10. 3.). A cikkíró szerint a könyv hősei „ragyogóan megalkotott igazi hús-vér alakok”. Az írónak I. Sándor portréját sikerült a legélénkebb színekkel megfestenie, annyira, hogy szinte meglepetve kérdezzük, „miért nem értette meg környezete úgy, mint mi, megelégedve arról, hogy a cár könyezetének nem volt Jókaija, aki megvilágította volna nekik a cár igazi énjét...” Jókai a felszín durva formáin áthatolva keresi az emberiség szunynyadó csiráit, ezért szereplői, Ghedimin hercegnő kivételével, sosem egysíkúak. A regény egyik legfinomabban árnyalt alakja Puskin. Puskin és a cenzor találkozásáról a kritikus így ír: „Érdekes, hogy a hivatali cenzorok természete és szokásai mily keveset változtak 1825 óta. És ugyanabból az anyagból gyúrták őket Oroszországban, mint Angliában. Talán a költők sem különböztek egymástól nagyon.”

Az Academy (1897. febr. 27. 256.) kritikusa lekicsinylően nyilatkozik a regényben szereplő „meddő és zavarosfejű összeesküvőkről”, a „parazita és áruló Ghedimin hercegről”, a „szörnyeteg cárról” a „maga nyájaskodó felelőtlenégeivel”. Elismerően ír Jókai tehetségéről, találékonyságáról, a Néva áradás ábrázolásának „megdöbbentő hűségéről”.

A Spectator szerint (1897. márc. 27. 447.) a regény, hatalmas méretű panorámájával, barbár színpompájával, a szerző találékonyságának kimeríthetetlen termékenységevel Tolsztoj *Háború és Békéjéhez* hasonlítható. Jókai regénye mint a szláv lélek ábrázolása érdekesítő, s mint az írói tehetség megnyilvánulása „századunk nagy regényeivel egyenrangú”.

A Critic (New York, 1897. ápr. 10. 30. k. 248.) recenzense szerint az amerikai olvasó előtt nem ismeretlen már az orosz összeesküvők

világa. Jókai műve mégis egyaránt leköti az izgalmak és idillikus epizódok kedvelőit. A szabadság Oroszországban a nép tudatlansága s az uralkodó zsarnoksága miatt a mély hó alatt szunnyad, de a hó alatt „most is zöldül még valami, aminek a gyökere nem vész ki soha” — idézi a regény utolsó sorát.

A *The Bookman* (1897. ápr. 12. k. 16–17.; Jókai arcképével) cikkírója Jókait Tolsztoj és az idősebb Dumas mellé állítja. A regény legnagyobb pátozzsal megírt lapjai szerinte azok, amelyek Sándor cárnak lánya iránti nagy szeretetét ábrázolják. Zeneida és Ghedimin hercegnő inkább bábok, mint élő alakok. Az olvasó sok mindenért bosszankodik talán, mégis érdeklődéssel olvassa „e furcsa és izgató” történetet, mely „teljes szívű erőfeszítésekről, meghiúsult reményekről és a lélek mélyén szunnyadó szabadságvágyról szól...” (A new-yorki *The Bookman* c. cikket teljes egészében átvette, 1897. jún. 5. k. 127–29.)

A *Times* (1897. jún. 23. 19.) kritikusa Jókait az egyik legnagyobb élő regényírónak, „a szó legjobb értelmében realista” írónak nevezi. Összehasonlítja Zolával, aki „tagadhatatlan tehetsége ellenére is csak a *La Terre* szemétdombján turkál örömmel” s „folyton a társadalmi nyavalyákat vizsgálgatja nagyítóval.” Jókai viszont „egy kozmopolita Balzac”, mert az emberi természet bonyolultságát és ellentmondásait majdnem olyan jól ismeri, mint maga Balzac, viszont a francia írónál nagyobb készséggel ragadja meg az élet színeiből oldalait. A *Szabadság a hó alattban* az író önmagát is felülmúlja, bár itt az ismerős Duna-partot felcserélte a Néva menti fővárossal.

A *The Athenaeum* (1897. jún. 26. 839.) megállapítja, hogy a Jókai-jubileum óta nem lehet elfogulatlanul véleményt mondani az író angol nyelven megjelent műveiről, mert a kritikákban csak a legdicséretesebb jelzők kapnak helyet. E regény azonban nem tartozik szerzőjének legjobb alkotásai közé. Jókai dicséretes buzgalommal számos forrást tanulmányozott, mégsem sikerült alaposan megismernie az orosz sajátosságokat. Az egész könyv, természetfeletten jó vagy rossz szereplőinek sokaságával, csodálatos véletleneivel és eseményeivel „csupán a szerző keleti eredetű fajának képzeletvilágát tükrözi”. Mindemellert a fordulatos, humoros jelenetekben bővelkedő cselekmény számíthat az olvasó érdeklődésére.

A *Nation* (New York 1898. jan. 20. 66. k. 52.) jobbára a tartalmat ismerteti, kiemelve, hogy Jókainak különösen történelmi regényei változatosak és mozgalmasak.

Több angol kritikus szerint a *Szabadság a hó alatt* Jókai Angliában legnépszerűbb regénye. Így vélekedik R. Nisbet Bain, több Jókai regény angol fordítója. (*The Monthly Review* 1901. 4. k. 2. sz. 145.) Hasonló eredményre jut a *The Athenaeum* névtelen cikkírója is (1904 máj. 14.

629.) H. W. N Temperley szerint (*Contemporary Review* 1904. 86. k. 112.) Jókai a külföldiek között a törököket és — *Szabadság a hó alatt* c. regényében — az oroszokat ábrázolta a legsikeresebben.

Angol szakkönyvek és népszerű irodalomtörténeti összefoglalók még a húszas években is mint a legjobb történeti regényt említik ezt a művet (Jonathan Nield: *A Guide to the Best Historical Fiction* 5. kiad. 1929. 424.). Jókai londoni kiadója, a Jarrold cég éppen a regény nagy népszerűsége miatt határozta el, hogy tömegesen jelenteti meg a magyar író műveit (vö. Czigány Lóránt i. m. 322.).

Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* c. művében (Mikszáth Kálmán Krk 18—19. Bp., 1961.) több ízben utal a regényre. Megemlíti, hogy Jókai mint fordító is „igen ügyes volt”, Puskinról a *Cigányleány* c. nagy költeményt fordította, s közölte a *Szabadság a hó alatt* c. regény végén, amelyben sok szó van a költeményről (i. m. II. k. 82.). Másutt megemlíti, hogy a franciák közé „Mme Adam vitte be Jókait”. Sorra jelentek meg franciául könyvei, a *Szabadság a hó alatt* is, de leginkább német fordítások után, megcsonkítva. Nem tettek semmi különösebb hatást e szűzies történetek, ami „előrelátható volt e bűnös Babilonban, hol a múzsa, mint egy vizet szivattyúzós gebe örökké egyetlen kút, a házasságtörés körül kering”. (Uo. 145.)

Gulyás József (*Jókai kacér nőalakjai*. Sárospatak 1912. febr. 18. 7. sz.) a Jókai-regényekben ábrázolt kacér nőalakok sorában Ghedimin Corynthiát is megemlíti, aki „szívtelen, romlott, hitvány asszony. Saját leányát halálba kergeti. . . Férjét megcsalja, elárulja, tönkreteszi, s azután elhagyja. . .”

Buday Dezső: *Jókai lelke* c. tanulmányában (Nyugat 1925. 1. sz. 326—43.) jellemvonások szerint csoportosítja a Jókai-hősöket. Az író nagy művészi eredményt ért el „az ingadozó jellemek festésében”. Ilyen „ingadozó jellem” többek között Puskin a *Szabadság a hó alatt* c. regényben. Hányódását a forradalomtól egészen a cári rokonságig (akárcsak Ráby Mátyás vergődését) csak akkor ítélni meg, ha a hősökben „Jókait az embert látjuk. . .” A Jókai-hős „nem volna hős, ha nem tőle függne a világ sorsa” Így Ocskayn múlik a Rákóczi-felkelés sikere, Puskinon múlik az orosz forradalomé. A romantikus hős nagylelkű életmentő: Puskin megmenti Bethsábát az árvízből. Buday a Jókai-regényekben gyakran előforduló beteg leányalakok között megemlíti Zsófiát, „a cárlányt”, Zeneidát a hős asszonyok közé sorolja, s az oroszok Baradlaynéjának nevezi, „aki minden pusztuláson keresztül forradalomba vezet az érte rajongókat. . .” Másutt az „önálló nők” sorában említi Zeneidát, az istenáldott művésznőt, aki „az eltemetett ország szabadságát énekli ki a lelkekből”.

Elek Oszkár: *Jókai és az oroszok* c. tanulmányában (Budapesti

Szemle 1925. DLXXII. sz. 110—30.; DLXXIII. sz. 206—29.) a *Szabadság a hó alatt* c. művet Jókai legnagyobbszabású orosz tárgyú regényének nevezi, s rámutat, hogy Jókai e regényhez gondos történeti tanulmányokat végzett, de a történelem szolgáltatata adatokba élénk teremtő képzeletével öntött életet. A regény az „eleven járatú alkotó szellem mozgékony-ságával lepi meg az olvasót”. Középpontjában „az alkotmányosságra igyekvők rajza”, néhány nemes léleknek a cári hatalom ellen való küzdelme áll. Elek Oszkár kiemeli Krizsanovszky alakját, aki „elnyomott lengyel nemzete minden keserűségével gondol a népet eltipró zsarnokságra”. Hasonló politikai irányzatosság érezhető Zeneida rajzában, aki mélységesen ragaszkodik finn nemzetéhez, s akinek „minden lépése arra szolgál, hogy az elnyomottak jogokat kapjanak” Elek Oszkár valószínűtlennek tartja a regény néhány motívumát, — így pl. azt, hogy a cár leányának panasolja el ügyes-bajos dolgait, vagy hogy az árvíz láttára sírni kezd. Jókai általában szereti, s itt is alkalmazza a jellemek vakmerő pálfordulásait, amelyek azonban nem mindég meggyőzőek. Így „Jókai rejtélyei közül való”, hogy a cár érzelme felesége iránt éppen leányának lesújtó halálhíre után „válík belsőbbé”. Elek Oszkár felhívja a figyelmet a regényben azokra a művészi részekre, amelyeknek hatása felejthetetlen; így többek között a főúri vadászat, a Néva-áradás, Zsófia temetésének jelenetére. Vitába száll Péterfy Jenővel, akit „elragadott gúnyos kedve”, s aki Elek Oszkár szerint túloz, amikor elítélően nyilatkozik a regényről. A mű lényege: a cár hatalmának zsarnoksága, s az ellene támadó küzdelem. A jellemzésben, igaz, feltűnő a „lélektani alap mellőzése”, de tagadhatatlan, hogy Jókai felfogásában a szabadság eszméje volt a legfontosabb.

Pintér Jenő: *A magyar irodalom történetében* (Bp. 1934. VII. k. 322.) megállapítja, hogy a regényben, amely orosz földre, Puskin kortársai közé vezet, sok szép részlet van, s meséje végig hatásos. A cárok és szultánok népe állandóan foglalkoztatta az író képzeletét, aki Pintér szerint testvéreinek tekintette az iszlám híveit, félelmes ellenségnek az orosz.

Császár Elemér: *A magyar regény történetében* (Bp. 1939. 233.) rámutat, hogy Jókai képzelete azzal az óriási időközzel szemben, amelyet beszáguld, a térben nem kalandozik ilyen határtalanul. A *Szabadság a hó alatt* egyike kevés számú olyan regényének, amelynek cselekménye külföldön játszódik.

Keresztury Dezső: *Puskin és a magyar olvasó* c. cikkében (Irodalom, Tudomány 1946. júl. 5—10. 5. sz. 5—8.) visszaemlékezik arra, „hogy Puskinról először egy hatalmas, mozgalmas, romantikus regényben olvasott. Már a címe is szép volt, elragadó, távoli és közeli egyszerre”: *Szabadság a hó alatt*. Szerzője, Jókai „színes és izgalmas látományban”

idézte fel Puskin hazájának, a múlt század elejei Oroszországnak képét, a fővárost, melynek ragyogó felszíne alatt „iszonyatos örvények, a nyomor, s a forradalom legsötétebb mélységei kavargotak”; a távoli, romantikus orosz tájakat, ahol, mint a hó alatt, „a cári Oroszország jeges felszíne alatt csak lángoló szívekben s elnyomott tömegekben bimbózott a szabadság hóvirága”. Azokon az összejöveleteken, amelyeken a hősi emberbarátok, a forradalom elszánt katonái és fanatikus ideológusai adtak találkát egymásnak, fel-feltűnt a költő, aki kiülső megjelenésével „arszlán volt, hölgyek elkényeztetett kedvence”, hírével, eszével viszont „az elnyomottak s hallgatásra kényszerítettek embere . . . ami legjobban . . . megragadta képzeletemet a költőben, a szabadsághős ragyogó lelkesedése s tiszta hősiessége volt. Azé a szabadsághősé, aki összeesküdött, lázadt, s a szabadsághoz írt ódájáért száműzetésre ítéltetett.”

Keresztury Dezső a továbbiakban arról a „megdöbönt élményről” ír, amiben akkor volt része, amikor már „érettebb fővel” elolvasta Puskin *A cigányleány* c. költeményének a regényhez csatolt fordítását.

György Lajos: *A magyar és orosz irodalom kapcsolatai* c. tanulmányában (Kolozsvár 1946. Erdélyi tudományos füzetek 200. 10.) megemlékezik a regényről, amelyben Jókai „szép, bár történelmileg nem elég hű” emléket állított Puskinnak, egy cárelleni összeesküvés és egy romantikus szerelem „szövevényeibe bonyolítva rokonszenves alakját”. György Lajos szerint Puskin jellemébe Petőfi egyéniségéből is beleszővődött „néhány heves vérmérsékletű vonás”.

1949-ben, Puskin születésének 150. évfordulóján számos cikk emlékezik meg Jókai regényéről.

A *Novij mir* c. moszkvai folyóiratban A. Ligin Puskin műveinek magyarországi népszerűségével foglalkozik (*A. Лигин: Пушкин в Венгрии* [Puskin Magyarországon] *Новый мир* 1949. 6. sz. 234–40.), s eközben utal a *Szabadság a hó alatta*, amelynek szerzője az orosz társadalmat, a dekabrista mozgalmat fantasztikusan ábrázolja, s Puskint is költött vonásokkal ruházza fel; de a regény azzal a jószándékkal íródott, hogy még jobban megszerettesse a magyar közönséggel a nagy költőt, Puskint.

A *Világosság* (1949. máj. 29. 124. sz.) hírül adja, hogy az évforduló alkalmából újabb kiadásban jelenik meg Jókai *Szabadság a hó alatt* c. regénye, „a szabadság hitvallása”. Az író Puskinban találta meg azt az alakot, „akiben elválaszthatatlan a szabadsághős, a szabadság költője és a minden körülmények közt igazmondó férfi”.

Komlós Aladár (*Puskin és a magyar irodalom. Népszava* 1949. máj. 29. 124. sz.) másképpen vélekedik, amikor megállapítja, hogy Jókai regénye jellemző a korra, „amely nem tud mit kezdeni a szabadsághős Puskinnal”. Jókai regénye látszólag kivétel: ő épp a dekabrista hősöket vá-

lasztja regénye hőseül. De ez a kivétel valójában megerősíti a szabályt. A regényben az összeesküvők „kótya és tehetetlen alakok, a cár viszont melegszívű ember, aki az árvíz láttára sírni kezd . . .”

Hegedüs Géza: *Puskin és a magyar költők* c. cikkében (Új Világ 1949. máj. 27. 21. sz.) rámutat, hogy míg a kortársak egy része elsősorban az érzelmes költőt vette észre Puskinban, míg Arany a maga számára megfelelő realista oldalt fedezte fel az *Anyegin*ben, addig Jókai felismerte, hogy Puskin „a szabadságköltészet egyik legnagyobb alakja”. Jókaira elsősorban nem a józan és érzelmes *Anyegin* hatott, hanem azok az elbeszélések, amelyekben „felfokozott szenvedélyekkel, szélsőséges fordulatokkal találkozunk az olvasó”. Ilyen mindenekelőtt a *Cigányok*, amelyek témája „Jókainak nem is egy novellájára hatott, így a híres *Sárga rózsára* is”. A *Szabadság a hó alatt* egyik főszereplője Puskin, Jókai roppant népszerűsége ezzel az egész magyar olvasóközönség számára „ismertté tette Puskit és *Cigányait*”.

Az új, 1949-es kiadás előszavában Hegedüs Géza méltatja a regényt (*Jókai és a forradalom*. Jókai Mór: *Szabadság a hó alatt*. Franklin könyvkiadó I–V.). Bár Jókai igen sok forrásmunkát tanulmányozott át regényéhez – írja –, ez nem jelenti azt, hogy regényének, minden csemenye történelmi tény. A történelmi regény hagyományaiban még elevenen élt a Walter Scott-i felfogás, amely egyenesen lehetetlennek tartotta, hogy a regény főszereplői egykor tényleg élt alakok legyenek, hiszen ez esetben a hiteles adatok tisztelete gátolta volna az író mesészövő képzeletét. Jókainál a regény cselekményének középpontjában költött alakok állanak, vagy történelmi alakokat olyan helyzetben mutat be az író, amilyenbe azok valóságos életükben sohasem kerültek.

Ezek a képzeletszülte események azonban a valóságos történelmi körülmények között hiteles képét adják „a korán jött és éppen ezért eleve bukásra kárhözhatott orosz forradalmi kísérletnek”, amelynek társadalmi lehetősége nem volt ugyan, de eleven hagyományul maradt meg arra az időre, amikor a forradalmat hordozó és a szabadságot megvalósító osztály kifejlődött.”

A dekabristák polgári átalakulást kívántak, holott az orosz társadalomban ekkor még nem volt polgár, s ebben helyzetük és sorsuk igen emlékeztet a mi Martinovics-féle mozgalmunkra.

Hegedüs Géza Jókait a magyar polgárság képviselőjének tekinti, s megállapítja, hogy 1867 után „a polgár hajlandó volt elfelejteni Világost, Aradot . . . Jókai pedig, ennek a polgárnak következetes szószólója kiadta a jelszót: Borítsunk fátyolt a múltra”. De Jókai sohasem tagadta meg forradalmi emlékeit. Jól tudta, hogy annak a szabadságnak is el fog érkezni az ideje, amelyért ő egykor harcolt. Így jutott el a *Szabadság a hó alatt* témájához. A regény a szabadságról szól egy olyan

korban, amikor még nem jött el a szabadság ideje, de ez az idő el fog jönni.

A regényben egész sorozata szerepel azoknak a lehetőségeknek, ahogy az emberek visszajuthatnak a forradalomhoz. Mindezek együtt buknak el, de Jókai e bukást — Hegedüs véleménye szerint — úgy ábrázolja, hogy az nem lesújtó, hanem „erőt és biztosságot adó, mert a valóság felismeréséből következő biztos hiten alapszik”.

Ugyancsak Hegedüs Géza *Puskin* c. cikkében (Új Világ 1949. jún. 3. 22. sz.) megállapítja, hogy Jókai hiába mutatja be regényében az igazi Puskit, „a forradalom költőjét”, a „szenvedélyek ábrázolóját”. Ferenc József és Horthy Miklós Magyarországnak a polgári olvasói nagyon szerették olvasni Puskit, de kényelmetlen lett volna számukra, ha kedves költőjük „olyasmit mond nekik, ami osztályérdekeik ellenére lett volna”.

A Világ (1949. jún. 3. 1200. sz. Könyvek világa rovat) névtelen cikkírója az új kiadás kapcsán emlékezik meg Jókai művéről, s „az 1825-ös vérbefojtott orosz forradalmi kísérlet megrázó regényének” nevezi. A regény főérdekessége és aktualitása, hogy Puskin, a 150. évfordulója alkalmával ünnepelt nagy orosz költő szerepel benne. A névtelen recenziens különösen a regény fordulatosságát, az „író páratlan mesekészségét” emeli ki.

A Debrecen (1949. jún. 5. 130. sz.) az évforduló alkalmából közli a regénynek „Az, aki szellemeket eszik” c. fejezetét, s *Puskin és Jókai* címen rövid ismertetést fűz hozzá. Eszerint a regény történelmileg nem teljesen hiteles, de Jókai jól látta meg „az orosz társadalom állapotát és a cárizmus belső válságait”.

A Hírlap (1949. jún. 9. 132. sz.) névtelen cikkírója megállapítja, hogy a regény befejezése 1849 telére emlékeztet, „amikor az elcsöndesült Magyarország fölött is reménytelenül sötét, ólomszínű volt a látóhatár”. Holott a drámai zárókép a hasonlóan tragikus csöndet jelképezi, mely akkor borult Oroszországra, amikor 1825-ben leverték a dekabristák felkelését. A cikk írója úgy véli, hogy Jókai, a volt forradalmár „sohasem tagadta meg forradalmi emlékeit”, s hogy regényét azzal a céllal írta, hogy „az igazi szabadságot szomjazók” számára a remény zöld ágát nyújtsa. Véleménye szerint, ha Jókai költött főszereplőket helyezett is a cselekménybe, a kor társadalmi viszonyait, történelmi levegőjét, jelenségeit „híven, szinte realiztikusan” ábrázolta.

Máthé Haupt György (*Puskin hatása a magyar társadalmi gondolkodás és irodalom fejlődésére a XIX. sz. második felében*. It 1949. 1. sz. 8.) röviden megemlékezik a regényről, amelyben Jókai meleg rokonszenvenvel említi Puskin alakját.

Sz. Nagy Miklós az Irodalomtörténeti Társaság Puskin-vitáját össze-

foglaló cikkében (*Puskin Magyarországon*. It 1949. 2. sz. 240–41.) ismerteti Hegedüs Géza hozzászólását; Hegedüs Géza szerint Jókai Puskinnak a szabadsáért vívott küzdelmét igyekezett bemutatni a *Szabadság a hó alatt* című „agyonhallgatott regényében”. Hegedüs Géza úgy véli, hogy Jókai szerint az emberiség felszabadulása „orosz talajból fog kisarjadni”.

Horváth Márton (*Lobogóink: Petőfi. = Irodalmi cikkek és tanulmányok*. Bp. 1950. 115.) rámutat, hogy Jókai tíz évvel a kiegyezés után a *Szabadság a hó alatt* c. regényes korrajzában a „forradalmárokból hóboritos szájhősöket vagy ostoba fanatikusokat” gyúr. Puskinat megtért báránként mutatja be, aki a cár kegyét élvezi. Ez a regény nem olyan, mintha Jókai írta volna Puskinról, hanem „mintha inkább Puskin írta volna gúnyos kedvében Jókairól és Ferenc Józseféről”.

Sas Andor *Jókai és Puskin* című — a regény pozsonyi kiadásának előszavaként közölt — tanulmányában (*Szabadság a hó alatt vagy a Zöld könyv*. Történelmi regény. Irta Jókai Mór. Magyar Könyvtár, Bratislava, 1950. I–VI) megállapítja, hogy a regény az akkori orosz társadalom válságának lényeges mozzanatait történelmi hűséggel örökíti meg, de Puskin egyéni és érzelmi életének rajzában az író teljesen a saját színes képzeletére bízta magát. Jókai bemutatja az orosz udvari és főrangú élet romlottóságát, s Sas Andor szerint arra is utal, hogy a dekabrista felkelés sikertelensége a nemesi felkelők és a nép kapcsolatának hiányából fakadt. A katonatömegeknek a nagy célokról csak egészen homályos sejtelmük volt, ezért a döntő percekben a konzervatív erők maguk mellé tudták őket állítani.

A tanulmány szerzője rávilágít arra a három körülményre, amely Jókai figyelmét a regény megírása idején Oroszországra terelte. Ezek: „1.) Puskin iránti lelkesedése . . . 2.) Az 1877-es balkáni orosz–török háború, mely a közfigyelmet a cárizmus országára . . . irányította. 3.) Az orosz világnak . . . vonzóereje, az egzotikumokat kedvelő költőre.” Sas Andor „ragyogóan ötletes szatirának” nevezi a Puskin és a cenzor vitáját bemutató fejezetet. Forradalmi kicsengést tulajdonít a regénynek, s úgy véli, hogy az „tiszteletet és lelkesedést ébreszt az olvasóban a forradalmi bátorság iránt”. A regénynek e korszakból származó néhány más értékeléséhez hasonlóan ebben az előszóban is aktualizálási tendencia nyilvánul meg akkor, amikor Sas Andor párhuzamot von a regény egyik jelenetében a Téli Palotának rohanó hadihajó és az 1917-ben a Téli Palota ellen támadó Auróra között.

Erdődi József tanulmányában (*Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945. után* II. Magyar Nyelvőr 1953. 5–6. sz., 449–55.) a *Szabadság a hó alatt* orosz szóanyagát vizsgálja. Megállapítja, hogy a regényben használt szavakkal Jókai a táj, a szokások sajátos ízét, „a romantikus

képzelt hajszoita exotikumot” akarta megadni. Az író ügyesen szövi művébe az orosz kifejezéseket, nem magyaráz csillag alatt, sem zárójelben, az elbeszélésből, leírásból, párbeszédéből rögtön kiderül a szó értelme.

1954-ben Jókai halálának 50. évfordulóján ismét nagyobb számú recenzió, cikk tesz említést Jókai orosz tárgyú regényéről.

Hegedüs Géza (*Az élő Jókai*. A Könyvtáros 1954. I. sz. 15–16.) kiemeli, hogy Jókai az a magyar író, aki a legteljesebb rokonszenv hangján népszerűsítette nálunk a dekabristákat.

Dersi Tamás (*Új Világ* 1954. ápr. 22. 16. sz.) megállapítja, hogy Magyarországon a múlt század 50–70-es éveinek oroszellenes hangulata közepette bátor tett volt Jókai részéről a *Szabadság a hó alatt* megjelenítése, mert ez a regény „egy másik Oroszország” hírhözója volt. A romantikus Jókaitól nem kérhetjük számon a történelmi események reális ábrázolását. De a szabadsághősök eszményítése a kor leghaladóbb eszméiben gyökeredett. A regény történelmi jelentőségét az adja meg, hogy Jókai az oroszellenes uszítás kellős közepén az orosz nép hőseit, köztük Puskint állította példaképül honfitársai elé. Dersi azt állítja, hogy Jókai regénye a cári Oroszországban „illegális olvasmány maradt”

Berkovits Ilona (*Új Világ* 1954. május 6. 18. sz. Lásd még: Berkovits Ilona: *Zichy Mihály élete és munkássága*. Bp. 1964. 204.) helyreigazítja Dersi Tamás téves adatát, s Magyarországon elsőként hívja fel a figyelmet arra, hogy a regény 1881-ben megjelent a Poljarnaja zvezdában. Berkovits Ilona feltételezi, hogy a regény esetleg Zichy Mihály közvetítésével juthatott el a Poljarnaja zvezda szerkesztőségéhez.

Hegedüs Géza: *Ötven év után* című cikkében (*Új Világ* 1954. máj. 6. 18. sz.) utal a regényre, amely arra nem alkalmas, hogy abból bárki is megtanulja a dekabristák történetét vagy Puskin életét, de arra igen, hogy az olvasók „megszeressék a dekabristákat és szívükbe zárják Puskint...”

Kárpáti Aurél: *Jókai regényalakjai a valóságban* c. cikkében (Irodalmi Újság 1954. aug. 28. 24. sz.) annak bizonyítékául említi a *Szabadság a hó alatt* c. regényt, hogy az író regényalakjainak nagy többsége „bár a romantika képzelt világában kap életre és válik szuggesztív erejűvé, családfája gyökereit a valóság talajáig nyújtja le...” Régebben azt tartották, hogy Jókai történetei és hősei — csupán a dús fantázia születtei. Pedig az Arany által emlegetett „epikai hitelt” Jókai ugyancsak megbecsülte, legalább mint kiindulási alapot. A *Szabadság a hó alatt* kiadós bibliográfiája arról tanúskodik, hogy az író éppúgy segítségül hívta munka közben könyvtára anyagát, mint Flaubert. Csak éppen Jókai „nem tudott megmaradni a valóság szürke ábrázolásánál, képzeletének aranya beragyogta a hétköznapok legegyszerűbb eseményeit is...”

Szebényi Géza (*Jókai és a Fekete gyémántok kérdése*. It 1954. I. sz. 25.) azok közé a 70-es 80-as években íródott Jókai-művek közé sorolja a *Szabadság a hó alatt* c. regényt, amelyek véleménye szerint „sok tekintetben fölulmúlják az akkori évek Mikszáth-műveit”.

Dolmányos István (*A dekabrista felkelés magyarországi emlékei*. Századok 1955. 3. sz. 449.) Jókai regényét a dekabrista mozgalom világviszonylatban is kiemelkedő, haladó szempontból megírt művészi feldolgozásának tartja, amely azonban néhány ponton mégis kívánnivalót hagy maga után: „az író bizonyos fokig idealizálta I. Sándor cár alakját és a mozgalom árulói felett sem mondta ki a jól megérdemelt ítéletet.” Jókai hitelt ad a felkelt katonák teljes tudatlanságáról költött rágalomnak és így „mintegy a népet okolja a mozgalom bukásáért”.

Komlós Aladár (*Puskin a magyar irodalomban*. Filológiai Közlöny 1955. 3. sz. 347–40) megállapítja, hogy Jókai 1879-ben, amikor a regényt írja, „oportunusabb, mint valaha”. Tiszteli a nemzeti föl-szabadulás hőseit: „a lengyel összeesküvőket és a finn . . . Zeneidát, de epésen és megvetéssel mutatja be a társadalmi változás harcosait, főképp a pétervári zendülés résztvevőit . . .” Komlós Aladár együttérzően idézi Péterfy Jenő szavait arról, hogy a regényben Puskin groteszk operettszerű történet középpontjába kerül. A súlyos félreértés és tudatos félreajzolás ellenére Jókainak van némi érdeme a magyar Puskin-kultuszban: „roppant népszerűségével kétségtelenül hozzájárult, hogy a magyar olvasóközönség tömegei megismerték a nagy orosz költőt és a Cigányokat . . .”

Nagy Miklós: *Két százéves Jókai-regény* című tanulmányában (MTA I. Osztály közleményei 1955. VII. k. 65–89.) megjegyzi, hogy Jókai művében elsősorban ott bukkanhatunk a kómicum bő forrására, ahol a költő nem adja át magát utópista elképzeléseinek, nem szakad el térben és időben messzire az általa ismert világtól. „Az idegen viszonyok leírása közt fakó marad a *Szabadság a hó alatt* komikuma, s nincsen derű a hazai földtől elszakadó képzelet alkotásaiban . . .”

Kovács Endre (*Puskin és a magyar társadalom. = Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Bp. 1956. 169–238.) Krizsanovszky alakjával kapcsolatban Jókainak a lengyelek iránti baráti érzéseit említi: az író a lengyel nemest a legrokonszenvesebb színekben ábrázolja, s általa mondatja el, mit kellett szenvednie a lengyel lakosságnak Konsztantyin nagyherceg zsarnoksága alatt. Jókai rokonszenve Puskinnak és társainak oldalán van, de ezeknek az összeesküvőknek a megrajzolásában „Sue és Dumas modorában a romantika túlzásait halmozza”. A sokszálú cselekmény, a hősök rajza eltávolodik a valóságtól. Bár feltünteteti művének történelmi forrásait, nem éri be ezekkel, s romantikus szerelmi történetbe helyezi Puskin alakját. Így bármilyen érdekes alakokat vonultat is fel

Puskin körül, a történetnek nincs reális hitele és csak egy-egy részben felel meg a történelmi igazságnak. Puskit például a valóságnak megfelelően a dekabrista eszmék híveként jellemzi. Kovács Endre úgy véli, hogy a regényben Jókai a forradalmi mozgalommal való mély rokonszenvét juttatta kifejezésre. Magyar irodalmi műben „itt jelenik meg először Puskin munkásságának politikai tartalma, a dekabrista mozgalommal való szoros kapcsolata”. Azzal, hogy Jókai a szabadság költőjeként állította Puskit a magyar nép elé, egy bizonyos fokig „kiegészítette azt a képet, amely az Anyegin költőjéről a nemesi és burzsoá olvasók soraiban kialakult”.

Sőtér István: *Jókai pályafordulata* (A Rab Ráby) c. tanulmányában (It 1956. 1. sz. 1–39.; 1. még Sőtér István: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 467–551.) arról ír, hogy Jókai az 1875. után cikkekben, beszédekben fenntartás nélkül támogatja az Andrássy–Tisza-féle oroszellenes politikát, a *Szabadság a hó alatt* viszont olyan oroszbarátságról tesz helyenként tanúságot, mely „nem csupán a demokratikus mozgalmakra, de a cár személyére is kiterjed”. Tisza Kálmán szolgálatában Jókai „csak vezércikket tud írni, nem pedig regényt”. A dekabrista összeesküvés, valamint Ráby Mátyás kálváriája „egyáltalán nem vágnak össze Jókai politikai tevékenységével, sőt, ellentmondanak ennek”. A Puskin és a Ráby-regény témáihoz is az érdekesség igénye vezeti el. De Jókai már nem azzal a céllal dolgozta fel e két témát, amellyel kinyúlt értük: mindkét regény más-más módon és színvonalon – a felvilágosodás harcainak ábrázolása lesz.

A Puskin-téma aktualitását – az orosz világgal való foglalkozást – az orosz–török háború eseményei teremtik meg.

De a regény sajátosságait megszbadják az orosz irodalom hazai hagyományai is: íróink, kritikuskaink, az orosz irodalomnak antifeudalizmusát, demokratikus jellegét domborítják ki.

Jókait nem a dekabrista mozgalom pátozsa ragadja meg elsősorban, hanem az összeesküvés romantikája. Míg a fiatal magyar írók az orosz irodalom bátor valóságábrázolását csodálják, Jókai nem az *Anyegin* Puskinját, hanem egyoldalúan csak a *Cigányokét* mutatja be, olyan környezetben, amelyet Péterfy Jenő jogosan bírál.

Az „időszerű s egyben titokzatosan regényes” téma szükségszerűen vezeti el az íróat az önkényuralom elleni harc, a dekabrista mozgalom bemutatásához. „Jókai itt akaratlanul is a forradalom kérdésével kerül szembe, s ez a szembekerülés olyan mesterkedésre készíti az ábrázolásban, mely eleve lehetetlenné teszi az orosz demokratikus mozgalmak hű bemutatását”. Eszményítően mutatja be a „vértelen forradalom” híveinek körét, s rosszindulatú torzképet rajzol a „Medvesonka” lebujának „forradalmáiról”. Jókai regényében – a liberális gondol-

kodókkal közös talajról — pesszimista felfogást vall a nép, a tömegek szerepéről: azért vallja célhoz nem vezetőnek a forradalmat, mivel a nép „amugy sem tudna mit kezdeni a szabadsággal”. E pesszimista népszemlélet hozza magával, hogy a cár alakja helyenként rokonszenves, sőt magasztos megvilágítást nyer. „Ha a szabadságeszmét a nép megmozdulása csupán eltorzíthatja — ahogyan azt Jókai hiszi —, úgy annak diadalát csak az idők szavát megértő uralkodótól lehet várni.” Zencida a forradalom híve. A regény is annak a feudalizmus ellen vívott harcnak a hőseit dicsőíti meg, melynek eszméit Jókai mindig is híven vallotta. A dekabristák itt a Baradlay fivérek, a Bárdy Imrék rokonaiként jelennek meg. De ahhoz, hogy Jókai felmagasztalhassa őket, „egyrészt tragikus hőökké” kell átformálnia őket, másrészt pedig „mentesíteni kell elgondolásaikat bármifajta forradalmiságtól”. Jókai forradalomtól idegenkedő kora elé — forradalomtól idegenkedő szabadsághősöket állít „liberalis kortársai elé — népben csalódott, népben nem bízó Ghediminek”. Épp ezért a történelmi konfliktus helyét egyelőre még mindig csak a bonyodalom, a fordulatos regényesség foglalja el.

Nagy Miklós: *A magyar irodalom története 1849–1905. c. kiadványában* (1957. kézirat gyanánt) többek között Jókainak a világtörténelem iránti érdeklődését jellemzi, s ennek kapcsán tér ki a regényre. Jókait elsősorban a 17–18. század és az orosz történelem vonzotta. Puskinról szóló regénye „minden gyengesége ellenére is a dekabristák történelmi szerepének megértéséről s az irántuk való őszinte lelkesedésről tanúskodik” (70.). Másutt annak bizonyításául utal a regény „Medvesonka” jelenetére, hogy Jókai, aki görcsösen félt a forradalomtól, a forradalmárokat „mindent felforgató anarchistáknak” tartotta (71.).

Waldapfel Anna (*Puskin és a dekabristák Jókai regényében* — szakdolgozat 1957) többek között valóság és fantázia, reális és romantikus motívumok váltakozását vizsgálja a regényben. Rámutat a költött Ghedimin és a történelmi Trubeckoj herceg jellemében, sorsában mutatkozó hasonlóságra, összeveti Puskin életének valóságos eseményeit a regényben ábrázoltakkal.

Dolmányos István (*Költők barátságától népek testvériségéig*. Bp. 1959. 47.) megjegyzi, hogy több magyar írótársához hasonlóan Jókai sem ment el közömbösen „az orosz művelődés kisugárzása mellett”. Ennek kapcsán utal Jókai Puskin-fordítására, valamint a *Szabadság a hó alatta*, amelyben Jókai „a nagy költő iránti rokonszenvének állított maradandó emléket”

Forgács László (*Jókai és az orosz irodalom. = Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. I.* Bp. 1961. 471–523.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Szabadság a hó alatt* már a nihilizmus kérdésében színt vallott Jókai műve. Röviddel a dekabrista-témájú regény után *Asszonyt kísér — Istent kísért* — c. regényében az író a nihilizmus magyar

vonatkozásait ábrázolja. A dekabrizmus ébresztése is azzal függ össze, hogy a fő ellenfél immár a nihilizmus, sőt egyre fokozódó mértékben a munkásosztály. Ezt a kettőt Jókai — legtöbb kortársával együtt — azonosítja.

A regényben úgyszólván teljesen elhomályosul a cárizmus és a dekabristák közötti ellentét „hiszen e művet ihlető s a kései Jókai kiábrándultságára jellemző alapeszme: a hűség, egy reménytelen ügyszó”. Az egész művet „valami cinikus népmegvetés jellemzi”. Ezt bizonyítja az árvíz leírása. Forgács szembeállítja egymással a Kárpáthy Zoltán és a Szabadság a hó alatt árvízi jeleneteit. Előbbiben az író a léha úri társaság hitványosságát jellemzi, pellengérezi ki, utóbbiban a „népmentő nemességét” dicsőíti. A regényben szinte minden hőst „kettős kötelesség” jellemez — az első a cárhoz fűzi; a másik: a szabadsághoz. A regényben a társadalmi összecsapás szerelmi, morális konfliktussá enyhül.

A Szabadság a hó alatt művészi értékét erősen csökkenti a személyes élmény hiánya, s a változó értékű forrásanyag keveredése. Sokszor egészen elmarad az adatok költői feldolgozása, máskor költött alakok lépnek fel, minden dokumentálás nélkül.

Forgács szerint a Szabadság a hó alatt — akárcsak az *Eppur si muove* — írói ars poetica, a már kiegyező Jókai öngazolási kísérlete.

Puskinban Jókai mindenképp az orosz Petőfit látja, s ilyenkor — például *A cigányleány* felolvasásának jelenetében vagy a cenzorral folytatott párharca közepette — megkapóan ábrázolja. Annál fakóbb kép tárul az olvasó elé, amikor az író „a másik” Puskit idézi meg, akiben „az emberi érzés erősebb, mint a szabadságvágy”.

A regényben lépten-nyomon felbukkan *A cigányleány* motívuma — a poéma alakteremtő hatását sejteti Diabolkának, a cigánylánynak alakja. „Jókai nem értette meg az egész Puskit, de rokonára ismert a romantikus művészen”, s minden élénk színét elővette, hogy nagy, cizményi alakot faragjon belőle.

Forgács László véleménye szerint a regényben igen fontos kompozíciós szerepe van Rilejev és Besztuzsev *Уж как шел кузнец* kezdetű forradalmi agitációs dalának. A cikkíró e versből származtatja a regényben szereplő „*Kés dalát*”, s megállapítja, hogy Jókainál, „kétfelé vág a forradalmi dal értékelése. Az egyik: Jakuskin és a plebejustömegek elutasításával függ össze. A másik: Arakcsejev és a reakciós despotizmus leleplezését szolgálja.” Azért torzítja el, költi át e dalt, mert az már túlmutat a nemesi forradalmiságon.

Ljudmila Sargina (*A magyar irodalom fogadtatása Oroszországban az 1870–1900 közötti években. = Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. II.* Bp. 1961. 200–31.) a regény tartalmi ismertetése után a mű orosz fordításával foglalkozik. Megállapítja, hogy a fordítás során törölték mindazokat a helyeket, amelyek a cárizmus lengyelországi és finnországi politikájára vonatkoztak, korrigálták mind-

azokat a részeket, amelyek a cár személyét érintették, kimarad a katonai településekre vonatkozó rész. Sargina úgy véli, hogy a „Kés dala” — „Zemfira dalának átalakítása a *Cigányokból*”. Kiemeli Jókai rokonszenvét a dekabristák iránt, s megjegyzi, hogy Jókai sajnálkozása a dekabrista felkelés elbukása miatt, szibériai magatartásuk iránti lelkesedése elismerést szerzett Jókai iránt az orosz társadalom haladó köreiből. „Mindenkinek megértette, hogy az 1848-as szabadságharc emlékezte elevenen él a magyar nép szívében, hogy Jókai bármily témáról írjon is, egyúttal hazájának nehéz sorsára is emlékezik.”

Nacsády József (*Jókai műveinek lengyel alakjai. Irodalomtörténeti dolgozatok* 19. Szeged 1961. 97–114.) a Jókai-művek lengyel szereplőinek sorában többek között Krizsanovszkyval foglalkozik. A lengyel hős a regény elején fanatikus, romantikus rajongónak ismerjük meg. Az „Észak szövetségének” titkos tanácskozásán viszont meglepetésszerűen mint a fanatikus rajongás leghevesebb ellenzője, mint hidegfejű, mindennel számotvető összeesküvő szerepel. Magatartása mögött azok a tanulságok állnak, amelyeket Jókai a magyar szabadságharcból, az Almásy és Mach-féle összeesküvésből és az 1863-as lengyel felkelésből vont le. Krizsanovszky érvelésében szerepet játszott az a kiegyezéssel kapcsolatos álláspont is, amelyet Jókai 1879-ben vallott. A lengyel hazafi nem tartja alkalmasnak „az orvul zsarnokot ölni kész” összeesküvőket nagyszabású politikai tervek végbevételére. Krizsanovszky „racionális” terve, amelyet „egy honleány hív áldozatkészségére” épít, alkotmányos illúzionizmusról árulkodik, s ugyanakkor meglehetősen naiv

Nacsády rámutat a szenvedélyesen cselekedni kész Kamienska Mária, illetve az *Egy lengyel történet* zsarnokgyilkos hőse és Krizsanovszky, valamint Grudzinszka Johanna közti jellembeli és magatartásbeli különbségre. Megállapítja, hogy ez nemcsak a Jókainak a lengyeliséggel kapcsolatos álláspontjában bekövetkezett változásokat tükrözi, „hanem közvetve a magyar függetlenség ügye vonatkozásában kialakuló véleményváltozását is”. Krizsanovszky programja a békés, diplomáciai módszerek mellett való állásfoglalás, amely csak végső argumentumként fogadja el a fegyveres harcot.

Gondos Ernő (*Jókai Mór: Szabadság a hó alatt*. Bp. 1962. Utószó 459–61.) rámutat, hogy Jókainak ezt a művét nem sorolhatjuk legjobb alkotásai közé. „A romantika szinte mértéket sem ismerő túlzásai éppúgy, mint az előadásmód egyenetlenségei, a nyelvezet helyenkénti elszürkülése — fáradástünetek.” Ennek oka, hogy a regény olyan időpontban íródott, amikor Jókai politikai koncepciói sorra illúzióknak bizonyultak. Sőtér és Forgács kutatásaira hivatkozva hangsúlyozza, hogy Jókai ezzel a könyvével is „tudatosan politizál”. „Politizál, amikor Puskin szájába

adja, hogy alkotmányosan uralkodjék a cár”, és akkor is, amikor „a lázadó tömegeket részeges söpredéknek festi át”. Meglepő, hogy miközben a mese bonyolítása érdekében nem egy helyen „túlteszi magát a történelmi tényeken”, a dekabrista konspiráció mechanizmusáról, rétegeiről beszámol, számos személyiségről tájékoztat .

Kiadásunk a *Szabadság a hó alatt* 1879-i első kiadásának szövegén alapul. Csak nyilvánvaló sajtóhibák esetében térünk el az első kiadástól más, későbbi kiadás javára. Szövegváltozatok szempontjából a H 1878–1879-i évfolyamában megjelent folytatásos közlést és az NK-t vettük figyelembe. Mivel valószínűnek látszik, hogy Puskin *A cigányleány* c. poémájának NK szövegében néhány változtatás magától Jókaitól származik, a JKK-ban ezeket tekintettük irányadónak, s ez esetekben az 1879-i kiadás szövegét szövegváltozatként közöltük.

A több ízben előforduló, ugyanazokban a kiadásokban egyforma módon ismétlődő változásokat az első előfordulás alkalmával tüntettük fel.

E regény kiadása is a JKK 1. kötetében, a *Bevezetés Jókai összes művei kritikai kiadásához* c. fejezetben közölt és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. a JKK 24. kötetében közölt módosítások szerint készült. Éppen ezért az alábbiakban csak azokról a sajátos eltérésekről adunk számot, amelyek az írásmód tekintetében kiadásunk és a regény alapul vett 1879-i első kiadása között fennállnak, és a jelzett Bevezetésbeli általános elvekből nem következnek.

Az alábbi szavak régi *o*-ját változtattuk *ó*-ra: *felszóllt, jozan, oh, ovatosan, sohajtás, sovárgás*.

Az alábbi szavak régi *ó*-ját változtattuk *o*-ra: *árbóc, atóm, órgyilok, utól*.

Az alábbi szavak régi *ő*-jét változtattuk *ö*-re: *bőjt, elől, jőjj, jőjkek, jőjjön, jőnek*.

Az alábbi szavak írásánál az 1879-i kiadásban található rövid mássalhangzós alakok helyett a ma szokásos hosszú mássalhangzós formákat alkalmazzuk: *ahoz, boszant, boszu, csengetyü, dzsin, elhorá* (felszólító mód), *épen, fenhéjázó, femmarad, fentart, fulánk, galy, gyulad, jösz, jönnek, kijátszák* (jelen idő), *küld* (felszólító mód), *köny, miképp, megvirad, mond* (felszólító mód), *összeség, őszpontosítás, pörgetyü, rival, súlyed, ujongó, viszhangzik, zselye*.

Az 1879-i kiadás hosszú mássalhangzós alakjaival szemben a JKK a mai, rövid mássalhangzós formát alkalmazza a következő szavakban:

brilliantos, csatt, dallos, hahhó, híjják, lábbadozó, lehellet, löjj, lógg, asszét, porcellán, rálehell, sáppadt, szólló, vajjon, vondd.

Az 1879-i kiadással szemben a mai helyesírásnak megfelelően írtuk a következő szavakat: *alugyam, ballet, elkérezkedtél, fakgat, higyj, hurrah, létezés, keztyű, külömb, küzködő, lapda, lélekzet, mingyárt, szakál, szakgattott, széllyel, valjon.*

Néhány tulajdonnév írásmódját megváltoztattuk. Szövegünkben a *Benningsen, Caesar, Göthe, Hepford, Hepforth, Hepfort, Langenau, Vascode Gámánk* alakok helyett *Bennigsen, Caesar, Goethe, Hepworth, Lankenau, Vasco de Gamánk* áll.

Néhány tulajdonnévnek a regényben található ingadozó írásmódját a következőképpen egységesítettük: *Aleko : Aléko : Alekó = Aleko, Araksejff : Arakcsajff : Arakcsajev = Araksejff, Barbatusoff : Barbatusoff = Barbatusoff, Betszi : Besszi : Bethszi = Betszi, Bethsába : Beth Sába = Bethsába, Cimarosa : Cimerosa = Cimarosa, Constantin : Konstantin = Constantin, Corynthia : Corinthia = Corynthia, Csetverin : Csetversin = Csetverin, Helenka : Helénka = Helenka, Hulkin : Hulken = Hulkin, Ihnaskó : Ihnátó : Ihnátó : Ihnátó = Ihnaskó, Ilmerinen : Ilmarinen = Ilmerinen, Krizsanovszky : Krizanovszky = Krizsanovszky, Kutusov : Kutusoff = Kutusov, Marat : Marát = Marat, Nariskin : Náriskin = Nariskin, Odojefszki : Odojefszki = Odojefszki, Riego : Riegó = Riego, Trubeckoj : Trubetzkoj : Trubeckój = Trubeckoj, Zsófia : Sófia = Zsófia*

Egységesítettük néhány orosz és lengyel község ingadozó írásmódját is: *jemsik : imsik = jemsik, blagodenstojga : blagodensztójga = blagodensztójga, szojusz : szojuss : szojus = szojusz, spacinia : szpacinia = szpacinia, koszyńerik : koszyńerik = koszyńerik.*

Egyes földrajzi nevek írásmódja az első kiadásban ingadozó. A tül-nyomó – és kiadásunkban következetesen alkalmazott – *Amur, Kagul, Néva, Peterhof, Tagánrog, Urál*, mellett megtalálható az *Amúr, Kogul, Neva, Newa, Peterhoff, Taganrog, Ural* alak is.

Az alábbi, az alapszövegben ingadozó írásmóddal szereplő orosz helység- és utcanéveket egységesítettük: *Nyefszki prospekt : Nyefszki prospect : Nyeffszki prosspect = Nyefszki prospekt, Carszkoje Zelo : Carszkóje-Zéló : Csarszkoe-Zelo : Carszkoe-Zelo : Carszkóje-Zélo = Carszkoje Zelo, Kresztovszki-sziget : Kresztovszki-sziget = Kresztovszki sziget, Bákcsiszeráj : Bakcsiszeráj : Bakcsi Szeráj = Bákcsiszeráj, solovecki : solevecski = solovecki.*

A regényben előforduló alábbi földrajzi neveket ma szokásos alak-

jukban szerepeltetjük: *Assyria, Beszszarabia, Brussel, Caucasus, China, Carthagó, Páris, Senegal, Sibéria, Syria.*

Néhány, Jókaitól hibásan írt idegen szó esetében a helyes formát alkalmazzuk: *a l'anglais, ala giraffe, am allen Theilen, aureole, balerina, bal parée, barriere, Chateau Laffitte, Chateau Margot, collière, congée, concert spirituelle, etait, Darwin, Deissusval, Est, que, garde de dameod, guillotín, grand tennue, Helene, instuteurs, legende, malapropos, meurs, misdeminour, Moscau, mysteres, papillot, patrouill, Petersbourgh, president, présidans, protégée, rostbeef, sappeur, solitair, tonnères* helyett szövegünkben *à l'anglaise, à la girafe, auréole, aus allen Teilen, ballerina, bal paré, barrière, Château-Lafite, Château-Margaux, collier, congé, concert spirituel, Darwin, Dessus-val, était, Est-ce que, garde des dames-od, guillotine, grande tenue, Hélène, instituteurs, légende, mal à propos, moeurs, misdemeanour, Moscou, mystères, papillote patrouille, Pétersbourg, président, protégée, roastbeef, sapeur, solitaire, tonneres* áll.

Az említettekén kívül minden más forma, ami jelen kötetünk szövegében szerepel, az 1879-i kiadással megegyezik.

Jókai kiemeléseit mindenütt követtük, de az első kiadástól eltérően ritkítás helyett kurzívot alkalmaztunk.

Lap: Sor:

- 5 : 3 gallyára (K: galyjaira)
12 aláhajlott (K: aláhajtott)
20 koronglyukához (K: koronglyukaihoz)
6 11 czamarka (NK: kucsma)
7 : 8 mutatnak be (1879: mutatják be — sh. —)
11 a csalánkórók *bozótjai*, kastélyok (NK: a csalánkórók, kastélyok)
8 : 10 dönög (K: dőczög)
9 : 11 fölhasználni (NK: fölhasználnia)
10 : 20—21 terül el végtelenben (NK: terül el a végtelenben)
27 aranszfnre festve (K: aranszínre festve)
33 végigzötyögtetni (H: végigrötyögtetni)
11 4, 17 tarantász (NK: troika)
27—28 keresztülörnek (H: keresztül *uszik*)
30 (NK: az „És aztán följegyzi a naplójába...” kezdetű mondat nem indul új bekezdés)
12 1—2 fődeleik pázsitból *vannak*, kurényiknek hívják. (H: fődeleik pázsitból, kurényiknak hívják)
5 a zaporoginak első dolga az *új ruháját* (NK: a zaporoginak első dolga, *mikor új ruhát vesz*)
23 távoztak el a hátulsó ajtón (H: távoztak el egy hátulsó ajtón)

Lap: Sor:

- 12 29 katonaköpenyegre (H: katonaköpönyegre)
 13 : 2 ellenállni (NK: ellenállni)
 22 mérföld (NK: mérföld)
 15 : 19 csörgős szánokon (H: csörgő szánokon)
 24 derékon (H: deréken)
 16 : 22 buckók (H: bucskók)
 24 maslicahét (H: magliczahét)
 17 : 4 sorompót *hirtelen* megint (NK: sorompót megint)
 34 közé ér (H: közé ért)
 18 : 18 hanyattvágta magát, s a két fölemelt talpát (H: hanyattvágva magát, a két fölemelt talpát)
 26–27 csizárok, zsidók (H: csizárok, *kufárok*, zsidók)
 29 útjába (NK: útjában)
 19 : 21 hogy ez a vadaskert (H: hogy az a vadaskert)
 24–25 nyavalyatörősök (H: nyavalyatörők NK: nyavalyatörősek)
 20 : 7–8 orrával *barázdát* túrt a hóban (H: orrával túr a hóban)
 21 3 fütyültetve (NK: fütyöltetve)
 9 pofaszakállt (H: *fél* pofaszakállt)
 18 péri (H: féri)
 22 10 Versailles-ban (NK: Versaillesben)
 21 bekecset (H: bekecst)
 22 alól (NK: alul)
 29 hátratúrte (H: hátratúzte)
 23 9 nyugtalanabbul (H: nyugtalanul)
 17 a legszeretettebb ellenség nyelvét (NK: *akkor még* a legszeretettebb ellenség nyelvét)
 24 *biggyeszté* (H: *pittyeszté*)
 24 30 aztán (NK: azután)
 28 16 hogy mikor jössz vissza (H: *hogyan*, mikor jössz vissza)
 29 kényeső (NK: kéneső)
 31 *Makszimovics* Iván (H: *Paolovics* Iván)
 33 és a szerető (NK: és szerető)
 29 1, 59 : 30 azután (NK: aztán)
 11 hazahívatunk (H: hazahivatunk)
 11 Versailles-ból (NK: Versaillesból)
 30 visszatértek a seregeink (NK: visszatértek seregeink)
 30 : 12 elkótyaveteltettük (NK: elkótyavetyéltettük)
 17 „Hősszövetségnek,” (1879: hősszövetségesnek — sh. —)
 22 amik (NK: amelyek)
 31 : 11 úgy híják (H: *így* híják NK: úgy hívják)

Lap: Sor:

- 31 30 által tudni, gyémántokkal (H: által tudni. Gyémántokkal)
- 32 : 23 leimádkoznivalója lehetett (H: leimádkozni való *bűne* lehetett)
- 34 : 20 különöségeik (1879: különöségeik — sh. — H: különöségeik)
- 25 sem a szép szemek (NK: sem szép szemek)
- 36 : 23 (NK: az „Ezekkel csak ma . . .” kezdetű mondat új bekezdésbe kerül)
- 34 s úgy (H: s így)
- 37 : 1 Olyat (H: Olyant)
- 38 : 3 befejezte (H: bevégezte)
- 17 estén (H: esten)
- 39 : 26 zselyeszéken (NK: zsölyeszéken)
- 40 : 6 egyívású (1879, NK: egyvívású — sh. —)
- 20 beszélgethetni (H: beszélgetni)
- 22 amit egymáshoz beszéltek (H: amit beszéltek egymáshoz)
- 29 egymásnak a leányait (H: egymásnak leányait)
- 33 szigetén (H: szigeten)
- 41 2 Moszkva (H: Moszkau)
- 5 Georgia (H: Georgies)
- 12 nem állná ki, hogy napról napra (H: nem állná ki ezt a szöveget, valamint azt sem állná ki, hogy napról-napra)
- 19 „barátnéi” (NK: barátnői)
- 24 E biz igaz (NK: Ez biz igaz)
- 42 3 ruhákért? *Nem mondott-e jövendőt?* Nem jön-e valami üstökös csillag? (H: ruhákért? Nem jön-e valami üstökös csillag?)
- 26 haraszbul (H: haraszbul)
- 43 4 haláláról (H: halálról)
- 10 őfelségéhez (NK: ő felségéhez)
- 33 töröktől (H: töröktül)
- 33 érteni (H: értetni)
- 44 22 *Nem kijátszhattad magadat* (NK: *Nem játszhattad ki magadat*)
- 34 mint te. Annak már (H: mint te. *Az nekem minden hónapban ír levelet. Pedig az már nagy ember. Nem olyan tacszó, mint te vagy. Annak már*)
- 45 8 (NK: az „Az egy hős . . .” kezdetű mondat új bekezdésbe kerül)
- 18 hogy bolond fővel nem ment (H: hogy bolond fővel *bele* nem ment)
- 46 5 ámitámania (H: ámitamia)
- 6 Korán (NK: Kora)

Lap: Sor:

- 46 : 7 szemtől (H: szemtül)
13 lenni (H: lenned)
17 várakat (H: várókat)
- 47 : 17 még rákerül a sor (H: még rákerül a sor)
22 helyekről (NK: helyekről)
23 jó gyermekekhez illik (H: jó gyerekhez illik)
26 asztalra (H: asztalára)
- 51 : 2 lámpáig (H: lámpáig)
13 tábornagynak (H: tábornagyoknak)
34 akiknek (NK: kiknek)
- 53 : 10 atyja (H: apja)
- 54 : 5 ezerével (NK: ezrével)
13 velök (H: velük)
19 a kéz csókolására (NK: a kézcsókolásra)
- 55 : 1 azután (NK: aztán)
15 királynéja (NK: királynője)
33 megcsipkedte (H: csipkedte)
- 57 : 12 megszorítsa (H: megszorítja)
- 58 : 9 estenkint (NK: esténkint)
14 úgy járt (H: úgy jár)
- 59 : 9 mozsárban (NK: mozsárba)
10 szerencsénybe (NK: szerencsenbe)
26 (NK: a „Nagy gyakorlata . . .” kezd. mondat új bekezdésbe kerül)
- 60 : 14 felvonás (H: felvonulás)
31 nagy, hosszú szempilláit (H: vagy hosszú szempilláit)
- 61 : 14 jól van csinálva (H: jól van kicsinálva)
- 62 : 33 annak a (H: ennek a)
- 64 : 3 a medvéket láncra! (H: a medvéket a láncra!)
- 23 fölkeresni (NK: felkeresni)
- 65 : 10 önkényt (NK: önként)
10 tartják kezeiket (H: fogják kezeiket)
- 68 : 16 ajánlójának (NK: ajánlónak)
- 69 : 14 legelőbb is Rylejeff (H: legelőbb is a Rylejeff)
19 olvasta (H: felolvasta)
26 s Zeneida a keblére borult, és megcsókolta az arcát (H: s Zeneida, könnyekkel szemében borult a keblére és megcsókolta az arcát)
- 70 : 10 elkobozni (H: elkobozani)
11 maga egy hadsereg volt (H: maga volt egy hadsereg)
22 megtörténhetik (H: megtörténik)

Lap: Sor:

- 72 : 27 birodalommd egyesített (H: birodalommal egyesített)
 28 országokul (H: országokkal)
 elnökük (H: elnökök)
- 73 : 21 szólalhasson (NK: szólhasson)
- 74 : 19 játszatok (H: játszatok)
 28 rendreutasítással (H: NK: rendrcutasításra)
 29 mint te vagy (H: minδ te vagy)
- 75 : 7 várostól (H: városból)
 19 kiálta (NK: kiáltá)
 32 besmetet (H: becsmetet)
- 76 : 2 kiáltanak (NK: kiáltának)
 32 szívén (NK: szívében).
- 78 : 8 Sohasem volt az orgyilokkal az Isten (H: Sohasem volt ez orgyilokkal Isten)
- 79 : 7 ha mi hajóra rakjuk (H: ha mi itt hajóra rakjuk)
 19 s fölöttünk is marad (H: s fölöttünk is ott marad)
 34 kimondta (NK: kimondotta)
- 80 : 32 zselyeszéke (NK: zsölyeszéke)
- 81 : 11 mellékszobából (NK: mellékszobából)
- 82 : 28 feledve „Zöld könyvet” (NK: feledve a zöld könyvet)
 30 mint az üstökös csillag (NK: mint üstökös csillag)
- 84 : 9 ceremóniális (NK: ceremóniális)
- 86 : 22 *Leaena* elharapta a nyelvét (H: *Quintilla* elharapta a nyelvét)
- 87 : 3 hogy az a párizsi (H: hogy a párisi)
 11 csetverttel (H: cserverssel)
- 88 : 5 állni (NK: állani)
 14 a *csinn* legmagasabb rangfokozatát (H: a *czim* legmagasabb rangfokozatát)
 30 visszatért (H: visszajött)
- 89 : 14 de gentlemanek (H: de a gentlemanek)
- 90 : 27 veté le (NK: vetí le)
- 92 : 16 kesztyűjében (NK: keztyűjébe)
 18 kocsmák (NK: korcsmák)
 28 se Istenben, se becsületben (H: sem Istenben, sem becsületben)
- 93 : 13 másik nap (NK: a másik nap)
 14 *szeszélyeim* (NK: *szenvedélyeim*)
 28 nem sietne magának (H: nem sietne ezzel magának)
- 95 : 1 jelezé (NK: tudatta)
 25 hajóhadak (H: hajóhad)
 27 császár családot (NK: császári családot)
- 96 : 3 trónöröklés (H: trónörökség)

Lap: Sor:

- 96 8, 196 : 34, 197 : 4, 200 : 25, 29, 201 1, 205 : 3, 8, 31, 209 : 3
caesarevics (NK: cárevics)
- 97 14 Arakcszejff-udvarba (H: Arakcsajeff-dvorba)
- 98 9 álltul (NK: álltól)
- 11 gránátosok (H: gránátosok)
- 99 31 leány (H: lány)
- 100 31, 32, 101 19 kocsmáros (NK: korcsmáros)
- 101 : 18 mögöttök (NK: mögöttük)
- 102 : 17 csörgő (H: csurgó)
- 103 8, 108 : 30, 122 : 22, 151 : 2, 173 : 9, 188 : 21, 202 : 20,
monda (NK: mondá)
- 104 : 18 naponként (NK: naponkint)
- 105 16 (NK: A „S összecsókolóztak . . .” kezd. mondattal nem indul
új bekezdés)
- 22 frizurjával (NK: frizurdjával)
- 108 3 No, Puskin, most vedd elő az eszedet! (H: No Puskin, most
vedd elő a versedet!)
- 17 testvéreink együtt hálnak (H: testvéreink éjjel együtt
hálnak)
- 109 1 rebellionnak (NK: rebelliónak)
- 110 9 Ezek aztán az igazi emberek (H: Ezek az igazi emberek)
- 111 21 kardjaikat (1879: kardjaikkal — sh. —)
- 22 verte a mellét (NK: verte mellét)
- 112 4 menet közben (H: menés közben)
- 15 cármő (NK: czárné)
- 24 a bőjtöt bevezető ciberelevest (NK: a bőjtbevezető cibere-
levest)
- 28 korpából (NK: korpából)
- 34 feltalálva (H: feltalálva)
- 113 : 26 a szerencsétlenségek (NK: a szerencsétlenségnek)
- 30 a feleségnek (NK: a feleségének)
- 114 25 hazamegy a családjához (NK: hazamegy családjához)
- 32 mindég (NK: mindig)
- 115 3 hogy a rablók maguk voltak az őrzőre kirendelt katonák
(NK: hogy a rablók az őrzőre kirendelt katonák maguk
voltak)
- 5 hogy a főtiszt (H: hogy az a főtiszt)
- 116 1 nyírfák (NK: nyárfák)
- 29 megmondta neki, hogy (NK: megmondta, hogy)
- 117 : 28 vállalt a lelkére (NK: vállalt lelkére)
- 118 15 házából (NK: házából)

Lap: Sor:

- 118 : 25-26 a másik két özvegy királynéval (NK: a másik két királynéval)
- 120 :2-3 árvalányhaj (NK: árvalányhaj)
7 mint szép (NK: mint a szép)
11 amely (NK: mely)
- 121 4 fejét a két keze (NK: fejét két keze)
7 arcája (NK: az orcája)
- 122 11 a király meghallotta (NK: a király ezt meghallotta)
- 123 : 30 hogy az árt (NK: hogy árt.)
- 124 1 amikből mindegyikből (H: a mikből mind)
4 egészségedet (H: egészséget)
7 Ma nagyon is jó (H: Ma nagyon jó)
24 idegen is van (H: idegen is van)
29 s érintetlenül (NK: és érintetlenül)
- 125 9 odalehellette (H: odalehelte)
- 126 : 20 sorba csókolgatva (NK: sorba csókolgatva)
24 amit olyan (NK: ami olyan)
- 128 : 12 lábaikat (H: lábakat)
elillantak (H: elináltak)
- 129 12 vérszipoly (H: vérszopoly)
13 rúgatta (NK: rugatta)
- 130 : 6 jönnek (H, NK: jönnének)
12 (NK: az „Aztán te visszafizetnéd azt kezdetű mondat új bekezdésbe kerül)
- 133 4 hogy a délceg katonatiszt ilyenképpen civillé aljasítsa le magát (H; NK: hogy a délczeg katonatisztet ilyenképen czivillé aljasítja le)
- 134 3 kiaszott (NK: kiszívott)
24 az a földi (NK: az földi)
- 135 22 egy szál haj nem volt a fején, mint egy valóságos halálfő (H: egy szál haj nem volt a fején. *S minthogy az arcza is le volt borotválva, olyan volt a feje, mint egy valóságos halálfő.* NK: egy szál haj nem volt a fején, *olyan volt, mint egy valóságos halálfő.*)
- 136 10 Virgilius (NK: Vergilius)
- 137 : 10 mi csodákat (NK: mily csodákat)
- 138 2 kőből faragott (NK: falra festett)
28 krétával (H: krétájával)
- 139 4, 143 : 2, 144 : 7, 147 : 31 veres (NK: vörös)
21 azon időben (H: azon időkben)
- 142 1 festékekkel (NK: színekkel)
11 képleten (NK: képen)

Lap: Sor:

- 143 : 2 melyet Puskin cenzori veres irón elleni (H: amelyet Puskin
résztint a cenzori veres irón elleni)
5 bárki volt is (H: akárki volt is)
20 vetve (H: leverve)
- 144 : 26 az enyimet (NK: a magamét)
- 145 : 16 climactericus éved — (H: climactericus évad 1879:
chimaereticus évad — sh. —)
- 147 : 34 keservesen fog lakolni (H: keservesen meg fog lakolni)
- 148 : 8 küigazítatlanul maradni (NK: küigazítatlanul hagyni)
21 oda halálnak (H: oda a halálnak)
- 149 : 4 akinek (1879: a kit — sh. —)
6 ez utóbbi (H: ez az utóbbi)
- 150 : 17 zsúrlódásnak (NK: surlódásnak)
23 akkor (NK: ekkor)
- 151 : 18 ki fejlődésül most is (NK: ki most is)
25 ő irányában (NK: az ő irányában)
28 mellettük (H: mellettök)
- 152 : 21 dőlve (H: dülve)
- 153 : 11 érte (NK: érzé)
20 elvész (1879: is vész sh. — H: itt vész)
- 154 : 6 a cselszövényektől. A kisasszony (H: a cselszövényektől.
Engedje előre élveznem ezt a gyönyört. A kisasszony)
- 155 : 14 (NK: a „Hangosan elnevette...” kezd. mondat új bekezdésbe kerül)
20 tanulmányodat (H: tanulmányaidat)
31 a klímát (H: az egész klímát)
- 156 : 21 (NK: az „Annak nem is” kezdetű mondat új bekezdésbe kerül)
- 158 : 8 távolrul (NK: távolról)
- 159 : 2, 3, 21 Uralszkeba (H: Archangelszkebe)
3 soha nem (NK: soha sem)
4 akinek számára (H: a kinek a számára)
7 sívár (1879: sovár — sh. —)
kopár sziklái (H: kopár hullái)
12 Henrik angol király koronaörökös korában (1879: Henrik király angol koronaörökös korában — sh. —)
- 160 : 14 fia útra kelt (NK: fia amaz útra kelt)
- 162 : 10 egyensúlyozva (NK: ellensúlyozva)
24 kimívelheted (NK: kiművelheted)
33 barátném (H: barátom)
- 163 : 15 oly durva (NK: olyan durva)

Lap: Sor:

- 164 : 21 keresztényi (NK: keresztyéni)
- 165 : 13 (NK: „A kasza” kezdetű mondat új bekezdésbe kerül)
kasza (NK: kapa)
- 166 : 11 Az ő kedvence (H: Az az ő kedvencze)
13 a szobában (H: a szobáján)
- 167 : 1 Aztán feleli reá (NK: Aztán azt feleli rá)
mélán (1879: mélrán — sh. —)
13 sokaságtól (H: tolakodástól)
18 s az (H: s ez)
32 fiúnak apám (NK: fiúnak az apám)
- 168 : 3 tévedéseimnek (H: tévedéseimnek NK: tévedéseim)
4 lészesz-e (H: lész-e)
8 láttam (H, NK: látom)
10 leszállanom (H: leszállnom)
15 s azt mondja: „Christ’ eleison!” (H: s azt mondja: *oldj fel hát bűnöm alól, s mondd rám, hogy „Christ’ eleison”*)
21 ünnepnapokon (H: ünnepnapon)
24 dülöngél (H: dülöngél)
34 hirdetik (H: hírlenek)
- 169 : 29 megmeredve (NK: megmerevedve)
- 170 : 6 állíthattuk ki (H: állítottuk ki)
- 171 : 9 mellett egy gyilkos (H: mellett gyilkos)
14 ahol (H: hol)
- 172 : 4 Elfelejtetem tudakozódní hogyléted felől. (H: Elfelejtette tudakozódní hogyléted felől 1879: Elfelejtett tudakozódní hogyléted felől? — sh. —)
5 mondom (NK: mondám)
ebből az látszik (H: ebből láttuk)
6-7 az arcomra, s azt kérdezte, hogy mindig ilyen piros-e az arcom, vagy csak néha gyullad ki? (1879: az arczomra, vagy csak néha gyullad ki? — sh. — NK: Mindíg ilyen piros az, vagy csak néha gyullad ki?)
9 féltesz (1879: féltek — sh. —)
- 173 : 6 minek adták nekem egy olyanak a nevét, aki (1879: minek adtak nekem egy olyan nevet, a ki — sh. —)
- 174 : 5 Aztán (NK: Azon aztán)
- 175 : 23 elbeszél (NK: elbeszél)
- 177 : 10 ajándékot (NK: ajándékokat)
- 178 : 15 amint (NK: a hogy)
- 179 : 8 hajthatlan (NK: hajthatatlan)
a rendszerből (H: a rendszeréből)

Lap: Sor:

- 179 16 tréfán (NK: tréfáin)
19-20 mint Saturnusnak (H: mint a Saturnusnak)
- 180 3 genialitásáról (NK: genialitásról)
- 184 15 ágyulőrészek (1879: ágyulővések — sh. —)
állnak (NK: állanak)
16 van *vágva* (1879: van *zárva* — sh.)
17 virítanak (NK: virítanak)
- 185 13 se volna (NK: sem volna)
- 186 6 pipaszár (NK: pipaszára)
- 187 : 21 ne mondj (NK: nem mondj)
- 188 33 megtörülgette (H: megtörölgette)
- 189 2 arcfintorgatásával (NK: arcfintorításával)
15-16 orra hegyén *keresztül* (NK: orra hegyén *át*)
- 190 17 meglátta (NK: látta)
19 nádbotját (NK: sombotját)
31 ez erényét (NK: az erényét)
- 191 5 (a második fia) (H: (a második fiu))
32 *spanyolnád* (NK: *somfa*)
- 193 2 *zsarnok* (NK: *úr*)
6 leizen (NK: leüzen)
18 kellene *az* ilyen (NK: kellene ilyen)
- 194 1 (NK: a „Mi most” kezd. mondat új bekezdésbe kerül)
32 összecsendült (NK: összecsendült)
- 195 : 24 Kütták *az áldomást*, s újra (NK: Kütták s újra)
- 196 : 24 *Ahhoz a gyöngé lánghoz* (NK: *Annak a gyöngé láng-
nak*)
- 198 8 élném *én* túl (NK: élném túl)
23 Juliánát (NK: Juliannát)
- 200 17 mindig ott van (H: mindig itt van)
19 romokba *dől*ni (H: romokba *tör*ni)
20 nyugton (H: nyugodtan)
22 ha mégis (NK: ha *az* mégis)
- 201 : 10 gyöngéd (NK: gyöngé)
30 ezt a választ (H: azt a választ)
- 203 15 még azok *nincsenek* (H: még azok *sincsenek*)
23 Máriájának (NK: Máriának)
- 205 14 ismerni (H: megismerni)
27 esküvéskor (NK: esküvésekor)
29 s nő (NK: s *a* nő)
- 206 : 19 szenvedést (NK: szenvedését)
- 207 : 12 túl fog lépni (NK: túl fog *ön* lépni)

Lap: Sor:

- 208 : 1 odad~~ült~~ (H: odad~~ó~~lt)
2 fel találsz h~~ü~~lni (NK: meg találsz h~~ü~~lni)
16 örömed (NK: örömed)
- 209 : 21 csókokt~~ül~~ (NK: csókokt~~ól~~)
nevetést~~ül~~ (NK: nevetést~~ől~~)
- 211 : 13 szövetségben (NK: szövetség közt)
15 világba a műhelyéből (NK: világba műhelyéből)
- 212 : 6 Itt jön a Napóleon! (NK: Itt jön Napóleon!)
- 213 : 22 (NK: Az óriáshölgy” kezd. mondat új bekezdésbe kerü)
33 légben (NK: légbe)
ujjongató (Nk: ujjongó)
- 214 : 1 felülemelkedve (H: felülemelkedve)
28 a jelt, akkor (H: a jelt, s akkor)
29 a harangok (H: a hangok)
34 és a katonasággal (NK: és katonasággal)
- 216 : 6 túlharsogta a harang (H: túlharsogta háromszáz harang)
17 kiirtatni (NK: kiirtani)
31-32 a kronstadti öbölben (H: e kronstadti öbölben)
- 217 : 6 legközelebb (H: legközelébb)
- 218 : 14 hintójuk (NK: hintójok)
- 219 : 1 szóla (NK: szólt)
- 220 : 1 állani (NK: állania)
17 vagy angyal (H: vagy az angyal)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMRÖKONSÁG

A dekabristákat Jókai többek között a *Kétszer kettő* — négy c. elbeszélésében (*Őszi fény* kötet), a *Szomorú napok* c. regényében és a *Görög tűz* c. munkájában is említi.

Azokról a dekabristákról, akiket a felkelés leverése után a legveszélyesebb helyekre küldenek a csatában, s azután magukra hagynak, hogy elpusztuljanak, Jókai több helyen tesz említést, így pl. *A sérthetetlen* és *Az akhtiári fogoly* c. elbeszéléseiben (*Véres könyv*) és a *Görög tűz*ben.

A jövő század regényében Jókai rámutat, hogy a XX. századi Oroszország Európát azzal a veszéllyel fenyegeti, hogy „kozákká is, respublikává is” válik. Ez hasonlít a *Szabadság a hó alatt*ban szereplő dekabrista programhoz, amely szerint 50 év múlva Európa muszka is lesz, meg respublika is (*A zöld asztal meg a „Zöld könyv”* feji.).

Puskint Jókai a regényen kívül még *A tábornok és az asztrálszellem* (*Véres könyv*) és a *Hogy becsülik meg a poétákat Oroszországban* (*Észak honából* kötet) c. elbeszélésekben szerepelteti.

Árvizeket, nagy természeti csapásokat Jókai több művében ábrázol, így *Az új földesúrban* a tiszai árvizet, a *Politikai divatokban* a komáromi hídszakadást, az *Elátkozott családban* a komáromi földrengést, a *Kárpáthy Zoltánban* az 1838-as pesti árvizet. Több művében említi a Néva áradásait is, pl. a *Kárpáthy Zoltánban*, a *Görög tűzben*, a *Kerüld a szépet* c. elbeszélésben (*Virradóra* kötet), *A jövő század regényében*. Azokról a hajókról, amelyeket az árvíz idején a Néva a tengeri kikötőből a cári palotához sodort a *Kárpáthy Zoltánban* és a *Görög tűzben* tesz említést.

Szekeres László mutat rá arra, hogy Kárpáthy Zoltán önzetlen életmentéséhez hasonlít a jelenet, mikor Puskin Bethsábát kimentti az árvíz-ből (JKK 8. k. 414.).

Buday Dezső állapítja meg, hogy Jókai gyakran szerepeltet beteg fiatal leányokat. Ilyen pl. Lándory húga a *Lélekidomárban*, Adorján Anna az *Egy az Istenben*, Kőcserepy Vilma a *Kárpáthy Zoltánban*; Buday Dezső e lányalakokat Nariskin Zsófiához hasonlítja. (Buday Dezső: *Jókai lelke*. Nyugat 1925. I. k. 334.)

Ugyancsak Buday Dezső említi meg, hogy Kőcserepy Vilma és a

vak leány „a pendantja” Bethsába és Nariskin Zsófia kettősének. „Mind a két leánypár egyedül . . . ábrándozik akkor, amikor a hős megmenti az árvízről” (uo.). Ehhez hozzátehetjük még, hogy e regényben az árvíz idején Bethsába mesét mond a gyerekeknek (a zöld szemű emberről) a Kárpáthy Zoltánban a vak leány Vilmának (a tűzben lakó madarakról).

Arakcejev kedvesét Jókai *A szép Febrónia mulatságai* c. elbeszélésben szerepelteti (*Észak honából* kötet).

Tarakanova hercegnő a *Kerüld a szépet* c. elbeszélés hősnője (*Virradóra*).

Sötér István mutat rá, hogy mint a *Szabadság a hó alatt*ban, a *Köszívű ember fiaiban* is Jókai célzatosan állítja szembe a polgári forradalom idillizált képét „a „mob” anarchiájával”. (*Jókai pályafordulata. [A Rab Ráby] = Romantika és realizmus. 1956. 503.*)

Ellenszenvvel rajzolja a felbőszült csöcseléket a *Szomorú napokban* is. A kocsmát feltörő csöcseléket mutatja be *A jövő század regényében*. A király megjelenésekor megjuhászodó tömeg leírása *A jövő század regényében* emlékeztet a *Szabadság a hó alatt* egyik jelenetére, amikor a dekabristák felkelésének napján Miklós cár egy odavetett mondattal lecsillapította „a korszok gyülevezését” (*Gyerevasi daloj!* fej.).

Konsztantyin nagyherceget Jókai *A ki sir és a ki nevet* c. költeményében is megénekl. (NK *Költemények*, Bp. Révai, 1904, I. 286—288.) Itt szinte szó szerint úgy ír Konsztantyin rútságáról s arról, hogy egy síró katonát 25 bottal büntettet, egy másikat, aki az ő ábrázatán kacagott, 25 arannyal jutalmazott, mint a *Szabadság a hó alatt* c. regényben.

I. Sándorról ír *A csár érdemrendei* c. költeményében (uo. 289—290). Itt a *Szabadság a hó alatt* c. regénnyel egybehangzóan említi azt az érdemrendet, amelyet a cár életmentésért kapott.

Egyes pétervári utcarészeket Jókai még pl. *A köszívű ember fiaiban* és *A jövő század regényében* ír le.

A híres énekesnő bosszúból megszervezett kifütyülésének motívuma az *Egy magyar nábobban* (Mainvielle-né Fodor Jozefinnel kapcsolatban) a *Nagy urak bosszúja* c. elbeszélésben (*Észak honából*) (Lola Montezzel kapcsolatban) szerepel, s emlékeztet arra, hogy a *Szabadság a hó alatt*ban Corynthia ki akarja fütyültetni Zeneidát.

Az erkölcsstelen apácák életének leírása az *Egy asszonyi hajsza* c. történelmi regényvázlatban hasonlóságot mutat a moszkvai Katalin zárdával, ahova Bethsábát akarják küldeni.

A köszívű ember fiaiban szereplő motívum a házasságon kívül született gyermekről — kit apja szeret, anyja szégyell — emlékeztet Nariskin Zsófia kapcsolatára szüleihez.

Néhány jelentéktelenebb motívumrokonságot a szómagyarázatokban jelzünk.

Lap: Sor:

- 5 : 3 *geszt* — a fa testének belső része, sűrűje; itt: törzse
16 *szotnya* — század
17 *pulk* — ezred, itt: csapat
20 *laféta* — ágyútalp
- 6 11 *czamarka* — czamara: mente, ködmön. Jókai tévesen „kucsma” értelemben használja.
- 22 *bjlesztoki erdő* — Bjelosztok (lengyelül: Bialystok) Lengyelország északkeleti részén fekszik, az ország leggazdagabb erdővidéke.
Bölény nincs már Európában másutt — a bjelosztoki erdő hasonlóan írja le Jókai *Kétszer kettő* — négy c. elbeszélésében (*Őszi fény* kötete). *Egy asszonyi hajsza* c. történelmi regényvázlatában is a bölények hazájának nevezi Lengyelországot.
- 7 9 *Kazimir és Joannovice* — lengyelül: Kazimierz és Joannowice a lublini vajdaságban fekvő két régi lengyel városka, a Ner folyó két partján. Jókai forrásai közül Lankenau említi: „A folyó két partján két város romja fekszik, Lengyelország egykori hatalmának és nagyságának bizonyítékaként” — írja. (Lankenau i. m. I. k. 419.)
- 8 12 *bozse cos polske* — Boże coś Polskę: XVIII. századi hazafias lengyel ének (Isten, ki Lengyelországot . . .)
- 10 2 *jemsik* — helyesen jamscsik; kocsis
- 10–11 *Jekaterinoslav* — Jekatyerinoszlav (1924 óta Dnyepropetrovszk) ukrán város a Dnyeper partján
- 15 *kiurgán* — történelem előtti időkből származó sírhalom az orosz steppéken
- 22 *ciher* — apró cserje
- 11 6 „*csudák*” — „a csud” az észtek óoroszlava neve
- 12 *csabán* — csaban; juhásztor
- 20 *Herodot hírhedett zuhatagai* — Hérodotosz (i. e. kb. 484–425) jeles görög történetíró. Műveinek Melpomené c. IV. könyvében a szkíták életéről tudósít. Hérodotosz leírja földrajzi környezetüket, s az akkor Borüszthenésznek nevezett Dnyepert (53. §.). A Dnyeper zuhatagait azonban nem említi, mivel azok az ókorban ismeretlenek voltak (vö. Paulys: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* Stuttgart, 1899 III. k. 736–37.). Jókai téves értesülését Lankenautól meríti (i. m. I. k. 283.).

Lép: Sor:

- 11 : 22 *Nyenasitec* — *Nycnaszityec*: (telhetetlen) valóban a Dnyeper egyik legveszélyesebb zuhataga volt
- 26 *seisász* — helyesen *szejcsasz* — mindjárt. Dupré de Saint-Maure szerint az orosz szolgák leggyakrabban használt szava. (Dupré de Saint-Maure i. m. II. k. 210.) Jókai Dupré francia átírásából indul ki (*cheichas*) -- így lesz magyarul *seisász*.
- 32 *zaporogiak* — az úgynevezett Zaporozsjének (a Dnyeper alsó folyásvidékének) lakói. Jókai a leírást is, a szó magyarázatát is Lankenautól veszi (i. m. I. k. 284.).
- 34 *szecsá* — itt: a dnyeperi kozákok fő települése
- 12 2 *kurényik* — *kureny*; kozák lakóház
- 12 a „*városok anyja*”: *Kiov* — *Kijev* leírása Lankenau alapján (i. m. I. k. 287–92.)
- 12–14 az *ammisszor elpusztult, s újra föltámadt szekta Jeruzsálem, szarmata szentek csontjaitól megtelt katakombáival* — a *szkiták*: az eurázsiai sztyeppes vidék iráni nyelveket beszélő ókori népeinek gyűjtőneve. (Hagyományos magyar elnevezésük „*szittyá*”). Az i. e. VII. században birtokukba vették a Fekete-tenger mellékének északi sztyeppes vidékét. szarmaták: a szkitákkal rokon iráni nyelvet beszélő nomád néptörzsek. Az i. e. VII–III. században az Urál és a Volga mentén éltek; Nyugat felé vándorolva meghódították a Fekete-tenger északi partvidékét.
- 16 *Lavra* — a kijevi barlang-kolostor a XI. század közepén épült, hosszú ideig a régi orosz kultúra központja volt
- 17 *Beresztov* — Beresztovot Lankenau mint Kijev melletti falut említi (i. m. I. k. 290.)
- 13 5 *raskolnikok* — *raszkolnyikok*; a hivatalos orosz egyházzal szemben ellenséges szekta, amelynek követőit még a XVIII. században is üldözték. Életükről, szokásaikról Dixon tudósít (i. m. 196.). Jókai a *Görög tűzben és A jövő század regényében* említi őket.
- 9 *szlobodi* — *szloboda*: városok melletti település
- 18 *burána* — *buran*; hóvihar
- 21 *pad* — hószakadás
- 22 *ponosszuha* — *ponoszuha*; olyan hóvihar, amikor a szél a már lehullott havat kavarja
- 28 „*kétbundás hideg van . . .*” — Lankenau kuriózumként írja le, hogy egyszer megkérdezett egy orosz parasztot, valóban nagyon hideg van-e odakint. „Természetesen, uram — felelt

Lap: Sor:

- a paraszt —, kiint a földeken ma kétfundás hideg volt.”
„És valóban — folytatja Lankenau begombolható bundája tetején még egy báránybőr bundát viselt.” (Lankenau i. m. I. k. 25.)
- 14 I *vasok* — Jókai „szán” értelemben használja. Valószínűleg elírás, esetleg a „vozok” (kocsi) szóból
- 15 I *vajhét* — (oroszul: maszlenyica): a nagybőjtöt megelőző farsangi hét; Lankenau is, Rudolphi is ír róla (Lankenau i. m. I. k. 27.; Rudolphi i. m. 173.)
- 6 *Szenája Plostad* — helyesen: Szennaja Ploscsagy (Jókai a továbbiakban gyakran Széna térként említi). Ma: ploscsagy Mira; nagy tér Pétervár belterületén, ahol élelmiszert árultak. A fagyos hús árusítását Lacroix így írja le: „... A szakácsok és szakácsnők ilyenkor látják el éléskamrájukat a tél legnagyobb részére előre megvásárolt hússal. Minden, amit csak beszereznek, fagyott és meg is marad ebben az állapotában. Rendkívül érdekes a piac, ahol ezeket az élelmiszereket árusítják. Óriási fagyott állatokat láthatunk itt, amelyek bebalzsamozott holttestekre emlékeztetnek. Borjúk, juhok, disznók, számyas, vad — mind olyan kemény, mint a márvány, és ha csak egy darab húsról van szüksége valakinek, azt fejszével vágják le. (Lacroix i. m. 177.) Hasonlóképpen írja le a fagyott hús árusítását Lankenau is, hozzátoldva a „medve- és szarvashúst, a tokhalat és csukát” (i. m. I. k. 25.). Jókai kissé kiszínezi a piac képét, a fókákat és tengeri oroszlánokat már képzelete alapján teszi hozzá.
- 21 *a vajhét dhajtott csemegéjét, a blinnit* — a blini palacsintaféle, leírását (és az utána következő más ételékét is) Jókai szinte szó szerint Lankenautól veszi át. Lankenau nyomán rajzolja a raznoszcsik (utcai árus) alakját is (Lankenau i. m. I. k. 13–14.)
- 16 3 *„Vegyetek pirógot, szajkit, szbitát, kvaszt”* — pirog — hússal, káposztával, rizzsel vagy lekvárral töltött lángoszerű tészta; szajka — fehér cipő; szbita: helyesen szbityeny — mézes, fűszeres ital; kvasz — erjesztett rozslisztből vagy kenyérből készült orosz ital
- 14 *az Izsák-templom* — Richard de Monferrand francia építész tervei alapján készült (1819–58)
- 17 *carszkoje-zelói prospekt* — Carszkoje-Szelo (mai nevén Puskin) Leningrád melletti városka; a cárok egyik kedvelt nyaralóhelye volt. Híres líceumában tanult Puskin. A Carszko-

Lap: Sor:

- szelszkij-proszpekt — ma: Moszkovszkij proszpekt, Pétervár, illetve Leningrád egyik utcája.
- 16 : 24 *maslicahét* — oroszul: maszlenyica; farsang (v.ö. 15 : 1)
- 17 : 1 *Fontanka* — a Néva egyik csatornája Leningrád belterületén és a csatorna két partján épült pétervári, ill. leningrádi utca
- 10 *A császári hadapródok kaszárnyája* — Jókai itt téved: a Fontanka és a Szadovaja (Jókainál: Kert utca) között nem volt hadapród kaszárnya. A szarvas és üldözői a városba belépve még a Fontanka előtt érinthették a Miklós hadapródkaszárnyát.
- 18 *Kert utca* — Szadovaja ulica; Pétervár, ill. a mai Leningrád egyik központi utcája. A Szadovaját valóban a Szennaja ploscsagy szakítja meg.
- 18 4 *a Gosztinnoj dvor* — helyesen Gosztyinnij dvor; a Szadovaja a Szennaja Ploscsagy után valóban a Gosztyinnij dvorhoz vezet. A Gosztyinnij dvor 1785-ben épült, négy utca határolta nagy egyemeletes épület, ma is áruház. A „goszty” szó régi értelme: „kereskedő”. Régebben a külföldi kereskedők számára fenntartott házat nevezték így. Lankenau ír róla (i. m. I. k. 20.).
- 25 *Aprakszin dvor* — ugyancsak nagy árubazár, amely 1862-ben leégett. Lankenau írja le (i. m. I. k. 20.).
- 28 *skopcsik* — szkopci: az öncsonkítók szeptája. Jókai *A jövő század regényé*ben említi.
- 19 12 *Gorohonaja utca* helyesen Gorohovaja ulica, ma ulica Dzerzsinszkovo Leningrád egyik főutcája. A Jókai által megjelölt útirány helyes — a Gosztyinnij dvortól visszafelé haladva a Szadovaján valóban először az Aprakszin-közhöz, majd a Gorohovaja ulicához jutunk.
- 15 *Bulavszki-kert* — a régi Pétervár legjobb ismerői sem tudnak ilyen nevű park vagy tér létezéséről
- 23 *Obuhov-kórház* — 1780-ban II. Katalin alapította, valóban ezen az útvonalon van. Dupré de Saint-Maure mint az elmebeteg kórházat írja le (i. m. II. k. 67.).
- 25–26 *A Szentháromság templomában voltak áldozni* — A Szentháromság székesegyház (Troickij szobor) még I. Péter kezdte építtetni 1724-ben, majd II. Katalin fejezte be 1790-ben. A Székesegyház valóban az Obuhov-kórház közelében emelkedik.
- Jókai a regényhez csatolt *Történelmi jegyzetek*ben a vadászejelenet forrásaként Lacroix művére utal. Az itt leírt történetet

Lap: Sor:

- azonban erősen átalakítja: Lacroix a cári kegyencek mindenhatóságának bizonyítására elmondja II. Katalin kedvesének, Zubovnak esetét, aki a Carszkoje Szelo-ból Pétervárra vezető úton vadászott, s több mint egy óra hosszat elzárta a főváros forgalmát (Lacroix i. m. 32.). Jókai kiszínezte a történetet, hozzáköltötte a városba betörő szarvas históriáját.
- 21 5 *sinkorántársaság* — vadásztársaság (sinkorán — vadászkutya fajta)
- 16 *Niobe-csoport* — szoborcsoport a firenzei Uffizi-gyűjteményben. Niobe és gyermekei halálát ábrázolja.
- 18 *Szakuntala* — szanszkrit mitológiai alak. Kálidásza, a szanszkrit irodalom nagy költője drámai költeményének címszereplője.
- 22 : 22 *à l'anglaise* — hosszanti fürtökbe csavart női hajviselet
- 23 : 22 „*Nebenbuhlerin*” — vetélytársnő
- 26 *Nem „Neben”* — vagyis: csak *Buhlerin*: szerető
- 24 18 *beshmet* — beszmet: rövid kaftán
- 19 *kindzsál* — kinzsál: tőr
- 26 3 *Parole d'hommeur!* — becsületszavamra
- 5 *Erzsébet cárnő* — I. Péter és I. Katalin leánya, 1709-től 1761-ig élt, uralkodása az 1741–1761 közti időszakra esik.
- 7–8 *elvágták volna a nyelvét, mint Lopuhinnőnek* — Lopuhina történetét Lacroix mondja el Chappé d'Auteroche abbénak szibériai útleírására hivatkozva. Lopuhinát, aki Erzsébet cárnő „udvarának egyik legbájosabb asszonya volt”, felségsértésért nyilvánosan megkorbácsolták, kivágták a nyelvét és Szibériába száműzték. (16.) Jókai felhasználja ezt a történetet *Az akhtjári fogoly* c. elbeszélésének első részében, ahol Lopuhinát Paluhina hercegnő néven szerepelteti. (Erre Forgács László mutat rá *Jókai és az orosz irodalom* c. tanulmányában. = *Tanulmányok a magyar--orosz irodalmi kapcsolatokról*. I. k. 1961. 503.)
- 10 *Hogy tűrhet el ilyet Arakcsejeff?* — Arakcsejev, Alekszej Andrejevics gróf (1769–1834) I. Pál és I. Sándor közvetlen tanácsadója, az ökényuralom megtestesítője. 1808-tól hadügyminiszter, 1810-től az Államtanács hadügyi osztályának elnöke, 1817-ben megszervezte a katonai kolóniák hírhedt intézményét. Jókai Arakcsejevet *A szép Febrónia mulatságaiban* említi (*Észak honából*).
- 17 *Mária Alekszjevna* — helyesen: Maria Alekszejevna;
- 22 *Georgia* — Grúzia

Lap: Sor:

- 27 16 *Ritter ohne Furcht und Tadel* — félelem és gáncs nélküli lovag. Pierre Terrail Bayard (kb. 1473–1524) bátorságáról híres francia lovagot nevezték így (Franciául: Chevalier sans peur et sans reproche)
- 28 *Nikolaj Szergievics* — helyesen: Nyikolaj Szergejevics
- 31 *Szentpétervárott nincsenek ősrégi paloták, az egész város csak másfél századot számlál még* — Szentpétervár építését I. Péter cár 1703-ban kezdte meg
- 33 *Nyevszkij prospekt* — Nyevszkij proszpekt; Pétervár főutcája
- 28 3–4 *arak* — cukorból, rizsből készült, kókusztejjel kevert pálinka
- 4 *cayenne-bors* — vöröspaprika
- 5 *spanyollégy* — körisbogár (*Lytta vesicatoria*), porának serkentő hatása van
- 15 *Irkuck* — Irkutzk, nagy szibériai város
- 20 *Ilmerinen* — a név feltehetőleg a *Kalevalában* szereplő örcg kovács, Ilmarinen nevéből származik. Ezt alátámasztja az is, hogy Jókai Zeneidát „a Kalevala hősrégeinek amazonjai”-hoz hasonlítja. (JKK I. k. 21.)
- 23 *Cimarosa* — Cimarosa Domenico (1749–1801) kiváló olasz zeneszerző, a XVIII. század végi vígopérának egyik legtehetségesebb mestere, 1789-től 1791-ig Pétervárott Nagy Katalin udvarában volt udvari koncertmester. Egyik legsikeresebb műve a *Titkos házasság* c. vígopera.
- 29 *kényeső* — higany
- 29 : 29 *Kutusov tábornok* — Kutuzov, Mihail Ilarionovics (1745–1813) nagy orosz hadvezér, Napóleon oroszországi hadjárata idején (1812) az orosz csapatok főparancsnoka
- 30 *Jól mondta Kutusov tábornok, mikor a francia hadjáratból visszatértek a seregeink* — Jókai itt téved. Kutuzov röviddel Napóleon csapatainak kiverése után, 1813. ápr. 28-án meghalt. Az orosz csapatok nyugat-európai hadjáratának (1813–15) csak első szakaszában vett részt, s így nem is nyilatkozhatott a csapatok visszatértekor. Az azonban igaz, hogy az orosz tisztek a nyugat-európai hadjárat idején ismerkedtek meg a francia forradalom eszméivel, és a porosz Tugendbund (Erényszövetség) nevű társaság célkitűzéseivel, s ez nagy szerepet játszott abban, hogy a csapatok hazatérése után haladó gondolkodású tisztek egy csoportja Oroszországban titkos társaságokat alapított.
- 30 1 *a „szabad ember katekizmusa”* A dekabristák a kérdés-fcfelet

formát felhasználták forradalmi eszmék terjesztésére. Sz. Murajov-Aposztol és M. Besztuzsev-Rjumin forradalmi *Katekizmust* írtak, amelyet a hadseregben terjesztettek. Crusenstolpe említi a dekabristák agitációs művei között a szabad ember katekizmusát (i. m. V. k. 40.)

- 6) *Amíg engedték őket a szabadkőművességgel alakoskodni* — szabadkőművesség: az egyetemes emberi összetartozást, az emberek testvériségét hirdető vallásos-etikai színezetű liberális világpolgár-mozgalom. A XVIII. század elején keletkezett Angliában, majd hamarosan elterjedt Franciaországban és más országokban, így a XVIII. század második felében Magyarországon, Oroszországban is. Tagjai, akiket titkos szertartások közepette vesznek fel, páholyokba tömörülnek. Magyarországon a páholyok elősegítették a magyar jakobinusok mozgalmának, Oroszországban a dekabristák mozgalmának szervezését annak korai szakaszán.

Momonov — M. Dmitriev — Mamonov a Hősszövetség (l. 30 17) egyik alapítója

- 14—15 *Az egyik elnevezi magát a „Közjó Egyesületének”* a továbbiakban Jókai tévesen úgy sorolja fel a különböző orosz titkos társaságokat, mintha azok egyidejűleg működtek volna; ez nem felel meg a valóságnak. 1824-ben, amikor a regény cselekménye kezdődik, az itt felsorolt társaságok közül már csak a *Egyesült szlávok szövetsége* működött. A Közjó Egyesülete (Szojuz blagogyensztvija) az orosz nemesi forradalmárok titkos egyesülete, amely 1818-ban alakult. Célja a jobbágyság felszabadítása, az alkotmányos monarchia bevezetése Oroszországban. 1821-ben a szövetséget vezetői feloszlatták és helyét az Északi és Déli Dekabrista Társaság vette át. Jókai tévesen két külön egyesületként említi a Közjó Egyesületét és a Szojuz blagodensztojgát (helyesen: blagogyensztvija), holott valójában ez a Közjó Egyesületének orosz neve. A hibás átírás Crusenstolpétól származik (i. m. V. k. 21.).

- 15 *Az egyik elnevezi magát a „Közjó Egyesületének” Ennek a feje Orlov.* — Orlov, Mihail Fjodorovics (1788—1842) tábormagy, a Közjó Egyesületének és a Hősszövetségnek tagja, de nem „feje”. Egy időben valóban szó volt arról, hogy Orlovot jelölik ki a felkelés vezetőjeként, ám 1822 után visszahúzódott a politikai szerepléstől. Tevékenységét Crusenstolpe említi (i. m. V. k. 19.).

- 30 : 16 „*Szojusz szpacinia*” — helyesen: Szojusz szpaszenyija (Honmentő szövetség vagy a haza igaz és hű fiainak társasága): az első orosz titkos társaság; 1816-ban A. Muravjov alapította. Célkitűzése a jobbágyság felszabadítása és alkotmányos monarchia létesítése. 1817-ben a társaság a mérsékeltebb és radikálisabb tagok közti viták miatt feloszlott és helyette alakult a „Közjó Egyesülete”. Jókai a furcsa átrást Schnitzler könyvéből merítette (szpacinia), aki az sz-t, a francia átrásnak megfelelően, c-vel jelölte.
- 17 *Hősszövetség* — oroszul: orgyen russzkih ricarej; feltehetőleg 1815 és 1817 között működő titkos csoport, amelyet M. Orlov és M. Dmitrijev-Mamonov hozott létre
- 18 a „*Nyolc szláv nép köztársasága*” — valójában az „Egyesült szlávok szövetsége” elnevezésű titkos forradalmi szervezet, amely 1823-ban alakult Ukrajnában. Célkitűzései: a jobbágyság felszabadítása, köztársaság létesítése, Lengyelország függetlenségének biztosítása. Végső célja egy föderáció létrehozása volt, amelynek egyenrangú tagjai lettek volna Oroszország, Lengyelország, Csehország, Morvaország, Szerbia, Moldva, Havasalföld, Dalmácia, Horvátország, Magyarország, Erdély. A társaság jelvénye nem a 8 ágú csillag, ahogy Jókai írja, hanem négy vasmacska, amely a négy tengernek megfelelően (Fekete-tenger, Fehér-tenger, Balti-tenger és Adria) a jövődöbéli föderáció tengeri hatalmát jelképezte. A társaságot Jókai Crusenstolpe nyomán írja le (i. m. V. k. 73.); Ugyancsak Crusenstolpe és Lacroix nyomán említi a 8 ágú csillagot, mint a szövetség jelvényét (Lacroix i. m. 92.). A 8 ágú csillagot mint a „Szojusz blagodensztojga” jelvényét említi *Egy játékos, aki nyer c. regényében*.
- 31 12 „*Zöld könyv*” — Ez a könyv valóban létezett. Első részét -- a Közjó Egyesületének nyilvánosan meghirdetett programját (a felvilágosodás terjesztése, jótékonyosság) az egyesület minden tagja ismerte. A második rész, amely a dekabristák titkos célkitűzéseit tartalmazta, nem forgott közkezen, csak néhány vezető olvasta, akik közül az egyik, szovjet történészek feltételezése szerint, Trubeckoj herceg volt. Ez a második rész nem került a dekabrista felkelés résztvevőinek tevékenységét vizsgáló cári bizottság kezére. (vö. M. B. Нечкина: *Движение декабристов*, [M. V. Nyecskina :A dekabrista mozgalom] A. H. CCCP 1955 Москва I. k. 197.) A „Zöld könyv” nevét kötésének színéről kapta.

- Érdekes, hogy a Közjó Egyesületéhez tartozó titkos irodalmi kör, amelynek Puskin is tagja volt, a *Zöld lámpa* nevet viselte. A zöld szín ugyanis a szabadkőműves szimbolikában a reménység színe. Jókai a Zöld könyvvel kapcsolatban Lacroix-ra és Crusenstolpéra hivatkozik, Lacroix sárga könyvnek nevezi (i. m. 101.), Crusenstolpe (i. m. V. k. 25.) szó szerint átveszi Schnitzler anyagát (i. m. II. k. 200.), aki a valóságnak megfelelően ír a Zöld könyv két részéről.
- 17 *Három osztályra vannak felosztva az összeesküvők* — Jókai a valóságnak megfelelően írja le a titkos társaságok felépítését (bojások, férfiak, testvérek). A társaságok belső szervezetét egybehangzón ismerteti Lacroix (i. m. 87.), Schnitzler (i. m. II. k. 210.), Crusenstolpe (i. m. V. k. 17.).
- 4 „*martinisták*” — a portugáliai Martinez Pasqualisról (1715–1779) elnevezett eretnek szekta tagjai. Titokzatos szertartásaikat néhány francia szabadkőműves páholy is bevezette. Crusenstolpe a martinistákat mint szabadkőműveseket említi (i. m. V. k. 21.).
- 12 „*Észak Egyesülete*” — 1821-ben a Közjó Egyesületének feloszlása után megalakult az Északi és Déli Dekabrista Társaság. A mérsékeltbb északi társaság alapító tagjai N. P. Muravjov, N. I. Turgenyev, M. Sz. Lunyin, Sz. P. Trubeckoj, J. P. Obolenszkij, I. I. Puscsin. Az Északi Társaság tagjainak egy része alkotmányos monarchiát, más része köztársaságot kívánt létesíteni Oroszországban.
- 29 *philosophemák* — bölcs, velős mondások
- 8 *Helsingfors* — Helsinkí svéd neve
- 9 *birodalmunk büszkesége, aki leverte Catalanit* Catalaní Angelica (1780–1849) korának legünnepeltebb énekesnője. 1817-től 1828-ig Európa nagyvárosaiban aratta diadalait. Oroszországi sikereiről Dupré de Saint-Maure ír (i. m. I. k. 246.). Angelica Catalani mint Mainvielle-né Fodor Jozefa vetélytársnője szerepel Jókai *Egy magyar nábob* című regényében.
- 11 *Fernand Cortez* — mexikói spanyol hódító. Spontini, Gasparo olasz zeneszerző (1774–1851) 1809-ben Párizsban bemutatott nagyoperájának címszereplője.
- 12 *Paesiello* — Paisiello Giovanni (1740–1816) kiváló olasz operakomponista. 1776-től 1784-ig II. Katalin cárnő udvarában működött, és a szentpétervári olasz opera igazgatója volt.
- 30 *kalevaine* — finn

Lap: Sor:

- 34 : 2-3 a „vendita” és a „philaretos” — vendita — szó szerint piac; lengyel szabadságharcos szervezet; philaretos — (az erénybarátai) — egyetemi hallgatók titkos egyesülete, 1820-ban alakult Vilnában
- 14 *conviva* — vendég
- 19 *mima* — színésznő, táncosnő
- 35 5 *Turgenyeff Miklós* — Turgenyev, Nyikolaj Ivanovics (1789–1871) orosz dekabrista, neves közgazdász, 1824-ig vett részt a nemesi felkelők mozgalmában, majd külföldre utazott. Távollétében életfogytiglani kényszermunkára ítélték. *La Russie et les russes* (Bruxelles 1847. 1–3.) című könyve Európa-szerte ismert volt.
- 9 *lucidum intervallum* — az örültek világos pillanatai, időszakai
- 19-20 *a zárt ajtók mást rejtnek, mint cleusi misztériumokat* — cleuziszi misztérium — Dionüosz és Démétér istenek tiszteltére rendezett misztikus ünnepek
- 23 *Mylitta-ünnepély* — Mylitta a babilonai mitológiában a természet, a termékenység, a nemzés a szülés istennője. Hérodotosz szerint minden hajadonnak át kellett engednie magát legalább egyszer egy idegennek, s az ezért kapott pénzt a templomi pénztárba kellett beszolgáltatnia.
- 36 12 *affront* — sértés
- 21 *Krizsanovszky* Seweryn Krzyżanowski lengyel ezredes, a lengyel Nemzeti hazafias társaság nevű titkos szervezet egyik vezetője; ő folytatott tárgyalásokat az orosz dekabrista Déli Társasággal, a két szervezet esetleges együttműködéséről
- Pestel ezredes* — Pesztyelj, Pavel Ivanovics (1793–1826) a dekabrista mozgalom egyik vezetője és ideológusa, a Déli Társaság megalapítója, a dekabrista mozgalom legradikálisabb csoportjának képviselője, meggyőződéses republikánus. Programjának főbb pontjai a jobbágyság felszabadítása, agrárreform végrehajtása, a rendi kiváltságok megszüntetése. 1826-ban négy társával együtt kivégezték.
- 39 : 20 *Anna Feodorovna* helyesen: Anna Fjodorovna
- 40 1 *kattunkelme* — karton, pamutkelme
- 2 *Sándor cár* — I. Sándor (1777–1825), uralkodott 1801–25-ig; a nyugati és az 1917 előtti orosz művekben rendszerint mint tépelődő, jószándékú, de befolyásolható uralkodó szerepel. A szovjet történetírás számítonak és színészkedőnek tartja. (vö.: *Предтеченский: Очерки общественно-политической истории России в первой четверти XIX-го века.* [Pred-

Lap: Sor:

- tyeacsenszkij: Oroszország társadalmi-politikai története a XIX. sz. első negyedében] Москва — Ленинград 1957. 456.)
- 40: 13 *Hrisztos voszkresz* — Hrisztosz voszkresz; Krisztus feltámadott; húsvétkor így üdvözölték egymást az oroszok
- 14–15 *I. Napóleon és I. Sándor császárok örök időkre békét kötöttek egymással* — I. Sándor, aki csatlakozott a Napóleon ellenes koalícióhoz, az elszenvedett vereségek miatt Oroszország számára kedvezőtlen békekötésre kényszerült a franciákkal (1807, tilsiti béke)
- 16 *Vaszilovics Maxim* — helyesen Makszim Vasziljevics
- 18 *Georgiát akkor kebelezték be Oroszországba* — Grúzia bekebelezése 1801-ben történt
- 19–20 *Georgia volt császárával, Heracliussal* II. Herakliusz (Iraklij) grúz király (1744–1798)
- 33 *Tenedos szigetén* — Tenedosz: Bozcaada sziget régi neve; kis vulkanikus képződmény a Dardanellák kapujában. 1807-ben itt győzték le az oroszok Ali pasa erőit.
- 41 1 2 *még a rettenetes francia hadjáratról s Moszkva iszonyú leégéséről sem tudott meg semmit* — Jókai I. Napóleon 1812-es oroszországi hadjáratára céloz, amikor Moszkvában a francia megszállás idején romboló erejű tűzvész pusztított a borodínói csata 1812. aug. 26-án Napóleon csapatai a Moszkvától 110 km-re levő Borogyinónál csaptak össze az orosz hadsereggel. Ez a csata is nagymértékben hozzájárult Napóleon oroszországi hadjáratának kudarcához.
- 22 *Sofia* — Szofija
- 42 1 *Az altábornagynénak nagy betűkkel kellett volna ám írnod; mert igen nagyot hall* hasonlóságot mutat az *Eppur si muove* c. regénnyel (JKK I. k. 564.), amelyben Sátyor Lőrinc huszár-főstrázsamester a „nagyothalló”
- 26 *harasz* puha gyapjúfonál
- 43 1 *az Alekszandre Nyefszki katedráléjában* — Alekszandr Nyevszkij novgorodi fejedelemről (1220–1263) az 1240-ben az oroszok és svédek között lezajlott névai csata hősről elnevezett kolostor, amelyet 1711-ben alapítottak *A hős Csernyi Gyurka* — Georgij Csornij (Kara Gyorgye) (1752–1817) a szerbek első törökellenes felkelésének egyik vezetője. A felkelők nagy katonai sikereket értek el, Belgrádot is elfoglalták.
- 44 5 *tulup* — báránybunda

Lap: Sor:

- 45 17 *Pál cár* — I. Pál (1754–1801), 1796-tól 1801-ig uralkodott. Zarnokszágról hírhedt orosz cár, udvari összeesküvés áldozata lett.
- 18--19 *nem ment a Pahlen gróf összeesküvésébe* — Pahlen, Pjotr Alekszejevics gróf (1745–1826) német származású oroszországi államférfi. Az I. Pál cár elleni összeesküvés egyik kezdeményezője, a cárgyilkosság résztvevője.
- 47 21 *butesnik* — helyesen: budocsnyik, rendőrőrszem
- 27 *lukulluszi lakoma* — Lucius Licinius Lucullus (i. e. kb. 106–56) római hadvezér volt. Fényűző lakomáival vált híressé.
- 48 20–21 *kérdézősködött tőle Mária Lujzáról. meg a kis római királyról* — Mária Lujza (1791–1847) francia császárné, I. Napóleon felesége, I. Ferenc osztrák császár és magyar király lánya volt; a kis római király, II. Napóleon, I. Napóleon és Mária Lujza fia, a „Sasfiók”, akit apja, születésekor római királynak nevezett ki.
- 50 13 *a téli palotában s az Eremitage-ban* Téli Palota az orosz cárok rezidenciája, az orosz barokk építészet jelentős alkotása, 1754-től 1762-ig épült V. Rastrelli tervei alapján. Eremitage: a Téli Palotához kapcsolódó épület; Jean Baptiste Vallin de la Mothe műve.
- 15 *egy nevezetes előkelő főúr még a falusi jószágára is magával hordta a színtársulatát* — Ezt a történetet Dupré de Saint-Maure írja le (i. m. III. k. 222–23.): „Pál cár udvarából — írja Dupré — egy udvaronc visszavonult vidéki birtokára. Mindenc megvolt, csak az Eremitage színház szép előadásait hiányolta. Birtokán ezért színháztermet építtetett, színész-csoportot toborzott, s hogy a közönség se hiányozzék, 200 elegáns felöltötött bábut készíttetett. Színházi előadások alkalmával minden bábu mögé egy muzsik ült, aki megadott jelre tapsolt, hogy az élet látszatát kölcsönözze a túlságosan nyugodt közönségnek”.
- 23–24 *mikor egyszer Othello javában fojtogatná Desdemonát* — ez az anekdota is szinte szó szerinti átvétel Dupré-től (i. m. III. k. 225.)
- 51 8 *maga Finnország is abban az évben született Oroszország számára* — Finnországot 1809-ben csatolták Oroszországhoz
- 10 *II. Katalin cárnő idjében* — II. Katalin (1729–1796) 1762-től 1796-ig uralkodott. Jókai több elbeszélésében, így pl. Az úrnő címűben (*Milyenek a nők*-kötet) foglalkozik alakjával. Említi még *A vakmerő* c. elbeszélésében. A szó-

- kimondó primadonna esetét Dupré de Saint-Maure írja le (i.m. III. k. 203.).
- 53 I „*Timeo Danaos et dona ferentes*” – „Bármi is ez, danaóknak ajándékát se kívánom” (Vergilius Aeneis, II. ének 49. sor; fordította: Lakatos István). Közmondásszerűvé vált értelme: az ember ellenségének még akkor se szokott hinni, ha az látszólag jót akar neki.
- 8–9 egymást a vezetékneveiken szólították: – Jókai itt téved, az Északi Szövetség tagjaira nem volt jellemző, hogy vezetékneven szólították egymást
- 10–11 a férfinak az atyja, a nőnek az anyja keresztnevét toldva a magáéhoz – a magyarban szokatlan „apai név” használatát Jókai helytelenül magyarázza. Oroszországban a keresztnév után nőknél is az apa keresztnevét teszik ki. Az apai név használatát Lankenau a valóságnak megfelelően írja le (i. m. I. k. 21.) és a regényben Jókai is jól alkalmazza.
- 12 ez a fiatalember „lesz” Puskin – Az időpontok itt többszörösen eltérnek a valóságtól: 1824-ben, a regény cselekményének idején, Puskin már megkezdte kétéves száműzetését mihajlowszkojei birtokán, és így nem tartózkodhatott Pétervárott. – 1824-ben Puskin már nemcsak „lesz”, verseivel, elbeszélő költeményeivel hazájában már híressé tette a nevét.
- 54 *Semiramis* – Szemiramisz AsszírIA legendás királynője. A hagyomány Szemiramisz és férje, Ninosz nevéhez kapcsolja az asszír királyság megalapítását. A Szemiramisz-témára több zeneszerző írt operát, így Gluck, Rossini, Respighi, Scarlatti, Vivaldi és mások.
- 22 *kaskéta* – sapka, sisak
- 55 24 *Caracalla* – Marcus Aurelius Antonius Bassianus (188–217) féktelenségéről és vérszomjáról hírhedt római császár gúnyneve
- 56 14 *Baál* – az ég istene a föníciaiaknál
Zebaoth az eget ura (héber)
- 14–15 *Amióta Bakut bekebeleztük* – Bakut, a mai Azerbajdzsani Köztársaság fővárosát 1806-ban csatolták az orosz birodalomhoz
- 9 *barrière* – itt: határ
Deus Terminus – a régi rómaiaknál a határnak, határkönek istene
- 18 *Zdravtvojtye* helyesen: zdravsztvujtye orosz köszönés

Lap: Sor:

- 57 : 26—27 *Rinaldója... a pétervári korhelyeknek* — Rinaldo: Christian August Vulpius német író (1762—1827) *Rinaldo Rinaldini* c. híres rablóregényének hőse
- 58 4 *Mr. Black* — Jókai ezt az anekdotát Dupré de Saint-Maure könyvéből meríti (i. m. I. k. 143—144.)
- 6 *kontratánc* — angol tánc, amelyben a párok két sorban egymással szemben állnak
- 28 *Alekszиеvics Sergius* — helyesen: Szergej Alekszejevics
- 29 *mystificateur* — itt: tréfacsináló, beugrató
- 31 *A „misztifikáció”* — Ezt az anekdotát Jókai Dupré de Saint-Maure-tól veszi át, aki egy Oroszországban igen kedvelt francia színész, M. F. elbeszélésére hivatkozva, mondja el a történetet. „M. F. egy szép napon Voldemar hercegnél néger vadásznak öltözött; ... A herceg éppen egy barátját várta, aki szeszélyes ember volt, s nem ismert akadályt, ha valamilyen hóbortját kívánta kielégíteni...” Mikor megérkezett, az előszobában találta a négert, megállította, s kérdéseket tett fel neki; a néger válaszai elbűvölték.. „Hosszas alku után 2000 rubelért megvette a „négert”, az azonban már útközben a kocsiból megszökött tőle. A károsult hiába ment panaszra a rendőrfőnökhöz; ekkor visszatért Voldemar herceghez, s ott maradt ebédre. Az asztalnál szembenült vele M. F., aki közben lemosta magáról a festéket. A becsapott ifjú arisztokrata elképedve meredt rá, s végül felkiáltott: „Becsületesemre, ha ez az úr fekete volna, azt hinném, hogy az én csirkefogóm’... A kitörő nevetés bizonyította, hogy igaza volt... Végül egy nagy tojást raktak le a tányérjára, amelyben megtalálta a 2000 rubelét.” (i. m. II. k. 138—202.) Jókai az anekdota befejező részét elhagyta, az elejét, a „néger” csodálatos tudományát kiszínezte.
- 60 7 *l’homme* — régi spanyol kártyajáték, Franciaországban a XVII. században igen népszerű volt. Hárman játsszák a legteljesebb csendben. Jókai részletesen leírja e játékot *Egy játékos, aki nyer* c. regényében
- 16 *a népdalok minstrelje a cigány* — minstrel: énekes, regős; a cigány énekkart Jókai de Custine nyomán írja le (i. m. IV. k. 298.)
- 27 *Diabolka! Érdemeld ki a nevedet!* — „Diabolka” magyarul „kis ördögöt” jelent
- 61 *maenade* — bacchánsnő, vad, megszállott nő
cavalier servant kísérelő gavallér, udvarló

Lap: Sor:

- 62 : 19 *A kis menedék közepén van egy kerek asztalka* — Jókai *Házasság éhségből* c. elbeszélésében szerepel hasonló asztalka, amely egy titkos rugó nyomására lesüllyed, s minden jóval megrakva jelenik meg újra (*Őszi fény*. NK XCII. k. 247–70.)
- 65 : 26 *bashlik* — baslik; csuklyaszerű fejfedő, mely a nyakat és a vállat is takarja
- 66 : cím *A zöld asztal és a „Zöld könyv”* — Jókai c fejezetben több olyan pétervári dekabrista összejövetelt vont össze, amelyekről forrásaiban olvasható. 1824-ben rendkívül megélnékült a titkos társaságok tevékenysége — közeledett a fegyveres fellépés időpontja, s a dekabristák világosan látták, hogy csak az Északi és Déli Társaság együttes akciójától várhatnak sikert. Ennek azonban előfeltétele volt, hogy a két társaság közötti vitás kérdéseket rendezzék. Ezért több előzetes üzenetváltás után 1824 áprilisában Pesztyelj ezredes Pétervárra utazott, hogy a Déli Társaság küldöttként személyesen folytasson tárgyalásokat az Északi Társaság vezetőivel. A megérkezését követő hetekben több megbeszélés zajlott le Rilejev, Nyikolaj Turgenyev, Obolenszkij lakásán. A fő kérdések, amelyek megvitatásra kerültek: Oroszország államformája a fordulat után, a föld birtoklásának módja, Oroszország kapcsolata Lengyelországgal, a cári család további sorsa. Ezekről a tárgyalásokról többé-kevésbé híuen Jókai forrásai is tudósítanak. Schnitzler a december 24–25-i, Rilejev lakásán megtartott összejövetelt írja le, amelynek résztvevői: „Trubetzkoi, Obolenski, Bestusewék, Jakubowitsch, Kakhovszki, Batenkow, Steinheil báró, Putschtschin, Rjépin, Ssütoy [sic!], Arbusow, Odojewski” (i. m. I. k. 316–18.). Crusenstolpe” aki a titkos társaságok leírásán rendszerint Schnitzler nyomán halad, a fentiekhez hozzáteszi még „Konownitzin” grófot és Chtchepin-Rostofskit” (i. m. V. k. 186.). Lacroix az 1825. december 12-én Rilejev lakásán tartott tanácskozást írja le, amelynek résztvevői: „Trubetzkoi herceg, a Bestujeff-testvérek, Obolenski herceg, Kakhovski, Arbuzoff, Alexander Odojevski, Poustchin, Batenkoff, Répin, Jakubovitsch, Konownitzin gróf és Stchépin-Rostovski.” (i. m. 93.) Crusenstolpe azt is megemlíti, hogy Pesztyelj 1824-ben Pétervárra érkezett, ahol felvette a kapcsolatot az Északi Szövetség vezetőivel. Jókai ezekre az adatokra támaszkodva írja le a dekabrista tanácskozást, amelyen költött alakokat is szerepeltet (Zencida, Ghedimin), s olyan történelmi alakokat

is, akik az adott időben nem tartózkodhattak Pétervárott (Krizsanovszky, Puskin).

66 : 6—7 *imperiál* — 15 rubelt érő orosz aranypénz

19 *Rilejff* — Rilejev, Kondratyij Fjodorovics (1795—1826) orosz költő, a forradalmi romantika képviselője; a dekabrista mozgalom egyik vezetője. Részt vett az orosz hadsereg nyugat-európai hadjáratában. Később az Orosz—Amerikai Társaság titkáráként dolgozott. 1823-ban lépett be az Északi Társaságba, ahol a köztársaságpárti csoport vezetője lett. Az 1825. december 14-i felkelés egyik irányítója. 1826-ban kivégezték.

21 *Lubin ezredes* — helyesen Lunyin, Mihail Szergejevics alezredes (1787—1845), aki először az Északi, majd a Déli Társaság tagja volt. A dekabristák felkelése után kényszermunkára ítélték. A Lunyin titkos nyomdájáról szóló értesülést Jókai Crusenstolpétól veszi át, aki a valóságnak megfelelően tudósít arról, hogy Lunyin litografált nyomdát létesített a dekabristák titkos iratainak sokszorosítására (i. m. V. k. 40.).

az egyik *Besztuseff* — négy Besztuzsev testvér volt az Északi Szövetségnek tagja: Alekszandr Alekszandrovics (1797—1837), költő és prózáíró (írói neve Besztuzsev-Marlinszkij); a felkelés után közkatonaként a Kaukázusba küldték, és a hegyi lakók elleni harcokban esett el; Mihail Alekszandrovics (1800—1871); a felkelés után szibériai kényszermunkára ítélték; — Nyikolaj Alekszandrovics (1791—1855), a tehetséges portréfestő; szibériai száműztetésben halt meg; — Pjotr Alekszandrovics (?—1840); közkatonaként a Kaukázusban harcolt és itt megőrült.

Küchelbecker — Vilgelm Karlovics (1797—1846) orosz költő és drámaíró, Puskin jó barátja, az Északi Társaság tagja. A felkelés után kényszermunkára ítélték, Szibériában halt meg. A regény cselekményének időpontjában, 1824-ben nem vehetett részt dekabrista összejövetelen, mert csak 1825 végén lépett be a titkos társaságba.

24 *Vaskofszki* — A dekabristák névsorán ilyen név nem szerepel, van azonban Valjhovszkij. Nagyon valószínű, hogy a Vaskofszki név az ő nevének elírásából következett. Valjhovszkij, Vlagyimir Dmitrijevic (1798—1841) gárdaszázados, a Közjó Egyesületének tagja volt. A felkelés után a Kaukázusba száműzték.

Muravjef Artamon — Muravjov, Artamon Zaharovics ezredes

- (1794–1846) a Közjó Egyesületének és a Déli Társaságnak a tagja. Száműzetésben halt meg.
- 67 8 *Kaukázusban együttérző „vadak” fejét, Jakuskint* — Jókai mint az a szöveghez fűzött történelmi jegyzetekből is kitűnik, egy személynek tekinti Jakuskint és Jakubovicsot, holott itt két különböző dekabristáról van szó: Jakuskin, Ivan Dmitrijevics (1796–1857) százados, a Honmentő Szövetség, majd a Közjó Egyesülete és az Északi Társaság tagja, aki a felkelés után 1856-ig szibériai száműzetésben élt. Jókai téved, amikor Jakuskint a kaukázusi „vadak”-kal hozza összefüggésbe. Ez inkább Jakubovicsra vonatkozik. Jakubovics, Alekszandr Ivanovics (1792–1845) a Kaukázusban szolgált. Eszeveszett vakmerőségével, vadságával tűnt ki. Puskin Jakubovicsot a „kor legromantikusabb alakjának” tartotta. 1825. december 14-én részt vett a felkelésben, ezért kényszer munkára ítélték. Jakubovics Pétervárra érkezését Crusenstolpe említi (i. m. V. k. 84.).
- 10- 11 *a lengyel „Koszinyérik” (Kaszások) szószólóját, Krizsanovszkyt* — A „Koszinyéri” (lengyelül: kosynier) szervezetet Crusenstolpe mint olyan lengyel szabaddkőműves páholyt említi, amely „mindenfajta elégedetlenkedőt felvett” (i. m. V. k. 55.). Krizsanovszky szerepeltetése a dekabristák pétervári találkozásán költött motívum, a lengyel tiszt ugyanis a Déli Társaság képviselőjével vette fel a kapcsolatot, az Északi Társaság tagjaival személyesen nem tárgyalt.
- 14 *ulán* — ulánus; hosszú nyelű lándzsával felszerelt, jellegzetes lapos tetejű fémsisakot viselő lovaskatona
- 26 *a megnyíló ajtón belép Puskin* — Bár mint már említettük, Puskin 1824-ben nem tartózkodott Pétervárott, ennek a jelenetnek mégis van reális alapja. Puskit, aki egy ideig tagja volt a Közjó Egyesülete titkos irodalmi körének, a Zöld lámpának, később az Északi és Déli Társaság megalakulásakor nem vonták be a titkos szervezet tevékenységébe. Ennek több oka volt: részben tartottak Puskin heves, fékezhetetlen természetétől, amely nehezen viselte volna el a konspiráció fegyelmét, de ami még ennél is fontosabb, nem akarták életveszélynek kitenni a nagy költőt, aki verseivel így is a mozgalom céljait szolgálta. Puskin sejtette, hogy titkos társaságok működnek, s igen rossz néven vette, hogy őt nem avatják be. Jakuskin írja le visszaemlékezéseiben, hogy amikor a költő Oroszország déli területén száműzetésben élt, Kamenkiben,

- a Déli Társaság egyik központjában néhány dekabristával találkozott. Barátai tréfás vitát rendeztek arról, hasznos lenne-e titkos társaságot szervezni Oroszországban. Puskin izgatottan figyelte a beszélgetést, élénken helyeselt, s amikor kiderült, hogy az egész csak tréfa volt, elkeseredetten mondta: „Soha nem voltam még ilyen boldogtalan; már úgy éreztem, életem megtelik nemes tartalommal, már magasztos célt láttam magam előtt, és mindez csak gonosz tréfa volt.” (vö. Nyecskina i. m. I. k. 322–23.)
- Forgács László hívja fel a figyelmet arra, hogy Jókai esetleg ismerhette Jakuskin naplóját. (Forgács László i. m. 471–523.) Jakuskin naplója azonban egy nyugati nyelven sem jelent meg. Így további kutatás szükséges annak kiderítéséhez, hogy milyen közvetett utakon ismerkedhetett meg Jókai az említett motívummal.
- 68 20 *Borzas, kondor haja* — Puskin portréját Jókai F. Bodenstedt-től veszi át: „Sötét, göndör haja, széles orra, apró fényes szeme mór vérére emlékeztetett” — írja Bodenstedt (i. m. XXVI.)
- 22 *(Egyik dédöse Hannibál leányát vette feleségül, eredete a karthágói fénykorig megy fel.)* — Hannibál (i. e.kb. 247–183) kiváló karthágói hadvezér és államférfi. Maga Jókai közli a Történelmi jegyzetekben, hogy Puskin ősapja természetesen nem ez a Hannibál volt, hanem egy Hannibál nevű mór, akit Nagy Péter vásárolt meg, majd taníttatott és generálissá nevezett ki.
- 69 20 *Szép, korrekt költemény volt* — Rilejev hazafias verseit valóban a kissé szónokias pátoz, a klasszikusan szigorú forma jellemzi. Schnitzler ír részletesebben Rilejev költeményeiről, s a *Nalivajko gyónása* c. töredéket idézi is (i. m. III. k. 432.)
- 21 *retorikai klimax* — szónoki fokozás
- Tyrtacus* — Türtaiosz (i. e. 685–668) görög költő, dalaival kitartásra buzdította honfitársait harcaikban
- 26 *Pompejus* — Gnaeus Magnus Pompeius (i. e. 106–48) római hadvezér és politikus. Julius Caesar szövetségese, majd vetélytársa a hataloméért. Viszályuk Caesar győzelmével végződött.
- 71 4 *dodonai berek* Dodona (Dódóne) a legrégebbi görög jóshely Epiruszban
- 32 *argandi lámpa* -- Aimé Argand (1755–1803) svájci technikus-ról elnevezett üveghengeres lámpa
- 16 *Trubeckoj herceg* Trubeckoj, Szergej Petrovics (1790

1860) régi orosz nemesi család sarja, részt vett a borogyinói csatában, majd az orosz hadsereg nyugat-európai hadjáratában. Az Északi Társaság vezető tagja, 1825-ben a társaság diktátorának választották meg. December 14-én Pétervárott tartózkodott, de nem igazolta a hozzá fűzött reményeket. Az utolsó percekben meghátrált, és nem irányította a felkelést. Szibériai száműzetésre ítélték. Jókai részben Trubeckojról mintázta Ghedimin herceg alakját (l.: *Keletkezése, forrásai*).

72 : 17 *Obolenszki* — Obolenszkij, Jevgenyij Petrovics herceg (1796—1865) a finnországi testőrezred főhadnagya, a Honmentő Szövetségnek, majd a Közjó Egyesületének és az Északi Társaságnak tagja, utóbbinak egyik vezetője. A felkelés után kényszermunkára ítélték, majd 1856-ig szibériai száműzetésben élt.

Korsofszki — A dekabrista per vádlottainak jegyzékén ilyen név nem szerepel. Az összejvetel résztvevőinek névsora Jókainá nagyjából megegyezik Lacroix felsorolásával, akinél Obolenszkij neve után Kahovszkij következik. Lehetséges, hogy elírás folytán ez a név Korsovszkijjé torzult. Kahovszkij Jókai a későbbiekben szerepelteti regényében.

Kahovszkij, Pjotr Grigorjevics (1792—1826) az Északi Dekabrista Társaság radikális szárnyának képviselője, a köztársaság híve, az 1825. december 14-i felkelés egyik legaktívabb résztvevője. 1826-ban kivégezték.

Urbuseff — elírás. Helyesen Arbuzov, Anton Petrovics (?—1843) gárdahadnagy, az Északi Társaság tagja. Szibériai száműzetésben halt meg.

Repnin — helyesen Repin, Nyikolaj Petrovics (1796—1831) a finnországi testőrezred századosa, a Déli és Északi Társaság tagja. Szibériai száműzetésben halt meg.

18 *Konovnicin* — Konovnyicin, Pjotr Petrovics gróf (1802—1830), gárdahadnagy, az Északi Társaság tagja. A felkelés után közkatonaként a Kaukázusba küldték, itt esett el.

Adujefszki — Odojevskij, Alekszandr Ivanovics (1802—1839) a lovas testőrség zászlósa, költő; 1825-ben lépett be az Északi Társaságba (így szerepeltetése az 1824-i összejvetelen nem felel meg a tényeknek). Szibériai kényszermunkára ítélték, majd közkatonaként a Kaukázusban halt meg.

Szuthoff — Szuthof (1801—72) Alekszandr Nyikolajevics testőr-főhadnagy, az Északi Társaság tagja. A felkelés után száműzték, majd közkatonaként a Kaukázusban harcolt,

- száműzetése 1856-ban az általános amnesztiával ért véget.
- 72 : 18 *Putsin* — Puscšin, Ivan Ivanovics (1798—1859) a Közjó Egyesületének, majd az Északi Társaságnak tagja, Puskin barátja. Részt vett a dekabristák felkelésében. Az 1856-os amnesztiáig száműzetésben élt.
- Batterkopf* — feltehetőleg Batyenykov, Gavriil Sztjepanovics (1793—1863) alezredes. Részt vett a Napóleon elleni háborúban, szabadkőműves, az Északi Szövetség tagja. A felkelés után évekig börtönben ült, majd Szibériába száműzték.
- 18—19 *Rostopsin* — a dekabristák névsorában ilyen név nem szerepel. Lacroix-nál Rostovskij áll. Jókainál feltehetőleg elírás a „Rostopsin” név. Scsepin—Rosztovszkij, Dmitrij Alekszandrovics herceg (1798—1859) a moszkvai testőrezred századosa. Egyik titkos társaságnak sem volt tagja, de részt vett a felkelést megelőző tanácskozásokon s a felkelésben is. Kényszerszermunkára és száműzetésre ítélték.
- 19 *Rosen* — Rozcn, Andrej Jevgenyjevics (1800—1884) észti származású báró, a finnországi ezred főhadnagya. Az Északi Társaság tagja volt; kényszerszermunkára és száműzetésre ítélték. Memoárjai a dekabrista mozgalom érdekes dokumentumai.
- Stejnkal* — Stejncejl, Vlagyimir Ivanovics báró (1783—1862) szolgálaton kívüli alezredes. Részt vett a Napóleon elleni háborúban. Az Északi Szövetség tagja, az 1856-os amnesztiáig kényszerszermunkán, majd szibériai száműzetésben élt.
- Arzihodeff* — ilyen nevű dekabrista a per anyagában nem szerepel. Feltehetőleg Arcibasev, Dmitrij Alekszandrovics (?—1831) az Északi Társaság tagja; a felkelés után bebörtönözték, majd közkatonává fokozták le.
- Annenkoff* — Annjenkov, Ivan Alekszandrovics (1802—1878) a lovas gárdaezred főhadnagya, a Déli Társaság tagja. A felkelés után szibériai kényszerszermunkára, száműzetésre ítélték.
- 20 *Muravjeff-Apostol* — a dekabrista mozgalomban két Muravjov-Aposztol testvér vett részt: Szergej Ivanovics (1796—1826) alezredes, a Honmentő Egyesület egyik alapító tagja, a Déli Társaság egyik vezetője, a csernyigovi ezred 1825. december 29-i felkelésnek irányítója. 1826-ban a dekabrista mozgalom négy más vezetőjével együtt kivégezték; Matvej Ivanovics (1793—1886), az előbbi öccse, szolgálaton kívüli alezredes, a Honmentő Egyesület és a Déli Társaság tagja, részt vett a csernyigovi ezred felkelésében. Kényszerszermunkára és száműzetésre ítélték. Az 1824-es pétérvári tanácskozásokon a két

- testvér közül Matvej Ivanovics volt jelen, mint a Déli Társaság egyik összekötője.
- 72 : 25 *Russzkája Pravda* — a „Russzkaja Pravda” a Déli Dekabrista Társaság legfőbb programdokumentuma, amelyet Pesztyelj állított össze. Jókai csak a program külpolitikai vonatkozásait említi: a Russzkaja Pravda szerint a győztes forradalom után Oroszországban valóban köztársaság alakult volna. A lengyelek számára a Russzkaja Pravda nemzeti függetlenséget biztosított, Oroszországhoz tartozott volna Moldva, a Kaukázus fekete-tengeri partvidéke, Kirgizia, a Távolvelet. Befejezetlen részeiben utalás történik arra is, hogy Oroszország segítségével a balkáni népek föderatív köztársaságot alapítanak majd. Ezt Schnitzler nyomán Crusenstolpe említi. (i. m. V. k. 32.) Ez az alkotmánytervezet azonban nem volt azonos a „Zöld könyvvel”.
- 30 *Liefland* — Livland, Livonia régies írásmóddal, a Rigai-öböl, a Pejpusz-tó és a nyugati Dvina között elterülő Balti-tenger melléki terület történelmi elnevezése
- 73 4 *Monnó* — mind a kettő; e régi magyar szó használatát Hunfalvy Pál javasolta (*Kisfaludy Társaság Évkönyve*. III. k. 1842. 154.) Jókai élt az ajánlattal, s több művében (pl. a *Kiskirályokban* is) használta a „monnó” szót (vö. Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv*. Magyar nyelv 1925. XXI. k. 89—90.).
- 11 *Legelső Ghedimin herceg szölt hozzá* — a különböző irányzatok képviselőinek vitája Jókainál nem nélkülözi a reális alapot. Ghedimin és Pesztyelj szóváltásában bizonyos mértékig tükröződik az Északi Szövetség mérsékelt szárnyának és a Déli Szövetségnek szemlélete.
- 28 *Pugacseff-lázadás* — Pugacsov, Jemeljan Ivanovics (1742–1775) a XVIII. sz. legnagyobb orosz parasztfelkelésének vezére. Az orosz nemesi forradalmárok, még a radikális Déli Társaság tagjai is, féltek a népfelkeléstől, ezért Jókai nem alaptalanul említi regényében Pugacsovot elrettentő példaként. Alakját még *A vakmerő* c. elbeszélésében rajzolja meg (*Milyenek a férfiak*).
- 74 12 *S hová teszéd e varázsütés alatt a cárt és a nagyhercegeket?* — A különböző dekabrista csoportok között valóban vita folyt arról, hogy a felkelés győzelme esetén mi történjék a cári család tagjaival. Rilejev a vizsgáló bizottság előtt tett vallomásának tanúsága szerint a cári család kiirtását az oroszországi átalakulás előfeltételének tartotta. Pesztyelj és a Déli Társaság

többi vezetője egyértelműen állást foglalt a cári család elpusztítása mellett. (vö. Восстание декабристов Материалы т. VIII. Дела следственной комиссии о злоумышленных обществах [A dekabrista felkelés, Anyagok, VIII. kötet. A felforgató társaságok tevékenységét vizsgáló bizottság ügyiratai] Szerkesztette B. L. Modzalevszkij és A. A. Sziversz, Goszizd, Leningrád 1925.)

- 74 : 16 *Át — a másvilágba! Cháron hajóján!* — Jókai a valóságnak megfelelően írja le Jakubovics magatartását. Jakubovics, aki 1825 júniusában érkezett Pétervárra, azt javasolta az Északi Társaság vezetőinek, hogy azonnal öljkék meg a cárt. A gyilkosságot ő kívánta végrehajtani, személyes bosszúból, amiért egy párbajban való közreműködéséért a Kaukázusba helyezték. Indítványa nagy vitát váltott ki az Északi Társaságban, amely még nem állt készen a felkelésre. Amikor Rilejev értesítette Jakubovics szándékáról az Északi Társaság vezetőit, azok úgy döntöttek, hogy Jakubovicsot feltétlenül vissza kell tartani, és ezt a feladatot Rilejevre bízta. Rilejev, A. Besztuzsev és Odojevskij több óras heves vita után végül is elérte, hogy Jakubovics egy évre elhalasztotta tervét. A cár meggyilkolásával az Északi Társaság diktátora, Trubeckoj sem értett egyet, Nyikita Muravjov pedig azt javasolta, hogyha a cár nem hagyja jóvá az Északi Társaság alkotmánytervezetét, akkor végső eszközként sor kerülhet a cári család száműzésére Oroszországból (vö. Н. С. Захаров, Петербургское совещание декабристов в 1824 году. Очерки из истории движения декабристов [N. Sz. Zaharov: *A dekabristák pétervári tanácskozása 1824-ben.* — Tanulmányok a dekabrista mozgalom történetéből] Moszkva 1954. 105.)

Jókai a cári család tervezett sorsáról Schnitzler és Crusenstolpe könyvében olvashatott; mindketten leírják, hogyan vitatták meg a dekabristák, mi történjék a cárral. Azt is e két forrásmű közli, hogy Jakubovics Pétervárra érkezése robbantotta ki a vitát, s hogy csak nagynehezen lehetett Jakubovicsot rávenni tervének elhalasztására. (Schnitzer i. m. II. k. 212.; Crusenstolpe i. m. V. k. 32., 85.) Jókai ezt az anyagot vette alapul, de kiszínezte, pl. hozzátette Jakubovics menyasszonyának szomorú történetét, s helyenként az adatokat is megváltoztatta. Így nála Pesztyelj a cári család száműzetése mellett foglal állást, holott valójában a Déli Társaság vezetője a cár megölésének híve volt.

Lap: Sor:

- 75 : 12 *eylauri ütközet* Preussisch-Eylau város a volt Königsberg közelében. A helység melletti mezőségen győzték le 1807. február 7-én és 8-án Napóleon seregei az egyesült porosz – orosz seregeket.
- 32 *besmet* – rövid kaftán
- 76 13 *projectile* – lövedék
- 27 *Urak! Én titeket itt hagylak* – Az az álláspont, amelyet Krizsanovszky Jókainál képvisel, csak részben felel meg a tényeknek. Az 1823-as tanácskozásokon a Déli Társaság és a lengyel Hazafias Társaság képviselői között Krizsanovszkyék elcinte valóban húzódoztak attól, hogy megöljék Konsztantyin nagyherceget, Lengyelország helytartóját, később azonban beleegyeztek ebbe a megoldásba. A lengyelek belátták, hogy el kell pusztítani Konsztantyint, különben az orosz cár detronizálása után trónkövetelőként jelentkezhet. Л. А. Медведевская: *Декабристы и польское патриотическое общество* [A dekabristák és a lengyel Hazafias társaság] *Очерки из истории движения декабристов* [Tanulmányok a dekabrista mozgalom történe:éből] 285--86.). Jókai főleg Schnitzlertől meríti információit. Schnitzler leírja, hogy amikor Pesztyelj megkérdezte lengyel tárgyalópartnereit, mit szándékoznak tenni egy oroszországi forradalom esetén Konsztantyin nagyherceggel, szerette volna ezt a választ hallani: „Amit Oroszországban tesznek a többi nagyherceggel.” Krizsanovszky azonban Schnitzler szerint kijelentette: „Egy lengyel sem fogja kezét a nagyhercege vérébe mártani.” (i. m. II. k. 258.)
- 77 24 *Lukasinszky* - Walerian Lukaszynski (1786–1868) a lengyel némes felszabadító mozgalom egyik vezetője, 1822-ben letartóztatták és haláláig börtönben tartották. Vallatását, kínzását Schnitzler és Schnitzler nyomán Crusenstolpe írja le. (Schnitzler i. m. II. k. 242.; Crusenstolpe V. k. 55–56.) Lukasinszky Schnitzler szerint 1830. november 29-én eltűnt. „Annak a környéknek lakói, amelyen keresztül Konsztantyin nagyherceg csapatai kíséretében visszavonult, azt állítják, hogy láttak egy ágyúfafétára kötözött, megbilincselte férfit. .” Azt gondolták, hogy az az ember, akit Konsztantyin ily barbár módon hurcolt magával, a szerencsétlen Lukasinszky lehetett. Crusenstolpe és Schnitzler tehát csak feltételezi, hogy a férfi Lukasinszky volt, és nem ír arról, hogy

- megölték. Jókai a jelenetet áthelyezi 1824-be és fantáziája alapján kiegészíti Lukásinszky halálával, ami valójában csak 1868-ban következett be.
- 78 9 *Caligula* — (12–41) 37–41-ig római császár, rövid uralkodását kegyetlenség, pazarlás, esztelen intézkedések jellemezték
- 9–10 *Heliogabalus* — Elagabalus: római császár (ur. 218–222); erkölcstelen életmódja miatt katonái gyilkolták meg
- 25 *devise* — jelmondat
- 32 „*akarjátok-e a reszpublikát?*” — Crusenstolpe említi, hogy a dekabrista Déli Társaság felkelése idején Szergej Muravjov-Aposztol a köztársaságról és a demokráciáról beszélt a katonáknak. „Kiáltasuk mindnyájan: éljen a reszpublika” — mondta. A katonák, akik nem tudták, mi az a reszpublika, így feleltek: „Ha ezzel kegyelmességednek örömet okozunk, nagyon szívesen kiáltjuk. De ki lesz akkor a cár?” Mikor Muravjov megmagyarázta, hogy a köztársaságban nincs cár, a katonák így feleltek: „Óh, kegyelmes urunk, akkor Oroszországban nem lehet köztársaságot csinálni.” (Crusenstolpe i. m. V. k. 250.)
- 79 17 *De ez a lengyel köztársaság még mindig tagja lesz a nagy orosz birodalomnak* — Krizsanovszky Jókai szerint aggódik, hogy Lengyelország a dekabrista felkelés győzelme esetén sem nyeri majd el teljes függetlenségét. E vélekedésnek van némi reális alapja. A Déli Társaság vezetői, a már említett tárgyalások során felajánlották a lengyel Hazafias Társaság küldötteinek, hogy amennyiben Oroszországban a lengyelek segítségével győz a forradalom, az új orosz kormány biztosítja Lengyelország nemzeti függetlenségét és a túlnyomórészt lengyellakta területek visszacsatolását. A Déliek feltétele az volt, hogy ebben az esetben Lengyelországban is köztársaság alakuljon ugyanolyan alapokon, mint Oroszországban (szüntessék meg a rendi előjogokat, államosítsák a föld egy részét stb.). A lengyelek húzódoztak e feltételek elfogadásától, mert a lengyel Hazafias Társaság résztvevőinek zöme mérsékeltebb szemléletű volt, mint a Déli Dekabrista Társaság tagjai, egy részük csak a nemzeti függetlenség elérésére törekedett, s az agrárkérdésben, az államrend kérdésében nem óhajtott mélyreható változásokat végrehajtani. Pesztyelj ezért bizonyos fenntartással viseltetett lengyel tárgyalófelei iránt. Az Északi Dekabrista Társaság tagjai egyetértettek azzal, hogy Lengyelország

számára nemzeti függetlenséget biztosítsanak, de húzódoztak attól, hogy teljesítsék a lengyelek területi követeléseit. (Medvegyevszkaja i. m. 301—05.)

Lacroix, aki oroszellenességét a dekabristákra is kiterjeszti, felnagyítja ezeket az ellentéteket, és úgy állítja be, mintha a dekabristák igyekeztek volna kijátszani a lengyeleket. „Mindent Oroszországnak! Semmit . . . az elnyomott Lengyelországnak!” (Lacroix i. m. 91.) Jókai bizonyos mértékig Lacroix szemléletének hatása alá kerül, amikor a dekabristáknak és a lengyel Hazafias Társaság tagjainak kapcsolatát mutatja be.

- 79 26 *a köztársaság feje . . . nem lesz autocrata* — a dekabristák között valóban vita folyt arról, hogy a forradalom győzelme után milyen államformát alakítsanak ki. A Déli Társaság tagjai köztársaságpártiak voltak, az Északi Társaságon belül harc folyt: a mérsékeltőbbek Nyikita Muravjovval az élen az alkotmányos monarchiáért szálltak síkra, míg a radikálisabb szárny elsősorban Rilejev hatására köztársaságpárti volt, s az Amerikai Egyesült Államok államrendjét tekintette példaképnek. A vizsgálóbizottság anyagában valóban szerepel az a mondat, amelyet Jókai idéz, s amelyet többször szójátékszerűen ismétel („Un président sans phrases”). A vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében az egyik fővád Nyikolaj Turgenyev ellen, hogy „részt vett 1820-ban a titkos társaság vezetőinek ülésén, ahol a köztársaság létesítéséről tárgyaltak, s ahol anellett szavazott, hogy minden további tárgyalás nélkül elnököt választanak. (Président, sans phrases!) (Vö. Восстание декабристов 189.) Lacroix pontosan, a tárgyalási jegyzőkönyvvel szinte szó szerint egybehangzóan írja le az esetet (i. m. 89.)
- 30 *Un président sans phrases* — egy elnök kétségtelenül . . .
- 80 9—10 „*Je suis un président sans phrases: messieurs, faites vos jeux!*” — Frázisok nélküli elnök vagyok, uraim, tegyék meg a tétjeiket! (szójáték)
- 11—12 „*Merci, monsieur, c'en était assez!*” — Köszönöm, uram, ebből elégem volt!
- 13 „*J'ai tout perdu!*” — Mindent elvesztettem!
- 23 *gitanissa* — cigánylány
- 24 *échee* — balsiker
- 29 *moitié* — itt: felesben
- 81 7 *bel esprit* — széplélek
- 82 : 21 *Még senki sem ismerte e költeményét Puskinnak* — Puskin Cigá-

Lap: Sor:

- nyok* c. poémáját 1824 januárjában kezdte el írni Odesszában és 1824 októberében Mihajlovszkójában fejezte be
- 83 17 *tökéletes sajtószabadság Oroszországban* — Ezt az anekdotát Dupré de Saint-Maure írja le (i. m. I. k. 283–84.). Az ő elbeszélésében II. Katalin három hét szabadságot ad az írónak, de már a harmadik napon kénytelen visszavonni engedélyét; sokan még ezt a három napot is hosszúnak tartották.
- 22 *pasquillok* — paszkvillusok, gúnyiratok
- 33 *a hordó akonáján* — akona — a hordó szája, nyílása
- 84 : 1–2 *Le dernier jeu* — az utolsó játszma
- 86 : 1–2 „*Genus irritabile vatumi!*” — ... A költők érzékeny fajta! (Idézet Horatius: Az episztolák második könyve II. 102. *Multa fero ut placem genus irritabile vatum* — Túrnöm az érzékeny költőktől félve sokat kell — Muraközy Gyula fordítása.)
- 22–23 *Leacna elharapta a nyelvét* — Leaina: — Amikor Ariszto-geiton és Harmodiosz megölték Athén zsarnokának, Hippiasz-nak öccsét, Hippiarkoszt, Leainát is letartóztatták, s vallatták, ő azonban leharapta nyelvét, hogy ne szólhasson az össze-esküvésről, amelynek előkészítéséről tudomása volt. Leaina neve oroszánt jelent, tiszteletére az athéniek nyelv nélküli oroszánt ábrázoló szobrot emeltek az Akropoliszon.
- 87 3 *sans-culotte* — a nagy francia polgári forradalom következetes híve (az udvari térdnadrág helyett hosszúnadrágot hordtak, innen elnevezésük: térdnadrág nélküli)
- 11 *bushel* — űrmérték, gabonafélék mérésére (Angliában 36,36 liter, az Egyesült Államokban 35,24 liter)
- csetvert* — csetverty — régi orosz űrmérték, gabonafélék mérésére, kb. 210 liter
- 88 14 *csinn* — helyesen: csin — rang, itt: ranglétra
- 32 *Nariskin Zsófia* — Sándor cár gyermekeinek halála után valóban elhidegült a feleségétől. 1806-tól Maria Antonovna Czetwertina (1779–1854) lengyel hercegnő (D. L. Nariskin gróf felesége) volt a kedvese. Leányuk, Nariskin Zsófia, akit a cár nagyon szeretett, igen beteges volt és fiatalon meghalt. Schnitzler Chateaubriand könyvére hivatkozva (Congrès de Vérone, I. k. 7.) közli, hogy Sándor majd 11 évig viszonyt folytatott egy férjes asszonnyal, s hogy az e kapcsolatból született három gyermek közül csak egy élte meg a serdülő kort; „egy fiatal leány, szép mint az anyja. Apja rajongott érte. Sophia N. . . . egészsége azonban igen gyenge volt.

- A bűnös kapcsolat Sándor és a gyermek anyja között megszűnt, az asszony nemcsak hűtlen feleség volt, de mint szerető sem bizonyult állhatatosnak, és így a cárnak rövid boldogságából . . . csak a lelkiismeretfurdalásokkal teli emlékek maradtak meg, s e kedves lény, akire minden gyengédségét árasztotta.” (Schnitzler i. m. I. k. 156.). Crusenstolpe szinte szó szerint átveszi Schnitzler szövegét (IV. k. 251–52.)
- 89 22 *Ninon de Lençlos* (1616–1706) a XVII. század híres francia szépsége; szalonját a kor szellemi kiválóságai is látogatták
- 90 : 12 *pion* — sakkjátékban paraszt
- 91 : 22 *Gall* — Franz Josef Gall (1785–1828) német orvostudós: téves elméletével vált híressé, amely szerint a koponya külső formája és az ember észbeli és erkölcsi tulajdonságai között kapcsolat áll fenn
- 92 30 *plága* — táj, környék
- 94 : 32 *infernálé* — itt: pokol
- 95 8 *caesaricida* — császáróldó
- 11 *Beresina* — Berezina, folyó Belorussziában
- 12 *Bobrujszk* Belorusz város, a Berezina folyó partján. A szóban forgó vár a XIX. században épült erődítés lehet. A bobrujszki merénylet tervéről Jókai Crusenstolpénál olvasható, aki arról ír, hogy e merényletet 1823-ban kellett volna végrehajtani. „1823-ban az a hír terjedt el, hogy a cár megjelenik a 9. hadsereg szemlélén Bobrujszkban, egy Minszk-tartományi kis erődítésben, amely a Berezina folyó partján fekszik. Ezt a dekabristák fel akarták használni nagy csapásuk végrehajtására. A Saratoff gyalogezred az összeesküvő Schweikofski ezredes vezetésével szintén részt kellett hogy vegyen a szemlén. Murajeff Apostol és Besztusheff-Rumin ehhez nagy reményeket fűzött. A Saratoff-ezred néhány katonának öltözött tisztjével el akarták fogatni a cárt, a kíséretében levő Nikolaj nagyherceget és a vezérkar főparancsnokát, Diebitsch bárót, azután lázadásra akarták felszólítani a tábor katonáit, s helyőrséget hagyva az erődítésben, a többi katonával Moszkva ellen akartak indulni; az volt a szándékuk, hogy a maguk oldalára állítják az útközben állomásozó összes csapatokat. (Crusenstolpe 533 34.) Jókai pontosan követi Crusenstolpe szövegét, mindössze a terv időpontját változtatja 1823-ról 1824-re
- 15 *Svejkovszki* Povaló-Svejkovszkij, Ivan Szmjonovics

Lap: Sor:

- (1790–1845) ezredes, a Déli Társaság tagja. Szibériai száműzetésben halt meg
- 95 17–18 *Besztuseff-Rumin* — Besztuzsev-Rjumin, Mihail Pavlovics (1803–1826) a Déli Dekabrista Társaság egyik igen aktív tagja, 1826-ban kivégezték
- 20 *Diebits* — Diebitsch Hans Karl Friedrich (1785–1831) német származású orosz tábornagy, a Napóleon-elleni háború résztvevője. 1822-ben az orosz hadsereg vezérkari főnöke. 1829-ben az orosz–török háborúban az orosz hadsereg főparancsnoka.
- 25 *Kronstadt* — Leningrád melletti kikötőváros
- 96 8–9 *a caesarevics rövid időn le fog mondani trónörökösi jogáról*
Konsztantyin lemondása valójában már 1822-ben megtörtént
- 13 *Romanov-család* — cári dinasztia, amely Oroszországban 1613–1917-ig volt uralmon
- 97 17 *spelunka* — itt: lebujszó, rosszhírű kocsmaszerű hely
22 *a prospekten* — a Nyevszkij prospekten
- 98 13 „*La bourse, ou la vie, messieurs*” — Pénzt vagy életet, uraim!
- 99 14 *egy elsőrendű Vladimir* — a Vladimir-rend első fokozata
- 26 „*mauvais sujet*” — léha, semmirekellő
- 100 25 *házhiu* — padlás
- 101 7 *fortoska* — fortocska; az orosz lakásokban az ablakon kis szellőzőablak, amely külön is kinyitható
- 11 *eszterháj* — nádból vagy szalmából készült háztető
- 2 *nekivette a sarkát a nagy képnek, félretolja azt a helyéről* — hasonló motívum szerepel *Az arany emberben*: a Brazovics-házban szintén sárkányölő Szt. György képe mögött van egy titkos fülke (*Az arany ember*, JKK II. k. 148)
- 104 1 *káposztalézékek* — ízék; itt: maradék, hulladék
- 13 *A „Medvesonka” törzsvendégei költött alakok*
Roscius — Quintus Roscius Gallus, híres római színész, az i. e. I. században élt
Galenus — Claudius Galénosz (i. e. 131–201?) görög származású római orvos; anatómiai megfigyelésekre, élettani kísérletekre támaszkodva továbbfejlesztette az orvostudomány elméletét
- 23 *Vasco de Gama* — Gama, Vasco da (1469–1514) kiváló portugál hajós, felfedező, 1497–98-ban végrehajtott utazása során elsőként jutott Afrika megkerülésével Indiába
- 105 ; 10–11 *nagyon örülök rajta, hogy ön a testvére, s nem én vagyok az*
Dupré de Saint-Maure ír arról, hogy Marat egyik testvére

- Oroszországban élt, ahol a rendőrség utasítására meg kellett változtatnia a nevét. „Amikor azonban társaságban volt, bántotta a hiúságát, hogy nem ismerik származását... Egy napon... így szólt a francia kolónia egyik tagjához: „Tudja-e uram, hogy Marat édes testvére vagyok?” — „Nos, uram, felelte a másik —, tudja meg, jobban örülök annak, hogy Ön az, mintha én lennék.” — (Dupré i. m. II. k. 42.)
- 13 *frère et cochon* — pertu cimborák
- 15 „*cochon*” — disznó
- 106 : I „*Kést neki*” — Forgács László (i. m. 517.) említi, hogy a „kés dala” hasonlóságot mutat Rilejev és Besztuzsev közösen írt ún. agitációs dalával (*Amint ment a kovács...*). Jókainak a Történelmi jegyzetekben feltüntetett forrásaiban nem szerepel e dal, Forgács szerint Jókai esetleg más forrásból is ismerhette. Ennek megállapítása további kutatást igényel, annyi azonban kétségtelen, hogy a dalt a múlt században egy nyugat-európai nyelvre sem fordították le (J. G. Okszman professzor szóbeli közlése alapján).
- 107 : 3I *devernya* — fékevesztett, hangoz mulatozás
- 108 8 *Marsyas nyíúzta meg Apollót* — Marszüasz az ugyanilyen nevű kisázsiai folyó antik istene. A monda szerint fuvolázott, s versenyre hívta a lantpengető Apollót. A műzsák az utóbbinak ítéltek az elsőbbséget. Apolló ekkor az elbizakodott Marszüaszt egy fenyőfára akasztotta, s elevenen megnyúzta.
- 109 : 6 *sut* — a kemence és a fal között levő szűk hely
- 10 *sarjú* — itt: fiatal
- 111 I *a cári énekkar* — Dupré de Saint-Maure igen dicsérően ír az orosz cári udvar kitűnő énekkaráról (i. m. I. k. 239.). A cári énekkart Jókai *Egy magyar nábob* c. regényében is említi.
- 112 : 10 *Madame. Ön sírt.* Dupré de Saint-Maure A. Catalanival kapcsolatban ír le hasonló jelenetet (i. m. I. k. 246.) (l. *Keletkezése, forrásai*)
- 28 *posajtva* — savanyítva
- dercekása* — a derce a daránál finomabb, a lisztnél durvább szemű örelemény
- 113 14 *az órazenemű* — Arakcsejev zenélő órájáról Crusenstolpe tesz említést (i. m. IV. k. 175.; l. *Keletkezése, forrásai*)
- 19 *A meggyilkolt fia, ki apja holttestén keresztül lépett a trónra* — célzás arra, hogy közvetve I. Sándor is részt vett az apja elleni összeesküvésben

Lap: Sor:

- 114 : 5-6 *a nő előveszi az elefántcsontra festett arcképet* — Erzsébet ábrázolásánál Jókai Schnitzler anyagát használja. Schnitzler hosszasan ír a férje elhidegülése miatt bánkódó Erzsébet cárnéről, aki egy pillanatra sem szűnt meg szeretni a cárt. „Panaszait magába fojtotta, nyugalmat, derűt kényszerített magára; . . . gyakran kapták azonban rajta, amint könnyes szemmel nézte olyannyira szeretett és oly hűtlen Sándorának képét.” (I. m. I. k. 154; szó szerint ugyanez olvasható Crusenstolpénál IV. k. 249.)
- 22 *pikét* — őrcsapat
- 30 *Miloradovics* — Mihail Andrejevics (1771–1825), Szuvorov tanítványa, az 1812-es Napóleon elleni háború idején Kutuzov mellett az orosz hadsereg egyik vezetője, később Pétervár kormányzója. 1825. december 14-én a dekabrista felkelés idején halálosan megsebesült.
- 115 : 8 *Arakcsjeff Jevgen* — Jókai Schnitzlernél olvashatott arról, hogy „Arakcsjefnek volt egy természetes fia, akit. I. Miklós szárnysgegdjévé nevezett ki. E fiatalember azonban teljesen méltatlannak mutatkozott e megtiszteltetésre, mert egyébb rossz jellemvonásai mellett 1826 elején a pétervári nagyszínházban egy aggastyánt minden ok nélkül durván megsértett; ezért a cár kizárta a gárdából, és egy távoli garnizonba helyezte át . . .” (vö. Schnitzler i. m. IV. k. 182.). Crusenstolpe (i. m. 174.) átveszi Schnitzler anyagát. Jókai kiszínezi Arakcsjev fiának alakját, száműzetésének történetét 1826-ból 1824-be helyezi: a regényben nem I. Miklós, hanem I. Sándor bünteti meg a fiatal tisztet.
- 27 *Mojka-csatorna* a Néva egyik csatornája Pétervár, ill. Leningrád belterületén
- 116 : 24 *ostábla* — sakktáblán játszott társasjáték
- 26 *quadragesima* — a húsvét előtti 40 napos böjt (ez a latin név azonban csak a nyugati egyházban használatos, a pravoszlávbán nem).
- 118 : 8-9 *a grúzi királynak a leánya* — a grúz királynő történetét Dupré de Saint Maure és Lacroix írja le (Dupré i. m. II. k. 235–36.; Lacroix i. m. 442.; — l. *Keletkezése, forrásai*)
- 17 *Lazareff* — Lazarev Ivan Petrovics (?–1803) ezredes. Az orosz forrásokban nem történik említés arról, hogy a grúz királynővel szemben tanúsított erőszakoskodása miatt ölték volna meg. E források szerint valóban Imereti Maria grúz királynő ölette meg, de azért, mert Lazarev megakadályozta fiának

Lap: Sor:

- trónralépését. (P. N. Berkov, a szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjának közlése alapján.)
- 118 : 26 *imereti* az imeréti királyság a XVI. század elején alakult, a mai Nyugat-Grúzia területén. 1804-ben csatlakozott Oroszországhoz.
- mingréli* – a megreli hercegség a XV. század végén alakult, a mai Abházia egy részének területén. 1803-ban csatlakozott Oroszországhoz.
- 121 6 *japonica* – bő, hosszú ujjú köntös
- 124 24 *Ti ebbe húst loptatok bele!* – Jókai Lacroix-nál olvashatott arról, hogy milyen szigorúan megtartják az oroszok a böjtöt. „Elképzelhető írja Lacroix –, milyen hatással van az ilyen étrend az egészségre. A gyengébb szervezetűek rendszerint megbetegszenek, de a böjtölést még akkor is tovább folytatják. Láthat az ember olyan szerencsétlen halálos betegeket, akik egy néhány kanál tejszínes tej elfogyasztását is konokul megtagadják, a húslevest undorodva utasítják vissza, még akkor is, ha az orvos rendelte . . .” (Lacroix 202.)
- 125 *Severin* – Elképzelhető, hogy Jókai esetleg Severini Márk neves XVII. századi kassai nyomdász nevének mintájára adta a pétervári nyomdásznak a Severin nevet.
- 126 *Nagy ünnepnapokon be szokott látogatni hozzájuk a cár* – Schnitzler említi, hogy Sándor cár szívesen ellátogatott egyszerű családokhoz, beszélgetett velük, gyönyörködött a háziasszonyok ügyességében. Schnitzler azt is hozzáteszi, hogy ez az öröme sem tartott soká, mert érezte, hogy jelenlétével feszélyezi az egyszerű embereket. Jókainál ez a motívum nem szerepel.
- 127 11 *ez a katonatiszt Puskin volt* – itt Jókai téved, Puskin nem volt katonatiszt
- 128 : 18 *berzseny* vöröshagyma héjának kifőzött leve
- 130 : 9 *Aztán van neked szép birtokod Pskovban* – a Puskin-család mihajlovszkojei birtoka a Pszkovi kormányzóságban volt, a regényben többször németes alakban, mint Pleskov szerepel
- 134 8 *Magnicki* – Magnyickij, Mihail Leontyevics (1778--1855) szélsőségesen konzervatív nézeteket valló államférfi, 1819-től a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban teljesített szolgálatot, Puskin gúnyosan említi *Második üzenet a cenzornak* c. versében.
- 11 *Szujukin ur kiigazította Homér Iliászát* – Jókai a cenzor alakjának megrajzolásánál felhasználja azt, amit Dupré de

Saint-Maure ír a Sándor cár uralkodása alatti cenzúráról: Ha a cenzor „Venust túl kacérnak találta, egy kis prüdséget aggasztott rá. Ha Mars túlságosan hetvenkedő: hamar az ollót.” (I. m. I. k. 275.) „Egy mitológiai témát feldolgozó költő észrevette, mikor visszakapta a kéziratát, hogy kisbetűre javították az összes istenek nevét (Apollóét, Venusét), csak Marssal tettek kivételt. Amikor a szerző megkérdezte, mi ennek az oka, a cenzor a füléhez hajolva ezt sugta: „Mert a cár is sokat háborúzik, s ezért szokássá vált, hogy Mars nevét nagybetűvel írjuk.” (I. m. I. k. 278.) Dupré leírja egy másik költő és a cenzor párbeszédét is, s Jókai innen veszi át a cenzor ostobaságát bizonyító példákat (i. m. I. k. 276.).

Puskinnak valóban sokszor meggyűlt a baja a cenzúrával, legradikálisabb politikai versei nem is jelenhettek meg nyomtatásban, kéziratban terjedtek. *Üzenet a cenzornak* c. versében a költő leplezetlenül kifejezésre juttatja véleményét a cenzorokról:

„Minket nem értve meg, beszennyezel te durván,

A hófehéret is kormosnak áthazudván.

Szatíránk — gúnyirat, pajzán dalunk parázna,

Szerinted. Legalább pokol tüze emésszen

Mert egyes-egyedül te vagy bűnös egészen.

Egy van csupán, amit e nép neked köszönhet,

Hogy országunkban nem vehet kezébe könyvet . . .

(Kapuvári Béla fordítása)

Jókai Bodenstedtnél olvashatott arról, hogy Puskin megharagudott a cenzorokra, akik műveit otrombán megnyírbálták, s elhatározta, inkább semmit sem ad nyomdába, de nem engedi, hogy verseit összeszabdalják. (Bodenstedt i. m. IV. k. XXI.)

Jókai mindezt *A cigányleánnyal* hozza összefüggésbe, amelyet azonban a cenzúra nem csonkított meg.

136 *Puskin felhozta megnyugtatósl, hogy az atyja már rég meghalt*
Szergej Ljvovics Puskin, a költő édesapja valójában túlélte fiát, és csak 1848-ban halt meg

12 *alcaicus* alkaioszi sor — az antik költemények egyik sorfajtája (Alkaiosz ókori görög költő nevééről)

24 *Dersavin* — Gyerzsavin Gavriila Romanovics (1743—1816) a XVIII. század orosz költészetének kimagasló alakja

137 4 *a sareptai özvegyasszonynak az olajoskorsója* — az ótestamentumban szerepel a szareptai (szareftai) özvegy, akinek ved-

Lap: Sor:

- réből nem fogy ki a liszt, korsójából az olaj (Királyok III. könyve 17. fej.)
- 137 : 26 *asteriskus* — csillag alatt, lapalji jegyzetben
- 138 : 2 *ikonomachia* — szentképgyalázás, képrombolás
- 3 *blasphemia* — blaszfémia — istenkáromlás, szentségtörés
- 6 *a csinn tizenhárom rangfokozatán keresztül* — I. Péter 1722-ben vezette be az ún. „rangtáblát”, amely megszabja a tisztségek hierarchikus rendjét. Az összes tisztségeket 14 (és nem 13!) rangra osztotta.
- 24 *castigatio* — megtisztítás, megtisztulás
- 139 : 23 *Doyen* — Gabriel François (1726–1806) francia festőművész 1777-ben II. Katalin meghívására Pétervárra utazott, ahol a cári palotát díszítette képeivel. A regény cselekményének időpontjában Doyen már rég halott volt.
- 30 *Meglátta a mestert* — a cenzor és Doyen mester közti jelenet alapötletét Jókai Duprétől meríti. Dupré említi, hogy Doyennek összetűzése volt Juszupov herceggel, a művészeti főigazgatóval, mert az „nagyobb művésznek képzelte magát” mint a mester (i. m. I. k. 113.). Jókai erősen kiszínezi az anekdotát, áthelyezi I. Pál korából 1824-be, és Juszupov herceg helyett a cenzort szerepelteti.
- 140 : 15 *indecentia* — illetlenség
- 31 *scorzo* — helyesen *scurzo*; távlati rövidülés a képzőművészetben
- 141 : 7 *terra di Siena* — szienai föld, vörösésbarna festék
- 144 : 6 *paróli* — szerencsejátékban bennhagyott megkétszerezett tét
- 21 *concert spirituel* — egyházzenei hangverseny
- 28 *grande tenue* — díszruha, udvari ruha
- 29 *grand cordon* — a legmagasabb kitiüntetések szalagjai
- 145 : 11 *pas si bête!* — csak nem ment el az eszem!
- 148 : 5-6 *Holnap Puskin úrfi szánkázni fog Arhangelszk felé* — Arhangelszk: kikötőváros a Fehér-tenger partján. Környékén az Októberi Forradalom előtt politikai száműzöttek éltek. Puskit valójában Szibériába akarták száműzni a dekabristák eszméit kifejező politikai verseiért, s csak befolyásos barátai-uk köszönhette, hogy a cár megváltoztatta szándékát, s Oroszország déli részébe száműzte a költőt. Ez azonban 1820-ban történt, nem pedig mint a regényben, 1824-ben.
- 11 *relegál* — száműz
- 14-15 „*typis admittitur*” — „nyomható”
- 149 : 11-12 *pour prendre congé* — búcsút venni a végleges eltávozás alkalmából

Lap: Sor:

- 149 : 13 „*pour jamais*” — örökre
- 150 : 8 *cercle* — az uralkodók beszélgetése, a valamely alkalomból meghívott társaság egyes tagjaival
- 30 *Casca* — Publius Servilius (i. e. 43—?) néptribun, Brutusszal együtt részt vett a Caesar elleni összeesküvésben. Ő adta az első tördőfést.
- 31 *Epimetheus* — Epimétheusz, görög mondai alak. A név jelentése: utólag gondolkodó. Bátyja, Prométheusz bölcs tanácsa ellenére feleségül vette Pandorát, aki kinyitotta a bajokat tartalmazó szelencét, s ezzel szerencsétlenséget zúdított az emberiségre.
- 33 *Tungúzia* — Szibériai terület az alsó és közép Tunguzka folyók környékén
- 154 : 25 *Hát te nem vagy megelégedve a cenzoroddal?* — A cár és Puskin beszélgetése költött motívum. Annyi alapja van, hogy I. Miklós cár a dekabrista felkelés után maga ellenőrizte Puskin verseit, ami azonban a költő számára korántsem jelentett könnyítést.
- 156 19 *divinálási* — jóslási
- 158 14 *a Szofienszkaja postát* — e postát, amelyen bárki eljuttathatja a cárhoz panaszait Dupré de Saint-Maure említi (i. m. II. k 240.)
- 159 2 *Uralszk* — a mai Nyugat-Kazahsztán területi központja
- 12 *Henrik* — V. Henrik (ur.: 1413—1422) angol királyról írják, hogy rtonörökös korában sokat mulatozott, könnyelmű életet élt.
- 160 2 *a vén Brutus* — Lucius Junius Brutus a legenda szerint a római köztársaság egyik első konzula volt (i. e. 509-ben). Amikor megtudta, hogy két fia összeesküvésben vesz részt, maga ítélte őket halálra.
- 7 *Foscari* — előkelő velencei család, amelyből több államférfi származott. Közöttük Francesco Foscari doge, akinek uralkodása alatt (1423—1457) Velence virágzott. Saját fiát száműzte.
- 18 *Balkán-tó* — Jókai bizonyára a Bajkal-tóra gondol. A kelet-szibériai Bajkal-tó Európa és Ázsia legnagyobb édesvízű tava.
- 163 6 *Cato Censorius* — Marcus Porcius Cato „Censorius” (i. e. 234 — 149) római államférfi, rendkívüli szigorúságáról híres.
- 165 3 *a katonai kolóniák* — I. Sándor cár és Arakcsjev ún. katonai településeket szervezett azzal a céllal, hogy csökkentse a hadsereg fenntartásának kiadásait, megbízható bázist teremtsen

Lap: Sor:

a haladó erők elleni harcban. Ilyen katonai települések az ország különböző részein létesültek, így többek között Novgorod és Pétervár környékén is. Ezekben a területeken a 18–45 év közötti lakosság a mezőgazdasági munka mellett katonai kiképzésben vett részt; igen szigorú fegyelemnek vetették alá őket, gyermekeiket elvették, házasodniuk is csak engedéllyel volt szabad. A katonai települések nem érték el céljukat: a mezőgazdaság ezeken a területeken visszaesett, s egyre nőtt a lakosság elégedetlensége a kegyetlen bánásmód miatt, időnként, így 1819-ben Csugujevóban, 1831-ben a novgorodi kormányzóságban felkelések törtek ki, s ezért a cári kormány később el is határozta a katonai települések megszüntetését. E kolóniák hosszú időn keresztül a haladó írók támadásainak célpontjául szolgáltak, így például Rilejev Araksejev bűnei között említi *Egy szerencsefilihez c. versében*, hogy katonai kolóniákat szervezett.

Jókai Schnitzlemél és Crusenstolpénál olvashatott e kolóniák lakóinak elégedetlenségéről. Schnitzler leír egy jelenetet, amikor a Novgorod környéki parasztok térdrevetették magukat az arra utazó cár előtt, s egy memorandumot nyújtottak át neki, amelyet az hűvösen fogadott (Schnitzler i. m. I. k. 145.). Jókai feltehetőleg ezt a jelenetet színezi ki a regény *Égvereslés* című fejezetében.

- 168 : 27 *Talleyrand* — Périgord Charles Maurice de (1754–1838) herceg francia politikus és diplomata
Metternich — Winneburg Klemens Lothar von (1773– 1859) — herceg, osztrák államférfi és diplomata
- 169 : 22 *auréole* — dicsfény
- 170 : 6 *hetman* — itt: fegyveres erők parancsnoka
29 *sapeur* — utász
- 172 13 *Dávid király* — Izrael második királya, i. e. 1000 körül, a zsidóság ókori történetének legkiválóbb alakja
15–16 *Éjjel kezem feltartom. Az égre hozzád nyújtom* — 77-ik zsoltár (Az Istenhez az én számat — Emelém kiáltásomat) Szenczi Molnár Albert fordítása.
- 17 *Bethsába* — A biblia szerint (Sámuel II. könyve 11.) Dávid király palotája tetejéről meglátta a szomszédban lakó Bethsábét, Uriás feleségét, amint éppen fürdött. Magához hívatta, és házasságtörést követelt el vele. Ezután megparancsolta hadvezérének, állítsa Uriást a csatában a legveszedelmesebb helyre. Uriás elesett, Dávid később feleségül vette Bethsábét.

Lap: Sor:

- Jókai Bethsabe történetét *Az arany emberben* is említi (JKK 330.).
- 179 : 5–6 *a nők nem egyebek, mint elfajult macskák* — Dupré de Saint-Maure említi, hogy egyszer, amikor orosz barátjaival a természetről és annak furcsa szeszélyeiről beszélgetett, egyikük kijelentette, hogy a nők elfajult macskák (Dupré i. m. II. k. 192.)
- 9 *Aspasia* — Aszpázia Periklész görög államférfinek a kedvese (i. e. V. század). Szellemességéről volt híres.
- 10–11 *ezúttal nem Diana csinált Actaeont a férjükből* — Diana a római mitológiában az erdők, a vadászat, a fény és a szülés istennője (görög megfelelője: Artémisz). Aktaion a görög mítosz szerint egy alkalommal vadászni ment és meglátta a nimfákkal fürdőző Artémiszt, mire az szarvassá változtatta, s a szerencsétlen vadászt saját kutyái tépték szét.
- 19 *drabant* — itt: kísérő, kísérő bolygó
- 180 : 8 *saturnalia* — szaturnália; hétnapos örömnep az ókori Rómában, Saturnus tiszteletére; elfajult vad mulatozás, kicsapongás
- 14 *Endymion* — Endümion a görög mitológiában szép fiatal pásztor, a hold istennőjének kedvese
- 16 *Eleusis* — Eleuszisz görög város, ahol a bőség istenasszonyának temploma állt. A célzás az istennő kultuszainak titkosságára vonatkozik.
- 33 *Mars-mező* — nagy térség a Néva-part közelében, a nyári kert mellett, ahol katonai parádékat, ünnepélyeket tartottak
- 181 : 14 *ismételni kell, ami III. Péter és II. Katalin közt történt* — III. Péter cárt (uralkodott 1762. jan. 5-től júl. 8-ig) feleségének hívei elfogták, később megölték, s feleségét segítették a trónra, aki II. Katalin néven uralkodott. A történetet Jókai *Az úrnő* c. elbeszélésben dolgozza fel (*Milyenek a nők* kötet) de megemlíti *Orosz nemezis* c. elbeszélésében is (*Észak honából*)
- 183 : 3 *duegna* — itt: társalkodónő, eredetileg „úrnő” spanyolul
- 22 *phaeton* — félfődeles, együlésű hintó
- 184 : 10 *a Belvedere . . . a Laziénka királyi park közepette* — Belvedere-nek olyan kastélyokat neveznek, amelyekből szép kilátás nyílik a tájra; a varsói Belvedere királyi kastély a Lazienkinck nevezett park közepén áll. Leírását Lankenau és Artamoff adja. (Lankenau i. m. 416.; Artamoff i. m. 365.)
- 20 *Constantin* — Konsztantyin nagyherceg (1779–1831) I. Sándor cár öccse, a trón várományosa, 1814-től Varsóban élt,

- s a cár helytartója volt. 1822-ben Johanna Grudzinska lengyel grófnővel kötött házassága miatt lemondott a trónról, ezt azonban akkor még nem hozták nyilvánosságra. I. Sándor halála után Miklós nagyhercegnek kellett elfoglalnia a trónt, aki félve a rendzavarástól, először Konsztantyinra eskette fel a csapatokat; kérte a nagyherceget, hogy térjen vissza Pétervárra, s ott vagy foglalja el a trónt, vagy nyilvánosan mondjon le róla. Konsztantyin azonban csak 1830-ban, a lengyelországi felkelés idején menekült el Varsóból, részt vett a felkelők elleni harcban, s kolerában halt meg.
- Konsztantyin külsejét és jellemét Jókai Crusenstolpe és Schnitzler nyomán írja le (l. *Keletkezése, forrásai*). Konsztantyint megemlíti még *Kétszer kettő* — négy c. elbeszélésében (*Őszi fény* kötet).
- 186 : 23 *S arra a szörnyeteg arca elkezdett egyszerre mosolyra térni* — Johanna Grudzinskáról s Konsztantyinra gyakorolt hatásáról Schnitzler így ír: „Annak a hatásnak, amelyet a hercegnő kitűnő jellemével és bájos lényével férjére gyakorolt, sokszor a legjótékonyabb következményei voltak; a herceg figyelmes és gyengéd szerelmes volt, aki most egészen új oldaláról mutatkozott be.” (Schnitzler i. m. I. k. 235.)
- 188 I *ámbrózia* — ambrózia; istenek illatos eledele, a görög hitrege szerint
- 189 20 *Kotzebue kapitány* — Kotzebue Otto von; német származású orosz utazó és felfedező (1787–1846); expedícióin több szigetet fedezett fel. Az Araksejev-szigetek — szigetek Északnyugat Polinéziában, 150–170°-kal délre az Egyenlítőtől.
- 191 9–10 *Mikor Austerlitznél Bennigsen tábornagyot a franciák körülfozták* — 1805. dec. 2-án Austerlitz közelében a francia hadsereg szétzúzta a Napóleon elleni koalíció (Anglia, Oroszország, Ausztria és Svédország) csapatait. Bennigsen Levin August Theophil (1745–1826) német származású orosz tábornok, több ízben harcolt a napóleoni seregek ellen. Crusenstolpe említi (i. m. V. k. 199.), hogy Konsztantyin nagyherceg becsülte Bennigsen bátorságát, de nem tudta megbocsátani neki, hogy egyike volt I. Pál gyilkosainak.
- 11 *mint egy Berserker hős* — Berserker: a skandináv mitológiában emberfeletti erejű emberek neve, kiket szenvedélyes harc-vágyuk szinte vadállatokká változtatott
- 21 *courtoisie* — udvariasság

Lap: Sor:

- 191 : 26 „sweet home” — édes otthon
- 192 : 3 „wie befinden Sie sich?” — hogy van?
8 *azért kend mégis csak egy likas mogyoró* — az anekdotát Jókai Crusenstolpétól veszi át, azzal a különbséggel, hogy Crusenstolpénál Konsztantyin tanítójának, Jókainál a hoppmesternek mond gorombaságokat (Crusenstolpe i. m. V. k. 97.)
- 193 : 5 „nyepozvolim” — nie pozwolim; nem engedem! — a lengyel nemesek vétőjoga az országgyűlésen, amellyel már egyetlen „nemmel” szavazó képviselő megakadályozhatta a határozathozatalt
7 *liberum veto* — valamely képviselőtestület bármely tagjának az a joga, hogy egy határozat végrehajtása ellen tiltakozzék, és ezzel a javaslatnak törvényté válását megakadályozza
8 *ça n'existe pas* — olyan nincs
A minap Nariskin herceg felhívatta a szakácsát Dupré de Saint-Maure írja le Nariskin herceg és egy únyenc beszélgetését a francia szakácsokról. Nariskin panaszkodott, hogy szakácsa, Robert, határozottan megtagadta, hogy urának blanc manger-t készítsen (blanc manger — mandulatejből és cukorból készült fagyasztott édesség). A szakács azzal magyarázta engedetlenségét, hogy a blanc manger nem tesz jót a herceg egészségének. „De M. Robert! — kiáltott fel a herceg —, az egészségem a doktorok dolga. Ön egy idő óta egy kicsit sokat megenged magának!” Erre M. Robert, félig tragikus arccal így felelt: „Uram, a francia szakácsoknak ilyen a természetük!” (i. m. III. k. 180.) A Pétervárott élő francia szakácsokról Jókai *Hachée-fachée* c. elbeszélésében ír (*Észak honából* kötet).
- 11 *Ad audiendum verbum* — idézés a feljebbvaló elé, szóbeli kihallgatásra, esetleg feddésre
- 22 *A napokban egy igen mulatságos eset fordult elő* — az anekdotát Dupré mondja el, jóval részletesebben (II. k. 45–46.; I. *Keletkezése, forrásai*)
- 196 18 *Lipcsénél a diadalban* — 1813. okt. 14–20 között a Lipcsében és környékén vívott ütközetek során Napóleon döntő vereséget szenvedett
18–19 *a Niemen szigetén* — valójában nagy tutajou a Nyemen folyón. Itt találkozott Napóleon I. Sándorral 1807. jún. 25-én, miután a francia hadsereg szétverte az orosz–porosz szövetséges csapatokat.
19–20 *Párizsban a nagy bevonulásnál* 1814. 1-én a

Lap: Sor:

- szövetséges csapatok I. Sándorral az élen bevonultak Franciaország fővárosába
- 196 : 20 -21 *Bécsben a fejedelmek kongresszusán* — a bécsi kongresszus 1814 szeptemberétől 1815 júniusáig tartott. Feladata volt a Franciaországtól elvett területek felosztása s a napóleoni hatalom összeomlása utáni reakciós konszolidáció. Itt alakult meg a hírhedt Szent Szövetség.
- 31 *Akit a cár rendelni fog* — I. Péter vezette be, hogy a cár maga jelölje ki utódát
- 197 *Iván gyémántos sipkája* — IV. (Rettegett) Iván (1530 – 1584) az orosz történelem kimagasló alakja, a központi hatalom megszilárdítója. 1533–1584-ig uralkodott. Az említett „sipka” a gyöngyökkel és drágakövekkel kivarrott ún. „kazanyi aranszüveg” a XVI. század közepén készült. Ma a Kremlj kincstárában őrzik.
- 198 *synodus* — szinodus; legfőbb egyházi hatóság, amely 1721 óta, miután I. Péter megszüntette a pátriárka tisztséget, pátriárka helyett működött
- 23 *Ő már le is tette az Anna Feodorovna nevet* — Crusenstolpe ír arról, hogy Konsztantyin első felesége Szász Koburg Julianna volt, aki a görögkeleti vallás felvételekor az Anna Fjedorovna nevet kapta. Négy évi boldogtalan házasság után a nagyhercegnő visszatért hazájába (i. m. V. k., III.)
- 200 30 *Adományul adja neki a masovi vajdaság loviczi koronauradalmát* a mazóviai terület Lengyelországban a Visztula középső folyásánál fekszik.
- Valójában Johanna Grudzińska már 1820-ban, tehát jóval a regény cselekményének időpontja előtt megkapta a „Lowicz hercegnője” címet s a mazóviai vajdaságban fekvő koronauradalmat. Konsztantyin nagyherceg ugyancsak már a regény cselekményét megelőzően, 1822-ben lemondott a trónöröklés jogáról.
- 1 *Iván Alekszиеvics kilencszáz gyémánttal terhelt koronájától kezdve* Ivan Alekszejevics cár (1666–1696; uralkodott 1682–1689.) I. Péter mostohabátyja. „Koronája” valójában díszes, gyémántokkal kirakott süveg, amely 1684-ben készült. Az orosz cárok hosszú időn keresztül ilyen süvegeket használtak korona gyanánt, s csak I. Péter vezette be Oroszországban a nyugat-európaihoz hasonló koronát.
- 4 *Dessus*—felsőrész
- Rurik* — (?–879) varjág vezér; az orosz krónikák szerint

Lap: Sor:

- 862-ben csapataival magához ragadta a hatalmat Novgorodban
- 202 : az *asztrakáni süvegre, ami Feodorovics Mihályé volt* — Mihail Fjodorovics (1596—1645) 1613—45-ig uralkodott, az első Romanov az orosz trónon. Az említett süveg 1627—28-ban készült.
- 6 *Alekszиеvics Fedór* — Fjodor Alekszejevics (1661—82) III. Fjodor cár néven 1676—82-ig uralkodott
- 7 *a Monomachos korona* — Vlagyimir Monomah (1053—1125) kievi nagyfejedelem 1113—1125-ig uralkodott. A legenda szerint nagyapja, IX. Konsztantinosz Monomakhosz bizánci császár díszes süveget ajándékozott neki. Az ún. Monomah-süveg, amelyet az említett „koronákkal” együtt a Kremlj kincstárában őriznek, valójában középp-ázsiai eredetű.
- 28 29 *Château-Lafite . . . Château-Margaux* — mindkettő borfajta, itt szójáték. Château ugyanis kastélyt jelent.
- 32 „*grand vin*” — itt: kiváló márkás bor
- 203 7 *Szobieszky János* Jan Sobieski (1624—1696), lengyel hadvezér, 1674-től 1696-ig III. János néven lengyel király. Sobieskit és feleségét Jókai *Egy asszonyi hajszál* c. történelmi regényváltozatban szerepelteti.
- 14 *A Szent János-templom gót tornyai* Varsó egyik legszebb műemléke a gótikus Szent János-templom, amely a XIV. században épült; a XIX. században újjáépítették
- 15 *(még azok nincsenek megkettőztetve)* — célzás a pravoszlávok kettős keresztjére
- 18 *beliani erdő* — a bielani erdő Varsó mellett terül el, közepén szép kastély áll, amelyhez a kamalduli rend kolostora és temploma csatlakozik
a kamalduli barátok a toszkánai Camaldoliban 1218-ban alapított remeterend tagjainak neve
- 20 *Wolja rónatér* — a mai Varsó elővárosa
- 22—23 *Mariemont, Szobieszky Máriájának hajdani kastélya* — parkövezte kastély, Jan Sobieski feleségének, Mária királynőnek kedves nyaralóhelye
- 210 10 *Lelkém az Istené* — orosz dal, szovjet irodalomtörténészek véleménye szerint nem népdal. Lehetséges, hogy az Oroszország határain kívül kinyomtatott és terjesztett ún. „titkos orosz irodalom” művei közé tartozik. Jókai forrásai közül Dixonnál szerepel; egy orosz paraszt földcsurához fordulva így foglalja össze jogait és kötelességeit (a szöveget szó szerinti

Lap: Sor:

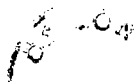
- magyar fordításban közöljük): „Lelkem az istené – Földem az enyémm – Fejem a cáré – Hátam a tiéd.” (Dixon i. m. 343.) Jókai a „Földem az enyémm” sort már Dixon könyvének jegyzetelése közben megváltoztatta, noteszában helyette az „Enyémm csak a sírom” sor szerepel (IX. notesz, 9 v.). Megjegyzendő, hogy Kossuth is a Dixonéhoz hasonló szöveget idéz, amikor az 1861-es orosz jobbfélszabadságról ír: „Hátunk az uré, csináljon vele, amit akar, de a földhöz ne nyuljon, ez a mienk.” (*Kossuth Lajos Iratai*. 1895. V. k. 255.)
- 211 6 *az angolok elfogták Waterloónál!* – 1814-ben a szövetségesek Napóleont megfosztották trónjától és Elba szigetére száműzték. 1815-ben azonban Napoleon megszökött és visszatért Párizsba. Kb. 100 napig harcolt a hatalomért, de 1815. jún. 18-án Waterloónál végleg leverték és Szent Ilona szigetére száműzték. Itt halt meg 1821-ben.
- 14 *Canova* – Canova, Antonio (1757–1822) olasz szobrász, a neoklasszicizmus képviselője
maga kétszázezer Napoleon-szobrot küldött szét – a Napóleont istenként tisztelő szektáról Dixon tudósít, aki azt állítja, hogy e szektások Irkutszkból várták Messiásukat (Dixon i. m. 195.).
- 212 12 *meg nem áll Novgorodig, ahol a régi „köztársaság” népe rögtön csatlakozik hozzá* – Novgorod a XII. század első felétől 1471-ig független köztársaság volt. A múlt századi orosz irodalomban, többek között a dekabristák műveiben gyakran a szabadság jelképeként szerepel.
- 32 *az Izsák tér egész búcsújárás képét ölti fel* – Lankenau leírja a farsangi ünnepséget, mégpedig az 1874. évit, amikor az ünnepélyt első ízben tartották az Izsák tér helyett a Marsmezőn (Lankenau i. m. I. k. 28.). Jókai Lankenau nyomán írja le a mulatságot, de a cselekmény időpontjának megfelelően visszahelyezi az Izsák-térre.
- 213 : 13 *Talma* – François Joseph (1763–1826) francia színész, akit Napoleon igen kedvelt
Macready – William Charles (1793–1873) híres angol színész
megeszik a csepűt – csepű: szösz, kóc; csepűragó: vásári komédiás
- 16 *Sulliván* – Sullivan, Barry (1824–1891) neves angol színész
Kean – Edmund (178?–1833) korának neves angol színésze
- 17 *Dimitrievszki* – Dmitrievszkij, Ivan Afanaszjevics (1734–1821), a XVIII. századi orosz színházkultúra jeles alakja; színész, rendező, fordító

Lap: Sor:

- 213 : 29 *Itt egy banda kürtzenész játszik* — Lacroix (100.) és Lankenau (17.) ír egy jobbágyokból álló kürtzenekarról, amelyben minden hangszer csak egyféle hangot tud adni, s a zenész dolga mindössze annyi, hogy megfelelő időben kürtjébe fújjon. — Ilyen orosz zenekart említ Jókai *A jövő század regényében* is.
- 34 *iszánkodik* — csúszik, csúszkál
- 214 : 3 *egy száz kötélen, ami az Izsák-templom tornyától az Admiralitás erkélyéig van kifeszítve* — Az Admiralitást 1704-ben kezdték építeni I. Péter terv szerint, 1727–1738 között I. K. Korobov, később A. D. Zaharov átépítette. — Gyakorlatilag nehezen elképzelhető, hogy az Izsák-templom és az Admiralitás között köteleet feszítsenek ki, mert a két épület nincsen ennyire közel egymáshoz.
- 7 *a teára nyomban cukros jeget meg sós uborkát fogyaszt* a „cukros jég” Lankenau német szövegének téves értelmezéséből származik. A német szerző ugyanis arról ír, hogy Pétervárrott az emberek még télen is fagylaltot esznek (Eis). Lankenaunál világosan kiderül, hogy fagylaltról van szó, mert az „Eis” szinonimájaként a „Gefrorenes” szót használja (i. m. 28.). Jókai azonban „jég”-nek fordítja.
- 14 *csort narod* — helyesen: csornij narod; köznép
- 17 *batard* — Jókai a „batár” szót ilyen sajátosan, félig franciásan írja. Bár a francia „bâtard”-nak nincsen „kocsi” jelentése, a hibrid-et, „felemást” is jelentő szó osztrák közvetítéssel e „felemás” kocsi fajta jelölésére honosult meg nálunk.
- 215 : 20 *carillon* — harangjáték
- 216 : 14 *Mikor I. Péter cár* — a történetet a víz magasságát jelző fáról Schnitzler (I. k. 136.) és Crusenstolpe (IV. k. 132.) közli. Jókai megtoldotta az anekdotát azzal, hogy I. Péter a fával együtt a parasztot is „levágatta”.

TARTALOM

A hómező rózsái	5
Ködfátyolkép	9
Nagyúri kedvtöltés	15
Nem „Neben . . .”	21
Haditerv egy asszony ellen	26
A hátramaradt	38
A nyolcas fogat	50
Orgia egy vulkán fenekén	54
A zöld asztal és a „Zöld könyv”	66
A pézsmaszagtól a kátránybűzig	85
Az űzött vad	111
A másik leány	120
Hogy vesznek be egy várat?	127
Az, aki szellemeket eszik	134
A kedvenc rajkó	143
A cár mosolygott!	149
Az apa bosszúja	160
Égveréslés	165
Bethsába	175
Corynthia	179
A szörny	183
A vak tyúk igazgyöngye	203
Aki mindennél nagyobb úr	210
<i>Jegyzetek</i>	
Rövidítések	222
Kézirat kiadások, fordítások	223
Keletkezése, forrásai	231
Irodalom	253
Szövegváltozatok	273
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	286

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztésért felelős:
PÁSZTOR JÓZSEF

Műszaki szerkesztő:
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötetsterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

A kézirat beérkezett: 1965. V. 8.
Példányszám: 6500
Terjedelem: 16,6 (A₇S) ív + 4 old. melléklet

AK 824 k 65 68

65.59698 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

